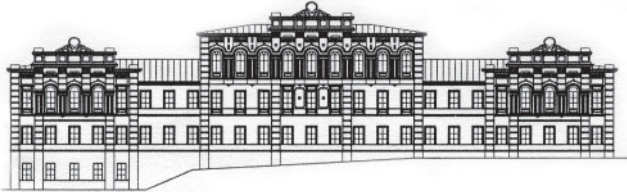

ISSN 2410-5333

Міністерство культури України
Харківська державна академія культури

Вісник

Харківської державної
академії культури
Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 45

Харків, ХДАК, 2014

УДК [008+316.77+378](062.552)

Вісник Харківської державної академії культури : зб.
В 53 наук. пр. Вип. 45 / Харків. держ. акад. культури ; за ред.
В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2014. — 298 с.

ISSN 2410-5333

УДК [008+316.77+378](062.552)

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку педагогіки, інформатики та наук соціально-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер педагогічної, інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності.

Засновник і видавець — Харківська державна академія культури
Друкується за рішенням ученої ради Харківської державної академії культури
(протокол № 3 від 26.09.2014 р.)

Затверджено Постановою ВАК України:

16.12.2009 р. як фахове видання з історичних наук (№1-05/6);
10.02.2010 р. як фахове видання з педагогічних наук (№1-05/1);
10.02.2010 р. як фахове видання із соціальних комунікацій (№1-05/1)

Видання зареєстровано ISSN International Centre (Paris, FRANCE):
ISSN №2410-5333 (Print)

Редакційна колегія:

В. М. Шейко, доктор історичних наук (головний редактор)
Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук (заступник головного редактора)
Г. Г. Асєєв, доктор технічних наук
А. М. Большакова, доктор психологічних наук
В. А. Греченко, доктор історичних наук
І. О. Давидова, доктор наук із соціальних комунікацій
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук
Х. Ельбєсхаузен, доктор філософії (Данія)
В. В. Калініченко, доктор історичних наук
О. М. Кобєлев, доктор наук із соціальних комунікацій
М. І. Лазарєв, доктор педагогічних наук
С. І. Лиман, доктор історичних наук
І. Я. Лосієвський, доктор філологічних наук
П. Мазур, доктор педагогічних наук (Польща)
В. А. Маркова, доктор наук із соціальних комунікацій
Р. С. Мотульський, доктор педагогічних наук (Білорусія)
С. В. Потрашков, доктор історичних наук
А. О. Рижанова, доктор педагогічних наук
М. І. Сенченко, доктор технічних наук
А. А. Соляник, доктор педагогічних наук
Ю. М. Столяров, доктор педагогічних наук (Росія)
О. О. Тортіка, доктор історичних наук
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук
Г. Й. Чернявський, доктор історичних наук (США)
Г. М. Швецова-Водка, доктор історичних наук
Г. В. Шемаєва, доктор наук із соціальних комунікацій
Т. Д. Булах, кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №13567-254 1Р від 26.12.2007 р.

© Харківська державна академія культури, 2014

Перший розділ

Теорія та історія культури

ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ОСВІТИ ХХІ СТ.

Висвітлюються динаміка та перспективи трансформаційних освітніх процесів на поч. ХХІ ст., їх вплив на формування нового інформаційного середовища й інформаційного простору.

Ключові слова: *культура, духовність, освіта, виживання, інформаційне поле, телекомунікаційні системи, медіакомунікації, дистанційна освіта.*

Освещаются динамика и перспективы трансформационных образовательных процессов в начале ХХІ ст., их влияние на формирование новой информационной среды и информационного пространства.

Ключевые слова: *культура, духовность, образование, выживание, информационное поле, телекоммуникационные системы, медиакоммуникации, дистанционное образование.*

The dynamics and prospects of transformational educational processes in the early 21st cent. are examined, the influence on the formation of new information environment is described.

Key words: *culture, spirituality, education, survival, information environment, telecommunication systems, media communication, distance learning.*

Рівень культури, освіти й науки завжди характеризував розвиток суспільства, цивілізації, адже людство протягом усієї історії використовувало знання для вирішення основних життєво важливих і складних практичних завдань. Саме здобуття знань зумовлювало формування духовного й інтелектуального потенціалу людини та суспільства загалом. Наші попередники добре розуміли значимість освіти й виховання для людини. Час довів правоту Аристотеля, котрий стверджував, що краще виховання забезпечує і кращий устрій [1].

Умови існування людства на початку ХХІ ст. потребують переходу до нової стратегії розвитку суспільства на основі знань і високоефективних технологій. Тому формування перспективної системи освіти, яка відповідає цій меті, є однією з найважливіших проблем розвитку світового співтовариства [25; 27; 29; 38].

На жаль, зв'язок між станом освіти й рівнем добробуту нації, можливостями її подальшого соціально-економічного розвитку нині усвідомлений ще не повною мірою. Свідченням цього є недостатня увага до проблем освіти, а також доволі низький рівень фінансування сфери освіти, характерний для багатьох країн.

Під час формулювання викликів нового тисячоліття необхідно ґрунтуватися на тих протиріччях, що стали головними проблемами ХХІ ст. При цьому використано висновки доповіді Міжнародної комісії з освіти ХХІ ст. «Освіта: прихований скарб», яка представлена ЮНЕСКО. У результаті аналізу протиріч дійшли висновку, що

глобальний процес формування нового високоавтоматизованого інформаційного середовища суспільства створює безпрецедентні можливості для розвитку людини, ефективнішого вирішення багатьох її професійних, економічних, культурних, соціальних і побутових проблем. Однак використовувати ці можливості зможуть лише ті члени суспільства, котрі матимуть необхідні знання й уміння орієнтуватися в новому інформаційному просторі [16].

Однією з принципово важливих і конструктивних у стратегії підвищення інтелектуального потенціалу нації є ідея випереджаючої освіти. Суть її полягає не тільки в тому, щоб забезпечити пріоритетний розвиток системи освіти в контексті інших соціально-економічних чинників, але й, насамперед, у тому, щоб своєчасно підготувати людей до майбутнього.

Для практичної реалізації випереджаючої освіти необхідно змінити пріоритети сучасної підтримуючої освіти так, як це прийнято в системі вищої освіти західного світу [7; 8; 20; 22; 26; 28; 34; 41; 43].

Головними напрямками переходу до освітньої парадигми початку ХХІ ст. автори означеної програми вважають:

- фундаменталізацію освіти на всіх її рівнях;
- реалізацію концепції випереджаючої освіти, орієнтованої на умови існування людини в інформаційній цивілізації;
- формування системи освіти як безперервної протягом усього життя;
- упровадження методів інноваційної й розвиваючої освіти на основі використання перспективних інформаційних технологій;
- підвищення доступності якісної освіти завдяки розвитку системи дистанційного навчання й засобів інформаційної підтримки навчального процесу сучасними інформаційними і телекомунікаційними технологіями [16].

На всіх рівнях перспективної системи освіти слід приділяти посилену увагу проблемам використання інформації як нового ресурсу розвитку суспільства і перспективних інформаційних технологій, що є каталізатором цього розвитку [1; 32; 35; 37].

Для досягнення вищевказаних цілей розглянемо освітні інформаційні технології, які дозволяють вирішувати безліч принципово нових дидактичних завдань, їх застосування забезпечує підвищення якості освіти і, в певному разі, економічну ефективність упровадження освітніх інформаційних технологій [13; 32].

Характерною ознакою сучасних освітніх інформаційних технологій є використання нових технічних можливостей, наданих персональними комп'ютерами. Однак при цьому істотно вповільнилися розробка і вирішення методичних проблем застосування інформаційних технологій, про що неодноразово зазначали учасники ХІ міжнародного конгресу ЮНЕСКО «Освіта й інформатика». Тому

пріоритетним стає зміщення акценту саме на дидактичну сторону застосування освітніх інформаційних технологій [25; 27; 31; 36; 38].

Найважливішими напрямками інформатизації освіти є:

- реалізація віртуального інформаційно-освітнього середовища на рівні навчального закладу, що передбачає виконання комплексу робіт зі створення і забезпечення технології його функціонування;
- системна інтеграція інформаційних технологій в освіті, яка підтримує процеси навчання, наукових досліджень та організаційного управління;
- побудова і розвиток єдиного освітнього інформаційного простору.

Важливою й ефективною умовою прогресу будь-якого суспільства було і є створення та розширення єдиного інтерактивного інформаційного простору. Основні цілі побудови єдиного інформаційного простору пов'язані зі створенням принципово нових можливостей для пізнавальної культуротворчої діяльності людини, що вможливлено завдяки сучасному інформаційному і технічному оснащенню всіх основних видів освітньої діяльності: навчальної, педагогічної, науково-дослідної, організаційно-управлінської, експертної та ін.

Інформаційні й комунікаційні технології надають викладачам і фахівцям різних країн можливості поширювати свої знання, погляди, ідеї на транснаціональну аудиторію, наукові центри і навчальні заклади. Необхідне ширше використання цих технологій у межах освіти, особливо для безперервної підготовки викладачів. Рух у цьому напрямі — реальний крок до розширення сфери активного впливу науки й освіти на світовий науково-технічний прогрес, інтернаціоналізації та глобалізації науки й освіти з урахуванням національних інтересів сторін, які беруть участь у цих процесах.

Застосування інформаційних технологій в освіті не забезпечує від можливих негативних наслідків. Викликає занепокоєння небезпека навмисного маніпулювання свідомістю людини, а також зневажання контролю припустимих і безпечних режимів роботи з комп'ютером. Тому актуальними є дослідження у сфері психолого-педагогічного впливу застосування інформаційних технологій на фізичне і психічне здоров'я учнів та його медичних наслідків, пріоритетного створення системи охорони здоров'я під час використання інформаційних і комунікаційних технологій [33; 34; 43].

Розглянемо основні напрями розвитку інформаційних технологій. Єдиний інтерактивний інформаційний простір має бути доступним широкому колу користувачів. У зв'язку із цим виникає проблема спрощення процедур спілкування, доступу до інформації для будь-якого колективного чи індивідуального користувача, необхідність уведення єдиного кодування семантичних характеристик інформації для забезпечення всім користувачам її семантичної адекватності на

будь-якому національному й етнічному рівнях. Таке кодування зумовлює, передусім, необхідність створення міжнародної штучної допоміжної мови-посередника.

Один з підходів до вирішення проблеми використання систем для цілей освіти полягає в застосуванні вже існуючих і перспективних систем телекомунікації, незалежно від їхньої належності. Найпотужнішою і найдинамічнішою телекомунікаційною мережею є Інтернет, де донедавна працювало близько 40 млн користувачів, у той час як у 2015 р. їхня кількість може перевищити 100 млн осіб [3; 4].

Актуальною проблемою розвитку і підвищення ефективності системи освіти є проблема її постійного забезпечення новою науково-технічною і науково-методичною інформацією. Нагальність вирішення цієї проблеми визначається неприйнятністю відставання системи освіти від стрімкого розвитку науки й техніки. Необхідні спеціальні заходи додаткової інформаційної підтримки системи освіти для його зменшення, особливо у сфері використання результатів фундаментальних досліджень.

Одним зі способів подолання цієї проблеми є можливе створення під егідою ЮНЕСКО мережі спеціалізованих науково-інформаційних центрів, орієнтованих на вирішення завдань інформаційного забезпечення системи освіти необхідною для її ефективного функціонування науково-технічною, навчально-методичною і нормативною інформацією.

Ці пріоритети рекомендовані до реалізації Генеральною конференцією ЮНЕСКО і таким представницьким міжнародним форумом, як Конгрес ЮНЕСКО [5], і зазначені в доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI ст. [15].

Однією з ключових ідей цієї доповіді «Освіта: прихований скарб» є розвиток освіти як засобу досягнення взаєморозуміння між людьми. Вона має сформувати вміння «жити всім разом, подібно до мешканців одного села, яким повинна стати наша планета в ім'я блага майбутніх поколінь». Сприяння перетворенню світу на «глобальне село» й особиста участь у такому перетворенні — це одне з найважливіших завдань, що постане перед сферою освіти в найближчому майбутньому. Інтеграція освіти на національному і світовому рівнях — створення загальносвітового освітнього простору — дозволить системам освіти підготувати нові покоління до вирішення глобальних проблем і гідно відповісти на виклики XXI ст. [10; 18; 24; 40; 42; 44].

Однією з найважливіших передумов і водночас могутнім прискорювачем інтеграційних процесів слугує обмін інформацією про національні системи освіти, їх потенціал, послуги конкретних навчальних закладів. Важливе значення при цьому мають надійність, оперативність і наочність інформації.

Технології й програмне забезпечення геоінформаційних систем (ГІС) — найдинамічніше зростаючі інформаційні технології. Це

пояснюється такими причинами, як універсальність і наочність картографічного представлення просторово розподілених даних; практично необмежені можливості, надані графічними інтерфейсами сучасних операційних систем; вихід ГІС-технологій із традиційних меж та інтеграція в них комплексу завдань (експертні системи, графічні інтерфейси до традиційних баз даних).

Утім, інтенсивний розвиток глобальних мереж (Інтернет та ін.) дозволяє брати участь в інформаційному обміні необмеженій кількості країн, організацій і фізичних осіб на широких демократичних засадах.

Важливо зазначити, що традиційні форми обміну інформацією про системи освіти (видання довідників, звітів) і навіть така сучасна форма, як бази даних на магнітних чи оптичних носіях, в умовах формування загальноосвітнього освітнього простору виявляються зовсім недостатніми через такі причини:

- недостатня доступність для широкої громадськості й фахівців через обмеженість тиражу;
- утрата оперативності через високу інерційність видавничого циклу;
- практична неможливість аналізувати весь масив наявної інформації через особливості її подання.

Створення геоінформаційної системи — розподіленої гіпермедіа бази даних з освітньої статистики, освітніх установ і послуг з доступом до них з глобальних мереж — дозволило б усунути ці недоліки. Саме тому до програми робіт Інституту інформаційних технологій в освіті ЮНЕСКО, який створюється, пропонується долучити міжнародний проект «Геоінформаційна система ЮНЕСКО «Освітня карта світу» [5]. Розробка і подальша експлуатація ГІС ОКС дозволять досягти таких цілей:

- сприяння реалізації прав людини на освіту за допомогою організації максимально широкого, зручного й оперативного доступу до інформації про системи освіти, навчальні заклади та освітні послуги;
- формування у світі загального освітнього простору на основі вільного поширення інформації;
- підвищення якості управлінських рішень, прийнятих у сфері освіти, через надання фахівцям релевантної, надійної й оперативної інформації в найнаочнішій і доступній для огляду картографічній формі;
- удосконалення міжнародного співробітництва в галузі освіти й точніша координація діяльності на користь пріоритетних цільових груп і особливих груп країн на основі поглиблених наукових досліджень стану освіти, тенденцій її розвитку, побудови науково обґрунтованих прогнозів за допомогою ГІС;
- розвиток академічної мобільності вчених, викладачів, учнів.

Створення ГІС дозволить у подальшому реалізувати великомасштабне міжнародне співробітництво з таких напрямів:

- розробка національних і регіональних прогнозів розвитку систем освіти;
- надання рекомендацій з міжнародних стандартів освіти;
- вироблення пропозицій з пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва у сфері освіти і науки;
- розвиток дистанційної освіти на основі ГІС-технологій.

На національному рівні створення ГІС ОКС дозволить розробляти освітні карти регіонів і адміністративних одиниць країни [6; 11; 12].

У вирішенні вказаних завдань важливу роль покликані відіграти стан і розвиток дистанційної освіти (ДО) у світі, яка загально визнана як освіта XXI ст., для інформаційної цивілізації [19; 21; 29; 30; 33]. Її особливістю є академічна мобільність, основана на впровадженні сучасних технологій, і організація навчання протягом усього життя: навчання — підвищення кваліфікації — перекваліфікація — здобуття додаткової освіти.

Хто є засновником дистанційної освіти? Історія свідчить, що Христос, збираючи учнів і навчаючи їх вірі, своєму вченню, дозволяв апостолам, зокрема й Павлові, записувати свої лекції, а вони поширювали їх серед священиків і просили читати під час церковних зібрань. Тому питання про місце виникнення ДО — США, Англія чи інші країни (а такі дискусії відбувалися останнім часом) — можна вважати закритим: дистанційна освіта відома з давніх часів і за своєю суттю є інтернаціональною [17].

Якщо говорити про ДО як про філософію, методологію, то можна зазначити, що здавна люди прагнули організувати навчання на відстані, а не лише в аудиторії в присутності лектора. Основою розвитку такого навчання є принцип поділу ВНЗ і студента (рис. 4.2). Виокремлюються два напрями: перший (форма асинхронного навчання) — це студент, котрий перебуває на відстані — майбутня заочна освіта, другий (синхронне, або дистанційне навчання в сучасному розумінні) — клас, де процес відбувається під час синхронної взаємодії між тьютором і групою студентів.

ДО, базуючись на нових технологіях, використовує весь досвід, набутий у сфері заочної освіти, в сучасній практиці якої з використанням листування зберігаються відомі особливості асинхронного навчання. Під час здійснення ДО залучаються нові інформаційні й комунікаційні технології, зокрема електронна пошта, відеоконференція та ін., що в поєднанні з теорією і практикою набувають нової якості, стають «осередком знань» (knowledge-media).

Нові інформаційні технології відіграють роль каталізатора активного розвитку навчальних закладів нового типу, які, згідно із західною термінологією, дістали назву мега-університети. У табл. 4.2 наведені основні параметри таких університетів [16], яка свідчить, що

вони працюють індустріальними методами. Зарубіжні мега-університети зацікавлюють політиків і державних діячів, оскільки сотні тисяч молодих активних людей є значною політичною силою. Якщо не брати до уваги Китай, де зі 100 зарахованих 77 одержують дипломи (що викликає певні сумніви), простежується така тенденція: лише 10–20 % студентів мега-університетів здобувають вищу освіту, інші 80 % задовольняють свої потреби в навчанні, одержуючи сертифікати, проміжні документи, це їх влаштовує.

Важливим є питання технологій, які застосовуються в мега-університетах, т. зв. середовище знань — knowledge-media, що формується завдяки поєднанню інформаційних і комунікаційних технологій. Важливими є створення аудиторій великого масштабу, віртуальних режимів, доступність навчання для більшості жителів планети. Ці університети стають відкритими осередками знань.

Слід, на наш погляд, розглянути складові економіки ДО, її світовий досвід і тенденції. Необхідно зрозуміти, з яких причин, за яких умов ДО стає найдоцільнішою в економічному сенсі. Згідно з даними вчених, ДО дешевша за традиційну освіту щонайменше на 10–20 %, і ця економія особливо відчутна при масовому прагненні населення до здобуття вищої освіти [23]. Важливе питання — якість навчання. Нині дискутують щодо якості навчання в класичних і мега-університетах (де розвивають ДО). Питання якості навчання в кожному конкретному разі оцінюється окремо, але система ДО, і з цим погоджуються всі експерти, пропонує студентам більшу кількість варіантів навчання [23].

Стосовно питання рентабельності ДО. Розглянемо зміну вартості навчання в координатах: час — витрати — чисельність студентів. На першому етапі необхідно приділяти увагу інвестиціям. Щодо залежності вартості освіти від кількості студентів, порівняння класичного (очного) і дистанційного навчання свідчить, що для першого типу спочатку потрібно зробити інвестиції — спорудити будинки, створити необхідні умови, відтак вартість зростає лінійно залежно від кількості студентів. Під час дистанційного навчання при, можливо, дещо завеликих початкових інвестиціях далі витрати в разі збільшення чисельності студентів практично не збільшуються.

Зважаючи на світові тенденції у формуванні інформаційних співтовариств і зацікавленість держав-членів ЮНЕСКО і народів, що потребують підтримки в їх прагненні до прогресу в межах сталого розвитку, а також академічну мобільність дистанційної освіти, пропонується зусиллями міжнародних творчих колективів, які створює Інститут ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті:

- проаналізувати і виявити в пріоритетних для ЮНЕСКО регіонах світу потреби в розширенні освітніх послуг;

- розробити питання щодо можливих способів і форм упровадження на їх території дистанційної освіти на основі кооперації держав світового співтовариства;
- відповідно до досвіду організації ДО в різних країнах, провести експертне оцінювання різних моделей ДО з метою вироблення рекомендацій з використання в країнах, що не мають свого досвіду ДО, форм, які б відповідали умовам їх соціально-культурного й економіко-технічного розвитку [39].

Необхідно наголосити на важливості ефективності інвестиційної політики та вартість навчання в ДО.

З цією метою силами міжнародної спільноти слід розпочати дослідження актуальних проблем стану і прогностичного розвитку ДО у світі [21].

Дослідження повинні бути фундаментальними і прикладними, охоплювати три кола проблем:

- аналіз стану ДО у світі — центри ДО, банки даних, моделі й концепції ДО;
- перспективи розвитку ДО — основні тенденції розвитку національних і регіональних систем ДО та їх інтеграція в єдину світову систему ДО;
- моделі поширення ДО в країнах і регіонах, що мають потреби в освітніх послугах.

Назвемо декілька особливих теорій ДО. Серед останніх виокремлюють чотири теорії дистанційної освіти, найоптимальніша — теорія інтегрованих моделей ДО.

Найважливіша ланка у функціонуванні ДО — організація самостійної роботи студентів, що може складатися з п'яти етапів, кожний з яких має свою специфіку змісту й організації.

Про ефективність ДО свідчать три показники:

- розширення доступу до освітніх послуг для всіх громадян, що бажають здобути освіту;
- визнання дипломів ДО;
- економічна ефективність (освітні послуги ДО майже удвічі дешевші за традиційні форми освіти).

Визнаючи, що потребою інформаційної цивілізації є створення відкритого світового освітнього простору, доцільно під егідою ЮНЕСКО розпочати вирішення таких завдань:

- сформувати банк комплектів дистанційного навчання, дистанційних освітніх програм;
- розробити різноманітні програми й комплекти дистанційної освіти, з урахуванням національних особливостей споживачів;
- виробити уніфіковану багатомовну систему освітніх термінів;
- створити умови вільного використання країнами світового співтовариства освітніх послуг нових інформаційних технологій освіти.

Розвиток принципово нового напрямку в освіті не може не мати серйозних проблем, основними з яких є: еквівалентність курсів і визнання рівнів дистанційної освіти класичними університетами; взаємне визнання дипломів, сертифікатів, програм навчання. Проблема відмінності аналогічних курсів існує в різних навчальних закладах або на подібних спеціальностях навіть одного університету. Це може викликати певні труднощі під час реалізації трирівневої моделі підготовки в ДО.

Слід зазначити, що участь у відкритому інформаційно-освітньому просторі спричиняє мовні проблеми в процесі експорту (імпорту) освіти. Ми ще не є одним суспільством «землян», тому необхідне вироблення пріоритетів у ситуаціях, коли національні інтереси і культурні традиції можуть істотно розрізнятися. Це стосується, передусім, багатьох гуманітарних дисциплін. Для навчально-консультаційних пунктів будь-якого рівня існує проблема комунікацій та стандартів і різниця в часі на великих територіях [9; 14; 33].

Таким чином, динаміка та перспективи трансформаційних освітніх процесів на початку ХХІ ст. свідчать про перехід суспільства до нового етапу розвитку, при якому духовність, знання, освіта й виховання, що базуються на знаннях та високоефективних технологіях, стають основою формування й еволюції нового інформаційного суспільства, нового інформаційного середовища, побудови єдиного освітнього інформаційного простору.

Список літератури:

1. Агаджанян Н. А. Экология человека : избр. лекции / Н. А. Агаджанян, В. И. Торшин. — М. : Крук, 1994. — 402 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; [пер. с греч. А. Кубицкого]. — М. : Эксмо, 2008. — 604 с. (Антология мысли).
3. Асеев Г. Г. Основы Internet : учеб. для студ. вузов культуры и искусств / Г. Г. Асеев, В. Н. Шейко ; Харьков. гос. акад. культуры. — Харьков : ХГАК, 1999. — 324 с. — (Информационные технологии в документоведении).
4. Асеев Г. Г. Internet/Intranet : учеб. для студентов вузов культуры и искусств / Г. Г. Асеев, В. Н. Шейко ; Харьков. гос. акад. культуры. — Харьков : ХГАК, 1999. — 360 с. : ил. — (Информационные технологии в документоведении).
5. Вержбицкий В. В. Геоинформационная система «Образовательная карта мира» [Электронный ресурс] / В. В. Вержбицкий, В. С. Меськов. — Режим доступа: http://news.iite.ru/russian/karta_sr.htm. — Загл. с экрана.
6. Виноградов М. Е. Вперед к природе / М. Е. Виноградов, Г. Е. Михайловский, А. С. Монин // Вестн. Рос. акад. наук. — 1994. — Т. 64, № 9. — С. 810–818.
7. Воловик А. Ф. ХДК : концепція розвитку і діяльності / А. Ф. Воловик., В. М. Шейко // Культура України : зб. ст. / Харків. держ. ін-т культури. — Харків, 1994. — Вип. 2. — С. 3–5.
8. Клименко П. Навчання історії в початковій школі / П. Клименко // Вільна укр. шк. — 1918. — № 5/6. — С. 11–12.

9. Колесниченко Л. Ф. Эффективность образования / Л. Ф. Колесниченко, В. Н. Турченко, Л. Г. Борисова. — М. : Педагогика, 1991. — 269 с.
10. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию : Чем грозит России игнорирование ее выводов? / В. А. Коптюг // Трагедия цивилизации : (материалы науч. семинара). — Новосибирск, 1994. — С. 13.
11. Лосев А. Ф. Платон; Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. — М. : Мол. гвардия, 1993. — 383 с. — (Жизнь замечательных людей ; вып. 723).
12. Никитин В. П. Природа обоснования (субстратный анализ) / В. П. Никитин. — М. : Наука, 1981. — 176 с.
13. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопр. философии. — 1989. — № 3. — С. 119–154 ; № 4. — С. 114–169.
14. Полат Е. С. Проблемы образования в канун XXI века [Электронный ресурс] / Е. С. Полат // EIDOS—LIST. — 1998. — Вып. 4. — Режим доступа: <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>. — Загл. с экрана.
15. Приоритеты XXI века : развитие и безопасность человечества [Электронный ресурс] / Ю. Л. Воробьев, М. И. Фалеев, М. А. Шахраманьян, В. А. Акимов. — Режим доступа: <http://www.rusmet.ru/ecology/index.html>. — Загл. с экрана.
16. Развитие информационных технологий в образовании [Электронный ресурс] / Э. А. Манушин, В. Г. Кинелев, К. К. Колин [и др.] — Режим доступа: http://news.iite.ru/russian/karta_sr.htm. — Загл. с экрана.
17. Розанов В. В. Сумерки просвещения / В. В. Розанов // Совет. педагогика. — 1990. — № 6. — С. 10–15.
18. Соловов А. В. Дистанционное обучение как новая форма образовательных услуг : (аналитический обзор состояния ДО в мире) [Электронный ресурс] / А. В. Соловов. — Режим доступа: <http://cnit.ssau.ru/do/index.htm#Content>. — Загл. с экрана.
19. Состояние и развитие дистанционного образования в мире — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unicor.ac.ru/iito/rus/publications.html>. — Загл. с экрана.
20. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. — К., 1998. — 195 с.
21. Тихомиров В. П. Дистанционное образование: история, экономика, тенденции [Электронный ресурс] : доклад на открытии 3 Всерос. конф. по дистанц. образованию (Москва, МЭСИ, 8–9 апр. 1997 г.). — Режим доступа: www.e-yoe.ru/sod/97/2_97/sto65.html. — Загл. с экрана.
22. Удод О. Ідейний зміст підручників з історії у власній інтерпретації авторів / О. Удод // Бористен. — 1999. — № 11. — С. 4–6.
23. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. — М. : Республика, 1990. — 511 с.
24. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм // Психоанализ и культура. — М., 1995. — С. 51–52.
25. Частник С. В. Міжнародна діяльність ХДІК у сфері бібліотечно-інформаційної освіти / С. В. Частник, В. М. Шейко // Культура України : зб. ст. / Харків. держ. ін-т культури. — Харків, 1996. — Вип. 3. — С. 4–9.
26. Шейко В. М. Вища освіта в країнах Заходу: соціальні та етичні аспекти / В. М. Шейко ; Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 1999. — 152 с.

27. Шейко В. М. Від техногенної цивілізації до інформаційної: виробництво та використання послуг та знань / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 2000. — № 4. — С. 21–23.
28. Шейко В. М. Гуманізація освіти і культури / В. М. Шейко // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2000. — Вип. 2. — С. 99–109.
29. Шейко В. М. Дистанційна освіта в США / В. М. Шейко // Новий колегіум. — 2000. — № 5. — С. 31–35.
30. Шейко В. Н. Дистанционное образование: проблемы и перспективы / В. Н. Шейко, Г. Г. Асеев // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 1999. — Ч. 1. — С. 3–19.
31. Шейко В. М. Значення міжнародного співробітництва у підготовці бібліотечно-інформаційних фахівців / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 1997. — № 4. — С. 28–29.
32. Шейко В. М. Історія української художньої культури : підруч. для студ. вузів мистец. і культури / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська ; Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 1999. — 194 с.
33. Шейко В. М. Концептуальні основи переходу від традиційного до онлайн-ового та дистанційного навчання (з досвіду університетів США і Канади) / В. М. Шейко // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.». — Харків, 2001. — Т. 7. — С. 142–152.
34. Шейко В. М. Освіта в інформаційній цивілізації / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 2000. — № 9. — С. 17–19.
35. Шейко В. М. Поняття «культура» як феномен суспільства / В. М. Шейко // Вісн. Київ. нац. ун-ту культури і мистец. Сер. Історія. — Київ, 2000. — Вип. 2. — С. 116–125.
36. Шейко В. М. Проблеми підготовки фахівців для документно інформаційної сфери: здобутки і перспективи / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Книжк. палати. — 1997. — № 6. — С. 28–31.
37. Шейко В. М. Просвіта і більшовизм : ідеологізація культурного життя України в 20-х рр. / В. М. Шейко // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2000. — Вип. 3. — С. 4–26.
38. Шейко В. М. Харківський державний інститут культури: досягнення та перспективи / В. М. Шейко // Культура України : зб. ст. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1997. — Вип. 4. — С. 3–13.
39. Шкляр Л. Е. Этнос. Культура. Личность / Л. Е. Шкляр. — Киев : Наук. думка, 1992. — 85 с.
40. Шнейдер Б. Глобальная революция / Б. Шнейдер // Свободная мысль. — 1993. — № 9. — С. 25–42.
41. Hallac J. Education and globalization / J. Hallac. — Paris : UNESCO International Institute for Educational Planning, 1998. — 162 p. — (IEP Contributions ; № 26).
42. King A. The First Global Revolution / A. King, B. Schneider. — Oxford, 1991. — Рус. пер. : А. Кинг. Первая глобальная революция / А. Кинг, Б. Шнайдер. — М. : Прогресс, 1991. — 340 с.

43. Sheiko V. N. Internathional Seminar on Problems of Transformation of Higher Education in the Field of Library and Information Science / V. N. Sheiko, S. V. Chastnyk, G. G. Aseev // EUCLID Newsletter. — Copenhagen, 1995. — № 8, July. — P. 7–9.
44. The Limits to Growth / Meadows D., Meadows D., Randers J., Behrens S. W. — New York, 1972. — 202 з. — Рус. пер. : Медоуз Д. Х. Пределы роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рэндерс, Ш. В. Бе-ренс. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 202 с.

Надійшла до редколегії 25.08.2014 р.

УДК 94 (100) «653»: 930.1 (477) «04/16»: ПЕТРОВ

С. І. ЛИМАН

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ ТА МЕДІЄВІСТИКИ: НАУКОВЕ ВІДРЯДЖЕННЯ АД'ЮНКТА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ М. Н. ПЕТРОВА ДО ФРАНЦІЇ (1858-1860 РР.)

Розглядається наукове відрядження ад'юнкта Харківського університету М. Н. Петрова до Франції в контексті історії туризму і медієвістики. Підкреслюється, що ця подорож (1858-1860 рр.) здійснена на етапі зародження вітчизняного наукового туризму.

Ключові слова: *М. Н. Петров, туризм, Франція, історія, історіографія, Середньовіччя.*

Рассматривается научная командировка адъюнкта Харьковского университета М. Н. Петрова во Францию в контексте истории туризма и медиевистики. Подчеркивается, что это путешествие (1858-1860 гг.) осуществлено на этапе зарождения отечественного научного туризма.

Ключевые слова: *М. Н. Петров, туризм, Франция, история, историография, Средневековье.*

Research trip of M. N. Petrov, Associate Professor of Kharkov University, to France is discussed in the context of history of tourism and medievalistics. It is emphasized that this trip (1858-1860) took place at the stage of origin of domestic research tourism.

Key words: *M. N. Petrov, tourism, France, history, historiography, Middle Ages.*

XIX ст. — особливий етап в історії як туризму, так й історичної науки. З одного боку, це доба зародження вітчизняної медієвістики, численні представники якої вирушали з науковою метою в тривалі зарубіжні відрядження. З іншого, саме в XIX ст. в Російській імперії створюються перші організаційні структури туристичної сфери (у 1885 р. в Петербурзі — «Підприємство суспільних подорожей до всіх країн світу», в 1890 р. — Кримський гірський клуб, у 1895 р. — Ялтинське екскурсійне бюро). Збільшення кількості подорожей, зокрема наукових відряджень, апріорі стимулювало розвиток туризму навіть у період, що передував створенню означених структур. Як

слухно наголошується в сучасній українській науці, подорожі IX–XIX ст. є лише «прообразом туризму» в сучасному сенсі цього слова [26, розд. 1]. Зазначимо: стосовно зарубіжних відряджень вітчизняних медієвістів XIX ст. повною мірою можна використовувати термін «зародження вітчизняного наукового туризму». Такий підхід зумовлений тим, що дефініція «науковий туризм» набуває нині певного поширення [див. напр.: 5, с. 23–24].

У 50-ті — першій половині 80-х рр. XIX ст. історію Середньовіччя в Харківському університеті викладав відомий учений Михайло Назарович Петров (1826–1887). Значну роль у його професійній підготовці відіграло дворічне наукове відрядження по країнах Західної Європи в 1858–1860 рр. Опублікований у 1861 р. звіт про це відрядження — цінне джерело для вивчення історії медієвістики на етапі зародження вітчизняного наукового туризму. Проте це важливе джерело ще не стало предметом спеціального дослідження, незважаючи на те, що творчість М. Н. Петрова набула висвітлення в історіографії. Крім праць, присвячених аналізу історіософських поглядів ученого [2: 21, с. 271–272; 24, с. 50–69], вивченню ним окремих проблем середньовічної історії [3, с. 308–309, 11, с. 72–73], зокрема в контексті розвитку медієвістики в Україні [9, с. 23; 10, с. 236–239, 250–254, 299–300, 312–314], сучасна історіографія поповнилася в останні роки двома дисертаційними дослідженнями: М. К. Кеди «Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку» (2005) [7] та Н. В. Остапова «Становлення викладання всесвітньої історії в університетах Росії: науково-педагогічні погляди і діяльність М. Н. Петрова: 1850–1880 рр.» (2006) [14]. Саме М. К. Кеда на високому професійному рівні розкрила причини, умови, маршрут, пріоритети й значення зарубіжного відрядження харківського вченого до Німеччини, Франції, Бельгії, Італії, Англії в становленні його наукового світогляду [7, с. 36–39].

Мета статті — проаналізувати ту частину наукового відрядження М. Н. Петрова, яку він провів у Франції. Такий підхід зумовлений тим, що М. Н. Петров напередодні відрядження був відомий у вітчизняній науці саме як дослідник французької середньовічної історії.

М. Н. Петров народився в 1826 р. у Вільно в родині офіцера [4, с. 2]. У 1844 р. майбутній учений закінчив Віленську гімназію, а в 1848 р. — історико-філологічний факультет Харківського університету [6, с. 277]. Уже в студентські роки визначився інтерес М. Н. Петрова до історії середньовічної Франції: ступінь кандидата він отримав за твір «Цивілізація галло-франків за часів Меровінгів». Учень професора О. П. Рославського-Петровського, М. Н. Петров був залишений на кафедрі загальної історії для підготовки до набуття ступеня магістра (1848–1849). У 1850 р. він захистив магістерську дисертацію «Про характер державної діяльності Людовика XI» [16], яку в цілому

високо оцінили критики [22]. У 1851 році М. Н. Петров отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії [25, л. 187 (зв.)].

Подальше професійне і кадрове зростання М. Н. Петрова як викладача курсів зарубіжної історії багато в чому залежало від можливості здійснити зарубіжне наукове відрядження. Такі відрядження традиційно мали істотне значення в підготовці й удосконаленні кадрів медієвістів Російської імперії. У загальноросійському масштабі вони проводилися вже з 1820-х рр. у Професорському інституті при Дерптському університеті. І після закриття цього інституту міністерство неодноразово посилало молодих учених для поліпшення освіти за кордон [27, с. 56].

У зв'язку з революціями 1848-1849 рр. наукові контакти із Заходом були припинені, зарубіжні відрядження заборонені [23, с. 994] і поновилися лише в 1855 р. після коронації Олександра II [27, с. 46, 107]. Більшість медієвістів України, як і представників інших університетських центрів Росії, в другій половині 50-х рр. XIX ст. відвідали з науковою метою зарубіжні країни. Згідно з міністерськими правилами, такі відрядження зазвичай тривали два роки.

М. Н. Петров вирушив у дворічне наукове відрядження в червні 1858 р. Маршрут ученого охоплював п'ять європейських країн: Німеччину, Францію, Бельгію, Італію і Англію. Мету відрядження він визначив достатньо чітко: «приготувати себе до можливо ґрунтовного виконання обов'язків університетського викладача Загальної історії» [17, с. 1]. Хоча М. Н. Петров був медієвістом і магістерську дисертацію присвятив історії середньовічної Франції, проте мав намір «ознайомитися із сучасним станом не якого-небудь одного або декількох відділів науки, але повного кола історичних знань, оскільки за нинішньої організації наших університетів викладання в них Загальної історії повинне полягати переважно в загальних її курсах, а не в спеціальних» [17, с. 1].

Наміри М. Н. Петрова цілком зумовлені реаліями вітчизняного університетського викладання XIX ст.: за відсутності вузької спеціалізації ад'юнкти і професори кафедр загальної історії зазвичай викладали всі її розділи — стародавню, середньовічну й нову, незалежно від наукових інтересів. Ось чому М. Н. Петров дуже широко визначив три головні завдання свого відрядження — ознайомитися з: 1) літературою загальної історії; 2) викладанням цієї науки в зарубіжних університетах; 3) її головними допоміжними галузями і «найближчими спорідненими науками» [17, с. 2]. Таким чином, у переліку означених завдань він спеціально не виокремив історію середніх віків з інших відділів загальної історії.

Не надавав учений переваги і Франції. Про це свідчить зміст його «Звіту». «З трьох історичних літератур, що мають усвітне значення, — зазначав М. Н. Петров, — найбільше часу і праці я присвятив німецькій». Учений пояснював це передусім тим, що німецька

історіографія є універсальнішою, оскільки охоплює «історію всіх часів і народів» [17, с. 3].

Відвідання Франції наприкінці 1850-х рр. для вченого Російської імперії — це подорож до країни колишнього ворога. Зовсім недавно відбувалися баталії Кримської війни, в якій Франція імператора Наполеона III брала найактивнішу і при цьому фатальну для Росії участь. Проте наукова об'єктивність М. Н. Петрова і мета його подорожі не дозволили особистим переконанням і образам відбитися в його «Звіті». Патріотичні відчуття перебували «за кадром» наукових реляцій. Не йдеться в його «Звіті» й про звичайні для сучасних туристів враження про ціни, особливості національної кухні, рівні обслуговування в кав'ярнях і ресторанах, умови проживання в готелях, зручності або незручності транспортних засобів, яскраві народні свята, вуличні й театральні вистави, враження від пам'яток середньовічної архітектури — Собору Нотр-Дам, Лувру, Нового Моста тощо. Немає сумніву, що М. Н. Петров обговорював усе це в приватних бесідах після повернення додому, і ці побутові спогади могли б стати цінним джерелом для історії вітчизняного туризму XIX ст. Проте сам жанр «Звіту» цілком зумовив його суто науковий зміст, автор якого передусім учений і лише потім — турист.

У Франції М. Н. Петров провів п'ять місяців із двох років свого наукового відрядження по Західній Європі. Увесь цей час учений мешкав у Парижі. Свій вибір він пояснював досвідом інших мандрівників, які прибули до Франції з науковою метою: «Оскільки вся Франція — учена, літературна, суспільна, політична й адміністративна, зосереджена в Парижі, і кожне провінційне місто, кожен провінційний факультет є тільки порівняно точним віддзеркаленням паризького типу, то цілком достатньо ознайомитися із цим типом, щоб уже мати поняття про всі його видозміни» [17, с. 33]. Таким чином, суто столичне життя М. Н. Петрова у Франції контрастувало з його постійними відвідуваннями численних університетів різних німецьких держав.

Як фахівцеві з історії середньовічної Франції, М. Н. Петрову була відома творчість багатьох французьких медієвістів ще до відрядження [17, с. 9]. Але оскільки своє завдання у Франції М. Н. Петров убачав у тому, щоб виявити «відносну важливість, переваги і недоліки кожної чудової історичної праці, кожного письменника, котрий має значення в науці» [17, с. 7], він прагнув не тільки «поповнити колишні відомості» про творчість відомих французьких істориків, зокрема медієвістів П. Баранта, Ф. Гізо, О. Тьєррі, Ж. Ш. Л. Сісмонді та ін., але й ознайомитися з працями інших авторів — П. Дону, Д.-Ш. Форієля, Н. де Вайї (у М. Н. Петрова — Н. де Вайльє) тощо [17, с. 9].

М. Н. Петров класифікував французьку історіографію на декілька наукових шкіл (риторична, ідеологічна, реакційна,

живописно-генетична, соціально-гуманітарна, історико-прагматична) і виокремив головну особливість французької історичної науки. На думку харківського вченого, діяльність її представників «зосереджувалася переважно на дослідженні явищ національної історії» [17, с. 8]. Це істотно відрізняло французьких істориків від представників німецької науки, яка була універсальнішою.

З викладанням загальної історії М. Н. Петров ознайомився в чотирьох головних навчальних закладах Парижа — Сорбонні, Коллеж де Франс, Школі Хартій і Вищому Нормальному училищі [17, с. 34]. Харківський учений підкреслював блискучі ораторські здібності французьких викладачів, що вигідно відрізняло їх манеру викладання матеріалу від сухого монотонного читання німецьких професорів. Але, незважаючи на «блискучий монолог», на який французькі професори перетворювали кожен зі своїх лекцій, їх зміст за науковим рівнем помітно поступався німецьким [17, с. 35].

М. Н. Петров пояснював це не тільки тим, що французькі професори були мало ознайомлені з працями іноземних науковців, особливо німецьких. «Я зустрів небагато викладачів, які б у своїх курсах мали на увазі одну тільки вчену мету, — зазначив харківський учений. — Майже кожен убачає у викладанні... засіб політичного виховання... Усі вони з рідкісним тактом і чудовою одностайністю розвивають дуже здоровий лібералізм, що виправдовується національною історією» [17, с. 35]. Тема лібералізму була надзвичайно актуальною для мандрівника з країни, в якій планувалися нові реформи.

Вивчення особливостей викладання апріорі зумовило й особисте знайомство з відомими французькими медієвістами. Їх авторитет зазвичай не задовольнив М. Н. Петрова. Наприклад, середньовічну історію Франції в Сорбонні викладав А. Валлон, котрий згодом стане відомим політиком, міністром, автором французької республіканської конституції 1875 р. Лекції А. Валлона «з історії монархічного початку у Франції з Філіпа IV зі стислим попереднім нарисом найдавнішої французької історії» викликали в М. Н. Петрова суперечливі враження. «Валлон не має жодного зі звичайних якостей французького професора, ні ораторського таланту, ні мистецтва групувати події в картини. Але це дуже ґрунтовний учений, що викладає свій предмет на основі документів, і, що у Франції дуже рідко, абсолютно об'єктивно, зате одноманітно і сухо там, де самі пам'ятки не поживали викладу. Такий же Валлон і у своїх творах (напр., в історії Іоанни д'Арк), хоча пером він володіє набагато краще, ніж словом» [17, с. 37].

Іншим відомим вищим навчальним закладом Парижа був Коллеж де Франс. Серед курсів, які слухав тут М. Н. Петров, особливу увагу він приділив лекціям фахівця із середньовічних пам'яток, академіка П. Паріса. На цих лекціях академік не тільки розглядав зміст «Хроніки Фруассара» і критично розкривав на основі цього тексту

політичні події XIV ст., але й порівнював зміст цієї хроніки з «Великими французькими хроніками» і «Новими хроніками» Джованні Віллані.

Не зважаючи на глибоке вивчення в Сорбонні й Коллеж де Франс середньовічних джерел, здивування М. Н. Петрова викликав сам факт того, що навчальні курси і в Сорбонні, і в Коллеж де Франс «усі обмежені дуже спеціальними темами» і при цьому «ніколи не дочитуються цілком по програмах». «Навіть у колі кращих представників академічного викладання, — зазначав М. Н. Петров, — не можна не відзначити переважання літературно-естетичного напрямку над науково-систематичним і методичним» [17, с. 41].

На думку харківського дослідника, ґрунтовнішу підготовку студентам надавали в Школі Хартій. Саме в її бібліотеці він працював особливо активно під час свого перебування в Парижі і саме тут ознайомився з «Колекцією невиданих пам'яток французької історії» [17, с. 8]. Головною перевагою підготовки фахівців в Школі Хартій М. Н. Петров уважав поєднання теорії з практикою, «глибоке вивчення матеріалів національної історії й критичну підготовку їх для систематичних робіт» [17, с. 43]. Якщо на першому курсі вихованці детально вивчали середньовічні дипломатику і латинь, то лише на останньому курсі викладалася історія політичних установ Франції середніх віків, її географія, мистецтво і право.

Школа Хартій більшою мірою, ніж Сорбонна або Коллеж де Франс була спрямована на підготовку медієвістів. За декілька років до від'їзду М. Н. Петрова помер колишній її директор Б. Герар (видавець «Поліптиха Абата Ірмінона»), проте в Школі Хартій харківський учений познайомився з іншими відомими медієвістами — О. Валле-де-Вірівілем, Л.-Ф. Буркело, Ж. Кишера. При цьому найчастіше М. Н. Петров відвідував лекції Ж. Кишера з дипломатики й археології середньовічного мистецтва у Франції й курс Л.-Ф. Буркело з історії державних установ середньовічної Франції, «дуже сумлінно складений за кращими французькими дослідженнями». [17, с. 45]. Відзначимо, що Ж. Кишера був відомим фахівцем з історії Жанни д'Арк. Найімовірніше саме ця обставина вплинула на вибір теми одного з подальших досліджень М. Н. Петрова — незабаром після повернення з Франції він опублікує нарис «Жанні д'Арк» [19].

Хоча М. Н. Петров перебував в Парижі п'ять місяців, сам він уважав, що в нього тут було обмаль часу для наукових занять [17, с. 9–10]. Проте після повернення до Харкова дослідник зумів не тільки розкрити у «Звіті» особливості європейської, зокрема французької, історичної науки, але й надрукувати монографію «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції» (1861) [18]. Через чотири роки М. Н. Петров захистив на цю тему докторську дисертацію. Це була перша у вітчизняній історіографії наукова праця з повним аналізом європейської історичної науки. Є всі підстави

погодитися з твердженням М. К. Кеди про те, що «знайомство з новітньою європейською історіографією справило величезний вплив на теоретико-методологічні погляди М. Петрова» [7, с. 39].

Після захисту докторської дисертації М. Н. Петров отримав звання екстраординарного (1866), потім ординарного (1867) професора кафедри загальної історії Харківського університету. По закінченні ним 25-річної служби рада університету двічі (в 1876 і 1881 рр.) залишала М. Н. Петрова на нові п'ятирічні терміни викладання [8, с. 13; 15, с. 134]. Він був не тільки дослідником і популяризатором середньовічної історії, але й автором першого в українських землях Російської імперії університетського навчального посібника з історії середніх віків [20]. І до, і після зарубіжного відрядження 1858–1860 рр. історія Середньовіччя посідала ключове місце серед навчальних курсів науковця [12, с. 11; 13, с. 11]. Своїм студентам навіть в останні роки життя він запам'ятався як чудовий педагог. В. П. Бузескул стверджував: «...лекції М. Н. Петрова подобалися і нам своєю стислою мовою, прекрасною літературною формою, а головне тим, що він висував не стільки самі факти, скільки їх сенс і зв'язок, причини і наслідки, прагнучи представити, використовуючи його вислів, «механізм історичного руху»» [1, с. 5].

Таким чином, зарубіжне наукове відрядження М. Н. Петрова 1858–1860 рр. значною мірою сприяло становленню його історіософських поглядів й істотно розширило масив знань ученого про Середньовіччя. За 5 місяців наукових занять у Парижі М. Н. Петров особисто контактував з провідними французькими медієвістами, глибше ознайомився з їх творчістю і детально вивчив постановку викладання в провідних вищих навчальних закладах Франції: Сорбонні, Коллеж де Франс, Школі Хартій, Вищій нормальній школі. Надрукований М. Н. Петровим «Звіт» про це відрядження став основою першої в Російській імперії докторської дисертації, присвяченої аналізу західноєвропейської, зокрема французької, історіографії. Означений «Звіт» є цінним джерелом для вивчення історії вітчизняної медієвістики на етапі зародження вітчизняного наукового тунізму.

Список літератури

1. Бузескул В. П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. / В. П. Бузескул // Наук. записки наук.-дослід. кафедри історії української культури. — Харків, 1927. — №6. — С. 1–14.
2. Голубкин Ю. А. М. Н. Петров как историк / Ю. А. Голубкин, О. Н. Могилка // Вестн. Харьк. ун-та. — Сер.: История. — 1988. — С. 25–31.
3. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М.: Наука, 1985. — 480 с.
4. Деревицкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета / А. Деревицкий. — Х.: Изд. книжного магазина Полухтова, 1887. — 36 с.

5. Ерешко Ф. И. Научный туризм — цель и средство прогресса в развитии регионов / Ф. И. Ерешко // Вестн. Совета Федерации. — 2006. — №11. — С. 23–24.
6. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. — Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. — V, 558, XII с.
7. Кеда М. К. Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / М. К. Кеда. — Чернівці, 2005. — 228 с.
8. Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором Л. Владимировым // Записки Харьковского ун-та. — 1977. — Т. 1. — С. 1-73.
9. Лиман С. І. Історія середньовічної Франції в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 70–80-ті рр. ХІХ ст. / С. І. Лиман // Вісн. Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2005. — Вип. 16. — С. 16–29.
10. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 — первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. — Харьков : ХГАК, 2009. — 688 с.
11. Митряев А. И. Медиевистика в Харьковском университете / А. И. Митряев, Ю. А. Голубкин, С. И. Лиман // Вестн. Харьков. ун-та. — 1991. — №357. — С. 69–83.
12. Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1853/1854 уч. г. — Харьков : Тип. ун-та, 1853. — 26 с.
13. Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1861/1862 уч. г. — Харьков : Тип. ун-та, 1861. — 36 с.
14. Остапов Н. В. Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М. Н. Петрова : 1850-1880 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : спец. : 07.00.02 «Отечественная история» / Н. В. Остапов. — Сыктывкар, 2006. — 191 с.
15. Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г. // Записки Харьковского университета. — 1881. — Т. 4 (1883). — Отд. 2. — С. 133–160.
16. Петров М. Н. О характере государственной деятельности Людовика XI / М. Н. Петров. — Харьков : Тип. ун-та, 1850. — 70 с.
17. Петров М. Н. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М. Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–1860 гг. / М. Н. Петров. — Харьков : Тип. ун-та, 1861. — 76 с.
18. Петров М. Н. Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции / М. Н. Петров. — Х. : Тип. ун-та, 1861. — 309 с.
19. Петров М. Н. Жанна д'Арк (Историко-психологический опыт) / М. Н. Петров // Журнал министерства народного просвещения. — 1867. — Ч. 135. — С. 94–123.
20. Петров М. Н. Лекции по всемирной истории / М. Н. Петров. — Харьков : Изд. Д. П. Полуехтова, 1888. — Т. 2. История средних веков. — Х, 296 с.

21. Потульніцький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / В. А. Потульніцький. — Київ : Либідь, 2002. — 480 с.
22. Рославский-Петровский А. П. [Рец.] / А. П. Рославский-Петровский // Журнал министерства народного просвещения. — 1851. — №7. — С. 202–209 (Петров М. Н. О характере государственной деятельности Людовика XI. — Харьков : Тип. ун-та, 1850. — 70 с).
23. Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. — СПб. : Тип. имп. АН, 1866. — Т. 2. — 1102, 74, 58 с.
24. Стельмах С. Історична думка в Україні XIX — початку XX ст. / С. Стельмах. — Київ : ВЦ «Академія», 1997. — 175 с.
25. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854) // Центральный государственный исторический архив Украины (г. Киев). — Ф. 2162. — Оп. 2. — Д. 94. — Л. 187–188.
26. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. — Київ : Вища шк., 2002. — 195 с.
27. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. — М. : Наука, 1985. — 350 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2014 р.

УДК 061.1:[069:355] (477-25) (091) А. Ю. СОКОТЯГІН

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА ІЗ ЗАСНУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Досліджено історію заснування Київським відділенням Російського Імператорського військово-історичного товариства Київського військово-історичного музею, який мав висвітлювати історію військового мистецтва в межах Київського військового округу. Проаналізовано роботу спеціалізованої Музейної комісії, яка розробляла програму майбутнього музею.

Ключові слова: Київське відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства, Київський військово-історичний музей, Київський військовий округ, Музейна комісія.

Исследована история основания Киевским отделением Российского Императорского военно-исторического общества Киевского военно-исторического музея, который должен был освещать историю военного искусства в границах Киевского военного округа. Проанализирована работа специальной Музейной комиссии, которая должна была заняться разработкой программы будущего музея, поиском помещения для него и комплектованием фондов.

Ключевые слова: Киевское отделение Российского Императорского военно-исторического общества, Киевский военно-исторический музей, Киевский военный округ, Музейная комиссия.

The history of the base of the Kiev branch of the Russian Imperial Military Historical Society of the Kiev Military History Museum, which would map the history of the art of war within the boundaries of the Kiev Military District is examined. The operation of a special Museum Commission, which was to undertake the development of the program of the future museum, the search space for him and the acquisition of fund is analysed.

Key words: *Kiev branch of the Imperial Military Historical Society, Kiev Museum of Military History, Kiev Military District, Museum Commission.*

Музеї військово-історичного профілю посідають окреме місце в класифікаційному поділі музеїв. В Україні система зазначених музеїв є розгалуженою, але маловивченою. Матеріали військово-історичних музеїв можуть формувати почуття національної гідності, розвивати патріотичні відчуття різних поколінь, тому різностороннє дослідження означеної сфери нині є актуальним. Починаючи зі створення першого такого музею, змінювались принципи їх існування, зміщались та переносились акценти їх діяльності та аспекти подальшої роботи. Діяльність Київського відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства, що існувало в 1908–1914 рр. — одна з найперших на теренах України спроб із цілеспрямованого заснування військово-історичного музею, який мав висвітлювати історію військового мистецтва значної частини території українських земель. Ця діяльність була водночас і аматорською, й професійною, і набула практичного втілення — створено Київський військово-історичний музей.

Дослідження з історії військово-історичної музейної справи трапляються порівняно рідко. Попередні розвідки із цієї тематики здійснювались деякими українськими та російськими науковцями. Дослідження означеної теми здебільшого були складовою великих наукових праць із загального вивчення системи військово-історичних музеїв у певні історичні періоди. Великий фактологічний матеріал з історії військово-історичних музеїв кін. ХІХ — поч. ХХ ст. уперше зібрав і оприлюднив А. М. Разгон у статті «Очерк истории военных музеев в России (1861–1917)». Навіть після 50 років з моменту публікації вона є найінформативнішим науковим матеріалом з теми. Діяльність Київського відділення військово-історичного товариства частково викладена в праці Н. В. Олександрової «Российские военные музеи в первой трети ХХ в.: Из истории организации и деятельности» (2003 р.). У дослідженні висвітлено проблеми історії військової музейної справи 1900–1930 рр., розкрито історію діяльності Російського Імператорського військово-історичного товариства, зокрема його Київського відділення. Діяльність Київського військово-історичного товариства висвітлювалася в декількох номерах наукового видання Національного військово-історичного музею України

«Український військовий музей», що виходить друком з 2009 р. Там означена тематика не є основою для досліджень, а наявна лише як контекст. Загалом спеціалізованого вивчення музейної діяльності Київського військово-історичного товариства до цього часу не відбулося.

Мета статті — детально висвітлити історію діяльності Київського відділення військово-історичного товариства із заснування військово-історичного музею та роботу Музейної комісії означеного товариства з його практичної розбудови.

21 лютого 1908 р. засноване Київське відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства, одна з головних цілей роботи якого стало відкриття в Києві військово-історичного музею. На першому засіданні організаційного комітету та ради товариства було прийнято рішення про заснування Музейної комісії, яка б відповідала за всі практичні аспекти з розбудови музею — збір експонатів, пошук будівлі для музею, фінансування всіх організаційних робіт, обладнання музейних відділів, комплектація музейними предметами, популяризація музею серед населення, взаємодія з іншими організаціями, які б могли підтримати процес заснування цієї установи [3, с. 6]. Головою комісії, перше засідання якої відбулося 25 липня 1908 р. в штабі Київського військового округу, на вул. Банковій, 11, обрано професора та військового письменника, сина колишнього командувача Київського військового округу В. М. Драгомирова. Комісія одразу визначила, що майбутній музей присвячуватиметься історії воєнного мистецтва загалом, але насамперед на території, що належала до Київського військового округу, який приблизно дорівнював території удільного Київського князівства [4, с. 85]. На момент заснування військово-історичного товариства до округу належали Київська, Подільська, Волинська, Харківська, Чернігівська, Полтавська та Курська губернії Російської імперії. На одному з перших засідань Музейної комісії прийнято рішення про публікацію в київських видавництвах відгуків про початок роботи щодо заснування Київського військово-історичного музею. Було створено підкомісію, яка б здійснювала пошук матеріалів для збирання й експонування в майбутньому музеї. У разі браку площі розміщення музею комісією вирішено, що всі музейні предмети, що надходитимуть, можуть зберігатися в одній з будівель Київських артилерійських складів [1, с. 59]. Куратором діяльності із заснування та функціонування музею став Ф. Ф. Трепов — генерал-губернатор Київської, Подільської та Волинської губерній. Уже в жовтні 1908 р. Музейна комісія виробила та схвалила попередню програму тематичної побудови музею. За її змістом експозиція мала поділятися на три періоди з історії військового мистецтва, що містили такі хронологічні етапи — від перших слов'ян до нападу на Київ хана Батия, Литовсько-польський період до 1600 р., від 1600 р. до сучасного для членів

товариства часу [3, с. 6]. Ця програма опрацьовувалася до лютого 1909 р. і була прийнята як остаточна й поділяла майбутню музейну експозицію на тринадцять напрямів, кожний із яких був основною темою окремого музейного відділу: епоха кам'яного віку, металів до початку Руської землі, від Київської держави до нашестя Батия, татарсько-литовський період, литовсько-польський період, козацько-гетьманський період, царський період до Петра I, Петровський період, від Петра I до Катерини II, від Павла I до створення Київського військового округу, період існування Київського військового округу й загальний відділ [4, с. 87]. Неофіційно під час підготовки проекту Комісія орієнтувалася на тематичний поділ майбутньої колекції на три хронологічні періоди — до нашестя монголо-татарських військ та руйнування Києва в 1240 р., від 1240 р. до приєднання Гетьманщини до Російського царства, з 1654 р. до 1900-х рр. [1, с. 62]. «Попечителями» цих відділів, які не входили до складу комісії, стали граф Бобринський та волинський князь Сангушко. Також прийнято рішення з деяких організаційних питань — упровадження посад завідувача музею, котрий мав відповідати за діловодство, — ним став В. І. Казанський, «блюстителів» відділів, які повинні були збирати матеріали, а також здійснювати наукове вивчення й опис музейних предметів [1, с. 64]. На зазначені напрямки обрано: відомого археолога чеського походження, котрий відкрив Трипільську археологічну культуру В. Хвойка — він курував перший та другий відділи; історика-славіста і громадського діяча В. Лянскоронського — третій та восьмий відділи; громадського діяча А. Стороженка — четвертий та шостий відділи; церковного діяча О. Титова — п'ятий відділ; відомого науковця, колишнього декана історико-філологічного факультету Київського університету В. Іконнікова — сьомий відділ; професора Київської духовної академії В. Завтневича — дев'ятий та тринадцятий відділи; військового педагога та письменника, адмірала О. Єпанчина — десятий відділ; військового історика Д. Меньшова — одинадцятий відділ [8, с. 45].

Проект розбудови музею почали розробляти в березні 1909 р. В. Хвойка, В. Лянскоронський, Д. Меньшов та відомий військовий педагог, історик, генерал-лейтенант Б. Адамович [8, с. 71]. Передусім вони мали знайти приміщення під музей. Спочатку використовувалася будівля артилерійських складів. Зважаючи на незадовільний стан цієї будівлі розглядалася можливість розміщення експозиції в одному з приміщень Києво-Печерської лаври, на розі вулиць Нікольської та Московської, де розташовувалася служба Червоного Хреста та відбувалися засідання військових зборів. Згодом планувалося використати під музей пам'ятку військово-інженерної архітектури «Нікольську браму». У тому ж 1909 р. тимчасово обладнали правий флігель Царського палацу, де були вільні чотири кімнати. Нарешті, в березні 1910 р. Музейна комісія домовилася, за підтримки куратора

музею генерал-губернатора Ф. Трепова, з директором Київського міського музею Б. Ханенком про виділення в його музеї двох кімнат під військово-історичний музей [7, с. 51]. Ці кімнати потрібно було переобладнати, облаштувати окремий вихід, що зроблено у вересні 1910 р. Швидка перебудова цих приміщень стала можливою завдяки значній грошовій пожертві одного із членів товариства, брянського лісопромисловця, мецената, місцевого політичного та громадського діяча С. С. Могилєвцева. У вересні 1910 р. проведено роботи з пристосування цих кімнат під військово-історичний музейний фонд, будівництва окремого входу, переобладнано внутрішню частину — зведено перегородки та сконструйовано експозиційні вітрини. Крім того, Музейна комісія Київського відділення Російського військово-історичного товариства визначила правила з наукового впорядкування внутрішньої музейної системи опису музейних предметів — заведено бланкові записи у двох екземплярах та інвентарну книгу [1, с. 77]. Інформація про діяльність зі створення в Києві військово-історичного музею друкувалася у виданнях «Киевские епархиальные ведомости», «Киевлянин», «Русский инвалид», постійно надсилалися інформаційні циркуляри до військових закладів, губернських, повітових та міських відділів Міністерства внутрішніх справ. Робота Музейної комісії тісно пов'язувалася з діяльністю Археологічної, Архівної та Бібліотечної комісій військово-історичного товариства, ці відділи співпрацювали, маючи на меті створення повноцінного музейного закладу.

Збір та комплектування музейних матеріалів і предметів розпочалися ще під час організації самого Київського військово-історичного товариства, згодом, з початком роботи Музейної комісії, ця діяльність активізувалася. Спочатку, на ранньому етапі, за це повинен був відповідати збирач фондів, яким у червні 1908 р. став один із членів Музейної комісії, відомий науковець та громадський діяч В. Хайновський. Згодом, у лютому 1909 р., коли була опрацьована програма музею, вирішено, що за збирання предметів мають відповідати також новопризначені на той час «блюстителі» відділів [8, с. 47]. Загалом за 1908–1910 рр. поетапна забезпеченість матеріалами для майбутнього музейного комплексу була достатньою. Допомогу в наповненні музейного фонду надавали члени Київського і Московського відділень Російського Імператорського військово-історичного товариства, члени різних місцевих історичних та археологічних товариств — Чернігівського, Курського, Катеринославського, Полтавського, Сумського, Єлисаветградського, Проскурівського, Житомирського, Кам'янець-Подільського, Одеського та ін., Російської Імператорської академії мистецтв, військові, промисловці, науковці, релігійні та громадські діячі Київщини, Волині, Поділля, Слобожанщини й навіть деякі окремі містяни та селяни. У 1908 р. майбутньому Київському військово-історичному музею передано старовинну шаблю та історичні

медалі XVIII — XIX ст. Генерал Саввич надав велику кількість раритетних книг з військової справи та історії, а громадський діяч О. Ф. Хітрово — двадцять три історично цінні медалі XIX ст., від О. В. Стороженка отримано чотири томи архівів його родини та книгу «Стефан Баторій та Дніпровські козаки». Член Московського відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства К. В. Болсуновський надав Київському музею близько 15 предметів різних видів античного озброєння [3, с. 7]. У 1908 р. Музейна комісія замовила Російській Імператорській Академії мистецтв виготовлення гравюр на військову тематику з історії Києва. Найбільше надходження музейних предметів відбулося в 1909–1910 рр. У 1909 р. Музейна комісія отримала від графа Бобринського колекцію озброєння кам'яної доби та скіфської епохи. Окрім того, розглядалася можливість передачі майбутньому музею старовинної зброї з київських артилерійських складів. Обговорювалася можливість звернення до Інспекції інженерних військ округу й Окружної комендатури, з метою надання ними до музею зразків військово-інженерних предметів інтендантського відомства [5, с. 141–143]. Розпорядча комісія Київського відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства зобов'язала Археологічну комісію передавати до музею військові предмети, які знаходили під час археологічних розвідок, що здійснювалися товариством у Білгородці на Київщині та на полі Берестецької битви [9, с. 8]. Тому на замовлення виготовлено модель Білгородського валу, передано фотографії поля битви в Берестечку. У березні 1910 р. генерал-майор М. А. Ходорович передав для музейних потреб медаль часів російської імператриці Анни Іоанівни (1730–1740); підполковник Б. Стелацький надав медаль німецького барона, лейб-медика імператора Олександра I (1801–1825) Я. Вілліє [9, с. 9]. Граф Бобринський пожертвував 58 предметів, які віднайдено під час розкопок на Київщині, Полтавщині та Чернігівщині, зокрема мечі, наконечники списів та дротиків, ножі та кинджали. Відомий меценат, знавець військової історії А. Л. фон Рот надав до музею предмети військового спорядження й озброєння часів Північної війни 1700–1721 рр., плечову сумку з тесаком та портушею французького солдата, французькі й англійські рушниці, російські штуцери, підзорну трубу з турецького корабля часів Кримської війни 1853–1856 рр. Музейна комісія прийняла гравіровані портрети воєначальників та зображення військової форми часів царювання імператора Миколи I (1825–1855). Ротмістр М. Ф. Бакулін надав музею срібну чарку, один погон та одну портушею, котрі успадкував від батька Ф. Бакуліна і які належали генералу Скобелєву, відомому учасникові Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Також прийнято медалі, присвячені різним військовим подіям. Селянин Канівського повіту Степан Мазур передав музею старовинну козацьку шаблю, яку знайшов під час обробки поля [4]. Із Софійського собору в Києві надано турецькі

знамена доби Гетьманщини. Голова Московського Імператорського археологічного товариства графиня П. С. Уварова звернулася до Музейної комісії з пропозицією обміняти частину віднайдених під час розкопок у Білгородці археологічних предметів на наявну в Московському археологічному товаристві старовинну зброю. Землевласник з Новгород-Сіверського Чернігівської губернії Є. О. Судієнко пожертвував майбутньому музею велику колекцію предметів старовинної військового спорядження й озброєння, а також зразки військової форми XIX ст. [10]. Музейна комісія Київського відділення Російського Імператорського військово-історичного співпрацювала з невеликими регіональними товариствами, які теж брали участь у музейній роботі. Члени комісії консультували своїх колег, котрі здійснювали вивчення та аматорську музеєфікацію поля в Берестечку, де відбулася велика історична битва в часи Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Після добудови на тому місці Георгіївської церкви планувалося виділити в ній приміщення під музей Берестецької битви. З місця археологічних досліджень на цьому полі до майбутнього Київського військово-історичного музею передано близько 25 одиниць віднайдені козацької зброї [7, с. 6]. Київське відділення надавало допомогу Братству імені князів Острозьких на Волині, для котрого створювало креслення та замальовки замку цих князів, які були використані під час створення музею Острозьких [2, с. 9].

Під час засідання Ради Київського військово-історичного товариства 20 вересня 1910 р. передбачено, що Київський військово-історичний музей має відчинити свої двері 5 грудня 1910 р., в стислі терміни обрано головного зберігача музейного фонду — ним став науковець і відомий громадський діяч С. Крейтон [7, с. 14]. Але роботи з переобладнання та побудови експозиції тривали майже весь грудень. Київський військово-історичний музей було врочисто відкрито 28 грудня 1910 р., за участі генерал-губернатора Київської, Подільської та Волинської губерній, куратора музею Ф. Ф. Трепова, військового командування Київського військового округу. З промовою з нагоди відкриття виступив професор Київської академії, протоієрей Ф. І. Тітов [10, с. 2]. 29 грудня 1910 р. членом Київського відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства, співробітникам новоствореного Київського військово-історичного музею надіслано Найвищу телеграму від Імператора Миколи II, який подякував членам товариства за велику й копітку працю із заснування військово-історичного музею в Києві та привітав з його відкриттям.

Таким чином, діяльність Київського військово-історичного товариства стала першою на українських землях цілеспрямованою роботою зі створення музею військового профілю, який відображав історію воєнного мистецтва від кам'яної доби до початку XX ст. Слід підкреслити, що означена діяльність була професійною на всіх етапах

заснування музею — організаційної та програмової підготовки, пошуку й обладнання приміщень, комплектування фондів. Київський військово-історичний музей став на момент заснування головним центром популяризації воєнної історії. Детальне вивчення всіх аспектів цієї праці товариства та створеної ним Музейної комісії є важливим внеском у дослідження з теорії та практики в царині розвитку військової музейної справи. Програма означеного музею може слугувати важливим історичним прикладом щодо сучасних розробок з організації розбудови військових музеїв, експонування матеріалів із історії певної воєнної події, музеєфікації різного роду напрямів військової справи, речей і предметів, поєднаних та пов'язаних з військовою наукою. Ця стаття розкриває історію початку функціонування системи військово-історичних музеїв на українських землях. Діяльність Київського військово-історичного товариства із заснування музею завершує перший, дореволюційний цикл досліджень у сфері комплексного аналізування минулого військової музейної справи України.

У подальшому можливе вивчення роботи Київського військово-історичного музею в період Першої Світової війни та революцій, ролі як військового та культурного центру, актуальності існування та дотримання дореволюційних принципів військового музеєзнавства в постреволюційний період, часи СРСР. Подальше хронологічне дослідження військового музеєзнавства протягом ХХ–ХХІ ст. можливе лише в разі детального вивчення діяльності військово-історичних товариств та організацій дореволюційного періоду як відправної точки в розвитку окремого історико-музеєзнавчого напрямку — представлення військового мистецтва за допомогою різних форм та засобів музейного відображення дійсності.

Список літератури

1. Журнал засіданий Распорядительного комитета // Военно-исторический вестн. — 1909. — № 1–8. — С. 46–119.
2. Журнал засіданий Распорядительного комитета // Военно-исторический вестн. — 1910. — № 1–12. — С. 3–13.
3. Журнал организационного заседания Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества 14 июня 1908 года // Военно-исторический вестн. — 1909. — № 1–8. — С. 5–10.
4. Журнал собрания Музейной комиссии // Военно-исторический вестн. — 1909. — № 1–8. — С. 84–88.
5. Отчёт Совета Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества за 1909 год // Военно-исторический вестн. — 1909. — № 8. — С. 133–192.
6. Отчёт Совета Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества за 1910 год // Военно-исторический вестн. — 1911. — № 5–6. — С. 1–21.
7. Отчёт хранителя Киевского военно-исторического музея за 1910 год // Военно-исторический вестн. — 1911. — № 5–6. — С. 51–52.

8. Постановления Совета Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества // Военно-исторический вестн. — 1909. — № 1–8. — С. 23–80.
9. Постановления Совета Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества // Военно-исторический вестн. — 1910. — № 1–12. — С. 3–16.
10. Постановления Совета Киевского отделения Российского Императорского военно-исторического общества // Военно-исторический вестн. — 1911. — № 3–12. — С. 3–22.
11. Разгон А. М. Очерк истории военных музеев в России: 1861–1917 / А. М. Разгон // Труды НИИ музееведения. — 1962. — Вып. 7. — С. 118–203.

Надійшла до редколегії 12.08.2014 р.

УДК [78.036.9:304.4]:347.785

С. В. ЧАСТНИК

«ДЖАЗОВА ДИПЛОМАТІЯ» ВІЛЛІСА КОНОВЕРА

Розглянуто приклад використання джазу в політичних цілях під час глобального протистояння капіталізму і соціалізму в 50 — 60-х рр. ХХ ст. Особливу увагу приділено ролі радіожурналіста і модератора Вілліса Коновера в популяризації джазу, налагодженні культурних контактів і взаєморозуміння між Заходом і Сходом.

Ключові слова: джазова дипломатія, «холодна війна», культурні контакти, музичні радіопередачі, ведучий радіопрोगрами, інтернаціоналізація джазу.

Рассмотрен пример использования джаза в политических целях в период глобального противостояния капитализма и социализма в 50 — 60-е гг. ХХ в. Особое внимание уделено роли радиожурналиста и модератора Уиллиса Коновера в популяризации джаза, установлении культурных контактов и взаимопонимания между Западом и Востоком.

Ключевые слова: джазовая дипломатия, «холодная война», культурные контакты, музыкальные радиопередачи, ведущий радиопрограммы, интернационализация джаза.

The article deals with a case of implementing jazz as a tool for political goals during the period of global conflict between capitalism and socialism in the 1950s — 1960s. A special attention is paid to the role of Willis Conover, a radio journalist and moderator, in establishing cultural contacts and mutual understanding between East and West.

Key words: jazz diplomacy, «cold war», cultural contacts, musical radio broadcast, radio program host, internationalization of jazz.

Терміном «джазова дипломатія» називають довгострокову програму американського культурного експорту, ухвалену Державним департаментом США в середині 1954 р. за підтримки президента Д. Ейзенхауера. Проект започаткований на тлі глобального політичного протистояння між капіталістичним Заходом та комуністичним

Сходом. В умовах «холодної війни» автори проекту сподівалися не лише продемонструвати досягнення американської культури, а й поліпшити імідж Сполучених Штатів у світі, поширити ідеали ліберальної демократії. Передбачалася, зокрема, організація регулярних радіопередач, спеціально присвячених американському джазу. Саме ця складова проекту асоціюється з іменем Вілліса Коновера (Willis Conover, 1920-1996) — автора і беззмінного ведучого радіопроектів Голосу Америки «Music USA — Jazz Hour» (1955-1996). Неординарна особистість «персоніфікації джазу» та безпрецедентний успіх його передач у комуністичних країнах зацікавили науковців відносно недавно. Аналізуються причини міфологізації постаті Коновера (Р. Ріттер [10]), здійснюються спроби визначити його місце в історії джазової музичної культури (Дж. Ліс [5]). Окрім того, виходять друком біографічні праці (Т. Ріпмастер [9], Дж. Лестер [6]) і ностальгічні спогади сучасників (Л. Переверзев [3], Ю. Вдовін [1] та ін.).

Мета статті — розглянути соціокультурні аспекти проекту Вілліса Коновера в контексті еволюції сприйняття джазу по обидві сторони «залізної завіси» в 50 — 60-х рр. ХХ ст.

На початку 50-х рр. ставлення до джазу в Сполучених Штатах було суперечливим. Частина білого населення країни перебувала в полоні расистських настроїв і сприймало джаз як маргінальну, «нецивілізовану» музику афроамериканської меншини. Роздратування викликав і вплив цієї музичної форми на слухачів. Дослідники пояснюють це величезною емоційною силою джазу, оскільки «джаз збуджував і виводив із душевної рівноваги більше, ніж будь-який інший вид легкої музики попередніх часів» [2]. Джаз з його демократичністю і бунтівним духом не вмщувався в рамки офіційної культури; це був виклик міфу «американської мрії». Вважалося, що така музика не могла представляти країну за її межами.

Водночас у післявоєнній Західній Європі джаз набув великої популярності, причому без будь-якої підтримки американської влади. Склалася парадоксальна ситуація: чорношкірі джазові музиканти, що були ідолами європейської публіки, у своїй країні страждали від расової сегрегації. Ця обставина була неприємною для офіційного Вашингтона, який позиціював себе захисником демократії і прав людини. Вихід був один: інституціоналізація джазу, тобто його інтеграція в офіційну американську культуру.

Вибір на користь джазу як «таємної зброї холодної війни» не був випадковим. Ще в 1952 р. посол США в Москві Ч. Болен доповідав своєму керівництву про інтерес радянської молоді до американського джазу і негативне ставлення комуністичних лідерів до цієї форми музики. Посол рекомендував використати ці протиріччя в ідеологічній боротьбі з Радянським Союзом. Дослідники згадують і пораду культуролога М. Маклюєна американському Держдепу: «Транслюйте на Росію цілодобово джаз, і комунізм впаде.» [5].

Позиція влади СРСР щодо джазу змінювалася разом із зигзагами ідеологічної політики партії від толерантності до повної заборони. Згідно з амбівалентними постулатами класової боротьби, джаз визначався то як музика «пригноблених негрів», то як декадентська музика класового ворога — США. Історія джазу в Радянському Союзі мала «смугастиий характер»: він був популярний у 20-і роки, його придушував Сталін, не любив Хрущов, принижував Хренніков [7]. Загалом джаз з його розкутістю, спонтанністю, індивідуалізмом, схильністю до експериментів не вписувався ні в офіційні канони музичної культури, ні в жорсткі рамки колективістської ідеології.

«Чому ми так любимо джаз?» — запитував письменник Василь Аксьонов. — «Напевно, з тієї самої причини, через що комуністи (а раніше й нацисти) ненавиділи його. За його відмову підкоритися, за його імпровізаційний характер. Ми жили в тоталітарному суспільстві, і нам потрібно було послаблення від дріб'язкових обмежень регламентованого побуту, від п'ятирічок, від історичного матеріалізму. У Східній Європі джаз перетворився на щось більше, ніж музика; він набув ознак ідеології або, радше, антиідеології. Джаз був зустрічю зі свободою.» [8]. Так у свідомості шанувальників вибудовувався логічний ланцюжок метонімічного перенесення: джаз — символ свободи; джаз — американська музика; отже, США — символ свободи.

Імовірно, що саме очікування політичних дивідендів спонукали Конгрес США виділити кошти на «радіоекспорт» джазу. Очевидно, зважали й на те, що регулярні радіовисилання охоплюють незрівнянно більшу аудиторію, ніж оказіональні концерти «живої музики». Проте, як виявилось, вирішальним чинником успіху програми «Година джазу» була яскрава особистість та професійні якості Вілліса Коновера.

У 1954 р., коли Коновер підписував свій перший контракт з Голосом Америки, йому було 34 роки. Нових працедавців зацікавив попередній досвід Вілліса: він був продюсером джазових концертів у Білому домі, на Ньюпортському джазовому фестивалі, диктором на радіо у штаті Меріленд, вів джазову програму на одній із приватних радіостанцій у Вашингтоні. Приваблював і специфічний природний дар претендента — розкішний баритон, бездоганна дикція, некваплива, переконлива манера мовлення, тобто саме те, що викликає довіру в слухачів.

Уперше Вілліс Коновер вийшов у ефір зі своєю програмою «Music USA — Jazz Hour» 6 січня 1955 р. У європейській частині СРСР 45-хвилинну «Годину джазу» можна було слухати на коротких хвилях об 11.15 вечора за московським часом. Як формально аполітичну англomовну програму, «Jazz Hour» ніколи не глушили. Зі скасуванням обов'язкової реєстрації радіоприймачів та певним послабленням політичного тиску передачі Коновера швидко набули популярності.

За деякими оцінками [6], у 50-і рр. кількість слухачів «Music USA» у соціалістичних країнах сягала 30 млн.

Працюючи на урядову радіостанцію, Коновер зумів зберегти творчу незалежність. Не бажаючи стати держслужбовцем, він щороку, аж до самої смерті в 1996 р., укладав з Голосом Америки новий контракт. Зміст і форму своїх програм Вілліс визначав самостійно, без редактора, користуючись власною величезною (60 тисяч альбомів) фонотекою. Щоразу, коли адміністрація критикувала його репертуар або намагалася нав'язати його передачам офіційно-пропагандистські функції, Коновер спокійно відповідав: «Можете не відновлювати зі мною контракт.» На цьому все й закінчувалося [3].

Характеризуючи професійний рівень «Години джазу», Л. Перверзев називає її «вищою школою майстерності для укладачів та ведучих серйозних джазових радіопрограм» [3]. Сам ведучий убачав своє завдання в тому, щоб «... допомагати людям долати бар'єри між собою і музикою. Я уявляю собі одного слухача, інтелігентну особу, що уважно слухає...» [6]. Цілісність передачі при цьому досягалася не текстовими засобами, а цілеспрямованим підбором музичного матеріалу.

За задумом Коновера, його передачі були не музикознавчими, а інформаційно-просвітницькими. У своїй лаконічній манері Вілліс стисло інформував про черговий номер — оголошував назву п'єси, називав імена солістів, композитора, аранжувальника, керівника оркестру. Поважаючи аудиторію, ведучий немовби надавав право самим слухачам оцінити той чи інший музичний твір. Час від часу Коновер запрошував на студію журналістів і критиків, брав інтерв'ю у видатних джазменів, серед яких: Дізі Гіллеспі, Дюк Еллінгтон, Луї Армстронг, Елла Фітцджеральд, Сара Вон, Арт Тейтум, Чарлі Барнет, Білл Еванс та інші.

У своїх передачах Коновер явно надавав перевагу «канонічному» джазу, уособленням якого були Дюк Еллінгтон, Каунт Бейсі, Луї Армстронг, Джиммі Лансфорд, Сідней Беше, Чарлі Паркер, Томмі Дорсі, Арт Тейтум, Бенні Гудмен, Мел Торме та інші. Проте, як зауважує Л. Перверзев, Вілліс не був догматиком; він припускав, що іноземні майстри та нові естетичні елементи можуть доповнювати «канонічний» американський джаз, але не можуть його замінити. Для Коновера джаз завжди був «класичною музикою Америки», яка поєднувала розважальний та виховний аспекти. Наскільки важливою для нього була естетична складова, свідчить, зокрема його вкрай негативне ставлення до рок-музики. Ігноруючи соціальний підтекст рок-музики, він називав її «примітивною», «монотонною», «продуктом масового виробництва» [10]. Цілком імовірно, проте, що ворожість Вілліса до року підсилювалася небажанням мати сильного конкурента в боротьбі за європейського слухача [5].

Виконуючи певне соціальне замовлення «підривної» радіостанції, Коновер не міг не поділяти ставлення уряду США до джазу як ідеологічної зброї в «холодній війні». Хоча Вілліс ніколи не приховував своїх антикомуністичних поглядів [9; 5], у власних передачах він був підкреслено аполітичним. Пропагандистську функцію в його програмі виконувала музика. Відома цитата, в якій Коновер проводить паралелі між музичною структурою джазу й анатомією американської демократії: «Джаз — це класична музика, яку можна порівняти з американською політичною та соціальною системою. Спочатку ми домовляємося про закони і звичаї та обіцяємо їх дотримувати. Домовившись, можемо робити все, що завгодно, в межах дозволеного. Те саме і в джазі. Музиканти погоджуються щодо тональності, гармонійної послідовності, темпу і тривалості п'єси. У межах цих домовленостей їм дозволено грати так, як вони хочуть. Така особливість нашої музики здатна стимулювати людей в інших країнах досягти такої самої свободи в своєму житті.» [4]. Джаз для Коновера завжди був «дисциплінованою свободою» [10].

Нинішній генерації молодих людей у посткомуністичних країнах, напевно, не зовсім зрозумілий ентузіазм, з яким автори мемуарної літератури описують свої зустрічі з програмою «Music USA — Jazz Hour». Ось що пише, наприклад, Ю. Вдовін: «А в колишньому СРСР його [Коновера] слухали школярі й студенти, інженери й музиканти, професори й шлюсарі... Вони впізнавали імена американських музикантів, музику, яку вони грали, чули, що десь за «залізною завісою» є інший світ та інше життя, є свобода, є інші радощі і болі, є інші цінності, і головна з них — свобода музичної творчості, невід'ємна від свободи взагалі» [1].

Успіху програми «Година джазу» значною мірою сприяв і вдалий вибір позивних. Уже перші такти знаменитої п'єси Біллі Стрейхорна «Take The "A" Train», сповнені внутрішньою енергією, створювали атмосферу тривожно-радісного очікування зустрічі з улюбленою музикою. А про феноменальний Голос (з великої літери) сучасники Коновера згадують лише в захоплено-ностальгічних тонах: «... у пам'яті назавжди закарбувався дуже низький, холоднуватий, дивно-неквапливий, трохи відчужений і водночас надзвичайно сугестивний Голос» [3].

Зрозуміло, що спонсорам проекту «Music USA» важливо було знати, як спрацює ідея розхитати політичну ситуацію в соцтаборі за допомогою джазу. Проте в умовах «холодної війни» про жодний зворотний зв'язок з цільовою аудиторією не йшлося. Поодинокі інтерв'ю з емігрантами не можна було вважати достатньо репрезентативними. Тому першу серйозну «інформацію до роздумів» американці одержали лише в добу «відлиги» й «розрядки» під час візитів Коновера до Польщі (1959, 1964, 1976), Чехословаччини (1964), Угорщини (1973), Радянського Союзу (1967, 1969, 1982). Лише після

зустрічей Коновера з музикантами і джазфанами цих країн можна було говорити про успіхи й прорахунки «джазової дипломатії».

1959 р. у Варшаві Вілліса очікував сюрприз. Від природи скромна людина, він був збентежений непідробним ентузіазмом, з яким польські шанувальники джазу зустрічали його. В аеропорту його вітали фани, репортери, фотографи, оркестр, дівчата з квітами, адже прибув не просто офіційний представник США, а жива легенда, міфологізована персоніфікація американського джазу [6]. Потому відбулися численні зустрічі з джазменами, під час яких польські музиканти відкрили для себе не віртуального, а реального Вілліса Коновера — харизматичну фігуру, чудового знавця джазу, цікавого й толерантного співрозмовника. У свою чергу, Вілліс був вражений високим рівнем музичної освіти і професіоналізмом місцевих джазистів. Невимушені дискусії стосувалися різноманітних серйозних тем: естетика джазу, співвідношення традиційного джазу і модерну, джазу й інших форм музики. Коновера вельми тішило те, що європейські інтелектуали поділяють його погляди на джаз як на високе мистецтво [5].

Для багатьох музикантів і музикознавців зі Східної Європи передачі Коновера в 1950 — 60-х рр. стали своєрідною «академією джазу». Немало з них уперше зацікавилися джазом саме під впливом програми «Jazz Hour». Своєрідну «джазову освіту» на хвилі Голосу Америки здобули, наприклад, тромбоніст Томаш Станько, піаніст і композитор Кшиштоф Комеда (Польща), контрабасист Джордж (Іржі) Мраз (ЧССР), гітарист Аттіла Цоллер (Угорщина), трубач Валерій Пономарьов, ударник Володимир Тарасов, джазові музикознавці В. Фейертаг, О. Баташов, А. Петров, Л. Переверзєв, Є. Барбан (СРСР) та багато інших [9; 5; 1]. Успіх гастролей Дейва Брубєка 1958 р. у Польщі, за його словами, став можливим завдяки ознайомленню польської публіки з американським джазом через передачі Вілліса Коновера [5]. Здавалося, на перший погляд, що програма «Music USA — Jazz Hour» сприяла якщо не американізації політичного життя в комуністичних країнах, то принаймні американізації місцевого джазу.

Проте чи можна дійсно вважати Коновера «батьком східноєвропейського джазу» і «людиною, котра більше політиків сприяла падінню «Берлінського муру»? Нинішні аналітики з цією тезою не погоджуються. Як з'ясувалося, свою гру навколо джазу і «джазової дипломатії» вели не тільки лідери США, а й керівники комуністичних режимів за принципом «якщо не вдається придушити опозицію, то треба її очолити». Найбільшу гнучкість при цьому виявила тодішня влада Польщі. Дж. Лестер, наприклад, цитує заяву польського урядовця в 1955 р. про те, що «... будівництво соціалізму відбуватиметься швидше і ритмічніше під акомпанемент джазу.» [6]. Перший загальнопольський джазовий фестиваль відбувся вже 1956 р. в Гданську; невдовзі почав виходити друком журнал «Jazz» і була створена

Польська федерація джазу. У НДР державне радіо розпочало джазові передачі лише з 1958 р., щоправда, під сором'язливою назвою «Internationale Tanzmusik». У тому ж 1958 р. в Ленінграді виник перший післявоєнний джаз-клуб.

На противагу американському джазу, партійні функціонери робили (і не без успіху) ставку на «власний» джаз, тобто на розвиток місцевої версії джазового мистецтва. Вельми популярним у Польщі був авангардний джаз Коменти. У Радянському Союзі підтримували свій стиль — своєрідну комбінацію американського джазу і радянської «естрадної музики» (Кнушевицький, Цфасман, Варламов). Чеські музиканти відійшли від пуристичних поглядів Коновера, розвиваючи свій варіант джаз-року [10].

У цій ситуації гнучкість виявив і Коновер. Починаючи з 1959 р., він відвідував майже кожний фестиваль джазу в Східній Європі. Вілліс швидко переконався в тому, що в країнах радянського блоку джаз не викликав політичного збурення, а був радше символом мовчазної незгоди з владою. Очевидним було й виникнення «власних» стилів, здатних конкурувати з традиційним американським джазом. Коновер уважав за доцільне і потрібне підтримати східноєвропейський джаз. Уже під час перших зустрічей з польськими музикантами Вілліс рекомендував їм створити національний стиль джазу, оснований на народних мелодіях. Досить швидко отримав від варшавської влади дозвіл на транслявання записів польського джазу зі своєї студії на радіо Голосу Америки. Невдовзі в новій програмі Коновера «Music with Friends» звучав не тільки американський, а й східноєвропейський джаз. Для слухачів у Польщі й інших комуністичних країнах це був своєрідний акт визнання місцевого джазу на його батьківщині [5]. Так несподівано для організаторів програми «джазової дипломатії» культурний експорт перетворився на культурний обмін.

Зустрічі і співпраця з музикантами Польщі, Угорщини, Радянського Союзу та ЧССР змінили ставлення Коновера до джазу як суто американської музики. Він вважав, і не без підстав, що джаз — це універсальне мистецтво з американським корінням, яке в кожній країні набуває національного забарвлення і розвивається самостійно. Протягом 60 — 70-х рр. Вілліс створив трансатлантичну «інституціональну і персональну мережу» [10], в якій активно співпрацювали журналісти і джазові критики Анджей Ярошевський (Польща), Станіслав Тіцл (ЧССР), Імре Кіш (Угорщина), Олексій Баташов (СРСР). Коновер писав безліч рекомендаційних листів, організовував поїздки талановитих музикантів зі Сходу для продовження освіти або гастролей до США. Так, запрошення до Америки одержали тріо Ганеліна (СРСР), піаніст Адам Маковіч (Польща) та багато інших. У 1964 р. Вілліс започаткував проект Friends of the Music USA (FOMUSA) — своєрідну мережу спілкування радіослухачів — шанувальників джазу

в усьому світі [5]. За таких обставин, напевно, коректніше було б називати Вілліса Коновера не «батьком», а «промоутером» східноєвропейського джазу.

Парадоксально, але ім'я людини, яка зробила значний внесок у популяризацію американського джазу, майже не відоме в самих Сполучених Штатах. За законом, Голосу Америки — урядовій організації — заборонено транслювати свої передачі на територію США. Вілліс, який був особисто знайомий з американськими президентами і влаштував близько 40 концертів для Білого дому, ніколи не претендував на нагороди й почесні. Лише в 1993 р. Палата представників США запізнило визнала заслуги Коновера перед американською культурою і західною цивілізацією. У 1979 р. режисер Анджей Василевський зняв документальний фільм «Willis i świat jazzu», у 2008 р. у Варшаві відбулася представницька наукова конференція на тему «Джаз за «залізною завісою», учасники якої визначили роль Коновера в пропаганді джазу та поширенні ідеалів демократії в країнах східного блоку. І, нарешті, у 2007 р. у Вашингтоні було організовано концерт на честь великого модератора, в якому взяли участь його шанувальники — вдячні музиканти з колишніх соціалістичних країн повоєнної 50-х — 60-х рр.

Отже, в розпалі «холодної війни» обидві сторони політичного протистояння намагалися використати Коновера у власних цілях. Проте феноменальний успіх програми «Music USA — Jazz Hour» не призвів до відчутної дестабілізації комуністичної системи; марними виявилися і сподівання вождів радянського блоку на те, що «власний» джаз повністю нівелює вплив американського музичного продукту. У цій ситуації Коновер повів себе гідно й об'єктивно піднявся над політикою. Нині варто належним чином оцінити його заслуги перед сучасниками. З одного боку, Вілліс Коновер багато зробив для світового визнання американського джазу як класичної музики США. З іншого боку, його передачі сприяли розвиткові джазової музичної культури в європейських соціалістичних країнах. Важливим був внесок Коновера й у процеси інтернаціоналізації джазу і, врешті-решт, налагодження взаєморозуміння між Заходом і Сходом.

Список літератури

1. Вдовин Ю. Звуки и волны свободы: Полный джаз, № 37 [Электронный ресурс] / Ю. Вдовин. — Режим доступа: www.jazz.ru/mag/181/conover.htm. — Назва з екрана.
2. Ньютон Ф. Джазовая сцена / Ф. Ньютон. — Н/сіб.: Сиб. унів. изд., 2007. — 224 с.
3. Переверзев Л. Джаз на «специальном английском» (I Remember Willis): Полный джаз, № 21 (123) — 28 июня 2001 г. [Электронный ресурс] / Л. Переверзев. — Режим доступа: www.jazz.ru/mag/123/conover.htm. — Загл. с экрана.

4. Heil A. Voice of America: A History / A. Heil. — N.Y. : Columbia University Press, 2003. — 288 p.
5. Lees G. Willis Conover — an European Jazz Personality? Musicologica, 12 Jun 2014 [Електронний ресурс] / G. Lees. — Режим доступу: www.musicologica.eu/?p=1024&lang=en.htm. — Назва з екрана.
6. Lester J. Willis of Oz: A profile of famed Voice of America broadcaster Willis Conover: Central Europe Review, Vol 1, No 5, 26 July 1999 [Електронний ресурс] / J. Lester. — Режим доступу: http://www.ce-review.org/99/5/music5_lester.html. — Назва з екрана.
7. Reimann H. The Ideological Context for the Study of Soviet Estonian Jazz [Електронний ресурс] / H. Reimann. — Режим доступу: iirc.utu.fi/jazzchameleon/Reimann.pdf. — Назва з екрана.
8. Richmond Y. Cultural Exchange and the Cold War: How the West Won [Електронний ресурс] / Y. Richmond. — Режим доступу: whirledview.typerpad.com/whirledview/cultural.html. — Назва з екрана.
9. Ripmaster T. Broadcasting Jazz to the World: a Biography / T. Ripmaster. — N.Y. : iUniverse, 2007. — 220 p.
10. Ritter R. Broadcasting Jazz into the Eastern Bloc — Cold War Weapon or Cultural Exchange? The Example of Willis Conover / R. Ritter // Jazz Perspectives. — 2013. — Vol. 7, Issue 2. — P. 111–131.

Надійшла до редколегії 29.08.2014 р.

УДК 002.2(477) «18/19»

М. Б. ШАТРОВА

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ВЧЕНИХ-КНИГОЗНАВЦІВ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджено історіографію наукової спадщини вчених-книгознавців України другої половини XIX — початку XX ст. Акцентується на значенні наукової спадщини визначних науковців для української культури і сучасного книгознавства.

Ключові слова: історіографія, книгознавство, історія книжкової справи.

Исследуется историография научного наследия ученых-книговедов Украины второй половины XIX — начала XX в. Акцентируется на значении научного наследия известных ученых для украинской культуры и современного книговедения.

Ключевые слова: историография, книговедение, история книжного дела.

The historiography of scientific legacy of scientists-bibliologists of Ukraine of the second half of XIX to beginning of XX centuries is investigated. Attention is paid to the value of scientific legacy of the known scientists for the Ukrainian culture and modern bibliology.

Key words: historiography, bibliography, history of book business.

Наукові пошуки українських учених-книгознавців кінця XIX — першої третини XX ст. відбувалися в трьох напрямках: дослідження історії розвитку української культури та зародження в ній у другій

половині XIX ст. книгознавства й бібліографії як тотожних понять; вивчення історії української книги, зокрема мистецтва книги, книговидавничої та книготорговельної галузей; студії теоретичних основ книгознавства.

Пильної уваги і ретельного дослідження потребують творчі біографії видатних книгознавців, оскільки їх вплив на розвиток науки в цілому має велике значення донині, що становить актуальність означеної теми.

Мета статті — висвітлення змісту публікацій, що характеризують книгознавчу та бібліографічну спадщину вчених-книгознавців України кінця XIX — початку XX ст., визначення їх ролі в розвитку сучасного книгознавства та культури загалом.

В Україні проводилися історіографічні розвідки, в яких висвітлювалася історія формування вітчизняної книгознавчої думки. Наприклад, Петро Андрійович Зленко (1891—1954) наприкінці 40-х рр. XX ст. проаналізував історіографічну складову в галузі історії книги, теорії та історії книгознавства, мистецтва книги тощо [6]. У 80-х рр. XX ст. М. Рудь [15] подав історіографію історико-книгознавчої думки в Україні XIX — кінця XX ст. Наталія Шалашна в дисертаційному дослідженні «Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у XIX столітті» зазначила: «Автор [М. Рудь — М. Ш.] відзначає важливий внесок вітчизняних дослідників XIX ст. у формування історії книги, однак невеликий обсяг статті не дає можливості повністю висвітлити це питання» [21, с. 5].

Детально аналізуючи історіографію розвитку історико-книгознавчої думки в Україні в XIX ст., Н. Шалашна дійшла висновку, що «становлення історичного книгознавства як самостійної наукової сфери відбувалося протягом другої половини XIX ст.» [21, с. 10].

Серед засновників української науки про книгу — переважно київські та львівські бібліологи, котрі ґрунтовно опрацьовували проблеми бібліографії, історії українського книгодрукування, мистецтва книги: Д. Балика, Б. Грінченко, Д. Дорошенко, С. Єфремов, В. Ігнатієнко, М. Комаров, І. Кревецький, І. Левицький, Ф. Максименко, М. Максимович, С. Маслов, Ю. Меженко, І. Огієнко, П. Попов, С. Сірополько, І. Стещенко й ін.

Першою науковою працею у вивченні історії початкового періоду друкарства в Україні стала «Книжная старина Южнорусская» (1849) Михайла Максимовича (1804—1873). Наукову спадщину М. Максимовича досліджували Н. Зелінська [4], М. Низовий [12], Н. Шалашна [20] та ін.

Зацікавлення українського суспільства власною історією та культурою в середині XIX ст., як зазначає Н. Черниш, «спонукало свідомих діячів, які гуртувалися в означений період навколо часопису

«Черниговские губернские ведомости», до розробки оригінальних покажчиків з українознавства (це передусім «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края» О. Лазаревського, видрукуваний 1853 р.)» [18, с. 25].

Немало публікацій вітчизняних авторів присвячено відомому бібліографу та книгознавцеві Михайлу Комарову (1844—1913), бібліографічна спадщина якого висвітлена в монографії І. Корнейчика (Х., 1971). Окреме дослідження життя і творчості М. Комарова здійснив М. Ясинський у монографії «Михайло Комаров» (К., 2001). М. Комаров, як автор фундаментальних ретроспективних праць, зокрема «Бібліографічного покажчика нової української літератури» (1883), що охопив матеріал за 1798—1883 рр., переконливо довів існування і розвиток українського книговидання в умовах суворих заборон та переслідування російською імперською владою.

Помітним явищем як національної, так і європейської бібліографії стала праця І. О. Левицького «Галицько-руська бібліографія ХІХ століття». Постає І. О. Левицького (1850 — 1913) висвітлена в розвідках М. А. Вальо [2], М. А. Низового [12] та ін. М. Низовий у книзі «Українська статистика друку: основні етапи становлення та розвитку», характеризуючи видання М. Максимовича, М. Комарова, І. Левицького, зазначає: «...і до сьогодні вони залишаються єдиним, хай і не вповні вичерпним, орієнтиром в обсязі й темпах видавничої справи дореволюційної України» [12, с. 33].

Н. Шалашна, характеризуючи розвиток історико-книгознавчої думки України в другій половині ХІХ ст., зазначає, що в цей період визначено кілька важливих методичних вимог до вивчення історії друкованої книги, серед яких «висловлено думку про необхідність створення бібліографічного реєстру вітчизняних стародруків». Головний внесок у розробку цього питання здійснили С. Голубев, Я. Головацький, І. Франко [21, с. 11].

Б. З. Якимович у дисертаційному дослідженні на здобуття ступеня доктора історичних наук проаналізував спадщину Івана Франка (1856—1916) як книгознавця та видавця з 90-х рр. ХІХ до 1916 р. [22]. Дослідник указує на видавничі серії Івана Франка: «Дрібна бібліотека», «Наукова бібліотека» «Літературно-наукова бібліотека», «Хлопська бібліотека», «Універсальна бібліотека», «Міжнародна бібліотека», «Всесвітня бібліотека» — 107 назв книжок загальним накладом понад 160 тис. примірників. Кожна із серій мала чітке читачке призначення. Богдан Якимович зазначає, що книгознавчий, бібліографічний та джерелознавчий аналіз видавничої продукції І. Франка свідчить про те, що він був лідером видавничого процесу свого часу. Його видання мали широку видавничу гаму, відрізнялися від публікацій сучасників ступенем відображення психологізму

літературних творів, джерелознавчою глибиною наукових праць, естетикою і якістю оформлення книжки [22, с. 24—25].

Досягнення гуманітарних наук у 20-х рр. ХХ ст., зокрема книгознавства, ґрунтувалися на здобутках кінця ХІХ ст. Підготовку основи для створення єдиного загальноукраїнського книгознавчого інформаційного простору в першій третині ХХ ст. «яскраво засвідчували понад 20 спеціалізованих часописів, серед яких чільне місце посідали київські «Книгарь» та «Бібліологічні вісті», харківські «Книга» та «Радянський книгарь», станіславська «Книжка», емігрантський «Книголюб», львівські «Бібліотечний поради́ник», «Добра книжка», «Українська книга» та ін. З настанням нового, ХХ ст., коли небувалого розмаху набуває книжковий рух, наука, що покликана його вивчати, починає активно розвиватися: значно розширюється та збагачується проблематика книгознавчих досліджень, швидко впроваджуються нові ідеї й методи. Переосмислення нових концепцій, накопичених упродовж ХІХ ст. в європейській бібліології, узагальнення величезного емпіричного матеріалу дали поштовх формуванню національних шкіл і напрямів — процесу, що розпочався фактично з перших років ХХ ст.» [18, с. 26—27].

Особливо важливе значення для підвищення рівня українського книгознавства мала діяльність Українського наукового інституту книгознавства (УНІК), фундатором і керівником якого був Ю. Меженко (1892—1969). Перші книгознавчі читання, присвячені 75-річчю Українського наукового інституту книгознавства (К., 1997), представили серію наукових публікацій, спрямованих на висвітлення діяльності видатних учених-книгознавців цього інституту [15].

Діяльності УНІК та його вченим-книгознавцям Ю. Меженку, С. Маслову, Л. Биковському, І. Огієнку, Д. Балиці та ін. присвячено немало публікацій [1—4, 6—9, 13—18], зокрема такі: Г. І. Ковальчук «Історія розвитку книгознавства в УРСР в 20—30-х рр.» (К., 1991), Н. В. Стрішенець «Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка» (К., 1996), О. І. Ємчук «Сергій Іванович Маслов (1880—1957) як учений, організатор архівної та бібліотечної справи» (К., 2010). Нові факти містять біобібліографічні нариси про вчених УНІКу, що вийшли друком у серії «Видатні дослідники української книги»: Н. Ф. Королевич «Український бібліограф Ю. О. Меженко» (К., 1993), Г. І. Ковальчук і Н. Ф. Королевич «Книгознавець, бібліограф і бібліотекар С. І. Маслов» (К., 1995), навчальний посібник Н. Ф. Королевич «Українські бібліографи ХХ століття» (К., 1998).

Сергій Іванович Маслов (1880—1957), вивчаючи історію книжкової справи в Україні (рукописи, історію друкарства й окремих стародруків, книговидання, бібліографію, книжкову торгівлю, бібліотечну

справу), публікував понад 70 праць [9, с. 146]. Достатньо інформативною є розвідка Г. І. Ковальчук «Про роботу С. І. Маслова над темою «П. П. Должиков та його бібліотека «Аптека для душі», в якій дослідниця наводить перелік рукописних праць С. І. Маслова, що зберігаються у фонді Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; зазначає теми персонального змісту, над якими працював учений: «Мелетій Смотрицький і «Євангеліє учительное» 1616 р.», «Літературна діяльність Феофана Прокоповича», «Варлаам Ясинський в літературі кінця XVII — початку XVIII століття» та ін. [9, с. 146]. По закінченні розвідки автор публікує статтю С. І. Маслова «П. П. Должиков та його бібліотека «Аптека для душі»».

Ярослав Ісаєвич, досліджуючи етапи розвитку українського книгознавства, зазначає: «...в опрацюванні теоретичних проблем книгознавства і бібліографії та їх інституційному оформленні винятковою була роль Юрія Меженка. У той же час не можна забувати і заслуг Ярослава Степенка та Миколи Іванченка в налагодженні роботи УНІК, їхньої участі в редагуванні його ранніх видань. Ярослав Степенко уклав також бібліографічний покажчик україномовних книг з теренів Російської імперії, цікавився теоретичними аспектами бібліології, опрацьовував біобібліографічний словник українських бібліологів» [7, с. 11—12]. Постаць Ярослава Івановича Степенка (1904 — 1939) висвітлена в працях Н. В. Стрішенець [17], С. І. Білоконя [2] та ін.

Г. І. Ковальчук дослідила трагічну долю книгознавців, які працювали в УНІК та ВБУ або писали статті для «Бібліологічних вістей», котрі загинули в таборах і тюрмах чи були розстріляні в часи сталінського свавілля. Серед них: Ярослав Степенко, Василь Іванушкін (директор ВБУ 1933—1936 і УНІК 1934—1936), Варфоломій Ігнатієнко, Федір Ернст, Сергій Кондра, Михайло Козоріс, Кость Довгань, Сергій Якубовський [10]. Як справедливо зазначає Г. І. Ковальчук, «репресіями кінця 1920-х — початку 1930-х рр. не тільки було знищено поодиноких представників вітчизняної книгознавчої школи і ліквідована відповідна установа, а й призупинено розвиток в Україні книгознавства як науки» [10, с. 1].

Автори видання «Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX — перша третина XX ст.)», характеризуючи цей період розвитку науки, зазначають: «...тоді було усунуто кращих, зруйновано щойно сформовану школу, перервано традицію. Від кінця 30-х рр. XX ст. в Україні не вийшло жодної серйозної наукової праці з бібліології. (...) Протягом 1931—1934 рр. в українській радянській бібліології визначні досягнення так званої «культурної революції» були поступово зліквідовані. Центр бібліологічних досліджень

знову перемістився до Львова, а згодом за кордон (Польща, Чехословаччина)» [4, с. 344].

Н. Шалашна виявила, що в 1932 р. у видавництві «Рух» (м. Харків) планувалося опублікувати «Історію української книги» [21], але видання не було здійснене з політичних причин. Однак в архіві С. Маслової зберігся план, у якому зафіксовано тематику й авторів майбутньої праці. Як зазначає Н. М. Шалашна, перший розділ мав назву «Історія вивчення української книги». Він планувався в обсязі 3 друкованих аркуші, автором мав стати М. В. Геппенер [21, с. 4].

Українські історико-книгознавчі праці в другій половині 30-х рр. можна було друкувати тільки за межами СРСР. У 1937–1943 рр. у Львові виходив друком часопис «Українська книга» за редакцією Євгена–Юліана Пеленського (1908–1956), в якому опубліковано книгознавчі та бібліографічні нариси Левка Биковського, Івана Крип'якевича, Богдана Кравцева, Романа Луканя й інших авторів [7]. Ярослав Ісаєвич зазначає: «Значний резонанс серед фахівців мала не велика (88 с.), але змістовна праця Биковського «Замітки про книгознавство і книгоживання» [7, с. 12].

Наукова діяльність Левка Биковського (1895–1992) пов'язана з утіленням соціологічних ідей в українській бібліології і теорії бібліографії. Л. Биковський є автором оригінальної наукової концепції «бібліологічного циклу». «На відміну від популярної на той час класичної системи М. Лісовського, третім розділом якої був книгоопис (бібліографія), Л. Биковський пропонував третім компонентом вважати «книгоживання», тобто впровадження книжки у свідомість окремого індивідуума і суспільства загалом» [4, с. 343]. Багатовекторна наукова спадщина Левка Биковського як книгознавця, бібліотекознавця, бібліографа віддзеркалена в публікаціях П. Т. Тронька [1, с. 96–98], П. В. Голобуцького [1, с. 98–99], Т. І. Ківшар [1, с. 99–101], Н. М. Ольховик [1, с. 103], Г. І. Ковальчук [1, с. 104], Н. В. Казакової [1, с. 105–106], Н. Г. Солонської [1, с. 106–107], Б. В. Грановського [1, с. 101–102] та ін. Окремим дослідженням, присвяченим науковому доробку Левка Биковського подеобразького періоду, є розвідка Таїсії Ківшар на сторінках «Вісника Львівського університету» [8].

Історію розвитку львівських книгознавчих осередків, що в першій третині ХХ ст. посідали, згідно з твердженням Наталії Черниш, чільне місце «в мережі бібліологічних центрів України» [18, с. 9], висвітлено в навчальному посібнику «Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939)» [18]. Автор зазначає, що тогочасна суспільна роль книги, читання, культури, вивчення феномену української книги як головного каталізатора виховання національної свідомості спонукала видатних діячів науки

і культури — членів Наукового товариства ім. Тараса Шевченка — започаткувати 1909 р. Бібліографічну комісію, «поява якої цілком слушно вважається одним із ключових моментів розвитку бібліологічної діяльності в Україні» [18, с. 9].

Один з розділів посібника Н. Черниш містить сім окремих матеріалів, присвячених видатним дослідникам національної бібліографії та бібліотечної справи — Зенону Францисковичу Кузелі (1882–1952), Івану Івановичу Кривецькому (1883–1940); історикам української книги та книгодрукування — Іларіону Семеновичу Свенціцькому (1876–1956), Івану Івановичу Огієнку (1882–1972); теоретикам тогочасного книговидання, відомим ученим — Івану Яковичу Франку, Івану Раковському (1874–1949); видавцеві і редактору Володимирі Михайловичу Кубійовичу (1900–1985).

Наукову спадщину Іларіона Свенціцького висвітлює й окреме дослідження Н. Черниш [19], яка доволі влучно характеризує його роботу над важливою справою в галузі книговидання: «...багаторічна праця науковця над рукописними матеріалами і кириличними стародруками у Львові, Петербурзі та інших містах, опис сотень рукописів, каталогізація численних видань і нагромадження величезного масиву інформації, власних спостережень та висновків, пов'язаних із формуванням і розвитком вітчизняної книжкової справи, зробили можливим створення великого за обсягом, фундаментального за змістом дослідження «Початки книгопечатання на землях України» (1924). За значимістю і глибиною його працю можна порівняти хіба що з «Історією українського друкарства» І. Огієнка (1925), яка побачила світ майже одночасно з книгою І. Свенціцького» [19, с. 42].

Характеризуючи книгознавчу діяльність І. Свенціцького, Н. Черниш зауважує глибину методичних підходів дослідника до описування рукописів. «Описи рукописів І. Свенціцьким включають, як звичайно, такі відомості: характеристика матеріальної конструкції (форми оправи); індивідуальні особливості письма; визначення основних рис художньо-технічного оформлення; аналіз мовних особливостей та маргінальних записів; чітке усталення періоду (дати) та місця написання; порівняння рукопису з сучасними і попередніми друкованими виданнями» [18, с. 112]. Такий підхід свідчить про фахове ставлення науковця до бібліографування рукописної книги, що є цінним здобутком у галузі її історії.

Дослідження свідчать, що досягнення українських учених початку ХХ ст. на основі фундаменту, закладеного в другій половині ХІХ ст., долучено до загального розвитку європейського та світового книгознавства.

У подальшому передбачається сконцентрувати вивчення проблеми наукової спадщини вчених-книгознавців України другої половини

XIX — початку XX ст. на розширенні історіографічної та джерельної бази дослідження, оскільки публікації про них містяться в різних фахових виданнях і потребують детальнішого виявлення й аналізу.

Список літератури

1. Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи : міжнар. наук. конф., Київ 10—12 жовт. 1995 / НАН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 1995.
2. Білокінь С. І. Видатний український бібліограф Ярослав Стещенко (1904—1939) / С. І. Білокінь // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 1999. — Вип. 2. — С. 107—130.
3. Вальо М. А. Фундатор української бібліографії / М. А. Вальо // Іван Омелянович Левицький : зб. наук. пр. / за ред. Л. І. Ільницької. — Л., 2002. — С. 7—15.
4. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX — перша третина XX ст.) : навч. посіб. / за ред. Н. Зелінської. — Львів : Світ, 2003. — 612 с.
5. Голобуцький П. Українське книгознавство 20-х років / Петро Голобуцький // Бібл. вісн. — 1994. — № 5/6. — С. 38—40.
6. Зленко П. Огляд книгознавчих дослідів [Електронний ресурс] / П. Зленко. — Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/encycl/eui094.htm> / (дата звернення 10.05.2014 р.). — Назва з екрана.
7. Ісаєвич Я. Українське книгознавство: етапи розвитку / Ярослав Ісаєвич // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. — 2006. — Вип. 1. — С. 7—19.
8. Ківшар Т. Книгознавча концепція Левка Биковського подебрадського періоду (1922—1923) / Таїсія Ківшар // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. — 2008. — Вип. 3. — С. 145—156.
9. Ковальчук Г. І. Про роботу С. І. Маслова над темою «П. П. Должигов та його бібліотека «Аптека для душі» / Г. І. Ковальчук // Рукописна та книжкова спадщина України / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. — Київ : НБУВ, 2002. — Вип. 7. — С. 146—185.
10. Ковальчук Г. Репресоване книгознавство (до 90-річчя Українського наукового інституту книгознавства) / Галина Ковальчук // Вісн. Кн. палати. — 2012. — № 10. — С. 1—4.
11. Ляхоцький В. Іван Огієнко — книгознавець / Володимир Ляхоцький // Бібл. вісн. — 1997. — № 2. — С. 22—25.
12. Низовий М. Українська статистика друку : основні етапи становлення та розвитку / Микола Низовий. — Київ : Кн. палата України, 2002. — 96 с.
13. Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : НБУВ, 1997. — 148 с.
14. Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 14—17 жовт. 1997 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 1997.
15. Рудь М. Проблеми книгознавства в працях вчених України / М. Рудь // Теорія та історія радянської книги на Україні : зб. наук. пр. — Київ : Наук. думка, 1983. — С. 5—29.

16. Скрипник Т. О. Ю. О. Меженко та українське книгознавство / Т. О. Скрипник // *Культура України: історія і сучасність* : респ. наук.-теор. конф. 26–28 жовт. 1992 : тези доп. / М-во культури України, Харк. держ. ін-т культури. — Харків : ХДІК, 1992. — С. 290–292.
17. Стрішенець Н. В. Ярослав Степенко: «...Чекаги на мене... божевільна і марна вигадка» / Н. В. Стрішенець // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. — Київ : НБУВ, 1999. — Вип. 2. — С. 95–106.
18. Черниш Н. Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939) : навч. посіб. / Наталія Черниш. — Київ : Наша культура і наука, 2006. — 216 с.
19. Черниш Н. Українська рукописна та стародрукована книга у науковій спадщині Іларіона Свенціцького / Наталія Черниш // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології*. — 2009. — Вип. 4. — С. 36–46.
20. Шалашна Н. Михайло Максимович і його «Книжная старина Южно-русская» / Наталія Шалашна // *Вісн. Кн. палати*. — 2000. — № 3. — С. 32–33.
21. Шалашна Н. М. Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Наталія Миколаївна Шалашна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2004. — 20 с.
22. Якимович Б. З. Іван Франко як книгознавець і видавець (1890-ті роки ХІХ ст. — 1916 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.08 / Б. З. Якимович ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2008. — 38 с.

Надійшла до редколегії 05.09.2014 р.

УДК 391-055.2(477.54+438):069.5

М. П. ЧУМАК

ЖІНОЧІ КОСТЮМИ ХАРКІВЩИНИ І ВЕЛИКОПОЛЬЩИ В МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ ЯК ЗНАКИ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Розглянуто особливості жіночих костюмів Харківщини і Великопольщі (Познань).

Ключові слова: етнокультура, музейні колекції, Слобожанщина, Великопольща.

Рассмотрено особенности женских костюмов Харьковщины и Великопольши (Познань).

Ключевые слова: этнокультура, музейные коллекции, Слобожанщина, Великопольша.

The peculiarities of the female costumes of Kharkiv and Wielkopolska (Poznan') are examined.

Key words: ethnic culture, Museum collections, Slobozhanshchina, Wielkopolska.

Найактивнішими побратимами Європи називають Харків — Познань. Одним із результатів цих контактів є підписана 2002 р. угода

про співробітництво між Харківською обласною державною адміністрацією та Великопольським воєводством, центр якого — Познань [5].

З 1994 р. існує Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові. Своєю діяльністю воно продовжує традиції попередньої амбасади, яка працювала в столиці радянської України в 1921–1924 рр.

Генеральне консульство РП приділяє значну увагу проведенню наукових, культурних і мистецьких заходів, співпрацює з Харківським товариством польської культури (членом якого є автор статті) в поглибленні дієвих контактів Харківщини та Великопольщі. Зокрема, втілюються спільні проекти з Харківським художнім музеєм, але без долучення колекції відділу народного мистецтва Слобожанщини. На жаль, етнографічного музею, на відміну від Познані, в Харкові немає. Водночас в Харківському історичному музеї існує постійна експозиція «Слобожанські мотиви. Етнографія Слобідської України», відкрита у вересні 2010 р. [8].

На основі вивченості цієї тематики вітчизняною та польською наукою з'ясовано, що опубліковані розвідки другої половини ХХ — початку ХХІ ст., які досліджували Харківщину та Великопольщу, не містять навіть спроб порівняльних характеристик етнокультури двох географічно віддалених, але соціально-культурно подібних регіонів України та Польщі, їхніх музейних колекцій, що фіксують етнокультурне багатоманіття. Наукові студії зосереджувалися довкола конфліктних і трагічних сторінок спільної історії, але не здійснювали порівняльного аналізу об'єктів музейних етноколекцій, що надає підстав для ширшого вивчення проблем із долученням літератури і фондів зібрань, зокрема Харківського історичного музею, Познанського етнографічного музею і музею Бамбрів Познанських.

Актуальність цієї розвідки зумовлена насамперед масштабністю і незворотністю впливу соціально-економічних та ідеологічних змін на стан етнокультури Харківщини і Великопольщі за умов, коли Європа регіонів і транскордонного співробітництва встановлює горизонтальні зв'язки, створює емоційну основу спільного культурного простору.

Наукова новизна полягає в тому, що здійснена спроба кроскультурного аналізу, щоб довести: визнання історії костюмів як самостійної сфери історичних знань уможливило розширити уявлення про культуру повсякденності, наближає до глибшого розуміння інтенсивних змін у житті простої людини, яка витримує навантаження мобільного розвитку міст, зміну побутових традицій, зокрема й уявлень про зовнішній вигляд, вбрання, соціально схвалені тим чи іншим поколінням в українсько-російських етноконтактних зонах Харківської області й польсько-німецьких — у Великопольському

воєводствах. Ці регіони зазнають впливу духовного пограниччя (німецької і російської культур та субкультури відповідно). Саме ці периферії основних етнічних територій, де наявний вплив різних культур, є одним із важливих напрямів етнологічних студій [7, с. 7].

Студія регіональна — студія інтердисциплінарна, в якій слід порівнювати географічні, економічні, урбаністичні, історичні, правничо-організаційні, соціологічні, етнографічні та антропологічні поняття [18, с. 17]. Це не що інше, як єдність духовного світу людини зі сферою її господарсько-виробничих занять [13, с. 13]. Такий методологічний принцип надає можливості простежити існування мешканців того чи іншого регіону різних країн у безперервному розвитку.

Етнографічна наука вивчала матеріальну культуру дещо пізніше, ніж народну творчість, вірування, звичаєве право, сімейні і шлюбні традиції: систематичне дослідження її розпочалося лише наприкінці XIX ст.

Мета етнології — поширення знань про історію культури, важливих для сучасності. До них належать спроби реконструкції народної культури як історичної категорії в період після занепаду феодального устрою в XIX ст. Вони стосувалися як обрядовості, так і народного одягу [15, с. 18].

Саме в цей період український традиційний костюм Слобожанщини став об'єктом спеціального наукового вивчення та збирацької етномузеєзнавчої роботи, що активізувалася з проведенням у Харкові XII археологічного з'їзду (1902 р.). Експонати виставки стали основою Етнографічного музею при Харківському університеті (1904–1920 рр.) та Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди (1920–1930 рр.), згодом реорганізованого в Харківський історичний музей [9, с. 41].

Нині музеї є однією з найважливіших інституцій культурного життя нації. У словникові польської мови, виданому в 1857 р. Самуелем Богумілом Лендегом, наведене тлумачення поняття «музей» як «святинище муз, зібрання коштовностей, кабінет, місце, де збиралися заради взаємної втіхи майстерністю і науками». Для розуміння сутності музею зацікавленість має бути взаємною [16, с. 9].

Оскільки річ не має особистості, не можна влаштувати зустріч із нею. Але, використовуючи таку метафору, можна зазначити, що музей надає подібну можливість. Існують спеціально підготовлені фахівці, але саме предмет, річ є в музеї другим учасником діалогу. Річчю може бути мистецький зразок, історична пам'ятка. Експонат може також стати єдиним прологом до глибшого діалогу — між видом і тією сферою реальності, знаком, символом, репрезентантом якої є предмет [16, с. 10]. Тому в статті аналізуються експонати, доступні

не тільки науковцям, а й звичайним відвідувачам музеїв Харкова і Познані.

У фондovій колекції Харківського історичного музею представлені всі вікові комбінації слобожанських традиційних костюмів з локальними варіаціями. Основний масив становить весільне та народне вбрання людей молодого віку [10, с. 246].

На думку сучасної польської дослідниці Катажини Баранської, «етнографічний музей — це місце, де людина може повести діалог сама із собою в пошуках первісної основи людства» [16, с. 13].

Створене у вузьких просторових межах, народне мистецтво розвивалося під колективним контролем і мало ще заслужити схвалення місцевого населення [11, с. 261].

Хоча етнолог повинен вміти описувати з максимальною точністю і повнотою явища матеріальної культури (зокрема одяг, прикраси та ін.), усі ці «речезнавчі» описи завжди були і є лише допоміжними прийомами. Матеріальна річ не може цікавити етнографа поза її соціальним побутованням, причетністю до людини, яка її створила і яка нею користується [11, с. 3].

Отже, в Україні та Польщі жінка — головний носій національного коду, національної ідентичності.

Дослідники дедалі впевненіше говорять про окремий жіночий тип буття і, відповідно, жіночу картину світу, винятковість якої пов'язана із особливостями жіночого ества. Жінка виконувала безліч трудових операцій, в основі яких — архетипові зразки (прядіння, снування, ткання як етапи «творення світу»). Відповідно, формувалося певне бачення світу з точки зору «господарки» землі, «низу», яка здійснювала вплив на внутрішній та зовнішній світи [1, с. 37].

Перелік основного жіночого вбрання XIX ст. — сорочка, плахта, фартух, пояс, керсетка, взуття (чоботи, черевики) та головні убори (дівочі — вінки, жіночі — очіпок) [10, с. 246]. Усе це експонується в Харківському історичному музеї.

Обсяг статті не передбачає деталізації слобожанських і великопольських костюмів, оскільки в обох регіонах не існувало єдиного для всіх жіночого святкового вбрання, яке залишалося подекуди аж до 50-х рр. XX ст. соціальним знаком нащадків переселенців, візиткою певного населеного пункту (наприклад, вбрання старовірів у Нововодолазькому районі Харківської області і костюм познанської бамберки). Тож головна спільна ознака дівочих костюмів в Україні та Польщі — вінок.

У постійній експозиції Харківського історичного музею, де представлена реконструкція селянського подвір'я, інтер'єру хати, чоловічої майстерні, куточка ткацтва та вишивки, домінують жіночі костюми на манекенах та серед побутових речей. Можна спостерігати

три вінки сучасної реконструкції: елемент весільного вбрання, на скрині з речами майбутньої нареченої та у вітрині поряд з народними музичними інструментами, тобто тільки один вінок слугує предметом-знаком, домінантним для обряду весілля.

У своїй шляхетській історії «Пан Тадеуш» А. Міцкевич неодноразово згадує цей стародавній обряд: «Біляві голови хвилюються кругом. // Дівоча серед них, прикрашена вінком // Чи яснобарвними квітками перевита» [6, с. 266].

Натомість, дівчата старої Познані вінків не носили, що наближає їх до пруської традиції. Голови їх прикривали чепці. Дівчину і молодицю в цьому польському місті розпізнати здалеку за головним убором було складно, оскільки в них відрізнялися лише вставки на чепцях: білі — у потенційних наречених і блакитні — у заміжніх господинь. Вінок був у нареченої. Очепини — момент весілля, коли знімається вінок і вдягається очіпок. Це прийняття дівчини до жіночого кола. Раніше їй ще й обрізали волосся на знак покори чоловікові [20, с. 77].

Жіночі головні убори Харківщини і Великопольщі називалися й виглядали майже однаково. Очіпок і чеpecь, якими щільно закривали волосся, візуально засвідчували заміжжя жінки. Ходити простоволосою, тобто світити волоссям, уважалося тяжким гріхом і могло викликати неврожай, мор тварин або іншу біду. Звичаєве право потребувало суворого осуду того, хто прилюдно образив жінку словом або зняв з неї очіпок чи намітку, тобто примусив її світити волоссям, що для заміжньої було тяжкою образою [2, с. 118].

П. Чубинський наводить народне тлумачення сну, яке теж підтверджує неприпустимість для жінки опинитися з відкритою головою: («Як присниться жінці, що очіпка загубила, — чоловік умре») [14, с. 191].

Зміна вінка на очіпок — прощання з дівуванням, перехід в інший стан, інший дім, рід. Це можна вважати головним перевдяганням у жіночому житті XIX ст.

Польський етнолог Барбара Огородовська наводить ще й передвеликодні традиції перевдягання. Називалося це *wkurpem do bab* (вступом до жіночого кола). Молоді дружини повинні були долучитися до гурту господинь. Ті, хто мав багатий подружній досвід, вбиралися в чоловічий одяг: штани, капоти і капелюхи, — приклеювали штучні вуса й бороди і йшли до незаміжніх додому, брали із собою санчата або візок, прикрашений стрічками. Вони намагалися між анекдотами та жартами затагти таку дівку в корчму. Там вимагали відкупу — пива і горілки. Одружені жінки співали веселих і сороміцьких пісень, бажали здорових нащадків. Чоловіки могли долучитися до такого перевдягнутого жіночого гурту [22, с. 30].

Імовірно, що традицію носити спідницю Україна запозичила із Заходу, замість плахти та запаски наприкінці козацького періоду — у другій половині XVIII ст. [3, с. 575]. Цей різновид одягу виготовлявся вдома, із саморобних матеріалів. Лише на поч. XX ст. запаски і плахти були поступово витіснені спідницями та сукнями фабричного виробництва [12, с. 455]. Плахти, запаски і спідниці прикривалися фартухами. У великопольському костюмі фартух ще приховував численні розпірки і вставки в головну, верхню, спідницю, оскільки загалом їх носили кілька штук, щоб фігура здавалася повнішою, а сама жінка — заможнішою.

Капіталізація Харківщини та Великопольщі витіснила народне вбрання фабричним, простішим і дешевшим.

Господарство Великопольщі перед Першою світовою війною перебувало під впливом пруської економічної політики, яка відводила Великопольщі напівколоніальну роль аграрного продуцента і споживача німецьких промислових товарів [17, с. 53]. За цих умов виготовлений сільською чи містечковою майстринею народний костюм, вишитий за квітковими узорами вбрання старших у роду жінок, теж був свідченням мовчазного протесту проти нівеляції та понімення.

Ситуація між двома світовими війнами складалася для Великопольщі так, що після утвердження польської державності активізувалися заклики відновити традиції, народні звичаї, відчуття давньої слов'янської осідлості, створити міф західної Польщі. Усуненням слідів понімення опікувався Комітет Оборони Верхньої Сілезії, що виник у Познані 1919 р. [21, с. 4]. У роки відновлення незалежності Польщі великопольські селяни становили 24% населення воеводства [19, с. 65]. Ще більше селян оточували в ті роки міста українського сходу.

У 50-х рр. XX ст. європейське село вдягало народні строї не заради фестивалю чи позування туристам, а за споконвічною традицією.

Зазвичай народне вбрання в Польщі можна спостерігати під час державних або церковних свят, а найцінніші взірцеві зразки зберігаються в музейних колекціях. Костюм вийшов з активного вжитку природним чином. Нині фольклористичні гурти Польщі та поляки за її межами, в полонійних товариствах, відтворюють і пропагують, згідно з даними Е. Піскож-Бранекової, зразки святкових костюмів 25 регіонів Польщі [24; 25; 26].

У тритомній праці польської дослідниці костюми різних регіонів Польщі відтворили учасники міжнародних етнофестивалів, члени колективу народного танцю «Harnam». Загалом вона виокремила 63 регіональні народні костюми. Її аналіз починається з костюмів польсько-німецького порубіжжя, пруського впливу на вбрання

польських селян минулих століть. У Великопольському воєводстві це біскупянський, бамберзький, шамотульський костюми, зразки яких експонує Познанський етнографічний Музей. Біскупяни — це етнічна група, що мешкає в понад 30 селах південної Великопольщі. Землі, зайняті ними, називаються Біскуписною, оскільки належали познанським біскупам. Селяни цього регіону господарювали на землях, розташованих поблизу великого торгового шляху Пястовського. Цим вони надзвичайно подібні до слобожан, які теж засновували свої поселення на Муравському шляху.

Біскупянський костюм у родинях прагнули зберегти й передати наступним поколінням, як це іноді робили і в селах Слобожанщини. Біскупянки особливо цінували мереживні чепці, представлені в Познанському Етнографічному Музеї.

Етнічна група бамбри — переселенці з Німеччини в першій половині XVIII ст. — теж мали свій костюм, особливо виразний у жіночому варіанті. Нині бамбри асимілювалися, в Познані їхнє вбрання можна побачити на традиційному святі бамбрів у серпні та в музєях — етнографічному і познанських бамбрів.

Один з елементів бамберзької культури — жіночий костюм — сформувався в познанських селах. Скромне вбрання жінок із Вамберга було оновлено елементами, яких не існувало раніше і в польських селах. Після змішування міського й сільського населення цей костюм носили тільки на свята, а в другій половині XX ст. був пов'язаний винятково із костюльними обрядами, участю в процесіях. Виникнення бамберзького костюма як убрання жінок із Вамберга багато в чому пов'язане із слов'янським впливом [23, с. 102].

Яскраві кольорові спідниці до половини литки, із широким фартухом, якомога ширші у стегнах, специфічно згорнута і вив'язана хустка на голові безпомилково вирізняли бамберок. Дівчата носили на голові чапку, зав'язану на широких стрічках — білих або світлих, бантах (кокардах). Вони були оздоблені позолотою, пізніше помаранчевого або білого кольору, вишиті золотом. Широкою хусткою обв'язували шию. Одягали також солом'яного капелюха з великими бічними крисами [23, с. 105].

На жіночий чепець закладалася шовкова хустка (зелена, синя або червона) з різнокольоровою каймою. Хустку називали едвабницею, або «качуровою», зважаючи на те, що зроблена вона із шовку, а різнобарвні кінці мінилися, ніби пера качура.

Під час урочистостей панни носили на голові корнети. Основа цього убору була з грубої текстури, вивищувалася над чолом і заокруглювалася над вухами. Корнет прикрашався атласними квітами — конваліями, трояндочками, фіалками і незабудками, а також сріблястими кульками й іншими блискітками. Нареченій робили

синьо-білий корнет, уплітаючи між квітів мирт. Корнети не підтримувалися на голові жодними зав'язками [23, с. 105].

В умовах глобальної економічної кризи спостерігаються й ознаки духовної кризи, під час якої ті чи інші спільноти шукають виходу в субкультурі, соціальній грі та просто розвагах. Перевдягання як зміна втомливих щоденних ролей віртуально переносить учасників дійства в різні епохи, створює емоційне піднесення, позбавляє від негативної енергії.

Завдяки Ірені Рошинській, яка студіює етнологію і працює в етнографічному музеї Познані, влітку 2008 р. група молоді з різних країн мала можливість відвідати оригінальну виставку, яка дістала назву польського прислів'я «*Suknia wyduje ludskie obyczaje*». На виставці представлено 13 різних костюмів, жіночих і чоловічих. Усі вони — автентичне вбрання Великопольщі кінця XIX — середини XX ст. Це музейна колекція, що почала формуватися ще напередодні Першої світової війни.

І остання, найнесподіваніша дія виставки — вбирання однієї з екскурсанток у народний костюм домбрувки великопольської. З цією метою реконструйовано автентичне вбрання. Етнолог І. Рошинська прокоментувала кожну деталь вбрання і допомогла впоратися з бантом-кокардою та чепцем, який у давнину нагадував людям своїм мережаним оздобленням розпушений пташиний хвіст, тому й зветься «чепець із хвостиком».

Створити ще один, настроєвий, видовищний образ свого регіону вдалося великопольським музейникам-етнологам. До речі, вдягнути повний жіночий слобожанський костюм було б цікаво й молодіжній екскурсійній групі. Так, Харківський літературний музей уже практикував майстер-клас з вив'язування хусток, щоб відтворити символіку вітчизняної класики минулого.

Отже, застосування етнопсихологічного підходу до вивчення соціальних уявлень про традиційну матеріальну культуру етноконтактних зон дозволяє здійснити ширше узагальнення і продовжити роботу в музейних фондах та опрацювання архівних документів. З цією метою долучити більший пласт наукової та медійної інформації.

Список літератури

1. Боряк О. Міфологічні персонажі — охоронці правил поведінки людей / О. Боряк // Народна творчість та етнографія. — 1993. — №3. — С. 32–37
2. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. — Київ : Либідь. — 2006. — 328 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словн.-довідн. / В. В. Жайворонок. — Київ : Довіра, 2006. — 703 с.

4. Культура народної Польщі / под ред. Т. Галинського. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Economiczne, 1966. — 442 с.
5. Мироненко І. Познанський міст / Ірина Мироненко // Слобідський край. — 2008. — № 103-105. — 11, 13, 16 верес.
6. Міцкевич А. Пан Тадеуш або Останній наїзд на Литві. Шляхетська історія 1811 і 1812 рр. / Адам Міцкевич ; пер. М. Рильського. — Харків : Фоліо, 2004. — 349 с.
7. Скрипник Г. Польська етнологія на межі тисячоліть / Ганна Скрипник // Народна творчість та етнографія. — 2007. — №1. — С. 6-12.
8. Слобожанські мотиви [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://museum.kh.ua/exhibits/slobozhanski-motivi.html>. — Дата перегляду 09.09.2014.
9. Сушко В. А. Етнографічна колекція Харківського історичного музею (історія формування, стан та перспективи) / В. А. Сушко // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми : наук. зб. «Велика Волинь» : праці Житомирського наук.-краєзн. тов-ва дослідників Волині. Т. 33. — Житомир : Косенко, 2005. — С. 161-167.
10. Сушко В. А. Український народний традиційний костюм Слобожанщини ХІХ — поч. ХХ ст. (за матеріалами колекції Харківського історичного музею) / В. А. Сушко // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. пр. / за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. — Київ : ТОВ «ХІК», 2008. — С. 245-250.
11. Токарев С. А. К методике этнографического изучения материальной культуры / С. А. Токарев // Сов. этногр. — 1970. — С. 3-17.
12. Україна : повна енцикл. / авт.-упоряд. В. М. Скляренко, Т. В. Іовлева, В. В. Мирошникова, М. О. Панкова. — Харків : Фоліо, 2007. — 463 с.
13. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка ; передмова М. Г. Жулинського. — Київ : Знання, 2006. — 568 с.
14. Чубинський П. Мудрість віків: (укр. народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) / Павло Чубинський. У 2 кн. : Кн. 2. — К. : Мистецтво, 1995. — 224 с.
15. Ясевич З. Польська етнологія. Між етнографією та культурною антропологією / Збігнев Ясевич // Народна творчість та етнографія. — 2007. — №1. — С. 13-21.
16. Barańska K. Muzeum Etnograficzne. Misje, struktury, strategie / Katarzyna Barańska. — Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2004. — 178 с.
17. Barciński F. Kierunki i tendencje rozwojowe przemysłu w Wielkopolsce w XX-leciu 1945-1964 / Barciński Florian // Materiały z sesji naukowej w XX-lecie PRL. Cz. I. — Poznań : Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1966. — S. 53-81.
18. Brenz A. Wielkopolska jako region etnograficzny / Andzej Brancz. — Poznań : Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1996. — 211 s.
19. Kowal S. Struktura społeczna Wielkopolski w międzywojennym dwudziestolecu 1919-1939 / Stefan Kowal. — Poznań : Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1974. — 196 s.

20. Minksztyl J. Tajemnice obyczajów i tradycji polskich / Joanna Minksztyl. — Poznań : Publikat. — 2007. — S. 77.
21. Musielak M. Polski Związek Zachodni w Wielkopolsce w latach 1921–1950 / Musielak Michał. — Poznań : Krajowa Agencja Wydawnicza RSW «Prasa — Książka — Ruch», 1985. — 46 s.
22. Ogrodowska B. Witaj dniu uroczysty. Wielkanoc w Polsce. Tradycja, Obrzędy i Zwyczaje / Barbara Ogrodowska. — Warszawa : VERBINUM. — Wydawnictwo Księży werbistów, 2007. — 192 s.
23. Paradowska M. Bambrzy. Mieszkańcy dawnych wsi miasta Poznania / Maria Paradowska. — Poznań : Media Rodzina of Poznań, 2008. — 230 s.
24. Piskorz-Branekowa, E. Polskie stroje ludowe / Elżbeta Piskorz-Branekowa. — C. I. — Warszawa : Sport i Turystyka — MUZA SA, 2008. — 208 s.
25. Piskorz-Branekowa E. Polskie stroje ludowe / Elżbeta Piskorz-Branekowa. — C. II. — Warszawa : Sport i Turystyka — MUZA SA, 2007. — 240 s.
26. Piskorz-Branekowa E. Polskie stroje ludowe / Elżbeta Piskorz-Branekowa. — C. III. — Warszawa : Sport i Turystyka — MUZA SA, 2008. — 232 s.

Надійшла до редколегії 17.09.2014 р.

До 85-річчя Харківської державної академії культури

УДК 378.4(477.54-25)ХДАК

В. М. ШЕЙКО
М. М. КАНІСТРАТЕНКО
Н. М. КУШНАРЕНКО

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ НАПЕРЕДОДНІ ЮВІЛЕЮ

Підсумовано й окреслено перспективи інноваційної діяльності Харківської державної академії культури в переддень 85-річного ювілею.

Ключові слова: академія культури, підготовка фахівців та науково-педагогічних кадрів, мистецтвознавство, культурологія, соціальні комунікації, інноваційна діяльність.

Подведены итоги и намечены перспективы инновационной деятельности Харьковской государственной академии культуры накануне 85-летнего юбилея.

Ключевые слова: академия культуры, подготовка специалистов и научно-педагогических кадров, искусствоведение, культурология, социальные коммуникации, инновационная деятельность.

The authors highlight the results of the work of the Kharkiv State Academy of Culture and outline the trends of its innovation activity on the eve of the 85th anniversary.

Key words: Academy of Culture, training specialists, scientific and pedagogical staff, art history, cultural studies, social communications, innovation.

Однією з головних традицій Харківської державної академії культури (ХДАК) є щорічна доповідь ректора на загальних зборах колективу, метою якої є підбиття підсумків діяльності ХДАК за попередній навчальний рік та окреслення перспектив її розвитку в новому навчальному році.

Мета — підбиття підсумків 2013/2014 н.р. та окреслення головних напрямів розвитку ХДАК у 2014/2015 н.р. Цей рік в історії ХДАК — це реформування вищої освіти України. Як відомо, 13 серпня 2014 р. прийнято новий Закон України «Про вищу освіту» (1), який суттєво змінює систему вищої школи в Україні. Означений законодавчий документ, з одного боку, розширює самостійність і повноваження ВНЗ, а з іншого — покладає особливу відповідальність за якість, ефективність, результативність, інноваційність освітньої, наукової і виховної діяльності. Цей довгоочікуваний для освітян України потребує безумовного виконання всіма суб'єктами навчального і наукового процесу з 6 вересня 2014 р. Однак окремі його положення набувають чинності з 1 вересня 2015 р. Відсутність підзаконних актів, додаткових роз'яснень зумовлюють певні труднощі щодо його реалізації, впровадження в систему вищої освіти в Україні як загалом, так і з огляду на

специфіку ХДАК як вчн культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів зокрема. Однак основні концептуальні положення цього закону допоможуть окреслити основні напрями перспективного поступу ХДАК у новому 2014/2015 н.р. щодо посилення відповідальності кожного члена колективу, щодо впровадження новітнього змісту, форм та організації навчального процесу, науково-педагогічної, наукової, інноваційної, кадрової, господарської, економічної та інших видів діяльності вчн. Отже, 2014/2015 н.р. має стати роком імплементації Закону України «Про вищу освіту», реалізації його нових концептуальних положень у ХДАК.

Не менш важливою подією в історії ХДАК є відзначення восени 2014 року славного 85-річного ювілею академії — фундатора і лідера культуролого-мистецької та бібліотечно-інформаційної освіти в Україні, визнаного європейським і світовим професійним співтовариством. На урочистих зборах, присвячених ювілейній даті, будуть оприлюднені основні результати інноваційного історичного поступу ХДАК за цей період, особливому аналізу підлягатиме діяльність ХДАК за останнє п'ятиріччя.

У 2013/2014 н.р. Харківська державна академія культури як науково-освітній центр культурно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямувань активно працювала за всіма напрямками діяльності: навчальної, наукової, науково-методичної, виховної, організаційної, кадрової, фінансово-господарчої та ін. Потужний науково-педагогічний склад академії сприяв якісній підготовці нової генерації фахівців (бакалаврів, спеціалістів, магістрів), а також наукових і науково-педагогічних кадрів (докторів і кандидатів наук) не лише для України, а й інших країн. Зміцнилося наукове й навчальне співробітництво ХДАК із вищими навчальними закладами України й інших країн світу тощо.

В організаційному сенсі у 2013/2014 н.р. значну увагу приділено реформуванню структури навчального процесу відповідно до його змісту та вимог Болонської системи. Проведена серйозна робота щодо підготовки до реорганізації факультетів документознавства та інформаційної діяльності і бібліотекознавства та інформатики. Як результат — прийняте рішення вченої ради про реорганізацію зазначених факультетів та створення на їх базі нового факультету соціальних комунікацій, який здійснюватиме підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів за трьома напрямками підготовки і спеціальностями: книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія; документознавство та інформаційна діяльність; соціальна педагогіка.

Високі якість та ефективність навчання забезпечують 8 факультетів (30 кафедр, серед них 24 — випускові) та 2 центри: Міжнародної освіти і співробітництва та Центр безперервної освіти, в межах яких здійснюється освітня діяльність на підготовчому відділенні для іноземних громадян та підготовчих курсах для громадян України.

Нині освітні послуги надаються за декількома напрямками:

- а) навчання студентів за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями за 14 напрямками підготовки і спеціальностями 7 галузей;
- б) навчання іноземних громадян за ОКР «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»;
- в) діяльність підготовчого відділення для іноземних громадян;
- г) робота підготовчих курсів для вступу громадян України до внз;
- д) підготовка фахівців вищої кваліфікації через аспірантуру, докторантуру, інститут здобувачів.

Важливою подією в навчальному житті академії у 2013/2014 н.р. стало проведення чергової акредитації спеціальності «Менеджмент соціокультурної діяльності» за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», а також спеціальності «Театральне мистецтво» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст». Крім того, повністю розроблено пакет документів для ліцензування принципово нової магістерської програми «Управління інноваційною діяльністю», розпочато роботу з ліцензування бакалаврської програми на пряму «Практична психологія».

Упродовж навчального року тривала робота по створенню новітньої навчально-методичної документації, використанню інтерактивних методів навчання, зокрема проведено майстер-класи провідними педагогами ХДАК, фахівцями інших внз, відомими практичними працівниками на факультетах кіно-, телемистецтва, театального, хореографічного, музичного мистецтва та ін. Центром міжнародної освіти і співробітництва разом з кафедрою мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства, іншими випусковими кафедрами факультету кіно-, телемистецтва підготовлено цикл креативних навчальних фільмів для іноземних студентів. Активно впроваджувались у навчальний процес телевізійні та мультимедійні лекції, тренінги.

Центр безперервної освіти розширив роботу по організації стажування. За навчальний рік пройшли стажування без відриву від виробництва у внз та культурно-мистецьких установах Харкова й інших міст України 20 викладачів академії. Водночас на різних кафедрах ХДАК стажувалося 53 викладачі внз Харкова, Одеси, Полтави, Дніпропетровська та інших міст України.

Важливою ділянкою роботи стала уніфікація за кількістю навчальних годин, видами, формами навчання комплексу дисциплін як соціально-гуманітарного циклу, так і фундаментальної, професійної і практичної підготовки, що суттєво поліпшило якість навчального процесу. Оновлено і робочі навчальні плани, до яких уведено модерні дисципліни. Так, на факультеті музичного мистецтва у 2014/2015 н. р. передбачено такі нові курси: «Основи композиції», «Сучасні музичні технології», «Інструментування для VІА» та ін. У наступному навчальному році передбачено впровадження нових

спеціалізацій: «Екскурсознавство», «Експертиза та оцінка історико-культурних цінностей» та ін.

Академія значну увагу приділяє проведенню вступної кампанії.

На денну форму навчання (бакалаврат) у 2014 р. подано 2318 заяв (2013 — 2237), на заочну форму навчання — 257 (2013—343).

Конкурс абітурієнтів на денну форму навчання в цілому по академії — 12,4 осіб на місце (у 2013 — 13), на заочну форму навчання — 2,89 (у 2013 — 3,99). Найвищий конкурс спостерігався серед абітурієнтів, які вступали на денну форму навчання за напрямками: «Туризм» — 38,2; «Документознавство та інформаційна діяльність» — 21,5; «Менеджмент СКД» — 19.

Зараховано за державним замовленням на ОКР «бакалавр» на денну форму навчання у 2014 р. — 187, у 2013 р. — 172, у 2012 р. — 192; на заочну форму навчання у 2014 р. — 89, у 2013 р. — 86.

Загалом у 2014 р. на місця державного замовлення зараховано 523 осіб (2013 — 517). На кошти фізичних та юридичних осіб — 421 (2013 — 468).

Одним із основних показників результативності діяльності ХДАК є налагодження різних видів міжнародного співробітництва з країнами далекого і близького зарубіжжя.

Міжнародне співробітництво в галузі освіти розглядається ХДАК як стратегічний напрям діяльності сучасного вищого навчального закладу з метою інтегрування в європейський та світовий освітній простір. Академія має широкі і різносторонні міжнародні зв'язки. Один із головних напрямів її діяльності — це навчання іноземних громадян.

Контингент іноземних студентів 2013/2014 р. в Харківській державній академії культури — 71 особа, серед них 47 студентів — денної форм навчання, 9 — заочної форми навчання, 11 слухачів підготовчого відділення, 4 аспіранти. Чисельність є такою: Китай — 33 студ.; Туреччина — 8 студ.; Сирія — 7 студ.; Російська Федерація — 10 студ.; Азербайджан — 5 студ.; Ірак — 2 студ.; Казахстан — 2 студ.; Туркменістан — 1 студ.; Зімбабве — 1 студ.; Туніс — 1 студ.; Гвінея — 1 студ.

Підготовлено нові рекламні буклети за участі іноземних студентів факультету кіно-, телемистецтва, презентаційний відеофільм про академію російською, англійською та китайською мовами.

У 2013/2014 н.р. при студентській раді ХДАК був заснований і розпочав активну роботу Центр міжкультурної комунікації та соціальної адаптації іноземців, мета якого — формування та впровадження в освітній процес програми соціокультурної адаптації та соціалізації іноземних студентів.

Серед пріоритетних перспективних напрямів роботи щодо збільшення контингенту іноземних студентів у ХДАК необхідно відзначити підготовку до навчання англійською мовою, насамперед, за

напрямами «Кіно-, телемистецтво», «Менеджмент», «Туризм», а також розширення можливостей українських студентів щодо продовження освіти у вищих навчальних закладах Європи, США, КНР за умови володіння ними англійською, німецькою, китайською мовами.

Упродовж 2013-2014 н. р. ХДАК здійснювала різні види міжнародного співробітництва з вищими навчальними закладами близького та далекого зарубіжжя. Важливе місце в міжнародному співробітництві посідає участь провідних іноземних викладачів у міжнародних симпозиумах, конференціях, мастер-класах тощо.

Одним із провідних напрямів міжнародного співробітництва ХДАК є обмін інформацією із внз таких країн: Данія (Копенгагенський університет), ФРН (Університет прикладних наук, Потсдам), Великобританії (університет Роберта Гордона, Абердін), Італії (Болонський університет), КНР (університет м. Наньчан), Університет Гонзага (м. Спокан, штат Вашингтон, США) та ін. Відбувається обмін інформацією з міжнародними асоціаціями, членом яких є ХДАК: EUCLID, BOBCATSSS. Широкі міжнародні зв'язки надають можливості колективу ХДАК ефективно використовувати кращі досягнення світової освітньої спільноти в навчальному процесі та науково-творчій діяльності.

Науково-методична робота здійснювалася за напрямами: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, проведення методологічних семінарів та Школи педагогічної майстерності для підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників та ефективності навчально-виховного процесу.

Загалом в академії з 2013/2014 н. р. надруковано 139 методичних праць, серед них — 13 підручників та навчальних посібників; методичних матеріалів — 119.

Метою діяльності науково-методичних семінарів та Школи педагогічної майстерності академії є підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Науково-методичні семінари працюють на кафедрах та факультетах для вирішення нагальних освітніх завдань, зважаючи на специфіку підготовки певних фахівців. Школа педагогічної майстерності академії працює передусім для молодих викладачів. Засідання Школи педагогічної майстерності в цьому році проведені як загальноакадемічні за такою тематикою: «Особливості створення та використання навчальних посібників по роботі з відеоматеріалами в освітньо-культурному середовищі ВНЗ», «Використання екранних засобів виразності в педагогічній діяльності»; «Електронні інформаційні ресурси в умовах науково-педагогічної діяльності», «Проблема Схід-Захід у навчально-виховному дискурсі», так і спеціалізовані засідання на мистецьких факультетах «Сучасна мистецька освіта та Болонський процес: перспективи розвитку» та ін.

В академії важлива увага приділяється виховній роботі, модернізації системи студентського самоврядування, розвиткові

студентського науково-творчого товариства, діяльності ради молодих учених та ін. Щорічно в ХДАК проводиться понад 200 загальноміських, загальноакадемічних та факультетських заходів, присвячених національно-патріотичному, інтелектуально-духовному, громадянсько-правовому, моральному, екологічному, естетичному, трудовому та фізичному вихованню. Значну роль у виховній роботі відіграє академічна газета «Бурсацький узвіз», яка виходить чотири рази за навчальний рік, висвітлюючи всі цікаві події в академії.

Провідне місце в діяльності ХДАК як сучасного вищого навчального закладу посідає науково-дослідницька діяльність (НДД).

Вагомі результати науково-дослідницької діяльності ХДАК у 2013/2014 н.р.:

— розроблення та оприлюднення «Концепції розвитку Харківської державної академії культури як науково-навчального центру»;

— розроблення трьох державних фундаментальних досліджень «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти», «Документально-комунікаційні структури: інноваційні стратегії розвитку», «Українська культура: історико-культурологічні виміри» (разом з Інститутом культурології Національної академії мистецтв України), що є пріоритетними, здійснюються відповідно до ініційованих ХДАК введенням у 2006 р. в Україні двох наукових галузей «культурологія» і «соціальні комунікації»;

— успішне функціонування двох докторських спецрад — Д 64.807.01 — Теорія та історія культури, українська культура (культурологія, мистецтвознавство); Д 64.807.02 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; документознавство, архівознавство (соціальні комунікації). Цього року перереєстровано спецраду Д 64.807.02, здійснюється підготовка документів для перереєстрації 30.11.2014 р. спецради Д 64.807.01;

— ініціювання академією введення до Переліку наукових галузей і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка докторів і кандидатів наук, нової спеціальності «17.00.08 — хореографічне мистецтво», розроблення напрямів досліджень, паспорта спеціальності, подання до МОН України. Згідно з наказом МОН України № 642 від 26.05.2014 р., Департамент атестації кадрів має забезпечити підготовку змін до Переліку наукових спеціальностей щодо введення до його складу спеціальності 17.00.08 — «Хореографічне мистецтво»;

— розширення номенклатури наукових напрямів і спеціальностей в аспірантурі й докторантурі: у докторантурі — 3 напрями і 5 спеціальностей, в аспірантурі — 5 напрямів і 9 спеціальностей. Здійснюється підготовка документів для розширення аспірантури ХДАК з наукової спеціальності 17.00.08 — Хореографічне мистецтво;

— членство провідних викладачів академії в експертній раді Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України (В. М. Шейко, А. Т. Щедрін, А. О. Рижанова, О. В. Кравченко),

у спецрадах ХДАК та інших внз України, у науково-методичній комісії з культури МОН України (В. М. Шейко — голова, М. М. Каністратенко — заст.голови, члени — Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник, О. В. Кравченко, Г. Г. Асєєв, Л. Я. Філіпова).

— опублікування редакційно-видавничим відділом ХДАК (Л. Ф. Торбовська) 63 найменувань видань: 8 випусків фахових збірників наукових праць («Культура України» вип. 43, 44, 45, 46; «Вісник ХДАК» вип. 41, 42, 43, 44), 1 монографії (В.В. Калініченко), 5 авторефератів дисертацій, 4 навчальних посібників, 39 науково-методичних видань, 3 біобібліографічних посібників серії «Видатні педагоги ХДАК» (Г. Г. Асєєв, В. М. Дяченко, А. А. Соляник), 2 збірників матеріалів наукових конференцій; 2 програм наукових конференцій та ін. Нині готуються до друку дайджест «Віват, Академіє!», монографія «Харківська державна академія культури», бібліографічний покажчик «Праці викладачів ХДАК (до 85-річчя ХДАК)».

— присудження вченого звання професора і доцента 12 викладачам академії.

— підвищення результативності роботи аспірантури і докторантури ХДАК. Нині тут навчаються 67 аспірантів, 12 докторантів, 20 здобувачів наукового ступеня. Серед аспірантів — 20 викладачів і співробітників академії (30%), серед докторантів — 9 (75%), серед здобувачів — 3 особи.

Проведено міжнародні, всеукраїнські та регіональні наукові конференції, «круглі столи» тощо. А саме: Четверта міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Пам'яткоохоронні традиції Слобожанщини»; щорічна всеукраїнська науково-теоретична конференція молодих учених «Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття»; «Проблеми музеєзнавства, відновлення та збереження історичної пам'яті»; міжнародна науково-практична конференція «Королєнківські читання 2013»; регіональна наукова конференція, присвячена 120-річчю від дня народження Н. Я. Фрідьєвої; 2 регіональні «круглі столи»: «Харків — європейська столиця» (жовтень 2013 р.); «Проблеми суверенності і соборності України: внутрішньо — та зовнішньополітичні аспекти» та ін.

Мистецькою можна вважати школу, яку очолює народний артист, у якого є учень — заслужений діяч мистецтв, заслужений артист або заслужений працівник культури, котрий також має учнів — лауреатів міжнародних або всеукраїнських конкурсів чи фестивалів та ін.

Можна вважати, що за такими критеріями в ХДАК функціонують 6 НШ: В. М. Шейка, М. В. Дяченка, Н. М. Кушнарєнко, І. І. Польської, Г. Г. Асєєва, В. О. Ільганасєвої. За іншими критеріями (наявність у лідера НШ кандидатів наук, аспірантів, докторантів тощо) — їх 28. Окрім указаних назвемо НШ А. О. Рижанової, А. А. Соляник, І. О. Давидової, Л. Я. Філіпової, О. І. Чепалова, Ю. І. Лошкова, З. І. Алфьорової, Г. В. Шемаєвої, О. О. Тортіки, І. В. Зборовця,

А. А. Кікоть, С. В. Потрашкова, К. В. Кислюка, Г. Д. Панкова, С. І. Лимана, А. Т. Щедрина, В. М. Откидача, О. В. Козак, М. М. Каністратенка, М. А. Низового, А. З. Житницького, І. І. Гулеско.

За існуючими критеріями в ХДАК функціонують 12 відомих мистецьких шкіл: Б. М. Колногузенка, Ф. А. Чемеровського, С. І. Гордєєва, К. П. Шаші, Т. В. Большакової, І. О. Бориса, С. І. Гордєєва, Л. В. Кудрич, О. Д. Склярова, С. М. Осадчої, В. М. Цицерева, О. І. Літвінова.

За науковою активністю у 2013/2014 н.р. до першої п'ятірки ввійшли такі кафедри ХДАК: культурології та медіа-комунікацій, документознавства та книгознавства, музеєзнавства та пам'яткознавства, менеджменту і адміністрування, мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства.

— Збільшення публікацій, підготовлених викладачами ХДАК. Так, у 2013/2014 н.р. вийшли друком 856 публікацій: 13 підручників та навчальних посібників, 7 монографій, 119 навчально-методичних матеріалів, 465 наукових статей, 252 тези доповідей та ін. Опубліковано 311 тез доповідей студентів.

— Оперативне висвітлення результатів науково-дослідної діяльності академії в засобах ЗМІ (друкованих виданнях, на радіо, телебаченні), на сайті академії в Інтернеті тощо.

Одним із важливих напрямів діяльності ХДАК як ВНЗ мистецького профілю є творчо-виконавська діяльність:

— у ХДАК функціонують понад 20 творчих колективів за професійним спрямуванням студентів, клубів, гуртків за інтересами (театр народного танцю «Заповіт», театр сучасного танцю «ЕСТЕТ», ансамбль бального танцю, театр — студія «ЕКМАТЕДОС», учбовий театр «Академія», театр естрадного співу «СТЕП», оркестри: естрадно-симфонічний, камерний оркестр «ACADEMUS», народних, духових інструментів; хори — академічний, український народний; ансамбль скрипалів; «VIVAT, Akademia!», ансамблі народної музики: «Стожари», «Цим-Бан-До»; фольклорні гурти «Фарби», «Співаймо», «Зарина»; джазові: оркестр «Біг-Бенд», фольклорний ансамбль «Гільце» «Лада», «Магніфіка», ансамбль «SYMBOL STREAM»; студентська репертерська майстерня, фотоклуб та ін.;

— понад 50 студентів академії стали переможцями міжнародних, всеукраїнських, регіональних конкурсів і фестивалів.

Особливо плідною в минулому році була творчо-виконавська діяльність факультету музичного мистецтва ХДАК.

Завдання на 2014 — 2015 н.р.

1. Сконцентрувати науково-дослідну діяльність академії на розробленні фундаментальних і прикладних досліджень, тематично пов'язаних із новими науковими галузями — «26 — культурологія» та «27 — соціальні комунікації».

2. Сприяти подальшій трансформації ХДАК у сучасний науково-навчальний центр, де результати наукових досліджень активно впроваджуються у навчальний процес, сприяють підвищенню якості підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів.

3. Посилювати роль студентської науки (участь і перемога в наукових олімпіадах, конкурсах, конференціях, фестивалях студентів); зміцнювати наукову комунікацію — студент (бакалавр, спеціаліст, магістр) — аспірант — докторант — кандидат наук — доктор наук — доцент — професор.

4. Створити умови для ефективної роботи спецрад ХДАК. Підготувати документи та проект нового складу спецради Д 64.807.01 із «Теорії та історії культури» та «Української культури», подати на розгляд та затвердження до ДАК МОН України.

5. Вивчити питання, підготувати документи до ДАК МОН України щодо відкриття в ХДАК аспірантури з нової наукової спеціальності 17.00.08 –хореографічне мистецтво.

6. Підготувати документи та здійснити перереєстрацію в МОН України двох збірників наукових праць «Культура України» та «Вісник ХДАК», створити веб-сайти збірників, отримати ISSN, підготувати документи щодо введення їх до наукометричної БД Scopus. Активізувати створення репозитарію публікацій ХДАК.

7. Підвищувати ефективність функціонування аспірантури, докторантури. Збільшити відсоток викладачів ХДАК з науковими ступенями та вченими званнями, зокрема на кафедрах факультетів кіно-, телемистецтва, хореографічного мистецтва, театрального мистецтва, кафедрах естрадного співу, іноземних мов.

8. Підготувати наукову монографію до 85-річчя ХДАК, створити редакційну колегію під керівництвом В.М. Шейка, затвердити формальні і змістові показники видання, забезпечити підготовку рекламної друкованої, відео — та медіапродукції.

9. Досліджувати питання ідентифікації наукових та науково-мистецьких шкіл ХДАК (музичне, хореографічне, театральне, кіно -, телемистецтво та ін.), вивчити ефективність їх функціонування.

10. Запровадити цикл науково-методологічних семінарів з теорії та методології культурології, соціальних комунікацій та мистецтвознавства.

11. Активізувати творчо-виконавську діяльність студентів і викладачів ХДАК.

Серед стратегічних пріоритетів розвитку ХДАК як ВНЗ IV рівня акредитації є кадрове забезпечення навчально-виховного та науково-творчого процесу, асекурація науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації.

На 15.08.2014 р. в академії працюють 319 науково-педагогічних працівника: 255 штатних викладачів, 64 — сумісники. Серед штатних викладачів 32 мають науковий ступінь доктора наук; 29 — вчене

звання професора; 28 — державні почесні звання: 3 — народного артиста України; 10 — заслуженого артиста України; 8 — заслуженого діяча мистецтв України; 6 — заслуженого працівника культури України та ін.; 127 осіб мають наукові ступені кандидатів наук, вчені звання доцентів. Науковий ценз штатних науково-педагогічних працівників ХДАК становить 64%. Слід зазначити, що більше половини викладачів, котрі нині працюють в академії, це колишні її випускники.

Серед 7 деканів — 4 доктори наук, професори, 2 професори, 1 доцент. Із 30 завідувачів кафедр — 19 мають наукові ступені докторів наук чи вчене звання професора, 10 — кандидати наук, доценти.

Провідну роль у підготовці фахівців відіграють 24 випускові кафедри, 20 з яких очолюють доктори наук, професори. Саме на випускових кафедрах працює переважна більшість науково-педагогічних працівників, які мають наукові ступені, вчені звання, державні почесні звання в галузі культури і мистецтва. Так, якщо в цілому по академії частка штатних науково-педагогічних працівників з ученими званнями — 64%, то на випускових кафедрах — 85–100%.

За рейтингом наукового цензу факультети ХДАК розподілились таким чином: факультет соціальних комунікацій — 91%, управління та бізнесу — 89%, культурології — 84%, музичного мистецтва — 61%, театрального мистецтва — 44%, кіно-, телемистецтва — 48%, хореографічного мистецтва — 26%.

7 кафедр академії мають 100% науковий ценз (філософії та політології, історії України та всесвітньої історії, бібліотекознавства та соціальних комунікацій, бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності, документознавства та книгознавства, інформаційно-документних систем, інформаційних технологій).

Завдання на 2014/2015 навчальний рік

1. Оптимально використовувати потужний потенціал штатних викладачів ХДАК із числа докторів і професорів у науковому і навчально-виховному процесі: 1) розробленні фундаментальних і прикладних досліджень у галузі культурології, мистецтвознавства та соціальних комунікацій; 2) розробленні принципово нових фундаментальних, професійно-орієнтованих, спеціальних навчальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором — профільних для академії.

2. Повернутися до обов'язкової системної перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів і співробітників академії, зважаючи на те, що це усталена форма, яка вможливує розширення професійного «поля» та збільшення кадрового потенціалу ХДАК. Директору Центру безперервної освіти, начальнику відділу кадрів під патронатом першого проректора та проректора з наукової роботи розробити Перспективний план перепідготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу та співробітників ХДАК до 2020 р., подати на розгляд вченої ради ХДАК у жовтні 2014 р.

3. Директору Центру безперервної освіти разом з директором Центру міжнародної освіти і співробітництва, деканами факультетів, начальником навчального відділу, завідувачем міжнародного підрозділу (С.В. Частник) активізувати процес укладання двосторонніх та тристоронніх договорів ХДАК із роботодавцями, науковими, творчими установами, навчальними закладами України й інших країн світу.

4. Активізувати роботу щодо створення кадрового резерву за основними напрямками діяльності академії. У цьому сенсі важливу роль мають відіграти Школа педагогічної майстерності, інформаційні «тижні», «місяці», залучення претендентів на заміщення кадрових посад до розроблення стратегічних і тактичних засад, інноваційних програм реформування вищої освіти України в цілому, максимальне використання їх наукового, педагогічного досвіду й інтелектуального потенціалу на користь академії, в її поступі до збереження та примноження дивидентів ХДАК як фундатора та провідного вузу України культурно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів України. Лише в такому разі визначення кадрового резерву набуде ознак прозорості й об'єктивності.

Бібліотека ХДАК є одним зі структурних підрозділів ХДАК, діяльність якого базується на традиційних формах бібліотечно-бібліографічного обслуговування і впровадженні інноваційних технологій для забезпечення ефективної підтримки наукового, навчального і виховного процесів академії, конкурентоспроможності закладу на ринку освітніх послуг.

Успішною є видавнича діяльність бібліотеки. У серії «Видатні педагоги ХДАК» вийшли друком біобібліографічні покажчики, підготовлені співробітниками довідково-бібліографічного відділу і присвячені професійній діяльності Г. Г. Асєєва, М. В. Дяченка, А. А. Соляник. У цьому році планується вихід ювілейного видання дайджеста «Віват, Академіє!» (2011–2013 рр.) та бібліографічного покажчика «Друковані праці викладачів і співробітників ХДАК» (2009–2013 рр.). Бібліотека бере активну участь у виховній роботі студентів — це і добре оформлені, актуальні, різноманітні за тематикою книжкові виставки, котрі допомагають осмисленню культурних подій, перегляди, акційні заходи.

Значна увага приділяється рекламі бібліотечного фонду: виставки, перегляди видань, дні кафедр, дні спеціаліста. На розкриття фонду направлені і масові заходи. Бібліотека активно бере участь в роботі наукових конференцій академії. До ювілейних дат видатних учених академії оформляються книжкові виставки їх робіт.

Такими є основні результати діяльності ХДАК у 2013/2014 н.р., що створюють надійну базу для її подальшого інноваційного поступу.

Список літератури

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556 // Офіц. вісн. України. — 2014. — № 63. — Ст. 1728.
2. Шейко В. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю: постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарченко // Вісн. Кн. палати. — 2011. — № 8. — С. 41–43 ; № 9. — С. 43–47.
3. Шейко В. М. Наукові школи культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів: ознаки ідентифікації / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 4–18.
4. Шейко В. М. Репродуктивний підхід до підготовки науково-педагогічних кадрів у Харківській державній академії культури / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко // Культура України : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2012. — Вип. 39. — С. 162–172.
5. Шейко В. Харківська наукова школа книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства: система комунікаційних зв'язків / Василь Шейко, Наталя Кушнарченко, Алла Соляник // Вісн. Кн. палати. — 2012. — № 10. — С. 45–48 ; № 11. — С. 40–45.
6. Шейко В.М. ХДАК — науково-освітній центр культурно-мистецького профілю: стратегії розвитку / В.М. Шейко, М.М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко // Культура України : зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2013. — Вип. 40. — С. 185–196.
7. Шейко В. М. Харківська державна академія культури: досягнення та перспективи / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харків. держ. акад. культури. — Харків, 2014. — Вип. 44. — С. 28–46.

Надійшла до редколегії 12.08.2014 р.

Другий розділ

Соціальні комунікації

КНИЖКОВА Й ЕЛЕКТРОННА КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМВПЛИВУ

Розглянуто проблеми взаємовпливу книжкової та електронної комунікацій.

Ключові слова: соціальна комунікація, книжкова комунікація, електронна комунікація, книга, електронна книга.

Rассмотрены проблемы взаимовлияния книжной и электронной коммуникаций.

Ключевые слова: социальная коммуникация, книжная коммуникация, электронная коммуникация, книга, электронная книга.

The problems of relations of book and electronic communication are regarded.

Key words: social communication, book communication, electronic communication, book, electronic book.

Фахівці констатують, що домінуюче місце книжкова комунікація посідає понині, адже головні культурні цінності й норми в суспільстві ще транслюються за допомогою друкованого слова, але поширення електронної комунікації простежується в усіх сферах суспільного життя і її перемога є лише справою часу [5, с. 277]. Нині всі три форми (усна, книжкова, електронна) комунікації співіснують, а тому неминуче здійснюють взаємовплив одна на одну.

Мета статті — окреслити контури вже існуючих і можливих «гібридних союзів» (Маклюен) книжкової й електронної комунікацій.

Деякі аспекти проблеми співіснування книжкової та електронної комунікацій у сучасному світі неодноразово розглядали у своїх працях Р. Дарнтон, В. Леонов, М. Сенченко, А. Соколов, Р. Шартъє та ін. Водночас, можна констатувати необхідність її концептуалізації й узгалянення.

Відповідно до хронології, перші практичні результати такого «гібридного союзу» були для книжкової комунікації доволі позитивними. 90-ті рр. ХХ ст. розпочали епоху мультимедіатизації видавничої справи. Використання нових інформаційних технологій у видавництві сприяло оперативності підготовки видань (упровадження настільних видавничих систем), суттєво поліпшило їх якість (за допомогою графічних редакторів), полегшило працю всім, хто бере участь у створенні оригінал-макета видання, від художника до коректора, надало додаткових можливостей у книгорозповсюдженні (електронні магазини в мережі Інтернет, web-презентації). Видавнича технологія, запропонована корпораціями IBM та XEROX «друк на замовлення», дозволила видавництвам друкувати книги на замовлення споживачем, що уможливило вирішити проблему нереалізованого тиражу та виготовляти книгу навіть в одному примірникові.

Здавалося б, значення книжкової комунікації лише посилюється від поширення електронної, і це було б насправді так, але паралельно стали висувати ідеї про повну заміну традиційної книги електронним виданням. І якщо в конкурентній боротьбі з телебаченням книга зазнала мінімальних втрат, оскільки йшлося про конкуренцію різних каналів отримання інформації, то в цьому разі електронна книга — це текст, який є врізноманітним мультимедіа та має додаткові комунікативні можливості. Крім того, з винаходом «електронного паперу» мінімізовано незручності зорового сприйняття електронного тексту.

У ХХ ст., особливо в його останньому десятиріччі, є немало прецедентів суттєвої зміни одного засобу комунікації під впливом іншого. Слід пригадати, що телебачення на етапі свого виникнення було одним з найвпливовіших каналів формування громадської думки, з поширенням же кабельного, супутникового, цифрового телебачення це завдання стало проблематичним: суспільство поділилося на сегменти «за інтересами». Поширення Інтернет-технологій зумовило те, що віднині кожний може переглядати, слухати те, що сам бажає. Тобто нині, згідно з висловом Е. Тоффлера, відбувається «демасифікація» культури. Стосовно книги ситуація є дещо іншою. Слід пам'ятати, що навіть в умовах домінування видавничих супергігантів та масових мільйонних тиражів вона ніколи не була засобом масової інформації. І навіть книги, які мали «масовий» попит, були «культовими» для певного покоління, споживалися кожним окремо і сприймалися по-різному. Тобто читання книг завжди було процесом особистим. Тому, якщо книжковому виробництву, безумовно, були притаманні в епоху індустріального суспільства ті самі особливості (стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація), що й будь-якому іншому, сама комунікативна природа книги перебувала поза масифікацією. Які ж зміни привносить поєднання друкованого слова й електронного середовища? До речі, Маклюєн уважав, що в результаті таких «гібридних змішувань» виникає нова форма [3, с. 67].

В електронному середовищі нині співіснують декілька різновидів текстів, які умовно можна назвати книгами: електронні копії друкованих видань; оригінал-макети книг; електронні тексти, що створені в електронному середовищі і можуть бути повноцінно представленими в друкованій формі; електронні тексти, які створені і можуть повноцінно сприйматися тільки в електронному середовищі; електронні тексти, що функціонують в актуальному режимі (гіпертексти з можливістю інтерактивності, т. зв. «мережева словесність»). Розглянемо послідовно, яким чином в означених видах текстів співіснують і взаємовпливають одна на одну книжкова й електронна комунікації.

Електронна копія друкованої книги є повним аналогом друкованого видання, але, з огляду на те, що в мережевий простір вона потрапляє, зазвичай, несанкціоновано, тобто переважно просто поцифровується ентузіастами і викладається на сайті, така копія має численні помилки. Окрім того, користувач не має гарантії, що текст подано в повному обсязі (особливо це стосується графічного й ілюстративного матеріалу). Також повністю втрачається художній дизайн видання. Окрім того, несанкціоноване поширення електронної версії друкованого видання суперечить авторському праву. Недоліки, пов'язані з перенесенням друкованого тексту в електронне середовище, компенсуються можливістю миттєвого доступу до видання. Оскільки це копія друкованого примірника, в ній наявні всі вихідні дані, що також належить до переваг. Зберігається, зазвичай, і весь апарат книги, але замість гортання сторінок слід натискати відповідні клавіші. Згідно з бажанням користувача такий текст можна роздрукувати на папері, копіювати з нього певні фрагменти.

Як зазначалося, електронне середовище створює сприятливі умови для підготовки оригінал-макетів майбутніх друкованих видань, насамперед, завдяки зручним настільним видавничим системам. А тому такий оригінал-макет є ще однією формою існування тексту в електронному середовищі. Він повністю зберігає всі ознаки друкованого видання: редакційно-видавничу обробку, вихідні дані, дотримання норм авторського права. Апарат книги оригінал-макета в електронній формі повністю тотожний майбутньому друкованому виданню. Що стосується впливу електронної комунікації, то, окрім зручностей у підготовці оригінал-макета, вона вможливорює миттєвий доступ до нього. Але слід зазначити, що такий доступ або обмежений колом осіб, котрі причетні до його майбутнього видання в друкованій формі, або передбачає в подальшому «друк на замовлення».

Усунення додаткових посередників між автором і потенційним читачем в умовах електронної комунікації надає можливості будь-кому зробити власний текст доступним широкому загалу, а тому нині в електронному просторі циркулюють численні тексти, що створені в електронному середовищі, але за певних умов їх можна роздрукувати. До них належать будь-які авторські тексти, що не підлягали видавничо-редакційній обробці. У сучасних умовах викладення власного тексту на сайті або надсилання його до електронної бібліотеки є одним з варіантів просування твору на видавничому ринку. Але в електронному середовищі цей продукт не захищений авторським правом. За своїм статусом та культурою подання тексту він подібний до рукопису. У цьому разі маємо справу з продуктом суто електронної комунікації, оскільки будь-яких ознак книжкової комунікації (видавничо-редакційної обробки, вихідних даних, дотримання норм авторського права) немає.

На відміну від попереднього різновиду тексту, який можна без перешкод перенести в друковане видання, в електронному середовищі циркулюють тексти, що створені винятково для повноцінного сприйняття їх в електронній формі, насамперед через гіпертекстуальну структуру, яка передбачає нелінійність процесу читання, а також використання мультимедійності. Такі тексти можуть бути як аматорськими, так і мати статус видання; за технологією розповсюдження — локальними, мережевими або комбінованими текстами. Вони повністю належать до електронної комунікації. Книжкова комунікація впливає лише на ті з них, що мають статус електронного видання, незалежно від технології розповсюдження. У майбутньому вплив книжкової комунікації на такі види текстів має посилюватися, оскільки саме в них можна повною мірою реалізувати всі переваги електронної комунікації, водночас збагативши їх традиціями книжкової. Особливо це стосується дизайну електронних видань. Лише за умови такого плідного поєднання вони стають повноцінними електронними книгами.

Цікаву ідею існування наукової книги в електронному середовищі пропонує американський історик книги Р. Дарнтон. На його думку, електронне середовище вможливає створити «багатошарову» книгу, адже обсяг традиційної книги обмежений, окрім того, існують певні стандарти співвідношення основного тексту й апарату книги, запропонована ж модель дозволить усунути зазначені обмеження. Перший шар видання — стислий дослідницький звіт щодо предмета, який можна видати і традиційним способом. Другий — розширена версія, що містить різні аспекти аргументації, яка не передбачає послідовного читання, а за бажанням читача дозволить поглибити ту чи іншу думку, викладену в першому шарі. Третій — міститиме безпосередньо в повнотекстовому режимі ті документи, на які послався автор у попередніх шарах. Тобто читач матиме змогу перевірити, наскільки правильно вони інтерпретовані. Четвертий — теоретичний або історіографічний з оглядом попереднього матеріалу та його критичним обговоренням. П'ятий — педагогічний (методичний), у якому надаються рекомендації щодо використання результатів дослідження в навчальному процесі. Шостий — містить обмін думками між автором, редактором, читачами і він є інтерактивним [10]. Продуктивна ця ідея і для видання повних зібрань творів, яке завдяки електронному середовищу також можна зробити «багатошаровим» залежно від категорії читачів, для яких вони передбачені.

Першими типами видань, що почали успішно опановувати електронний простір, стали довідкові. І це не дивно, оскільки, по-перше, саме вони потребують розгалуженого довідково-пошукового апарату, а гіпертекстова структура електронного середовища є прийнятнішою для його організації; по-друге, довідкові видання вже мають гіпертекстову структуру і їх переведення в нове середовище є цілком

природним; по-третє, друковані довідкові видання завжди мали суттєвий недолік — швидке старіння інформації, що потребувало постійних перевидань, натомість в електронному середовищі ця проблема повністю усувається. Статті в електронних виданнях регулярно поповнюються з певною періодичністю. Перший компакт-диск з «Академічною американською енциклопедією» виник на ринкові ще в 1986 р. Наступними стали такі мегапроекти, як «Британіка», «Енкарта» [2]. Кілька років тому видавництво Oxford University Press заявило, що віднині Великий Оксфордський словник випускатиметься лише в електронній версії.

Проблема швидкого старіння інформації завжди стосувалася й традиційних підручників, тому не дивно, що наступним типом видань, які розпочали активно опановувати нове електронне середовище, стала саме навчальна література. Електронне середовище дозволяє оновлювати наведену в навчальній літературі інформацію. Окрім того, в умовах електронного середовища є можливість реалізації багатшарової структури підручника, тобто передбачається індивідуальний підхід у роботі з користувачем. На це ж спрямоване і право вибору за бажанням користувача привабливішого інтерфейсу. Суттєвий ефект у навчанні за таким підручником має і використання мультимедійності (тексту, звуку, ілюстративного та графічного матеріалів, відеоряду). Полегшує користування електронним підручником його гіпертекстова структура, що забезпечує зручну навігацію в межах самого підручника та надає можливості отримати додаткову довідкову інформацію за умови роботи в мережевому просторі. Можливості інтерактивності дозволяють контролювати рівень знання того, хто навчається. Електронні підручники вирішують проблему екземплярності, яка завжди була актуальною для традиційних підручників: їх, зазвичай, усім бажаним не вистачало. Окрім того, вони сприяють розвиткові системи дистанційної освіти. Суттєві переваги таких підручників одними з перших оцінили ті, котрі вивчають іноземні мови, оскільки поширеним продуктом на інформаційному ринку були і є різноманітні курси вивчення іноземних мов. За допомогою таких електронних посібників можна набути корисних навичок, адже їх перевагою, порівняно з традиційними виданнями зі сфери дозвілля, є наочність. Привабливі вони й у роботі з дітьми завдяки використанню можливостей мультимедійності та інтерактивності. Так, з жовтня 2010 р. надійшов у продаж перший у світі шкільний електронний підручник Rosketbook Education, безпека якого для зору підтверджена Міністерством освіти і науки України та Міністерством охорони здоров'я України. Програмне забезпечення цього букрідера розроблене з урахуванням потреб школяра. Його розмір — сторінка стандартного підручника. Світова література за шкільною програмою надається безплатно, кожне ж навчальне видання або видання для дозвілля

коштує 15-20 грн. Усього користувачеві такого підручника доступні 28 тис. видань [9].

Ще одним прикладом удалого поєднання книжкової й електронної комунікацій є поцифрування світового документного надбання, що нині здійснюється в межах програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу» [4]. Мета програми — забезпечити збереження світового культурного надбання і підтримати інтерес до нього. Україна також бере участь у реалізації цього проекту. У локальних межах набули поширення електронні видання поцифрованих копій рукописів, рідкісних видань, повних зібрань творів та інших копій творів книжкової культури, до яких зручно звертатися з користувацькою метою завдяки доповненню їх зручним довідково-пошуковим апаратом електронного середовища. З одного боку, такі електронні видання надають фахівцям доступ до інформації, що в умовах книжкової комунікації є обмеженою, як у разі з копіями рукописів та рідкісних видань, з іншого — значно полегшують роботу з пошуком того чи іншого фрагмента.

Перелічені різновиди електронних видань — приклади найоптимальнішого поєднання книжкової й електронної комунікацій. У них, зазвичай, наявні вихідні дані; вони пройшли хоча б мінімальну редакційно-видавничу обробку; інформацію, що міститься в них, завжди надає автор або авторський колектив, котрі відповідають за її достовірність і якість.

Останнім видом текстів, що циркулюють в електронному середовищі, є електронні тексти, які створюються в актуальному режимі (гіпертексти з можливістю інтерактивності, т. зв. «мережева словесність»). Такі тексти перебувають за межею книжкової комунікації і нав'язувати їм стереотипи останньої немає сенсу. У жодному разі їх не можна ідентифікувати як видання, оскільки про будь-яку редакційно-видавничу обробку й незмінність цих текстів не йдеться, а їх авторів узагалі стільки, скільки читачів. Тобто в цьому разі маємо справу з продуктом суто електронної комунікації. Хоча й зароджувався ідея таких творів у межах книжкової комунікації, але її реалізація обмежувалася книжковою формою.

Книжкова культура впливає на електронну на рівні не лише існування текстів в електронному просторі, а й своїх фундаментальних ідей. Одна з ключових ідей книжкової культури — ідея збереження. Протиставляючи книжність Європейської цивілізації словесності Античності, О. Шпенглер зазначав: «А наші музеї, куди ми зносимо всю сукупність минулого, що стало чуттєво-тілесним! Хіба й вони не є провідним символом? Хіба їх призначення — не зберегти, на зразок мумій, «тіло» всієї культурної історії? Хіба ми не збираємо як незлічені дати в мільярдах надрукованих книг, так і всі творіння всіх мертвих культур у сотнях тисяч західноєвропейських міст, де в загальній масі зібраного кожний окремий предмет цілком абстрагований від плинної миті своєї нинішньої мети — єдиного святого

стосовно античності — і рівномірно розчинений у нескінченній рухливості часу» [8, с. 202]. І як би апологети інформаційного суспільства, перемогою якого вони вважають панування чистого теперішнього (саме на це спрямована більшість ноу-хау в розвиткові засобів комунікації, які викликають ілюзію постійної долученості до подій), не критикували таку схильність до «консервування» культурних цінностей, що впродовж тривалого часу була характерною ознакою Європейської цивілізації, здається, на щастя, ніхто від неї відмовлятися не збирається. Учена спільнота б'є на сполох стосовно того, що під час перенесення документних пам'яток на інші носії інформації вони не були втрачені або знищені [1]. Р. Шартъє рішуче заперечує ідею того, що текст завжди залишається одним і тим самим, якою б не була його форма — друковане видання, мікрофільм, електронний текст. На його думку, важливо зберегти можливість звертатися до текстів у їх різних формах, що змінювали одна одну [7, с. 223–224]. Нестабільність же доступності інформації в мережі породжують ідею необхідності її збереження за допомогою архівування. «Існує ризик втрати всесвітньої цифрової спадщини для наступних поколінь. Чинники загрози полягають у старінні техніки та програмного забезпечення, необхідних для доступу до цифрового матеріалу, невизначеність стосовно ресурсів, відповідальності і забезпечення їх збереження, а також відсутності відповідного законодавства», — застерігає «Хартія про збереження цифрової спадщини» [6]. Тобто ідея збереження, яку вважали однією з головних ідей книжкової культури, протиставляючи її в цьому усній культурі, поширюється та має прихильників і в умовах електронної комунікації. Це не дивно, адже суспільство не відмовилося від ще однієї ознаки книжкової комунікації — культури бібліографічних посилань.

Вплив електронної комунікації на книжкову виявився і в тому, що нині в науковому співтоваристві нормою є співіснування посилань як на джерела книжкової комунікації, так і електронної. Електронний науковий часопис став могутнім конкурентом друкованому, на матеріали в Інтернеті активно посилаються, статистика звернень до публікацій також існує. Але, зважаючи на нестабільність інформаційних ресурсів у мережі, автори вказують час останнього звернення до публікації. І дійсно, сучасний стан розвитку електронної комунікації внеможливіє цю стабільність: звернувшись за певною електронною адресою через деякий час, можна вже не знайти необхідної сторінки. Тому в науковому співтоваристві існує упередженість щодо електронних публікацій. Водночас, мережевий простір забезпечує більшу доступність тих публікацій, на які посилається автор, тобто є можливість одразу звернутися до джерела, що процитоване, перевірити, наскільки коректно використане посилання, а не сприймати на віру той контекст, в якому використовує це посилання автор публікації. Виявляється: стосовно бібліографічних посилань

електронна комунікація наслідує книжкову, водночас, завдяки кращій доступності джерел, на які посилаються, суттєво розширюючи їх функції.

Як зазначалося, нині фахівці неодностайні щодо питання: вважати електронну книгу наступним рівнем в еволюції книги чи ставитися до неї як до абсолютно нового засобу комунікації, «гібридного союзу», що має ознаки книги і комп'ютера. Але показовим є сам факт того, як подання текстів в електронному середовищі поступово змінювалося під впливом книжкової комунікації, використовуючи її головні ознаки, усуваючи недоліки, пов'язані з незручностями читання з монітора. Адже перші й незаперечні аргументи щодо переваги традиційної книги — некомфортність читання електронних текстів: від читання з монітора швидко втомлюються очі, читати з комп'ютера неможливо в ліжку, в дорозі. Але поступово розвиток спеціальних засобів для читання усував ці обмеження, більше того, зовнішній вигляд цих засобів дедалі більше нагадував традиційну книгу. Нині вони мають оправу і сторінки (замість «сувою» монітора), а букви в них проступають за допомогою «електронних чорнил» на «електронному папері». Використання такої книжкової термінології є показовим, адже, з одного боку, означені засоби «знімають» упередженість споживачів, котрі виховані в умовах книжкової культури, щодо їх зовнішнього вигляду, з іншого — їх удосконалення відбувається через поєднання кращих традицій книжкової культури з можливостями електронної комунікації.

Таким чином, сучасний стан розвитку комунікаційного простору характеризується конвергенцією всіх трьох родів соціальної комунікації. Перспективою подальших досліджень є прогнозування того, які контури комунікаційного простору можна очікувати в майбутньому.

Список літератури

1. Дарнтон Р. Расправа над книгой / Р. Дарнтон // Интеллектуальный форум. — 2002. — Авг. — С. 141—163.
2. Ельгарт О. Мультимедійні енциклопедії: світовий досвід видання / О. Ельгарт // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. — Львів, 1998. — Вип. 2. — С. 105—112.
3. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн. — М. : Гиперборея, Кучково поле, 2007. — 462 с.
4. Программа ЮНЕСКО «Память мира» : деятельность библиотек, архивов, музеев по сохранению документального наследия. — Минск, 2007. — 176 с.
5. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособ. / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
6. Хартия о сохранении цифрового наследия // Библиотекосведение. — 2004. — № 6. — С. 40—43.
7. Шартье Р. Письменная культура и общество / Р. Шартье. — М. : Новое изд-во, 2006. — 270 с.

8. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер. — М. : Мысль, 1993. — 663 с.
9. Электронный учебник [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://e-book.ru>. — Загл. с экрана.
10. Darnton R. S. The New Age of the Book / R. S. Darnton // IASP Newsletter. — 2000. — №4. — P. 3—7.

Надійшла до редколегії 18.08.2014 р.

УДК 05.342:02

І. О. ДАВИДОВА

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМНИМИ ТРАНСФОРМАЦІЯМИ БІБЛІОТЕК: ДО ПИТАННЯ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

Проаналізовано напрями трансформації бібліотечної діяльності та акцентовано на необхідності системного підходу до управління цими процесами.

Ключові слова: бібліотека, системні трансформації, наукова організація управління.

Проанализированы направления трансформации библиотечной деятельности, акцентировано внимание на необходимости системного подхода к управлению этими процессами.

Ключевые слова: библиотека, системные трансформации, научная организация управления.

Directions of transformation of the library activities are analyzed, attention to the necessity of the system approach to the management of these processes is accented.

Key words: library, system transformation, scientific management organization.

Питання трансформації бібліотечної діяльності посідають провідне місце в сучасних бібліотекознавчих дослідженнях, зокрема вивчаються техніко-технологічні, функціонально-організаційні, кадрові та ринкові напрями її реалізації. Водночас, незважаючи на широту аспектів досліджуваних змін, які відбуваються під впливом внутрішніх факторів і умов зовнішнього середовища, сутність управління системними трансформаціями бібліотек залишається поза межами уваги більшості дослідників. Процеси трансформації не пов'язуються із саморозвитком бібліотеки як соціального інституту, соціокультурного й економічного суб'єкта сучасного соціокомунікаційного простору. Це положення зумовлює актуальність статті. **Мета** — розглянути системні трансформації в бібліотечній сфері діяльності, сутнісне походження цих процесів та необхідність управління ними.

На нашу думку, бібліотечна діяльність є однією з форм соціокомунікативної діяльності, яка набула відносної самостійності і стала соціальним інститутом унаслідок суспільного поділу праці, розвитку

продуктивних сил і виробничих відносин. Ця теза обґрунтовується в монографії В. О. Ільганаєвої [2]. Трансформації бібліотечного соціального інституту наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. активно розвиваються і розгортаються в напрямках техніко-технологічних, організаційно-структурних, функціональних та управлінських змін під впливом процесів інформатизації й інтелектуалізації, поширення каналів комунікації та формування сучасного мережевого суспільства.

Техніко-технологічні трансформації відбуваються в напрямі переходу від ручних технологій обробки документного потоку в окремій бібліотеці до застосування корпоративних технологій, основаних на одноразовій обробці інформації та багаторазовому її використанні, від упровадження в діяльність бібліотек новітніх комп'ютерних технологій обробки документів, автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем до застосування мережевих технологій інтелектуального виробництва й управління.

Процес інформатизації змінює всі суттєві особливості бібліотечної діяльності і супроводжується важливими організаційними змінами: від окремої бібліотеки, в якій переважає ручна неавтоматизована праця, через створення окремих відділів комп'ютеризації й автоматизації бібліотечно-інформаційних процесів, до корпоративних бібліотечних об'єднань, індустріальних комплексів, електронних бібліотек, медіатек, які забезпечують функціонування бібліотечного соціального інституту не лише на документному, а й на інформаційному та когнітивному рівнях соціальних комунікацій. Організаційні трансформації є результатом удосконалення структурних характеристик як усередині бібліотечних установ, під впливом процесів реструктуризації, реінжинірингу, впровадження мережевих або віртуальних форм функціонування, так і в їх зовнішній інноваційній політиці, коли йдеться про розгортання інтеграційних процесів у бібліотечній діяльності з огляду на специфіку сучасного соціокомунікаційного простору. Саме організаційна складова нині зумовлює утримання та нарощування конкурентних переваг бібліотек.

Характерною особливістю сучасності, що відтворює організаційні зміни розвитку бібліотечної діяльності, є міжбібліотечна взаємодія та впровадження мережевих організаційних форм — бібліотечних корпорацій, електронних бібліотек, медіатек, які на ринку інформаційних продуктів і послуг поступово формують конкурентне середовище для бібліотеки традиційного типу. Саме кооперація, яка свідчить про процеси концентрації бібліотечного виробництва, є найперспективнішим напрямом розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві та суспільстві знань. Бібліотека однією з перших опанувала онлайніві корпоративні технології і продемонструвала іншим суб'єктам соціальних комунікацій, яким чином слід використовувати переваги сучасних корпоративних технологій в інтересах своїх співробітників і користувачів. Утворення бібліотечних корпорацій

є формою реалізації організаційних стратегій конкретних бібліотечних установ. Корпоратизація бібліотечної діяльності має передусім соціальне значення, відбувається в контексті інституціоналізації ринкових відносин і формування мережевого середовища. Про корпоративність у бібліотечній діяльності можна говорити лише в тому разі, коли бібліотеки стають настільки пов'язаними партнерськими відносинами, що починають виробляти єдину організаційну стратегію, т. зв. «корпоративний дух», і організовано представляти спільні інтереси.

Нова корпоративна модель бібліотечної діяльності, організаційне становлення якої розпочалося наприкінці 1990-х рр., означає розширення комунікаційних зв'язків між учасниками системи, постачальниками і споживачами. Її підґрунтям став активний розвиток інформаційних технологій, телекомунікаційного середовища й, передусім, мережі Інтернет, які змінили традиційні уявлення щодо обмеженості бібліотек, зруйнували їхню замкненість. Зміни організаційних форм функціонування бібліотек в інформаційному суспільстві відбуваються й у напрямі створення нових організаційних форм — електронних і цифрових бібліотек, медіатек, які функціонують у глобальному розподіленому інформаційному просторі.

Техніко-технологічні й організаційні трансформації бібліотечно-інформаційних установ на етапі інформатизації суспільства зумовили функціональні трансформації бібліотек, які пов'язані зі зміною їхніх функцій від виключно документозберігаючих до таких, які забезпечують доступ до світових інформаційних ресурсів. Традиційне розуміння функції бібліотеки як головного утримувача окремого документного фонду змінюється ставленням до неї як до інформаційної установи, котра акумулює зовнішні та створює власні БД.

Бібліотека протягом свого історичного розвитку завжди виконувала певне соціальне замовлення, яке зумовлювало зміст її функцій, виробничих процесів, рівень технологій, що використовувались, перелік інформаційних продуктів і послуг, форми та методи управління. Накопичення, збереження й організація доступу до інформаційних ресурсів, які мають фізичне відтворення в книжковому надбанні, відбувалося на рівні застосування традиційних ручних бібліотечних технологій обробки документного потоку. Бібліотека впродовж тривалого часу була лідером у певних галузях документного забезпечення суспільства. Її позиції як суспільного інституту здавалися загально визнаними і невразливими. Незважаючи на можливі недоліки в роботі певних книгосховищ, бібліотека як соціальний інститут була практично єдиною установою, котра професійно здійснювала збирання, систематизацію, збереження документів і доводила їх до споживачів. Ця історично сформована монополія гарантувала бібліотеці постійне місце в традиційній системі інформаційних комунікацій: у жодному іншому місці потенційний читач не міг мати

доступу до ретельно збереженого та професійно обробленого документного масиву.

Стрімке зростання мережевих технологій, а також технологій передавання даних, систем управління і зберігання великих документно-інформаційних масивів фактично ліквідували монополію бібліотек на володіння систематизованими даними. На документному рівні соціальних комунікацій інтравертний розвиток бібліотек завершується інноваціями, які яскраво виявилися в зміні технологічних засобів бібліотечної діяльності. Документно-інформаційний рівень соціальних комунікацій, якого сягає бібліотека, зумовлює диверсифікацію бібліотечного виробництва: від цілісного документа до його фрагментів, текстів, смислів, знань. Ці зміни пов'язані з розробкою та широким упровадженням дедалі гнучкіших інформаційних режимів і систем, глибокою переробкою документальних потоків, виникненням фактографічних, гіпертекстових, повнотекстових, інформаційних та експертних систем. Вони потребують підвищення долі інтелектуальної праці співробітників бібліотечно-інформаційної сфери, розгортання інформаційно-аналітичної діяльності. У науковій літературі ця теза не є новою. А. І. Каптерев як домінуючу тенденцію, що визначатиме розвиток бібліотечної діяльності, вбачає посилення її диверсифікації [3]. Цей процес, на думку автора, передбачає подальший розвиток форм і збагачення змісту виробничої діяльності бібліотек, поєднання різноманітних елементів цих форм у конкретних бібліотечних процесах.

На етапі інформатизації активізувався процес трансформаційних змін бібліотечної діяльності, який є еволюційним, і паралельно посилюється соціальний вплив через управлінську складову, про що свідчать інноваційні зміни. Ця подія не залишилася непоміченою серед бібліотекознавців, котрі відзначили: «соціальні зміни виявляються в трансформації бібліотеки як результату діяльності людей» [6, с. 34]. Водночас на відміну від названої праці, де зазначається, «що перетворення бібліотеки зумовлені зовнішніми факторами» [6, с. 35], тобто автор розглядає трансформацію як суто зовнішнє явище стосовно бібліотеки, ми вважаємо трансформацію внутрішнім еволюційним процесом бібліотечної системи. Аналіз сучасної практики функціонування бібліотечного соціального інституту засвідчує, що посилення своєї соціальної ролі бібліотеки можуть досягти лише за умови ефективного управління системними трансформаціями бібліотек, спрямованого на пошук можливостей, які відкриває інформаційне суспільство для виробництва нових інформаційних продуктів і послуг, інформаційних технологій та опанування нових форм організації бібліотечного виробництва. Це передбачає особливий, новаторський стиль господарювання бібліотек на засадах їхньої орієнтації на нововведення і систематичну й цілеспрямовану інноваційну діяльність.

Пильна увага фахівців до проблеми трансформаційних та інноваційних змін за останні десятиріччя свідчить про те, що інноваційний компонент бібліотечної діяльності є об'єктом уваги бібліотечної теорії та практики [4, с. 7]. Дослідженими можна вважати питання класифікації інновацій, їхньої структури й організації, реалізації інноваційного процесу в бібліотеках різних типів і видів. Водночас інноваційні зміни, які нині відбуваються в бібліотеках, уповільнюються через невирішеність технологічних, організаційних і правових питань, що посилює нестабільність розвитку бібліотек, викликає дисфункції в самій системі управління. Управлінська криза, яка виявляється в тому, що «система бібліотечних закладів, як і вся система інформаційних баз України, потребує цілісної стратегії позиціонування й ефективного розвитку діяльності в глобальному інформаційному просторі» [1, с. 216], гальмує прогресивну динаміку бібліотечної діяльності, демонструє неадекватність управління бібліотечним соціальним інститутом вимогам часу, а також закономірним тенденціям розвитку інформаційного суспільства.

Питання управління інноваційним розвитком бібліотек представники бібліотечного конкретно-галузевого знання досліджували лише на рівні інноваційної політики, впровадження якої має сприяти якісним системним трансформаціям у діяльності бібліотек. Інноваційна політика, яка інтегрує процеси модернізації й інформатизації бібліотечної діяльності, створює умови та форми входження бібліотек до єдиного інформаційного простору, сприяє визначенню ролі та місця бібліотек України як суб'єктів інформаційного ринку, складової інформаційної інфраструктури суспільства, уможливорює сформувати стратегічне бачення сутності процесів розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві та їх трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Системні трансформації в бібліотечній сфері діяльності потребують подальшої розробки питань наукової організації управління інноваційним розвитком кожної бібліотечної установи. Діяльність щодо створення корпоративних бібліотечних систем, електронних бібліотек, медіатек, упровадження мережових технологій обслуговування через свою складність і новизну викликають чимало технічних, організаційних, правових та соціальних проблем. Найістотнішими з них можна вважати: розробку технології формування інформаційного фонду; проблеми збереження та розповсюдження інформації; значну трудоемність і вартість розробки; незначний досвід бібліотечного співтовариства у створенні та використанні електронних бібліотек. Вищезазначені проблеми не може вирішити якась одна установа, вони потребують значної консолідації фахівців у сфері інформаційних технологій, управління, права й освіти, а також значних фінансових та інтелектуальних інвестицій. До створення електронних бібліотек і корпоративних мереж слід долучати спеціалізовані організації та

творчі колективи, здатні професійно й якісно виконувати відповідні види діяльності. При цьому необхідні чітка і точна концептуальна організація процесів управління програмно-проектною діяльністю бібліотек й ефективна координація роботи.

Таким чином, системні трансформації в бібліотечній сфері діяльності потребують наукової організації процесів управління, що ґрунтуються на систематичному впровадженні інноваційних управлінських технологій й передового досвіду та визначають спектр соціальних вимог до бібліотечного соціального інституту, якості інформаційних продуктів і послуг, робочих місць, рівня інформаційного сервісу. Результатом системних трансформацій у бібліотечній сфері діяльності є корпоративні системи, електронні бібліотеки, медіатеки, формування системи віддаленого обслуговування читача. Їхнє виникнення засвідчує розгортання процесу інтенсифікації автоматизованого бібліотечно-інформаційного виробництва, яке стає індустріальним, забезпечує розміщення у віртуальному просторі власних інформаційних ресурсів, орієнтується на обслуговування користувача незалежно від місця його перебування та часу.

В умовах системних трансформацій, коли бібліотеки опановують електронний простір та функціонують у розподіленому інформаційному середовищі як мережеві структури, посилюється значення ефективного управління внутрішньобібліотечними та міжбібліотечними комунікаціями, робочими групами та багатofункціональними проектними командами, які здійснюють інноваційну діяльність. Нині необхідність подальших системних трансформацій і якісного розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві суперечить намаганням упроваджувати інноваційні зміни засобами старих форм управління. За таких умов, першочерговими завданнями стають розробка питань наукового управління інноваційною діяльністю бібліотек, його спрямованістю на вирішення завдань переходу до інформаційного та когнітивного рівнів соціальних комунікацій, розгортання інформаційно-аналітичної функції і створення умов для подальшого саморозвитку бібліотек як складової системи соціальних комунікацій суспільства знань.

Список літератури

1. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. — Київ, 2010. — 360 с.
2. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва ; НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 1996. — 254 с.
3. Каптерев А. И. Библиотечная деятельность и информационное пространство / А. И. Каптерев. — Київ, 1991. — 50 с.
4. Качанова Е. Ю. Инновации в библиотеках / Е. Ю. Качанова ; науч. ред. В. А. Минкина ; СПбГУКИ. — СПб. : Профессия, 2003. — 318 с. — (Сер. «Библиотека»).

5. Лобузiна К. Технологiї органiзацiї знанневих ресурсiв у бiблiотечно-iнформацiйнiй дiяльностi : монографiя / Катерина Лобузiна ; вiдп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України iм. В. I. Вернадського. — Київ, 2012. — 252 с.
6. Чачко А. С. Развивающаяся библиотека в информационном обществе : науч.-метод. пособ. / А. С. Чачко. — М. : Либерей, 2004. — 88 с.
7. Чуприна Н. Т. Универсальная библиотека: инновационная деятельность в профессиональной практике : науч.-практ. пособ. / Н. Т. Чуприна. — М. : Изд-во «Либерей», 2004. — 120 с.

Надiйшла до редколегiї 09.09.2014 р.

УДК 002.(091)(477) «1917-1918»

М. А. НИЗОВИЙ

УКРАЇНСЬКА КНИЖКА В БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ (ЗА ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: 1917–1918 РР.)

Розглядаються стан та роль української книжки в боротьбі за створення Української Народної Республіки на початковому етапі української революції, в роки діяльності Української Центральної Ради.

Ключові слова: *книговидання, книжкова справа, видавництва, книгозабезпечення, книгорозповсюдження.*

Рассматриваются состояние и роль украинской книги в борьбе за создание Украинской Народной Республики на начальном этапе украинской революции, в годы деятельности Украинской Центральной Рады.

Ключевые слова: *книгоиздание, книжное дело, издательства, книгообеспечение, книгораспространение.*

The state and the role of the Ukrainian book is examined in the struggle for formation of the Ukrainian People's Republic at the initial stage of the Ukrainian revolution in the years of Ukrainian Central Rada.

Key words: *book publishing, book business, publishing houses, book support, book dissemination.*

27 лютого 1917 р. в Російській імперії перемогла демократична революція. Уже в перші дні березня в Києві й усій Україні розпочалося небачене досі національно-культурне піднесення, стрижнем якого було відродження українських мови й друкованого слова. Зокрема, майже щодня започатковувалися нові газети і часописи, створювалися приватні, кооперативні та громадські книгарні й видавництва.

Лідери української нації, зокрема Товариство українських поступовців (ТУП), очолюване М. С. Грушевським, зваживши на поразку Першої російської революції, запропонували ідею створення Української Центральної Ради як міжпартійного політичного блоку для досягнення автономії України в межах конституційної Росії.

Це були перші кроки української революції. Українська Центральна Рада (УЦР) намагалася завдяки переговорам вирішити

з Тимчасовим урядом (ТУ) українські проблеми, передусім, надання Україні автономії. Однак ТУ Росії негативно відреагував на вимогу українців. Тоді УЦР 10 червня прийняла Перший Універсал — проголошення автономії України, в якому — зокрема, зазначалося, щоб Україна була вільною.

Перший Універсал став як сигналом до згуртування української нації, так і наркотично діючим подразником для всіх антиукраїнських, насамперед, шовіністичних сил учорашньої імперії. Після «жовтневого» більшовицького перевороту в Петрограді, коли стало зрозумілим, що демократичного уряду в Росії не буде сформовано, Українська Центральна Рада 20 листопада Третім Універсалом проголосила створення Української Народної Республіки (УНР): «Оповідчаємо: ОДНИНІ УКРАЇНА СТАЄ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ» [1].

Універсал гарантував дотримання всіх демократичних свобод, зокрема свободи слова й друку, що стало важливим підґрунтям відновлення ліквідованого царизмом товариства «Просвіта» і створення нових його осередків. У 1917 р. своїми книжковими виданнями «Просвіти» заявили про себе у двадцяти населених пунктах України, опублікувавши 70 книг.

Згуртування просвітянських сил ініціював Департамент дошкільної та позашкільної освіти на чолі з членом УЦР від просвітніх організацій м. Київ Софією Русовою. Шведка по батькові й французенка по матері, вона все своє життя присвятила українському народові, передусім освіті та вихованню молодого покоління.

Безуспішні заклики С. Русової до згуртування й організації національної позашкільної освіти змусили її наприкінці вересня долучитися до I всеукраїнського з'їзду товариства «Просвіта», в роботі якого взяла участь понад 400 делегатів не тільки з України, а й українських просвітницьких організацій Кубані, Дону та Бессарабії.

З доповіддю «Ближчі завдання просвітянських видавництв» виступив один із фундаторів і голова Товариства шкільної освіти, член ради Київської «Просвіти», редактор новоствореного часопису «Книгар» В. Королів-Старий [2]. Промови на з'їзді виголосили М. Грушевський, С. Петлюра, І. Стещенко, С. Русова й інші провідні діячі Української Центральної Ради.

Пропозиції доповідача стосувалися, зокрема, об'єднання всіх просвітянських видавництв в одне всеукраїнське кооперативне видавництво «Просвіта», створення при губернських «просвітах» редакційно-видавничих комітетів, здешевлення й уніфікації просвітянських видань та інших заходів.

З перших днів революції принципово змінився статус просвітян: до революції вони перебували в опозиції до влади, то тепер були задіяні в нових державних установах і водночас докладали неабияких

зусиль щодо виконання «Просвітою» її нових культурно-освітніх функцій.

Суттєво змінилася ситуація й у книговидавничій справі, яку лаконічно охарактеризував активний діяч просвітницького руху, член УЦР Д. Дорошенко: «Відродження нашого національного життя з початком революції викликало нечуваний попит на українську книжку, й за короткий час весь книжний запас, який був по книгарнях, вичерпався без останку, отже, зразу появилася потреба не тільки у виданні нових книжок і брошур, а й у перевиданні давніших творів літератури, особливо таких, що цікаві з погляду моменту і сприяють пробудженню чуття національної свідомості» [3].

Невипадково відомий діяч уже радянської видавничої справи А. Приходько зазначав: «... у перші дні [лютневої] революції в Росії та й на Україні в безмежній кількості розсипалися дощем відозви, об'яви, заклики і, взагалі, матеріали, що, з огляду на технічні труднощі, могли з'явитися якнайскорше, щоб встигати динамікою руху революції ... більшість видань за перший період є ніщо інше, як апологія національної української справи» [2].

Щодо книжкової продукції, то в революційній ситуації часу для написання нових книжок майже не було. Тому просвітянським початком, як і 1906 р., була праця М. Драгоманова «Про українських козаків, татар і турків». Тоді ж були двічі перевидані праця С. Єфремова «Тарас Шевченко, життя його і діла» та брошура В. Корольова (Короліва) «Про народне самоврядування (Земство)».

Ситуація на книжковому ринку була також достатньо складною. У багатьох містах, містечках і навіть селах виникло кількасот цілком автономних товариств. Наприклад, лише в Київській губернії діяло 225 «просвіт». Навіть у Києві було десять самостійних дрібних просвітницьких осередків. На хвилі ентузіазму, без достатніх коштів і кваліфікованих фахівців, вони розпочали видання книжкової продукції, щоб хоча б частково задовольнити інформаційний голод населення. Невипадково Ю. Меженко цей видавничий період назвав «добою анархічного продукування» [5].

Не все заплановане просвіт'янами вдалося реалізувати, оскільки «Просвіта» мала значно більше недоброзичливців, ніж прихильників. Тому видавничий доробок, наприклад, київських просвіт'ян за роки визвольних змагань є незначним: за неповні три роки вийшло друком лише дев'ять книжок.

Показник гірший, ніж за часів царату. Отже, позбавившись гніту царської цензури, просвіт'яни мали вирішувати не менш складні проблеми. Уже на початку 1918 р. Д. Дорошенко констатував: «Друкувати стало неймовірно тяжко й дорого: книжка підскочила в ціні в кілька разів, утратила свій чепурний вигляд, ілюстрування зробилося майже неможливим, отже в справі техніки друку ми наче вернулися до часів першого видання «Енеїди», якщо не гірше...».

Особливо відчутним було недостатнє фінансування «Просвіти». Українська Центральна Рада виділяла певні кошти для потреб просвітницького руху, а майже повністю зросійщена міська дума (і не тільки вона) до українського національно-просвітницького руху ставилася відверто вороже.

Крім видань «Просвіти», широкої популярності набула книжкова продукція інших видавничих осередків, зокрема Всеуито — Всеукраїнського вчительського видавничого товариства, організованого восени 1917 р. Уже на перших зборах пайщиків вирішено найближчим часом видати такі книги: Б. Грінченко «Українська грамати́ка до науки читання й писання», С. Русова «Буквар», «Перша читанка для дорослих», М. Грінченко «Наша рідна мова», а також підручники з алгебри, природознавства, іноземних мов, наочні посібники й інші матеріали. З ініціативи Міністерства народної освіти Всеуито здійснило також видання «Євангелія» українською мовою.

Засноване під час революції київське видавництво «Дзвін» (1917–1920 рр.) публікувало твори українських письменників та кращі зразки зарубіжної літератури. За роки існування вийшли друком твори В. Винниченка, Т. Бордуляка, Т. Шевченка, збірка ліричних поезій «Садівник» Р. Тагора, «Твори» Дніпрової Чайки, «Лев і Пролет» С. Руданського та ін.

Київське дитяче видавництво «Волошки» існувало в Києві в 1916–1919 рр. Серед його видань — твори І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Д. Мамина-Сибіряка, невеликі збірки англійських, чеських, індійських казок, збірка «Українські легенди» й однойменний з видавництвом ілюстрований журнал для дітей.

Українська революція допомогла повернути «додому» ті видавництва, які свого часу змушені були діяти поза межами України. Це передусім петербурзьке «Благодійне товариство з видання загальнокорисних та дешевих книг», засновані там само видавництва «Друкар» та «Вернигора».

Під час революційної ситуації активізували свою діяльність українські видавництва, які організувалися внаслідок Першої російської революції чи ще раніше. Це, насамперед, видавництво «Вік», яке за час існування (1895–1918 рр.) здійснило 140 видань книжок і брошур накладом понад півмільйона примірників.

«Час», заснований у Києві 1908 р., було одним з найбільших революційних видавництв України, мало друкарню й книгарню і видавало переважно серії популярних книжок для широкого кола читачів. Про тодішню ситуацію один із засновників «Часу», згадуваний вище В. Королів-Старий, зазначав: «Перші чотири місяці по революції... доводилося спати звичайно лише чотири години на добу, внаслідок чого за ті чотири місяці я був цілком посивів. Усі ми просто «допалися до праці», як спраглий мандрівник у пустелі до свіжої води в оазі... Бо ж то були доби, коли й усі інші працівники були закохані

в свою Даму — Українську справу — й робили її, перебуваючи у святому ентузіазмі».

Наприкінці 1917 р., незважаючи на складні умови, активізувався книговидавничий процес, створювалися нові видавництва. Зокрема одне з найбільших видавничих товариств «Вернигора» з квітня по вересень 1917 р. опублікувало 44 назви книжок і брошур накладом 510500 прим. та 350 тис. прим. листівок, плакатів і портретів. Товариство «Січ», що формувалося під гаслом «У національній свідомості й дисципліні — сила України», заснувало однойменне видавництво, а товариство «Великдень» друкувало релігійну літературу українською мовою.

Немало приватних видавництв отримувало від уряду безвідсоткову позику, що сприяло активізації їхньої видавничої діяльності. Усього в Україні в 1917 р. налічувалося 78 державних і приватних видавництв, а також різних товариств, об'єднань, громадських організацій. Характерна особливість книговидання доби УЦР — розширення географії українського книгодрукування. Мережа книговидавництв була настільки розгалуженою, а потреба в новому друкованому слові такою значною, що книжки друкувалися в найвіддаленіших регіонах України.

Заслугує на увагу тематично-цільовий репертуар української книжки початкового періоду української революції, адже друковане слово було одним з найважливіших засобів формування українського народу як цілісної й монолітної нації. Значна потреба в ній зумовлювалася всією культурно-освітньою політикою УЦР, завдяки якій засновувалися українські школи всіх типів, спостерігалось прагнення до впровадження української мови як державної, використання її в усіх галузях науки, освіти і громадського життя.

Передусім потрібно було забезпечити книжками шкільництво. Відсутність українських підручників гальмувала процес українізації школи, тому два вчительські з'їзди сприяли активізації учителів-українців щодо створення навчальної та методичної літератури. Як зазначала С. Русова, «настав час, коли український учитель може одверто і свідомо, спокійно приступати до великої творчої праці — утворення національної школи».

Лідирувало в тиражуванні українських підручників видавництво «Час», накладу якого сягали небувалих до того масштабів — до 250 тис. примірників. Маючи власну друкарню, воно публікувало також книжки в шести приватних і одній державній установах, а також створило свій видавничий осередок у Німеччині. Наприклад, «Дзвін» друкував підручники у Відні.

Нагальною була й проблема українізації школи. Видавництво «Українська школа» в серії «Українська педагогічна бібліотека» опублікувало працю С. Русової «Наша школа». Про це ж ішлося в книгах М. Грушевського «Про українську мову і українську школу»

(25 тис.), Б. Грінченка «Якої нам треба школи» (50 тис.), І. Огієнка «Рідна мова в українській школі» та «Вчимося рідної мови» (по 5 тис.).

Проблеми автономії та федералізації чи повної самостійності, організації установчих зборів, запровадження виборчого права тощо висвітлювалися в книгах М. Грушевського «Якої ми хочемо автономії та федерації», «Про самоврядування і автономію», С. Русової «Що то є автономно-федеративний лад», С. Вікула «Автономія України», М. Порша «Автономія України і соціал-демократія», «Сучасне становище на Україні і автономія та федерація», Л. Цегельського «Історія Української держави і боротьба за її відбудування», І. Крип'якевича «Українське військо», В. Різниченка «Національний колір України», І. Франчука «Як воювали Запорозжці?».

Значне місце належало творам красного письменства, яких у 1917 р. вийшло друком понад 30 назв, серед них — твори Т. Шевченка, Б. Грінченка, О. Кобилянської та ін. З історії літератури надруковані праці С. Єфремова «Історія українського письменства», М. Коцюбинського «Іван Франко», М. Драгоманова «Автобіографія». Книжок для дітей опубліковано понад 20 назв, зокрема твори І. Франка, Т. Шевченка, С. Васильченка.

Поліграфічне виконання більшості видань часів Української Центральної Ради, на жаль, було на невисокому рівні. Це змушувало представників української інтелігенції, зокрема С. Єфремова, звертатися до видавців: «Більше дбання, більше охайності, більше пошани до книги — то і ця пошана переходитиме в маси і сама книга більше культурної роботи зробить».

Щоб поліпшити українське книгодрукування, Міністерство народної освіти, зокрема Відділ пластичних мистецтв, поставило питання перед урядом про необхідність розробки національного шрифту. Була створена спеціальна комісія на чолі з ректором Української академії мистецтв Г. Нарбутом, однак через брак коштів і зміни влади робота комісії була припинена в травні 1918 р.

Від початку української революції книговидавнича справа формувалася за підтримки влади, але переважно зусиллями самої громадськості. Проте вже з кінця 1917 р. засновуються певні державні органи управління книговидавничим процесом. Так, у грудні 1917 р. на засіданні УЦР ухвалено Закон про передачу Секретаріатові освіти всіх шкіл та просвітних установ. На початку 1918 р. в складі Міністерства народної освіти створено видавничий відділ. Пізніше, у квітні 1918 р., УЦР прийняла два законопроекти: про виділення коштів на видання шкільних підручників у розмірі 5 млн крб. та надання кредиту в 10 млн крб. на підручники для різних навчальних закладів.

Безперечно, українське книговидання за часів Української Центральної Ради сприяло підвищенню загальноосвітнього та культурного рівнів, пробудженню величезної маси народу, його національної

й політичної свідомості. Потреба в українській книжці була настільки великою, що її не могли задовольнити видавці й поліграфісти. Це був час, коли методом спроб і помилок формувалися підвалини видавничої справи майбутньої незалежної України.

Її наслідки були б значно вагомішими, якщо б відносно мирний розвиток української революції був тривалішим, адже менше ніж через місяць після проголошення Української Народної Республіки більшовицький Раднарком Росії одночасно з її визнанням оголосив війну Українській Центральній Раді, а маріонетковий радянський уряд у Харкові, першій столиці зради, — загальний наступ радянських військ на УНР.

Про дві, можна сказати згубні, помилки тодішніх українських лідерів не можна не згадати. Перша полягала у відмові (незважаючи на рішучий спротив відомого ідеолога державної самостійності України М. Міхновського) від створення власного регулярного війська, хоча на той час у російській армії служило близько 4 млн українців, більшість з яких бажали служити Україні.

Очевидець цих подій, відомий громадський діяч і меценат Є. Чикаленко стосовно цього зазначав: «Вони так рвалися з Петрограда, з північного фронту рятувати «Рідну Україну», з величезним напруженням та втратами пробивалися через ряди московської армії до Києва, а тут для них ніхто не заготовив ні казарм, ні харчів, і вони самі мусіли добувати собі помешкання... Виходить, що не большевики їхні вороги, а «буржуазна» Центральна Рада» [5].

Друга помилка полягала в тому, що, як писав І. Огієнко (Митрополит Іларіон), «початкова Українська революція пішла без своєї церкви, не звернула на неї належної уваги». Більше того, на вмовляння провідників національно свідомого духовенства запровадити в Центральній Раді окремий Секретаріат ісповідань М. Грушевський, на жаль, категорично відповів: «Обійдемося без попів!» [7].

Чи не звідси бере початок нинішня ситуація, коли великодержавні шовіністи в рясах, образно кажучи, без жодного пострілу окупували Україну і зі своїх амвонів повчають український народ, як йому жити далі?

Українська Центральна Рада була при владі всього 13 з половиною місяців. Тому не слід вимагати від неї якихось значних здобутків щодо державної діяльності, зокрема й у книговидавничій справі. Однак незаперечною її заслугою було те, що вона відновила в Україні державницьку свідомість, пригнічену більш ніж двома століттями неволі. Протягом року вона зазнала разом з українським народом надзвичайно важливої еволюції: від підданства — до автономії, від автономії — до незалежної Української Народної Республіки.

І все це стрімко відбувалося, як справедливо зазначав М. Тимошик, «в умовах гострої політичної боротьби, з одного боку, в самому українському середовищі, з іншого — шаленого тиску шовіністичних

сил старої імперії, давніх і новоявлених поборників ідеї «єдиної і неподільної»...

На початку годі було й говорити про якусь узгодженість дій видавців, чиясь централізовану підтримку чи спрямування. Кожен пробував робити те, що міг і вмів, до чого прагнув. Швидко розкуповування в книжкових крамницях практично всіх збережених перекладів революційних видавничих запасів засвічувало стрімке підвищення попиту саме на українську книжку» [5].

На засіданні Малої Ради, присвяченому першій річниці українського парламенту, М. Грушевський зазначив: «У своїй діяльності Українська Центральна Рада мала завжди один критерій, єдиний компас — це інтереси трудящих українських мас. Які не були б помилки і невдачі наші, Члени Української Центральної Ради можуть з вдовolenням оглянутися на пройдену путь і сказати словами поета:

«Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою...» [9]

І підсумовував: «Українська Центральна Рада за рік своєї діяльності не політикувала ні однієї хвили, вона не зробила ні одного фальшивого кроку, вона мала перед собою тільки мету послужити інтересам многостраданного українського народу і тих народів на Україні сущих, котрі з нею зв'язала історія... Ми можемо з гордо піднятим чолом підняти над своєю землею прапор Української Центральної Ради. Ми винесли його не заплямованим» [10].

Отже, не більшовики подарували нам Українську державу, як стверджували і продовжують говорити нині російські великодержавні шовіністи й «наші» «вірні лєнінці». Лише людина з освітою працівника спецслужб і твердим переконанням, що «слово «українець» означало просто жителя окраини» [10], яка одноосібно й безстроково править величезною країною, могла ще 2008-го р. на саміті НАТО стверджувати, що «Україна була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі — після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії, ... від Росії величезні території отримала на сході й на півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натовську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на межу існування саму державність» [2].

Невже ця людина не чула про Українську Народну Республіку, про злуку Східної і Західної України, про Гетьманщину і фатальну Переяславську Раду, не говорячи вже про давніші часи. Безперечно, щось чула. А те, що зараз каже, це свідомо брехня і фальсифікація, щоб представити Україну як штучно утворену державу завдяки сусіднім країнам.

Насправді ж, загальновідомо, що українці споконвіку живуть на своїй, Богом даній землі, ніколи не здійснювали, як наш північний

сусіда, «збирання земель русскіх» й не претендували на чужі території. Радше, навпаки, деякі з наших сусідів намагалися (й намагаються сьогодні!) урвати якусь частину української території.

Навіть школярі знають, що перший президент України — М. Грушевський — народився на українських землях. Однак, згідно із сьогоднішніми реаліями, виявляється, це відбулося в Польщі, оскільки місто Холм (батьківщина Грушевського), як і деякі інші західноукраїнські міста й території, попередній радянський диктатор «великодушно» передав Польщі.

Отже, не наші гнобителі «подарували» нам нашу державу, а український народ здобув її в боротьбі з анахронічною імперією, спадкоємницею азіатських завойовників Середньовіччя, яка декілька століть була справжнім «жандармом Європи», а нині бажає стати «жандармом світу».

Цілком очевидно: коли б не Українська Центральна Рада, очолювана М. Грушевським, яка з кількох губерній Російської імперії створила об'єднану [5] незалежну Українську Народну Республіку з визначеними державними кордонами [1], власними законами, державною атрибутикою та грошовою одиницею (гривнею), ніколи не було б навіть маріонеткової УРСР. Тринадцять місяців діяльності УЦР були часом творення демократичної держави й періодом безперервної боротьби за виживання. І головний її підсумок — визнання Європою права українського народу на свою державу, свою культуру, свою мову і свою книжку [10]. Хоча основна боротьба за все це була ще попереду.

Список літератури

1. Бойко В. У добу самовизначення: Приєднання до УНР північних повітів Чернігівщини / Володимир Бойко // День (четвер). — 2009. — 30 квіт. — № 75–76. — С. 8 (Україна Incognita).
2. Брехня заднім числом: Про що зараз свідчить виступ Путіна на саміті НАТО в Бухаресті 4 квітня 2008 року // День (п'ятниця-субота). — 2014. — 21–22 берез. — № 51–52. — С. 12.
3. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923) / Т. Ківшар. — Київ : Логос, 1996. — 344 с.
4. Королів В. К. // Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : біогр. довід. / В. Верстюк, Т. Осташко. — Київ, 1998. — С. 110–111; Королів В. // Українські письменники діаспори : матеріали до бібліогр. словника. Ч. перша. — Київ, 2006. — С. 155–157.
5. Кульчицький С. Коли Західна Україна возз'єдналася з УРСР? / Станіслав Кульчицький. — Екстракт +200. У 2-х ч., Ч. 3. — Київ : ЗАТ «Укр. прес-група», 2010. — С. 441–466.
6. Меженко Ю. Українська книжка часів великої революції / Ю. Меженко. — Київ, 1928. — С. 3.
7. Огієнко І. (митрополит Лларіон) Рятування України / І. Огієнко. — Київ : Наша культура і наука, 2006. — С. 177 (Запізніле вороття).

8. Осташко Т. Один з плеяди борців за самостійну Україну / Тетяна Осташко // Іст. календар: 2003. — Київ, 2003. — С. 178–188 (Уславлені імена).
9. Поліщук Л. «Цей перший рік, може, буде й останнім...»: до річниці IV Універсалу / Любов Поліщук // День (п'ятниця). — 2008. — 25 січ. — № 13. — С. 6 (Суспільство).
10. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. У 2-х т., Т. 2 / Н. Д. Полонська-Василенко. — Київ : «Либідь», 1995. — С. 486.
11. Приходько А. Книжкова продукція на Україні за час революції / А. Приходько // Голос друку. — 1921. — № 1. — С. 21.
12. Тимошик М. Видавнича справа періоду Української Народної Республіки: (1917–1920) / Микола Тимошик // Вісн. Кн. палати. — 2003. — № 4. — С. 30–35 (Історичні розвідки).
13. Шевченко В. «...Побідний прапор — наш Третій Універсал»: до 90-річчя одного з найважливіших документів Центральної Ради / Володимир Шевченко // День (п'ятниця). — 2007. — 16 лист. — № 199. — С. 8 (Україна Incognita).
14. Шевченко В. «...Побідний прапор — наш Третій Універсал»: до 90-річчя одного з найважливіших документів Центральної Ради / Володимир Шевченко // День (п'ятниця). — 2007. — 23 лист. — № 204. — С. 6 (Україна Incognita).

Надійшла до редколегії 11.09.2014 р.

УДК [338.48–6:502/504](477):316.77

В. В. ПЕРЕХЕЙДА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ВНУТРІШНЬОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Окреслено ключові параметри комунікаційної парадигми внутрішнього зеленого туризму в Україні: запити і мотиви відвідувачів, види поїздок, особливості діалогу між туристами, місцевими жителями та владою.

Ключові слова: *внутрішній туризм в Україні, комунікаційна парадигма, комунікаційні запити, форми зеленого туризму, комунікаційні бар'єри.*

Обозначены основные параметры коммуникационной парадигмы внутреннего зеленого туризма в Украине: запросы и мотивы посетителей, виды поездок, особенности диалога между туристами, местными жителями и властью.

Ключевые слова: *внутренний туризм в Украине, коммуникационная парадигма, коммуникационные запросы, формы зеленого туризма, коммуникационные барьеры.*

The key parameters of the communication paradigm of internal green tourism in Ukraine: needs and motives of visitors, travel forms, features of the dialogue between tourists, local residents and authorities, — are outlined.

Key words: *domestic tourism in Ukraine, communication paradigm, communication queries, forms of green tourism, communication barriers.*

Актуальність дослідження. Сучасний світ переживає не тільки фінансово-економічну та духовну кризи, а й не менш загрозливу за масштабом і наслідками — екологічну. У ситуації, коли людська діяльність негативно змінює атмосферу, воду і ґрунт, постає питання про відносини людини з природою, їхню комунікацію.

Саме тому і в Україні, і за кордоном набувають актуальності різні форми екологічного (зеленого) туризму. Цей дедалі популярніший напрям організації дозвілля Міжнародна організація з екотуризму (The International Ecotourism Society, TIES) визначає як «відповідальну подорож у природні території, яка передбачає збереження довкілля і поліпшення добробуту місцевого населення» (TIES, 1990) [12]. Концепція екотуризму узгоджується з принципами сталого розвитку людства, які передбачають підтримку недоторканих, а також природоохоронних територій, дбайливе ставлення до природних ресурсів, що перейдуть у спадок наступним поколінням.

У 2012 р. НАН України розробила «Національну парадигму сталого розвитку України», в якій зазначено: «Екотуризм посідає значне місце в регіональних стратегіях забезпечення сталого сільського розвитку та подолання депресивності територій. Екологічні рекреаційні послуги, краса ландшафтів, культурна спадщина є сферами диверсифікації економічної діяльності, перетворюючись у специфічні види місцевих активів, капіталізація яких створює засоби для існування сільських громад поза межами виробництва сільськогосподарської продукції» [4, с. 21]. Таким чином, розвиток екотуризму визнаний важливим завданням як на міжнародному, так і на національному рівнях.

У процитованих документах латентно висловлена теза про те, що екологічний (зелений) туризм є формою задоволення людської потреби в діалозі з природою, що спонукає до його розгляду в соціокомунікаційному плані.

Мета статті — охарактеризувати комунікаційну парадигму внутрішнього зеленого туризму в Україні.

Проблематику зеленого туризму досліджують Дж. Свенсон, С. Бутько, В. Гловацька, Т. Дієва, С. Кузик, Л. Оппельд, Н. Рошко, С. Соколенко й інші зарубіжні та вітчизняні вчені.

Екопсихологи Дж. Свенсон (John Swanson) та Дж. Скалл (John Scull) стверджують, що екологізація свідомості — потреба людини в єдності з природою — є закономірною відповіддю на цивілізаційні виклики, послаблення зв'язків з довкіллям, забруднення урбанізованого середовища тощо [10; 11].

Така постановка питання спонукає до вивчення проблематики зеленого туризму в соціокомунікаційному аспекті — як новітньої парадигми відносин людини-мандрівника і природи.

Екологізація свідомості та комунікаційних потреб українських туристів.

Згідно з даними дослідження автора, українці, передусім представники міського населення, виявляють значний інтерес до зеленого туризму.

Попри всю привабливість знаменитих місць, відвідання їх інколи виснажує, може навіть завдавати відчутного стресу, адже, зазвичай, це людні місця, де туристові доводиться перебувати в натовпі, від якого він втомлюється. Тому туристична практика виробила нові форми відпочинку — у єднанні з природою, в середовищі, цілком прийнятному для нервової системи і відмінному від звичайного. Екологічність, автентичність і фінансова доступність — чинники зеленого туризму, які приваблюють українського внутрішнього мандрівника. Розвиток цього туризму в Україні відбувається в усіх регіонах, та найпопулярнішими серед туристів є садиби в Карпатах і на Поліссі.

У комунікаційному плані «зелений» турист пов'язаний як з природними об'єктами, так і з іншими людьми, причому не тільки в актуальному часі, а й у майбутньому. Це спонукає до великої відповідальності, що нині називається екологізацією свідомості. Ця нова якість свідомості вже формується в українців, про що свідчать численні тексти взятих автором інтерв'ю, а також проаналізовані дописи Інтернет-користувачів: лейтмотив багатьох із них — захоплення красою мальовничих куточків України, думка про необхідність берегти природу, підтримувати чистоту на відпочинку. Одне з інтерв'ю (Олена, м. Київ, 53 р., підприємець) апелювало також до складної проблеми утримання зоопарків: «Я не знайома із цією людиною особисто. Але мені дуже симпатичне його ставлення до життя, людей, а в підсумку — до самого себе особисто. Ідеться про власника приватного зоопарку, який знаходиться в маленькому містечку Мена на Чернігівщині. Кілька років тому ми відпочивали там у санаторії і ходили в цей зоопарк. Дивовижний випадок: на досить великій території споруджені будівлі, призначені для утримання звірів, птахів, плазунів тощо. Усе скромно, але доглянуто. Вельми обширний контингент мешканців: мавпи, вовки, олені, ведмеді... Є навіть лев. Хоч і виглядає трохи «поношеним», але все ж цар звірів!

Найголовніше, що після відвідування цього місця в людях залишається не тільки радість від того, що вони побачили, дізналися, не тільки враження від спілкування з «братами молодшими», але і вдячність людині, яка в наш цинічний час створила все це для інших». Людське ставлення до звірів, забезпечення їм належних умов утримання в провінційному містечку викликає вдячність у киянки. Якщо поставити її розповідь у медійний дискурс про Київський зоологічний парк (негативні повідомлення про жорстоке ставлення до

тварин), то стає зрозумілим, чому це справило настільки позитивне враження.

Таким чином, в українців формується потреба збереження та забезпечення сталого розвитку довкілля, що корелює з усвідомленням людиною самої себе як складової природи — через безпосередній контакт із нею. Тож зелений туризм, із соціокомунікаційного погляду, є діалогом людини з довкіллям, а також інтраперсональною комунікацією, зумовлює нове розуміння власного місця у світі й місії в ньому.

Форми зеленого туризму в Україні як комунікаційні формати

Зелений туризм в Україні розвивається у двох найпоширеніших формах: поїздок в екопоселення й агротуризму (сільського туризму). Конфліктнішими, проблемнішими є комунікації в середовищі екопоселень.

Та передусім, про поняття: екопоселення — громади, які мешкають в екологічних будинках (споруджених з натуральних матеріалів або відбудованих покинутих), харчуються дарами природи, займаються землеробством, гончарством та іншими традиційними ремеслами. Дослідниця цього явища Т. Дієва формулює головну мету екопоселень таким чином: «Створення екологічно, економічно та соціально сталої спільноти, яка існує в гармонії з природою, намагаючись завдавати якомога менше шкоди довкіллю» [2, с. 77].

Поїздки до екопоселень викликають інтерес у туристів, але часто від них залишаються достатньо суперечливі спогади, наприклад:

«Маю досвід відвідування таких поселень.

...Потрібно їхати на якесь свято чи, так би мовити, день відкритих дверей.

Інакше мало чого зрозумієте, так як зовні не дуже відрізняється від села, хіба що хати незвичайні і дерев неплодових більше. Найбільша пам'ятка в таких селищах це — ЛЮДИ.

А спілкуватися вони особливо не хочуть, тому що для вас вони — екзотика, а в них відчуття, що до них приїжджають як до зоопарку, а вони в ролі мавпочок — це мені прямим текстом сказала одна поселенка. Мені було незручно, пототів тоді, коли дізнався, що в літній період роззяви їздять мало не щодня, а на вихідні так натовпами» [7].

В іншому спогаді — свідчення про те, що незадоволені поселенці брали з туристів гроші за перегляд їхніх домівок. Тож міжособистісної гармонії досягти складно: надто різні цінності, моделі життя. Напевно, це комунікаційне середовище цілком можна було б описати як екзотичне, якби воно не містило таких виразних комунікаційних конфліктів.

У працях зарубіжних учених ці моменти теж фіксуються (Martin Mowforth, Ian Munt) [8], (So-Min Cheong, Marc L. Miller) [6]. Вони зазначають, що, із соціально-культурної точки зору, найважливішим завданням є усунення відчуття гегемонії однієї культури над іншою.

Екотуризм не повинен ставати «підгляданням» за місцевими — потрібно забезпечити рівні, партнерські умови для такої зустрічі, рівномірний розподіл «влади», яка наявна на різних рівнях у сфері туризму й постійно змінюється.

Гармонійніше розвивається інший напрям зеленого туризму — агротуризм (сільський туризм) — перебування в сільській місцевості, т. зв. туристичних хуторах, де відвідувачі дотримують відповідного способу життя: виконують різні сільськогосподарські роботи, долучаються до місцевої культури. Для певної категорії туристів — це найкращий відпочинок: спокійна місцевість, навколишні ліси, озера, пагорби, що заспокоїливо діють на нервову систему. Зміна напруженої розумової праці на посилену фізичну «переключає» організм в інший режим. Тонізують його також, залежно від сезону, велосипедні та кінні прогулянки, катання на снях і ковзанах, збирання грибів і ягід, полювання, що урізноманітнюють здоровий відпочинок.

Згідно з даними В. Гловацької, «відпочинку в господарствах сільського (зеленого) туризму надають перевагу люди віком від 26 до 50 років, у досліджуваних 30 господарствах цей показник становить 34,4 %. Вікова категорія 19–25 років — близько 28,4 %, найменш численна — після 50 років — 4,6 %... Усі досліджувані господарства пропонують умови проживання, відповідні наявній матеріальній базі (окремий будинок чи спеціально переобладнані кімнати для прийому туристів), та харчування за домовленістю. Особливо розвинена диверсифікація додаткових послуг — автотранспортні, піші, кінні та ін. екскурсії. Вона зумовлює розвиток різних видів спорту, в т. ч. екстремальних, сприяє реалізації продукції присадибного сільського господарства» [1, с. 8]. Таким чином, агротуризм обирають представники активного працездатного населення, котрих можна поділити на три категорії:

- городяни в третьому-четвертому поколінні, для яких відпочинок на селі — справжня екзотика, занурення в уявну «буколіку»;
- шанувальники українських народних традицій, котрі бажають провести час в автентичному середовищі;
- туристи з незначним бюджетом (сільський відпочинок є доступнішим, порівняно з морськими чи гірськими курортами), мотивація яких зумовлюється відповідними споживчими можливостями.

Зелені туристи — місцеві жителі — влада: проблеми діалогу

Комунікаційне середовище сільського туризму передбачає тісну взаємодію між туристами й місцевими жителями, адже домовленості про такий відпочинок укладаються здебільшого без посередників, завдяки рекомендаціям тих, хто вже бував і відпочивав на «зеленому хуторі».

Тому місцевих мешканців слід долучати та навчати бути активними будівельниками туристичного продукту і досвіду, підвищувати рівень їхньої кваліфікації, що вможливить рівноправний діалог з клієнтами. Адже, як і в разі екопоселень, тут існують загрози надто асиметричного комунікаційного зв'язку. Керівник Туристично-інформаційного центру Закарпаття, викладач кафедри туризму Ужгородського національного університету О. Коваль пропонує такі методи запобігання цьому: «Питання полягає в тому, яким чином садиба себе рекламує. Тобто питання компетентності власників садиби в елементах маркетингу, менеджменту саме сфери туризму. Тобто це питання навчання. Якщо цих знань у власника замало, то його садиба буде менш приваблива на ринку. Друге питання — це якість послуг і якість самої садиби: проживання, привабливість території, інфраструктура. Тобто, наскільки воно цікаве. Зрозуміло, туди, де погана дорога, де немає чим зайнятися, туристи не прийдуть» [3].

Розбалансовані комунікації, невирішені проблеми сервісу — вельми поширені. Так, у вересні 2013 р. Яремчанська міська рада Івано-Франківської області на вимогу місцевих жителів, які скаржилися на погіршення стану здоров'я і пов'язували це з роботою вишок операторів МТС і «Київстар», ухвалила рішення про припинення мобільного зв'язку в м. Яремче. Таке рішення викликало значний резонанс — як підтримку, так і протест.

Ось один з найурівноваженіших коментарів: «...Немає ніякої світової змови, політики чи бізнесу. Прості люди жаліються, і влада вимушена їх слухатися. Операторам, як на мене, без різниці як розвиватиметься ситуація, якщо перенесуть вишку на нейтральну територію — їм же краще, не будуть платити орендну плату тій лікарні чи об'єктам, з якими був договір про оренду. Якщо ж будуть скарги на якість зв'язку — оператор скаже, що він добросовісно виконав волю громади.

Позиція міськради теж зрозуміла: якщо стати на бік здорового глузду, то звинуватять у змові з бізнесом, операторами і світовими сіоністами, які хочуть убити гордих гуцулів. Тому міськрада стає на бік громади.

Чому прості люди, навіть ті, хто знайомі з фізикою і радіо, мають неповне розуміння принципів зв'язку? Тому що їм ніхто ніколи не пояснював цього. А якщо намагатися пояснити — звинуватять, що ти проплачений агент оператора зв'язку і світового сіонізму» [9].

Про недостатній рівень усвідомлення важливості комунікаційного чинника свідчать дані, наведені В. Гловацькою: «68,3 % опитаних основним мотивом своєї підприємницької ініціативи у сфері сільського (зеленого) туризму вважають збільшення власних доходів; 11,6 % — відсутність інших джерел фінансування, внаслідок безробіття; 10,1 % анкетованих господарств указали на фінансову

неспроможність, зазначивши, що доходи від їх основної діяльності (сільське господарство) не забезпечують стабільного прожиткового мінімуму. Серед інших мотивів, що спонукали власників господарств до підприємницької діяльності у сфері сільського (зеленого) туризму, визначено: брак спілкування, можливість реалізації підприємницьких здібностей, наявність відповідного ресурсного потенціалу тощо (10 % опитаних)» [1, с. 8].

Таким чином, нині для місцевих жителів їхня зайнятість сервісом у сільському туризмі має суто економічні мотиви — це лише їхній заробіток. Справді, економічна складова є відчутною: використання місцевих продуктів надає прибуток у ці райони, завдяки туристичним хуторам відкриваються робочі місця тощо. Але поступово в місцевого населення слід сформувати глибше бачення такої діяльності: через семінари, тренінги, іншу просвітницьку роботу. Звісно, за умови дієвого інтересу до агротуризму, тобто реальної підтримки держави, що полегшить вирішення власне економічних завдань.

Про позитивний досвід співпраці з Тернопільським міськрайонним центром зайнятості розповідає колишній безробітний, а нині успішний власник «зеленої» бази відпочинку в с. Івачів Тернопільського району: «Сама сільська місцевість, її краєвиди налаштовують людину на відпочинок. Треба тільки створити відповідну інфраструктуру. Я почав з оренди будиночків для відпочивальників. Поряд ставок. Отож люди приїжджають до мене поодиноці, сім'ями, цілими компаніями, щоб половити рибку, насолодитися сільським чистим повітрям чи взяти човни напрокат, аби помилуватися зблизька ставковим плесом. Обладнав і спортивні майданчики, придбав спортінвентар. Працює лазня. Біля кожного будинку — мангал. Є тенти зі столами для колективних забав». Для започаткування власної справи за сприяння міськрайцентру зайнятості він отримав одноразову допомогу з безробіття — нині він уже заробляє сам [5].

Отже, перед владою стоїть немало завдань щодо підтримки агротуризму, які слід інтегрувати в загальні програми розвитку українського села: газифікація, прокладання доріг, інших комунікацій, контроль над збереженням природних і культурних ресурсів, містобудуванням та архітектурою тощо.

Наприклад, архітектуру й інтер'єр рідко розглядають як складову маркетингу в туризмі, однак для туристів ці елементи середовища мають велике значення. «Фірмовий стиль» дерев'яного зодчества в Карпатах, тридільне планування (хата-сіни-комора) на Поліссі, неповторне начиння (рушники, мисники, лави, піл, домоткані «настольники» тощо) — усе це створює атмосферу, якої зазвичай прагнуть екотуристи. Звісно, вулиці сіл і хуторів, об'єкти інфраструктури (магазини, заправні станції), де розвивається агротуризм, теж мають бути облаштовані й відповідати стилю загального середовища.

Висновки. Комунікаційна парадигма зеленого туризму — це комплекс матеріальних і духовних складників (ідей, підходів, моделей, об'єктів), що функціонують у його середовищі.

Інтерації українських внутрішніх туристів нині активно спрямовані на довілля, асиміляцію з природою, природовідповідний спосіб життя. При цьому провідними комунікаційними запитами відвідувачів є фізична та психічна релаксація, культурний розвиток у межах автентичного середовища, набуття нового досвіду й переосмислення власного буття.

Перспективи подальших досліджень. Вивчення комунікаційної парадигми слід продовжити в напрямі поглиблених досліджень усіх її елементів, зокрема з'ясувати суть комунікаційних бар'єрів, що перешкоджають розвиткові внутрішнього зеленого туризму в Україні, для гармонізації його середовища.

Список літератури

1. Гловацька В. В. Чинники становлення і утвердження сільського зеленого туризму / В. В. Гловацька // Вісн. Прикарпат. ун-ту. — 2006. — Вип. 3. — С. 100–106.
2. Дієва Т. С. Феномен екопоселення у світі та в Україні / Т. С. Дієва // Наук. зап. НаУКМА. Сер. соціол. науки. — 2008. — Т. 83. — С. 77–82.
3. Каралкіна Н. Сільський туризм на Закарпатті: чи відповідає ціна якості її чому ми досі цим не користуємося? [Електронний ресурс] (15.02.13) / Наталя Каралкіна // Ріо. — Режим доступу: <http://www.rionews.com.ua/newspaper/socio/pow/n134516257>. — Назва з екрана.
4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. — Київ : Держ. установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. — 72 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ecos.kiev.ua/share/upload/Dopovid_nacionalna_paradygma_stalogo_rozvytku.pdf. — Назва з екрана.
5. Сірий С. «Зелені хутори» — справа вигідна / С. Сірий // Вільне життя плюс. — №72 (15184) від 17.09.2010 р. [Електронний ресурс] (21.10.13). — Режим доступу: http://vilne.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6715:zeleni-hutory&catid=5:pravo&Itemid=12. — Назва з екрана.
6. Cheong So-Min Power and coastal tourism: the seattle waterfront / So-Min Cheong, Marc L. Miller. [Електронний ресурс]. — http://nsgl.gso.uri.edu/washu/washuw99003/23-Cheong_and_Miller.pdf. — Назва з екрана.
7. Goodman Egor // Екопоселення «Долина джерел» [Електронний ресурс] (31.07.12). — Режим доступу: <http://www.velokiev.com/forum/viewtopic.php?f=1&t=117727&start=0>. — Назва з екрана.
8. Mowforth M. Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World Martin Mowforth, Ian Munt. — Taylor & Francis Group, 2003. — 338 p.
9. Пулюпенко Yurii // Міськрада Яремче заборонила мобільний зв'язок та Інтернет [Електронний ресурс] (31.10.13). — Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?miskrada_yaremche_zaboronila_mobilniy_

- zvyazok_ta_internet&objectId=1296472#chromeComAnch. — Назва з екрана.
10. Scull J. Ecopsychology: Where Does It Fit in Psychology in 2009? / John Scull // *The Trumpeter*. — 2008. — Vol. 24. — № 3. — P. 68–85.
  11. Swanson J. *Communing with Nature: A guidebook for enhancing your relationship with the living earth* / John L. Swanson. — Corvallis, OR : Pllahee Press, 2001. — 252 p.
  12. What is Ecotourism? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 19.09.2014 р.

УДК 379.823: 316.77

Є. В. СУБОТА

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто проблеми реалізації в Україні політичної комунікації, можливі напрями її розвитку та концептуальні положення щодо впливу сучасного телебачення на суспільне життя й процеси комунікації у формуванні інформаційного суспільства.

Ключові слова: комунікація в політичній і духовній сферах, засоби масової інформації, телебачення, маніпуляції.

Рассмотрены проблемы реализации в Украине политической коммуникации, возможные направления ее развития и концептуальные положения относительно влияния современного телевидения на общественную жизнь и процессы коммуникации в формировании информационного общества.

Ключевые слова: коммуникация в политической и духовной сферах, средства массовой информации, телевидение, манипуляции.

The problems of implementation in Ukraine of political communication, the possible directions of its development and conceptual statements about the impact of television on modern social life and communication processes in the Information Society are described.

Key words: communication in political and spiritual spheres, mass media, television, manipulation.

Науково-технічна революція додала до політичного життя держав рушійну силу — телебачення (ТБ) — найвпливовіший серед усіх сучасних засобів масової інформації (ЗМІ). Унікальні можливості телебачення, його здатність бути джерелом новин (інформаційна функція ТБ) і засобом розваги (розважальна функція ТБ) сприяли численним дискусіям різних наукових шкіл щодо впливу телебачення на суспільне життя та процеси комунікації. Дійсно, нині інформація значно впливає як на суспільство та сучасні політичні процеси в ньому, так і на життя окремої особистості. Незважаючи на вихід друком різноманітної літератури із зазначеної тематики, проблема реалізації в Україні політичної комунікації засобами масової інформації та

напрями її розвитку залишаються доволі важливим предметом політологічних досліджень, що й обґрунтовує актуальність цього дослідження.

Вищезазначене потребує теоретичного обґрунтування місця телебачення в політичному житті суспільства. Розробку ідей, пов'язаних з роллю телебачення в політичному житті суспільства, здійснювали у своїх працях вітчизняні дослідники В. Бебик, А. Волинський, Р. Гакет, С. Говоруха, М. Дзюба, К. Крос, І. Мащенко, В. Пащенко, В. Різун, К. Скіпор, М. Яцимірська.

До категорії досліджень впливу ЗМІ на формування політичної психології, адаптації мас до чинної політичної системи належать праці В. Безверхого, О.Вишняк, Є. Головахи, Л. Леонтєвої, В. Пилипенка, Г. Приходька, М. Остапенка, М. Погребинського, Ф. Рудич.

Ф. Рудич, В. Безверхий, аналізуючи політичні структури та процеси в сучасній Україні, зауважують: «Соціальна невпевненість більшості громадян відображається в різноманітних формах відчуження людини від держави, її інститутів, від політичного життя» [5, с. 13–14]. М. Погребинський досліджує політичні симпатії сучасної молоді та прогнозує її електоральний вибір. М. Остапенко розглядає проблеми політичної соціалізації студентської молоді й особливості її політичної культури. Л. Леонтєва аналізує проблеми дослідження та використання маніпуляцій у сучасних політичних процесах як у науковому аспекті, так і в контексті політичної ситуації в Україні. Г. Приходько вивчає вплив ринкових чинників на соціальну активність молоді. Є. Головаха на основі досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, аналізує ставлення до влади громадян та політичний вибір молоді.

Мета статті — проаналізувати сутність і значення ЗМІ під час формування громадської думки, їх вплив на суспільні процеси з використанням політичного маніпулювання в прийнятті політичних рішень. Діяльність ЗМІ дозволяє керувати масовою свідомістю, допускає навмисне перекручування подій, що відбуваються, а це, у свою чергу, призводить до спотворення свідомості глядацької аудиторії від реальної дійсності.

Загальновідомо, що саме ТБ визначає наше сьогодення. Сучасна людина і телебачення — пов'язані категорії. Нарешті, телебачення сприяє поширенню знань населення про світ за межами власної країни і допомагає створити підвалини глобальної суспільної сфери. Сучасне наукове бачення політичного впливу ЗМІ на електорат, який складається з громадян, що потенційно є учасниками виборів, ґрунтується на трьох ключових концепціях: визначення порядку денного в суспільно-політичному житті, спрямування уваги аудиторії та використання стандартних форм звернень.

Для того, щоб країна могла розвиватися зі справді відкритим демократичним і громадянським суспільством, потрібно, щоб громадськість мала право на повну й об'єктивну інформацію.

Телебачення — це джерело інформації, потужне знаряддя, за допомогою якого можна вільно маніпулювати масами, що засвідчили продемонстровано нинішні революційні події в Україні.

Так, репортажі про мітинги в Києві, котрі висвітлювали в новинних програмах телеканали 1+1 («ТСН»), ІСТV («Факти»), Інтер («Подробности»), УТ-1 («Підсумки дня»), ТРК Україна («События»), регіональні канали Харківщини: ОТБ («Новини»), 7 канал («Харьковские известия») відрізнялися фактичними помилками, упереджено підібраним відеорядом, вилученими з контексту коментарями, що суперечить професійній і незаангажованій журналістиці. Загалом протягом жовтня–листопада 2013 р. випуски щоденних новин означених телеканалів містили багато матеріалів суспільно-політичної тематики з порушеннями професійних стандартів, які можуть свідчити про їх замовленість. Це доводять і результати моніторингу, який проводить громадська організація «Телекритика» в рамках проекту громадської організації Internews Network «У-Медіа» «Моніторинг дотримання журналістських стандартів та підвищення медіаграмотності широкого кола українських громадян» [6].

Належність ЗМІ фінансово-економічній еліті перетворила діяльність засобів масової інформації на механізм не тільки підтримки політичного режиму, який відповідає її інтересам, але й просування певних осіб на важливі посади інститутів державної влади.

Цілковита незалежність українського телебачення є все-таки відносною. Телекомпанія дотримує своєї незалежності в тому разі, коли має відповідну форму власності. Це зумовлено посиленням тиску на мас-медіа, постійними боротьбою впливових політичних угруповань за контроль над ними і бажанням влади бути єдиним контролюючим інститутом.

Події на Майдані Незалежності 30 листопада і сутички на вул. Банковій 1 грудня 2013 р. стали своєрідним іспитом на об'єктивність вітчизняних мас-медіа. Виступ студентів на підтримку європейських прагнень привернув увагу всіх журналістів. Академія української преси за участі співробітників Інституту соціології НАН України здійснювали моніторинг медіа-простору. 63% часу було присвячено політичним новинам [1]. Це найвищий показник з 2004 р. Загалом телеєфір характеризувався такими показниками: критичних оцінок органів влади лунало у 2,5 рази більше, ніж у попередні місяці, найбільше уваги приділялося лідерам політичних партій «Батьківщина» й «Удар», у 2,1 рази більше надавалося уваги представникам влади, ніж опозиції. Найзбалансованіше висвітлення політичних подій намагалися подавати 5-й канал, канал 24 («Новини»), СТБ («Вікна»), Новий канал («Репортер»). На початку грудня 2013 р.

лідерами новинних програм були опозиція загалом (25%) і Партія регіонів (13%) [там само]. Результати досліджень телепростору України Академією української преси за участі співробітників Інституту соціології НАН України в лютому 2014 р. відрізняються від тих, що отримані в грудні 2013 р. Телеканал УТ-1 100% ефірного часу в новинах надавав представникам влади. На інших телеканалах час, відведений представникам Партії регіонів і «Батьківщини», був збалансованим.

На думку експертів, під час трьох місяців протистояння на Майдані телеканали України або замовчували певні події, або трактували їх упереджено й обмежено, піддаючи цензурі, не надаючи таким чином можливості глядачам об'єктивно оцінити те, що відбувалося. Тому були проведені опитування для з'ясування популярності тих чи інших медіа, їх авторитету серед громадян країни в період протистояння на Майдані Незалежності.

Дослідження засвідчили, що Інтернет-медіа, на протигагу друкованим ЗМІ, теле- і радіоновинам об'єктивніше, активніше й повніше висвітлювали означені події. Так, газети і журнали за таким визначенням, як «повнота висвітлення», отримали 3,2 бали за п'ятибальною шкалою, телебачення відповідно — 3,6, радіо — 2,8, Інтернет — 4,7. При цьому експерти оцінювали достовірність поданих матеріалів: 2,9 — повідомлення в пресі та на радіо, 3,1 — новини на ТБ, однак інформацію, розповсюджену в мережі Інтернет, оцінено в 4,1 бали. Так само Інтернет мав найвищий бал за показником «інтенсивність використання» — 4,4 бали [7].

Однак повна незалежність недержавних засобів масової інформації в Україні неможлива як у зв'язку з об'єктивною необхідністю мати підтримку впливових структур, так і через суб'єктивність політичних уподобань окремих її представників. Ця тенденція загальносвітового масштабу властива й сучасному українському суспільству. У реаліях України слід розглядати все-таки реалістичніші варіанти. Один з них — створення громадського мовлення завдяки переформатуванню на базі вже існуючих державних ЗМІ. Адже вони по суті і так є громадськими, оскільки функціонують на кошти платників податків. Нині успішною є комерційна організація недержавного телебачення в будь-якій формі власності (товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство тощо). У ній усі ЗМІ перебувають у приватній власності та фінансуються на кошти, отримані від реклами й особистих чи благодійних внесків.

Телебачення за допомогою ідеології й інформації формує громадську думку щодо соціальних проектів, змін, які відбуваються в суспільстві, реакцію телеглядача. Культурну політику приватних телевізійних каналів визначають за допомогою політичних (цензура) або економічних (комерційних) важелів керування. Ідеї, цінності, зразки поведіння, ідеали, стереотипи мислення сучасної людини стають нормою, головним чином, за допомогою телебачення. Розглядаючи

роль ЗМІ, А.Моль зазначає: «Вони фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої значимості, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють інші, поляризують таким чином усе поле культури. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, нині майже не впливає на розвиток суспільства» [4, с. 113].

Утім вплив ЗМІ не слід переоцінювати. Аудиторія зовсім не є зібранням пасивних реципієнтів. Здатність глядачів впливати на формування програмної політики регіонального телебачення і змінювати думку його керівників про ті чи інші події є істотно обмеженою, якщо навіть аудиторія активно цікавиться громадським життям, має чіткі політичні переконання й доступ до альтернативних джерел інформації. Якщо, навпаки, аудиторія взагалі не цікавиться політичними проблемами, здатність ЗМІ спрямовувати її увагу в певному напрямі також виявляється обмеженою. На думку Ієнгара та Кіндера, засоби масової інформації не спроможні «роздмухати» абсолютно штучну й неіснуючу проблему або, навпаки, «поховати», замовчати ту проблему, яка дійсно непокоїть людей [2]. А найголовніша особливість аудиторії України полягає в унікальності українського народу, який, незважаючи на тотальне зомбування через ЗМІ, цинічний тиск влади, зміг не лише проголосувати так, як вважав за потрібне, а й, що найголовніше, обстояти своє право голосу та власної свободи, долученими до політичного процесу взаємодіяти з політичною реальністю.

Однією з важливих складових цього процесу є ТБ, оскільки разом із пресою й радіо воно являє собою основне джерело і канал передачі інформації, регулювання культурних процесів у межах культурної політики держави.

Термін «культурна політика» доволі багатозначний. З одного боку, це діяльність держави у сфері культури й централізація процесів управління культурою, з іншого — характеристика діяльності місцевих і регіональних органів управління в галузі культури. У будь-якому разі, культурна політика пов'язана з державним регулюванням найважливіших культурних процесів і культурного життя суспільства і являє собою цілеспрямоване державне втручання в соціокультурні процеси. Крім того, телебачення, вочевидь, привертає увагу громадськості до політичних кампаній, стимулює інтерес до політичних дебатів і забезпечує додаткову інформацію для зацікавлених глядачів. До чинників, які формують політичну культуру, належать зовнішнє оточення країни чи суспільства й певні події її внутрішнього життя. І саме ТБ — головний провідник та вихователь політичної культури, який здійснює публічну комунікацію, формує рейтинги політиків, що стрімко зростають або падають, залежно від медійного ранжирування. ТБ намагається впливати на політичне

життя країни, виконуючи різноманітні політичні функції і форми подання інформації.

Відома концепція «спрямування уваги» може як привертати увагу людей до певних питань та подій, так і відвертати їх від інших, що допомагає або перешкоджає глядачам зорієнтуватися в політичних реаліях. Концепція «спрямування уваги» передбачає, що ЗМІ впливають не лише на те, на яких питаннях слід зосереджувати увагу аудиторії, але й на те, як вона має оцінювати варіанти політичного вибору.

Подання інформаційного матеріалу відбувається за стандартними формами, які набули особливого поширення в телевізійних новинах. Основна їх мета — утримувати увагу глядачів на запропонованому сюжеті. Часто ці форми є прихованими, натуралізованими і їх сприймають як щось іманентне. Однак вони організаційно необхідні й неминучі, оскільки надають змоги журналістам відбирати з численних потенційних фактів потрібні і створювати зрозумілі комплексні матеріали за умов часових та інших інституційних обмежень.

Серед них загальновідомий так званий «фрагментарний» метод, тобто поділ сюжету на фрагменти, подрібнення інформації. Саме він значно поширений на недержавному регіональному телебаченні. Фрагментарний спосіб подання інформації ЗМІ в недержавному регіональному телебаченні і є його характерною особливістю. Ця властивість у телебаченні називається «впливом візуальності», котра в поданні інформації є головним чинником. Завдяки своїм можливостям телебачення надає глядачеві інформацію візуальну, тобто таку, яка являє собою образність споглядання.

Незважаючи на безсумнівні переваги, фрагментарний метод призводить до певних проблем та незручностей сприйняття отриманої інформації, оскільки більшість пересічних громадян України не обізнана з професійними тонкощами подання політичної інформації. У зв'язку із цим виникають певні невирішені проблеми та запитання. У разі фрагментарного способу подання інформації відбувається подрібнення отриманого матеріалу з метою надання йому різносторонності й оперативності. Саме тому більшості телеглядачів складно орієнтуватися в інформаційному просторі та формувати цілісне бачення політичних явищ і подій. Саме сучасні інформаційно-аналітичні програми мають окремі методи, за допомогою яких їм удається маніпулювати масовою свідомістю аудиторії, формувати об'єктивне ставлення до того, що ж відбувається насправді.

Одна з головних умов становлення цивільного суспільства — формування діалогової взаємодії між особистістю і владою, соціокультурними й політичними силами. Без діалогу не може бути згоди, успішного розвитку держави. Люди повинні мати якомога повнішу й об'єктивнішу інформацію про дії та наміри влади, можливість висловлювати свої думки щодо директивних рішень і вносити свої пропозиції; владі теж життєво необхідно підтримувати постійний

контакт із суспільством, роз'яснювати суть проведеної політики, дізнаватися про реакцію громадян і та ін.

І все-таки найефективніший засіб отримання об'єктивної інформації, на думку харківського журналіста Л. Мачуліна, — це, перемикаючи з каналу на канал, обрати із численних інформаційних каналів саме той, який дозволить зіставляти повноту висвітлення наданих фактів і оприлюднених суджень в інтерпретації різних політичних оглядачів, формуючи таким чином свою думку стосовно подій, що відбуваються в країні [3, с. 56–57].

Отже, ЗМІ формують і визначають публічну сферу, через яку відбувається взаємодія між владою та громадянами, котрі її обирають. Телебачення є засобом залучення населення до активної участі в політичному житті, політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, і водночас впливу на процеси політичної соціалізації сучасної людини.

Питання політичної ефективності засобів масової інформації є доволі широким і вможливорює плідні дискусії як у рамках окремих інтелектуальних традицій, так і між різними науковими школами.

Як один з можливих напрямів дискусії слід навести дебати щодо реальної оцінки впливу ЗМІ. Важливо правильно оцінювати цей вплив, не перебільшуючи його, але й не нехтуючи. Вплив засобів масової інформації виявляється, здебільшого, не як результат наполегливої пропагандистської роботи медійних організацій, а, навпаки, як побічний продукт прийнятих у цих організаціях засобів опрацювання та подання новин масовій аудиторії. Прямий вплив пропагандистських кампаній, навіть якщо їх проводять цілеспрямовано, в будь-якому разі є обмеженим. Незважаючи ні на що, ЗМІ дійсно впливають на сприйняття суспільством політичних подій. Зрештою зміна сприйняття в політиці (наприклад, усвідомлення, що той чи інший політичний лідер корумпований, його вигляд оманливий, а сам він не викликає довіри) може спричинити зміну вподобань та поведінки (наприклад, рішення надалі не голосувати за цього політика). Утім, засоби масової інформації та думка публіки, яку прагнуть сформувані, є складовою політичного середовища, в межах котрого органи державної влади здійснюють вибір пріоритетів і розподіл ресурсів. Вплив засобів масової інформації на визначення порядку денного зумовлює зміну спрямування політики і системи пріоритетів, наголошування одних питань і нехтування іншими.

Таким чином, можна дійти певних висновків. Процес комунікації триває безперервно, проте найбільша його активізація спостерігається у передвиборчий період або під час суспільно-політичної кризи, коли застосовуються найрізноманітніші методи впливу на аудиторію, щоб здобути її прихильність. Українське ТБ має бути незалежним: інформаційно (незалежність телеглядача щодо вибору якісного телепродукту), фінансово (незалежність телеканалів) та професійно (незалежність тележурналіста у висловлюванні своїх поглядів).

Нині слід розглядати політичну сферу в контексті сфери комунікації. Необхідно продовжити дослідження цієї проблеми з урахуванням впливу ЗМІ на прийняття політичних рішень, яке набуває дедалі більшої актуальності та розвитку. Теоретичні розробки з означеної тематики сприятимуть вивченню нових можливостей взаємодії політичних організацій, органів державної влади та ЗМІ.

Список літератури

1. Гуза Ю. Останній тиждень влади Януковича: новини основних каналів [Електронний ресурс] / Ю. Гуза. — Режим доступу: <http://aur.com.ua>. — Назва з екрана.
2. Iyengar Sh. News that Matters: Television and American Opinion / Shanto Iyengar, Donald Kinder. — Chicago : University of Chicago. Press, 1987. — 187 p.
3. Мачулин Л. И. Негосударственные СМИ Харькова 1990–2000 годов. Страницы истории в лицах и воспоминаниях современников / Л. И. Мачулин. — Харьков : РА, 2001. — 118 с.
4. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. — М. : Прогресс, 1973. — 406 с.
5. Рудич Ф. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / Ф. Рудич, В. Безверхий. — Київ : Наук. думка, 1995. — 266 с.
6. Савицький О. Моніторинг телеканалів: інформаційного «Майдану» не сталося [Електронний ресурс] / Олександр Савицький. — Режим доступу: <http://www.volynnews.com/news/ukraine>. — Назва з екрана.
7. Самсін С. Моніторинг об'єктивності засобів масової інформації щодо подій на ЄвроМайдані [Електронний ресурс] / Софія Самсін. — Режим доступу: http://sophiasamsin.blogspot.com/2013/12/blog-post_2542.html. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 03.09.2014 р.

УДК 007:316.77

А. О. ШКЛЯР

СПЕЦИФІКА РОБОТИ ЖУРНАЛІСТА В ДІЛОВІЙ ПРЕСІ

Розглядається специфіка професійно-творчої діяльності журналіста в ділових виданнях на прикладі роботи тижневиків «Статус. Экономические известия» та «БІЗНЕС». Описуються основні етапи редакційно-видавничого процесу, зазначаються професійні характеристики, без яких неможлива робота журналіста ділового видання.

Ключові слова: ділова преса, редакційно-видавничий процес, бізнес-комунікація.

Рассматривается специфика профессионально-творческой деятельности журналиста в деловых изданиях на примерах работы деловых еженедельников «Статус. Экономические известия» и «БИЗНЕС». Описываются основные этапы редакционно-издательского процесса, указываются профессиональные характеристики, без которых невозможна работа журналиста делового издания.

Ключевые слова: деловая пресса, редакционно-издательский процесс, бизнес-коммуникация.

The specific professional and creative activities of journalists in business journals for examples of work the business weekly «Status. Economic Issues» and «Business» newspapers is explored. The main stages of editing and publishing process shall which include professional features indispensable for the work of journalists Business Edition are described.

Key words: business press, editorial and publishing process, business communication.

Актуальність теми полягає в тому, що, незважаючи на велику кількість випускників факультетів журналістики, працювати в діловому виданні можуть далеко не всі. Це пов'язано зі специфікою роботи редакцій економічно-фінансової спрямованості. На жаль, навчальні програми не передбачають такої вузькопрофільної орієнтації. Як наслідок, ділова преса не завжди є «якісною».

Проблема браку кваліфікованих кадрів у ділових засобах масової інформації потребує ретельного аналізу, про що говорять як менеджери редакцій ділових ЗМІ, так і українські науковці у своїх працях, серед яких: О. М. Володченко, Д. Р. Дуцик, М. І. Недопитанський. Журналісту-початківцеві, котрий бажає реалізуватися в діловій проблематиці, надзвичайно складно конкурувати навіть із випускниками економічних факультетів, не говорячи про досвідчених колег, котрі спеціалізуються на темі бізнес та економіка.

Мета статті — розкрити специфіку роботи журналіста в діловому виданні. Основний метод наукового дослідження — спостереження, тобто зміст статті базується на практичному досвіді автора в редакційно-видавничих колективах ділових видань, зокрема ділових тижневиків «Статус» видавничого дому «Економічні відомості» протягом 2008-09 рр. та «БІЗНЕС» видавничого дому «Бліц-інформ» протягом 2012-13 рр. Крім того, використовується метод аналізу фахової літератури з означеної теми. «Журналісти, які професійно підготовлені для співпраці з діловими періодичними виданнями, є особливим «товаром», не надто поширеним на ринку праці», — зазначає А. А. Юрков [6]. І дійсно, від журналіста потребують передусім таких здібностей, як логіка, точний виклад фактів і думок, обґрунтованість висновків, уміння викликати активність читачьких суджень.

Припустимо, що журналіст отримав завдання від редактора написати статтю про ситуацію (кон'юнктуру — професійний термін) на ринку будівництва котеджів. Передусім, необхідно переглянути попередні статті на задану тему. Другий етап — пошук респондентів, з якими необхідно домовитися про інтерв'ю. Зазвичай, якщо справи в компанії йдуть добре, то секретар залюбки надасть журналістові контакти власника. У цьому питанні роботу журналіста полегшують соціальні мережі й офіційні сайти представництв. Під час домовленості з власником необхідно чітко вказати, скільки часу знадобиться

для бесіди, основні запитання, на які необхідно відповісти в статті (зазвичай, журналіста ділового видання цікавлять цифри, тому респондентові необхідно підготувати конкретні показники) та приблизний час виходу друком матеріалу.

Наступний етап після інтерв'ю — збір інформації про інші аналогічні компанії та домовленості з експертами щодо перевірки тих чи інших фактів, наданих власниками компаній. Найскладнішим (особливо для журналістів-початківців) є структурування зібраної інформації й написання статті, тому для цього необхідні потужні аналітичні здібності. Слід ретельно продумати заголовок, підзаголовок, рубрикацію.

Після того, як основний текст статті набрано на комп'ютері, потрібно перевірити наявність усіх довідок про компанії (наприклад, у тижневику «БІЗНЕС» поряд з кожною назвою компанії необхідно зазначити: з якого року вона функціонує, де розташовано головний офіс, основний вид діяльності та чисельність штатних співробітників). Інколи відповіді на деякі запитання викликають у респондентів обурення, адже інформація, наприклад, щодо кількості працівників на їх підприємстві може зацікавити Державну податкову службу. І саме в цьому разі журналістові слід витримати баланс (мається на увазі, наприклад, якщо власники не хочуть називати точної кількості співробітників, то не потрібно робити журналістського дослідження і публікувати такі дані, достатньо обмежитися формою: інформацію про кількість працівників не надано) між інтересами своїх респондентів, читачів та редакції. Після написання тексту й узгодження деяких фактів з респондентами стаття надсилається редакторові. Пізніше відбуваються затвердження тексту редактором, етапи літературного редагування та верстки. І вже потім матеріал читає випусковий редактор, котрий може не погоджуватися з фактажем або структурою тексту. У такому разі редактор відділу повинен швидко прийняти рішення про внесення змін до статті. І без журналіста-автора не обійтися, адже лише автор володіє повною інформацією зі своєї теми.

Отже, крім аналітичних здібностей, журналіст ділового видання повинен мати навички спілкування з бізнесменами, урядовцями, що передбачає наявність таких якостей, як пунктуальність, уміння слухати, цінувати час співрозмовника, адже в бізнесі час — це гроші.

Розглянемо проблему пошуку кваліфікованих журналістських кадрів. Саме спрямованість на ділову журналістику, що поєднує силу слова й точність думки, спонукає професіональних менеджерів розробляти систему винахідливого, динамічного пошуку та навчання необхідних кадрів, забезпечувати вигідні для них умови контракту, вдосконалювати менеджерську тактику на ринку праці. Сполучення творчості й комерції — основна умова синергізму в менеджменті успішної ділової періодики. «У діловій пресі з найбільшою чіткістю,

в порівнянні з іншими типологічними видами періодики, позначаються на практиці такі принципово важливі аспекти менеджменту, як самостійність і багатовекторність управлінських функцій, підприємницький стиль управління, забезпечення принципів синергізму в діяльності як однієї автономної організації, так і системи взаємопов'язаних організацій» [6, с. 41].

Передусім ідеться про комунікативність видавничих структур, що розуміється як змістовна або процесуальна узгодженість між усіма учасниками виробничого циклу — від авторського проекту чергової публікації до komponування, оформлення й виходу друком і розповсюдження номера. Необхідність надійної комунікативності актуалізується також розвитком програм управління, що стосуються комп'ютеризації та телекомунікації, багатопрофільних технологічних засобів, забезпечують бізнес-спілкування як у межах медіапідприємства, так і в контактах із зовнішніми контрагентами.

«Синергетичний потенціал структури медіапідприємства, що базується на розвиненій комунікативності, реалізується в таких механізмах взаємодії комерційних, технологічних і творчих факторів, які сприяють економічним саморегулюванням процесу виробництва й прибутковій реалізації інформаційного продукту» [4].

У діяльності редакційних колективів ділових видань спостерігається дезавування журналістського професіоналізму, коли знижується мотивація ексклюзивних джерел інформації, під приводом «діловитості» заохочуються номінативні тексти довідкового типу. Причиною і водночас наслідком недооцінки творчого компонента ділового видання є посідання місця топ-менеджера керівниками, далекими від професіонального розуміння журналістики (ідеться про людей без журналістської освіти та бажання заглиблюватися в професійні тонкощі роботи журналіста).

Насправді без кваліфікованих журналістських зусиль складно забезпечити комплексні вимоги до якості публікації, адресованої діловим людям: долучення надійних джерел інформації, максимально повна їх ідентифікація й високий рейтинг; пріоритет експертних оцінок над авторськими і виразна (така, що притаманна лише одній редакції) редакційна версія; ефективне використання аналітичних жанрів, мінімізація експресивної лексики.

Специфіка текстів ділової журналістики

Ділові видання поділяють інформацію на три блоки, що дозволяє точніше інтерпретувати їх змістову типологічну характеристику, яка є загальною для ділової преси:

— тексти, в основі яких — аналіз, прогноз розвитку різних галузей економіки, фінансової сфери, кон'юктурні огляди окремих видів та груп товарів;

— біржові зведення, котирування, товарні прейскуранти; ця інформація необхідна для прийняття оперативних рішень у фінансовій

та біржовій сферах діяльності, під час операцій з нерухомістю та товарами;

— повідомлення, що містять факти про безпосередню діяльність підприємництва та бізнесу [1, с. 156].

Є. Г. Соболева зазначає: «Сучасна журналістика — складне поєднання різноманітних мовленнєвих практик з їх специфічними текстами. Спостереження за текстами ЗМІ свідчать про бурхливий розвиток такого напрямку у вітчизняній пресі, як ділова журналістика» [3, с. 93]. Поява численних газет, журналів, радіо- і телепрограм, окремих телеканалів («Перший діловий» тощо), орієнтованих на особливий сегмент аудиторії — ділових людей — зумовлює необхідність вивчення текстової та мовної природи, особливостей таких повідомлень.

Ділові тексти відзначаються особливою розробкою семантики знання. Журналіст, котрий створює тексти для бізнесменів, підприємців, прагне до об'єктивного висвітлення справ. Урахування фактора адресата потребує від журналіста особливих засобів і прийомів, за допомогою яких він підкреслює достовірність отриманої інформації. Передусім це виявляється в ретельній розробці модальності вірогідності, семантичною основою якої є міра обізнаності мовця про зв'язки й відношення дійсності. Правдивість у текстах ділової журналістики досягається переважно завдяки особливому типу авторства й активному долученню засобів модальності [3, с. 93].

Щодо журналістських текстів виокремлюють два типи авторства — соціально-рольовий і конкретно-чуттєвий. Відмінності в позиції носія мови виявляються в особливостях мотивації композиції й оціночному ставленні до зображуваного. Більшість публікацій, присвячених проблемам бізнесу, надає підстави говорити про стихійно створені норми подання матеріалу, де зазвичай оповідь ведеться від третьої особи, з тексту вилучаються оціночні елементи, що свідчать про суб'єктивне ставлення автора до викладення проблеми. Роль журналіста найчастіше зводиться до інформування читача про проблему та її бачення й оцінку експертами. Журналіст відіграє роль своєрідного медіатора, посередника, котрий ознайомлює читача з думками й оцінками фахівців. Тому не випадково основу аргументації ділових публікацій становлять судження саме експертів. При цьому журналіст часто ніяк не коментує ці думки, надаючи читачеві можливість самому оцінити сказане і дійти висновків.

Усунення «я» автора з тексту підкреслює відмову брати персональну відповідальність за повідомлений факт і потребує застосування засобів, що підтверджують авторитетність, достовірність джерел думки, оцінки. Використання інформації, отриманої з «других рук», дозволяє журналістові передати роль суб'єкта оцінки третій особі, котрими є експерти в тій чи іншій галузі або особи, які мають високий соціальним статус.

Саме існування ділової журналістики, основаної на аналітиці локальної або глобальної економічної ситуації, багато в чому залежить від повноти та достовірності джерел інформації. Утім, це твердження справедливе й щодо інших видів журналістики, які використовують аналітичні методи. До особливостей економічної інформації належить набагато більший обсяг цифрових даних, які можуть перебувати поза публікацією, але які є надто важливими під час її підготовки.

Аналітичні здібності має не кожний співробітник газети або телекомпанії, що спеціалізується на темі економіки та фінансів.

Які основні джерела ділової інформації слід використовувати для якісного аналізу? По-перше, це офіційна інформація, отримана від органів державної влади та місцевого самоврядування. По-друге, комерційна інформація, що надходить від фахівців або керівництва підприємств.

Офіційну інформацію можна отримати різними способами: на прес-конференціях, під час інтерв'ю, з документів. Основними проблемами є нерегулярність (а часто й неоперативність) ініціатив чиновників, приховування певних даних (це може бути найважливішою проблемою), відмова в отриманні інформації. Для зміни такої ситуації необхідне подальше вдосконалення законодавства, можлива навіть кримінальна відповідальність посадовців за приховування важливих для громадськості відомостей. Крім того, потрібне формування принципів міжкорпоративної етики — державні службовці мають узгодити принципи взаємодії з журналістами. У свою чергу, і журналістам слід узяти на себе певні зобов'язання щодо інтерпретації отриманих відомостей.

Проблеми отримання комерційної інформації можна розглядати з двох позицій: закритість від конкурентів і прихована реклама (частково достовірні відомості). Закритість інформації, зумовлена ще й доволі частим посиланням на статтю ЗУ «Про інформацію», в якій ідеться про поняття «комерційної таємниці», насправді ж інформація, запитувана журналістом, є дійсно комерційною, тому посилання на цю статтю Закону — значна перешкода для журналіста-аналітика. І тут другою проблемою стає навіть бажана підприємцями прихована реклама (з одного боку, компаніям вигідно розповідати про свої досягнення та результати, а з іншого, вони бояться додаткових перевірок органами економічної безпеки тощо). Отримання такої інформації можна певною мірою порівняти з промисловим шпигунством. Ця проблема вирішується тільки на основі особистих моральних принципів журналіста.

Отже, в статті проаналізовано особливості роботи журналіста в ділових виданнях, а також проблеми браку кваліфікованих кадрів у ділових ЗМІ. У результаті можна висувати, що без змін у навчальних програмах вищих навчальних закладів, які полягають в упровадженні викладання курсів «Ділова журналістика»,

«Бізнес-комунікації», «Медіаекономіка та менеджмент», неможливо забезпечити як потреби ринку, так і високу оплату праці журналіста.

Перспективою подальших досліджень є виявлення причин закриття видань, які протягом першої половини 2014 р. припинили свою діяльність («Коммерсант-Україна», «Капітал», журнали «Контракти», «Інвестгазета»), та прогнозування подальшого розвитку ділової преси України.

Список літератури

1. Гавра Д. П. Деловая журналистика в структурной модели современной журналистики / Д. П. Гавра // Профессия — журналист: вызовы XXI века : сб. матер. междунар. науч. конф. «Журналистика 2006». — М. : Ф-т журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. — С. 147–148.
2. Смотровая И. Жанрово-стилевое своеобразие деловой публицистики (на материале современных английских и российских качественных газет) / И. Смотровая // Журналистика конца XX века : материалы науч.-практ. конф. студ. и аспирантов 17, 18 ноября 2000 года. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 2000. — С. 138–139.
3. Соболева Е. Г. Специфика текстов деловой журналистики / Е. Г. Соболева // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения : матер. межвуз. науч.-практ. конф. / под. ред. В. И. Конькова. — СПб. : Роза мира, 2004. — С. 92–93.
4. Тертычный А. А. Аналитический инструментарий журналиста / А. А. Тертычный // Деловая пресса России: настоящее и будущее. — М., 1999. — С. 160–185.
5. Титов С. Сегодняшняя деловая журналистика соответствует состоянию экономики и уровню экономической грамотности населения / С. Титов // Деловая пресса России: настоящее и будущее / сост. В. Давыдов, М. Дзялошинская. — М., 1999. — С. 96–99.
6. Юрков А. А. Синергетический потенциал менеджмента деловой печати / А. А. Юрков // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения : тезисы межвуз. науч.-практ. конф. — СПб., 2007. — С. 41.
7. Ярмиш Ю. Ф. Публіцистика ділової людини / Ю. Ф. Ярмиш // Нові тенденції розвитку ЗМІ в посттоталітарний період. — Київ, 1999. — С. 109–115.

Надійшла до редколегії 18.09.2014 р.

УДК [002.1:336.764/.768]– 028.6

О. В. ДРОЗДОВА

ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ БІРЖОВИХ УГОД

Досліджено теоретичні та практичні аспекти документального забезпечення товарних бірж на прикладі розгляду внутрішніх документів функціонування бірж і біржових угод (купівлі-продажу, форвардні, ф'ючерсні, опціонні тощо).

Ключові слова: біржові угоди, документаційне забезпечення, товарні біржі, форвардні угоди, ф'ючерсні угоди, опціонні угоди.

Исследованы теоретические и практические аспекты документационного обеспечения товарных бирж на примере рассмотрения внутрених документов функционирования бирж и биржевых соглашений (покупки-продажи, форвардные, фьючерсные, опционные и др.).

Ключевые слова: биржевые соглашения, документационное обеспечение, товарные биржи, форвардные соглашения, фьючерсные соглашения, опционные соглашения.

The theoretical and practical aspects of the documentation providing of commodity exchanges as undertaken on the example of consideration of functioning of exchanges and enchainment (to the purchase-sale, forward, future-trading, option and other) are explored.

Key words: exchange business, documentation providing, commodity exchanges, forward agreements, futures-trading agreements, option agreements.

Комерція України нині характеризується структурними змінами, які спричинені загальносвітовими, національними та регіональними тенденціями. Ці зміни відкривають перед комерційною сферою інноваційні можливості, зумовлені реаліями світової економічної кризи [1, с. 8–9]. Сучасне різноманіття форм біржових операцій, удосконалення біржової торгівлі створюють основу для ефективного функціонування ринкового механізму України та якісного документаційного забезпечення біржових операцій.

У науковій літературі біржовим угодам присвячені праці Т. М. Циганкової і В. С. Щербини, котрі досліджують види біржових угод [2, 3]. Питання документаційного забезпечення діяльності товарних бірж фрагментарно наведене в економічних словниках, довідниках, побіжно висвітлено в навчальних підручниках економічно-торговельного спрямування: В. К. Збарського, В. В. Апопія, М. І. Фединського, Г. В. Осовської, О. О. Юшкевич та ін. [4–7]. На нашу думку, незважаючи на наукові пошуки та вагомі здобутки, нині недостатньо висвітлені питання документаційного забезпечення біржової діяльності, провідну роль у якому відіграють біржові угоди. Зважаючи на актуальність питання вдосконалення документаційного забезпечення торговельної діяльності України, необхідно визначити ефективність функціонування біржової діяльності.

Мета статті — розглянути теоретичні та практичні аспекти реалізації документаційного забезпечення товарних бірж.

З метою розуміння процесу укладання біржових угод проаналізуємо основні аспекти організації роботи товарних бірж.

Діяльність товарної біржі детально характеризують А. Г. Загородній і Г. Л. Вознюк у «Фінансово-економічному словнику»: «Біржа товарна діє на засадах самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою; забезпечує створення умов для проведення

біржової торгівлі, регулювання біржових операцій, регулювання цін через співвідношення попиту і пропозиції товару; збирання, опрацювання і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку» [8, с. 58]. Тобто це — структура, де укладаються торгові угоди, контракти, формуються ціни на базі попиту та пропозиції, надаються послуги, які допомагають продавцям і покупцям здійснити акт купівлі-продажу

Існують декілька видів бірж: спеціалізовані (об'єктом угод на них є певний товар: цукрова біржа, біржа зерна тощо); універсальні (реалізуються угоди щодо широкого асортименту товарів та ін.); товарні; фондові (функціонуючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами); опціонна (спеціалізація біржі на торгівлі опціонами); ф'ючерсні біржі (на них здійснюються безтоварні угоди на певний термін) [9, с. 59].

Серед означеного переліку виокремлюються товарні біржі для регулювання угод із товаром, і фондові біржі, призначені для організації торгівлі цінними паперами. Офіційним друкованим виданням фондової біржі, в якому подаються курси цінних паперів, що котируються на ній, є бюлетень фондової біржі. Він випускається щодня і в ньому вказується перелік цінних паперів; вищий, нижчий і заключний курси з кожного виду цінних паперів [10, с. 107].

Предметом дослідження цієї статті є товарні біржі, які здійснюють комерційну діяльність і надають послуги щодо укладання біржових угод.

Товарні біржі, у свою чергу, класифікують за найсуттєвішими ознаками: регіоном (національні, міжрегіональні, міжнародні); ступенем відкритості (відкриті, публічні, закриті); організаційно-правовими формами діяльності (АТ відкритого та закритого типів, товариства з обмеженою відповідальністю, інші форми); способом укладання біржових угод (реального товару, ф'ючерсні, опціонні, форвардні).

Крім того, товарні біржі здійснюють свою діяльність на основі Закону України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. зі змінами від 26 січня 1993 р. і внутрішніх документів — Статуту біржі та Правил біржової торгівлі, біржового арбітражу [11].

Серед основних функцій товарної біржі виокремлюють такі: розробка стандартів на реалізовану через біржу продукцію; котирування цін; інформаційна діяльність тощо. До складу біржового апарату входять брокерські контори, від діяльності яких залежить успішна діяльність товарних бірж, які здійснюють біржову торгівлю та оформлюють угоди.

За даними статистичного щорічника України за 2012 р., підготовленого Державною службою статистики України, на 2013 р. зареєстровано 574 товарні біржі, кількість яких порівняно з 1996 р. збільшилася на 500, що свідчить про збільшення чисельності та функціонування бірж в Україні [12, с.269].

Розглянемо детальніше внутрішні документи, які регулюють діяльність товарних бірж. Це — Державна комісія з антимонопольної політики, яка видає ліцензії на організацію біржової торгівлі на підставі таких документів: заяви; статуту біржі; засновницького договору; свідоцтва про державну реєстрацію; правил торгівлі на біржі; документа, який підтверджує перерахування мінімального розміру капіталу біржі відповідно до порядку, встановленого організаційно-правовою формою; ордера на приміщення для проведення торгів або відповідного договору оренди на зазначене приміщення; списку засновників і розподілу між ними частки (в процентах) в уставному капіталі біржі із зазначенням для фізичних осіб їх посад [13, с. 97].

Інший документ, який регулює діяльність бірж, — статут — має такі необхідні реквізити: структуру управління й органи контролю біржі, порядок прийняття рішень; розмір статутного капіталу; перелік і порядок формування постійних фондів; максимальну кількість членів біржі; порядок прийому до членів біржі, призупинення і припинення членства в біржі; права й обов'язки членів біржі та інших учасників біржової торгівлі; порядок вирішення суперечок між учасниками біржової торгівлі з біржових справ, діяльності біржі та ін. [13, с. 97].

Важливим нормативним документом є правила біржової торгівлі з такими складовими реквізитами: порядок здійснення біржових торгів; види біржових угод; найменування товарних секцій; перелік основних структурних підрозділів біржі; порядок інформування учасників біржової торгівлі про наступні біржові торги; порядок реєстрації та обліку біржових угод; котирування цін біржових товарів й інформування про товарні ринки та ринкову кон'юнктуру біржових товарів; контроль над процесом ціноутворення на біржі; перелік порушень, через які біржа накладає штраф; розміри відрахувань, зборів, тарифів [13, с. 98].

Отже, серед внутрішніх документів, що регулюють діяльність товарних бірж, виокремлюють: ліцензію на організацію біржової діяльності, статут, правила біржової торгівлі.

В Україні не існує класифікаційної характеристики біржових угод, оскільки класифікаційні ознаки для розгляду біржових угод різні. Звернемося до класифікації в науковій літературі інших країн. Наприклад, Постанова Ради Міністрів РРФСР від 20 березня 1991 р. № 161 «Про діяльність товарних бірж у РРФСР» визначає такі види біржових угод: купівлі-продажу реального товару; форвардні; ф'ючерсні; опціонні [4].

Біржові угоди укладаються на реалізацію через біржу сільськогосподарських товарів, промислової сировини, продукції її переробки. За 2012 р. на товарних біржах укладено 1185.444 угоди, що порівняно з 2000 р. збільшилося на 1163.824, оскільки у 2000 р. їх укладено 21620 [12, с. 269].

Серед базових операцій товарної біржі, які оформлюються документами, виокремлюють ф'ючерсні контракти — це угоди на покупку чи продаж товару в майбутньому; та форвардні контракти — угоди сторін на угоду в майбутньому за попередньо встановленою ціною.

Розглянемо біржові угоди, які поділяються залежно від дій з товаром на:

- ті, що здійснюються з реальним товаром, які можуть бути з коротким терміном доставки («спот»), або угоди з відтермінуванням постачання реального товару (угоди «форвард» або форвардські угоди);
- ті, що укладаються на термін без реального товару.

Форвардний контракт (угода) має різновиди:

- із заставою (один контрагент виплачує іншому суму, визначену договором як гарантію виконання зобов'язань);
- із премією (його умовами передбачено, що один із контрагентів на основі заяви до визначеного дня за винагороду має право вимагати від контрагента виконання зобов'язань за договором або відмовитися від угоди);
- з кредитом (між брокером і клієнтом, за якою перший самостійно продає товар на біржі й повертає кредит банкові);
- з умовою (брокер повинен виконати доручення клієнта, але він має право відмовитися).

Привертають увагу біржові угоди з умовою, які укладаються з реальним товаром, коли продаж одного товару здійснюється за умови одночасної купівлі іншого товару. Такі угоди укладаються на відкритих (публічних) торгах за посередництва брокера, а розрахунки мають грошову форму.

Важливими є угоди із заставою (реальним товаром), які передбачають, що під час їх укладання один контрагент виплачує іншому певну суму грошової застави як гарантію своїх зобов'язань відповідно до біржового контракту. Залежно від ризику невиконання зобов'язань розрізняють угоди із заставою на купівлю (платником застави є покупець) і угоди із заставою на продаж (платником застави є продавець; у цьому разі забезпечується страхова гарантія постачання товарів в означений строк).

Біржові угоди з реальним товаром (форвардні угоди) мають таку класифікацію (табл. 1).

Означені особливості укладання біржових угод характерні лише для української біржової практики та спричинені нестабільністю ринку в умовах спаду виробництва й інфляції. У світовій практиці ці види біржових угод не використовуються.

Серед регулюючих біржових документів виокремимо доручення на здійснення біржової угоди, що є угодою з брокером на проведення торгової операції і мають такі реквізити: кількість товару, термін доставки, цінові умови [14, с. 119].

Таблиця 1

Класифікація біржових угод із реальним товаром

Класифікаційна ознака	Назва біржової угоди з реальним товаром
за строками поставки	з негайною поставкою («спот» або «кеш»); з поставкою в майбутньому періоді
за умовами ознайомлення з товаром	без попереднього ознайомлення; на основі ознайомлення з усією партією або зразком товару; за стандартами ТУ
за формуванням контрактних цін	за ціною на біржі під час проведення біржової угоди; за ціною, яка фіксується згодом
за особливими умовами здійснення біржової угоди	бартерні біржові угоди; з умовою; із заставою

Ключовими перевагами ф'ючерсних угод є: купівля або продаж не реального товару, а лише контрактів на нього в наступному періоді (до одного року). Упровадження таких угод передбачає вивчення товарного ринку й розробки типового біржового контракту. Отже, ф'ючерсні контракти зменшують ціновий ризик й охоплюють:

- кількість товару, яка розкривається одним контрактом («лот»); для характеристики загальної партії товару за ф'ючерсною угодою використовують показники не натуральних вимірників, а кількості біржових контрактів (наприклад, обсяг ф'ючерсної угоди — 7 біржових контрактів);
- якісний стандарт товару — ф'ючерсні угоди можуть укладатися лише за одним якісним сортом, який називається базисним [15].

Звернемо увагу на ф'ючерсні угоди, які використовуються для страхування від можливих втрат у разі зміни ринкових цін. Особливістю є те, що угоди переважно фіктивні, оскільки існує непрямої зв'язок із ринком реального товару через хеджування (біржову операцію, що страхує ціни і прибутки під час здійснення ф'ючерсних угод), угоди знеособлюються, між покупцем і продавцем існує госпрозрахункова плата. Різновидом означених угод є опціонні угоди. Опціон — це особливий вид біржових угод з обмеженими ф'ючерсними операціями. Раніше опціони мали назву «угоди з премією», «привілеї», «гарантії від збитків» тощо. Розглянемо визначення опціону: «...отримуване за певну плату право купувати або

продавати цінні папери, товари або валюту протягом певного періоду часу за встановленою ціною, яке зафіксоване в договорі на конкретну угоду» [14, с. 312]. Опціони мають внутрішню класифікацію:

- біржовий (укладається на біржі);
- позабіржовий (укладається на позабіржовому ринку, переважно телефоном);
- валютний (зазначається право вибору альтернативних валютних умов контракту);
- на відсоткову ставку (призначений для страхування від відсоткового ризику, а предмет договору — банківська відсоткова ставка);
- покупця (надає право власникові купити означений у ньому товар протягом певного часу за фіксованою ціною);
- продавця (надає право продажу товару протягом певного періоду за фіксованою ціною);
- європейський (може бути використаний тільки в останній день його дії) [14, с. 312].

Визначення ф'ючерсного контракту в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» і Положенні про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів (затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 р. № 632) не погоджені. Якщо в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» ф'ючерсний контракт передбачає фіксацію ціни на момент виконання зобов'язань сторонами контракту, то в Положенні ціна цього контракту повинна фіксуватися на момент укладання зобов'язань сторонами контракту. Такий підхід законодавця розкритиковано в науковій літературі, про що зазначає у своїх працях професор О. М. Сохацька [16].

Крім означених угод, розрізняють біржові угоди залежно від оплати:

- касові, з оплатою вартості товару негайно або через 2–3 дні;
- термінові з оплатою укладеного контракту в зазначений термін;
- спекулятивні угоди, що укладаються з метою отримання прибутку [14, с. 461].

Відповідно до результатів аналізу змісту біржових угод, зазначимо, що їх зміст, крім назви товару, кількості, ціни, місця і терміну виконання, не підлягають розголошенню. Постає питання щодо правильності укладання біржової угоди та неможливості здійснення перевірки оформлення цих документів.

Отже, товарні біржі функціонують на основі внутрішньої документації, до якої належать: ліцензія на організацію біржової діяльності, правила біржової торгівлі, статут. Результатом функціонування бірж є укладання біржових угод, які мають різні ознаки для класифікації. Так, залежно від дій із товаром розрізняють форвардні та ф'ючерсні біржові угоди із внутрішньою класифікацією, залежно

від оплати — біржові угоди з негайною оплатою, термінові та спекулятивні. У подальших наукових дослідженнях доцільно проаналізувати терміни біржової діяльності: «біржовий договір» і «біржова угода», «біржовий договір обслуговування», «сегментація біржових угод» тощо.

Список літератури

1. Балабан М. П. Вітчизняні торговельні мережі в умовах глобалізації: проблеми розвитку в конкурентному середовищі / М. П. Балабан, Т. О. Коваль, С. І. Панченко, Є. О. Звонков // Мережевий бізнес і внутрішня торгівля України : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., 28–29 квіт. 2011 р. — Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. — 233 с.
2. Циганкова Т. М. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ : монографія / Т. М. Циганкова. — Київ : КНЕУ, 2008. — 660 с.
3. Щербина В. С. Господарське право : навч. підруч. / В. С. Щербина. — 4-те вид., перероб. і допов. — Київ : Юрінком Інтер, 2009. — 640 с.
4. Збарський В. К. Біржі і біржова діяльність: їх роль та призначення в становленні ринкової економіки : курс лекцій для системи післядип. навч. сільськогосп. кадрів [Електронний ресурс] / В. К. Збарський. — Київ, 1998. — Режим доступу: <http://works.tarefer.ru/11/100005/index.html>. — Назва з екрана.
5. Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич. — К. : Кондор, 2007. — 358 с.
6. Фединский Ю. И. Справочник официальных определений и терминов по экономике и финансам / Ю. И. Фединский. — М. : Экзамен, 2002. — 640 с.
7. Апопій В. В. Організація торгівлі : навч. підруч. / В. В. Апопій, І. П. Мащук, В. М. Рябицький та ін. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Київ : Центр навч. л-ри, 2005. — 617 с.
8. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. — Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. — 714 с.
9. Хурса М. М. Комерційна діяльність на ринку товарів і послуг: навч.-метод. посіб. / М. М. Хурса. — Полтава : ПУЕТ, 2012. — 199 с.
10. Алексеенко Л. М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеенко, В. М. Олексенко. — Тернопіль : Астон, 2003. — 672 с.
11. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.91 р. № 1956 // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 10. — Ст. 139.
12. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленка; Державна служба статистики України. — Київ : ТОВ «Август Трейд», 2013. — 551 с.
13. Дашков Л. П. Коммерция и технология торговли: учебник / Л. П. Дашков, В. К. Памбухчиянц. — М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1999. — 448 с.
14. Коноплицький В. А. Економічний словник : тлумачно-термін. / В. А. Коноплицький, Г. І. Філіна. — Київ : КНТ, 2007. — 580 с.

15. Біржове право [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slv.com.ua/bookz/169/5238.html>. — Назва з екрана.
16. Сохацька О. М. Біржова справа : навч. підруч. [Електронний ресурс] / О. М. Сохацька. — Режим доступу: http://bestmir.net/component/option,com_repository...117. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 10.09.2014 р.

УДК [930.25:004](477.53)

Ю. М. ЧІЧІПАН

ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджуються розвиток автоматизації всіх видів діяльності архівів Полтавської області та застосування систем електронного документообігу в системі архівних установ.

Ключові слова: електронний ресурс, веб-портал, електронний архів, електронний документ.

Исследуются развитие автоматизации всех видов деятельности архивов Полтавской области и применение систем электронного документооборота в системе архивных учреждений.

Ключевые слова: электронный ресурс, веб-портал, электронный архив, электронный документ.

The development of all kinds of automating Archives Poltava region and the use of electronic documents in the system of archival institutions are explored.

Key words: electronic source, web portal, e-mail archive, electronic document.

Еволюція інформаційного суспільства сприяє автоматизації людської діяльності, зокрема широкому впровадженню електронних документів, електронного документообігу й створенню електронних архівів. Сучасною тенденцією розвитку інформаційних технологій є значне збільшення обсягів інформації, необхідної для прийняття рішень — тож виникає необхідність обробляти документи в більшій кількості, ніж раніше.

Традиційні методи роботи з документами стають при цьому мало-ефективними, паперові документи з часом поступаються місцем документам на електронних носіях. У європейських країнах набуто суттєвого досвіду з функціонування електронного документообігу на всіх етапах життєвого циклу документа поряд з традиційним, а інколи електронний документообіг навіть перевищує паперовий. При цьому електронні документи мають таку ж юридичну чинність, як і традиційні. Крім того, в Європі й Америці широко створюються електронні архіви відкритого доступу до наукових та гуманітарних знань (наукових публікацій).

У результаті масового застосування електронних документів набуває актуальності створення електронних архівів, або електронна архівація, можлива завдяки автоматизації діяльності архівних установ. Електронна архівація може розглядатися в трьох напрямках: автоматизація роботи безпосередньо з фондами архівних організацій і підрозділів; створення електронних сховищ у результаті накопичення електронних документів у системі електронного документообігу організації, установи, підприємства; організація збереження в архівах електронних документів: документів, які функціонують у системі електронного документообігу архіву, а також електронних документів від установ — джерел комплектування державних архівів.

За наявності відмінностей, електронний архів у всіх вищенаведених випадках має відповідати однаковим методологічним і технологічним умовам.

В Україні процес зберігання цифрової спадщини було розпочато прийняттям нормативно-правових документів у 2003 р., а саме: Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003 р., № 851-IV), Закону України «Про електронний цифровий підпис» (2003 р., № 852-IV), «Порядку зберігання електронних документів в архівних установах» (наказ Державного комітету архівів України, 2005 р., № 49, зареєстровано у Міністерстві юстиції України в 2005 р., № 627/10907), Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р., № 537-V). Законотворчий процес у цій царині триває. В Україні він відбувається з урахуванням вітчизняних архівознавчих традицій та сучасних світових інформаційних технологій [4].

У 2007 р. створено Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України). Ця подія стала найкращим виявленням політичної волі на державному рівні щодо збереження цифрових ресурсів (електронних документів, електронних інформаційних ресурсів). Нині ЦДЕА України координує діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, в галузі електронного діловодства, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, електронного документообігу, електронного цифрового підпису, зберігання та використання інформації.

Створення електронного архіву можна розглянути як комплексне рішення щодо: автоматизації й оптимізації системи надійного збереження всіх типів електронних документів; підтримки різних версій документів; автоматичного контролю термінів зберігання документів і перенесення їх на різні фізичні носії інформації; ефективної системи пошуку документів за реквізитами та змістом; розмежування рівнів доступу для різних категорій користувачів системи залежно від їхніх службових обов'язків; внутрішнього кодування та криптування документів; відстеження користувачів та їх інформаційних запитів;

централізації адміністрування й управління всією системою загалом; упровадження єдиного корпоративного стандарту, який забезпечує технологію долучення співробітників до інфраструктури колективної роботи.

Автоматизація традиційного архіву має два підходи. Перший — створення сховища електронних документів різних типів на електронних носіях. Електронні документи традиційного архіву переводяться в електронне сховище без суттєвих змін, а паперові документи потребують конвертації в електронну форму за допомогою сканування. Для такого сховища підбирається чи розробляється відповідне програмне забезпечення, що вможливуватиме здійснення пошуку необхідної інформації. Найчастіше це автоматизована інформаційна система, яка обробляє дані про документи та їхні реквізити в метадані (вторинні дані) і надає їх користувачам. Іншими словами — це створення електронного каталогу архіву.

Другий підхід до автоматизації архівів — розробка автоматизованої інформаційної системи (електронного каталогу) й наповнення її даними про реквізити паперових документів. При цьому архів залишається в традиційній формі, автоматизується лише функція пошуку документів. Аналогічний поділ засвідчує розміщення електронних архівів у мережі Інтернет. Трапляються як власне архіви електронних документів з доступом до текстів (бази даних з пошуковим апаратом), так і електронні варіанти традиційних тематичних каталогів архівних фондів.

На сайті Державного архіву Полтавської області в розділі «документальні виставки он-лайн» наявні електронні версії різних історичних документів та тематичні виставки до різноманітних подій.

Наприклад, виставка «Тарас Шевченко і Полтавщина (до 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка)», в якій представлені фото письменника, його листи та рукописи. Усі документи викладені у вільному доступі в мережі Інтернет, кожен зацікавлений може ознайомитися з ними в будь-який зручний час [1].

Переваги створення електронних архівів очевидні: суттєва економія площ, з огляду на те, що зберігання паперових документів потребує дедалі більших площ; забезпечення триваліших термінів зберігання документів, порівняно з паперовими, без утрати якості, завдяки мінімізації впливів зовнішнього середовища; максимальна швидкість пошуку документів і даних про них.

На сайті можна знайти повні реєстри розсекречених архівних фондів та реєстр фондів і архівних колекцій періоду нацистської окупації України (1941-1944). Також до розділу «Публікації на порталі» постійно додаються цікаві тематичні описи документів Державного архіву Полтавської області. Наприклад, огляд документів фонду-8828 «Колекція документів про Юрія Васильовича

Кондратюка (Олександра Гнатовича Шаргея), видатного вченого у сфері космонавтики (1897–1941 рр.)», який підготувала Ірина Дудяк, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Полтавської області, до Всесвітнього дня авіації та космонавтики. Також публікація до 165-річчя з дня народження фотографа Й. Ц. Хмелевського «Робота і мистецтво — наче два боки однієї фотографії» провідного спеціаліста відділу інформації та використання документів Юлії Говорун.

Окрім фотографування краєвидів місцевості та народного побуту, Хмелевський виготовляв фотопортрети. Відомо, що немало видатних та поважних діячів української інтелігенції фотографувалися саме в нього. Хмелевський увічнив на своїх фотознімках письменника Панаса Мирного, актрису Марію Заньковецьку, родину гірничого інженера Федора Гнатовича Давидовича-Нащинського, В. В. Дем'яновського та багатьох інших [1].

Одним із центральних питань стосовно створення електронного архіву є вибір технологічної платформи й інформаційної системи його ведення (тобто системи електронного документообігу). Основні вимоги до функціональних можливостей цієї системи такі:

- інформаційна система має забезпечувати надійне зберігання значних обсягів інформації й документів різного типу з різних носіїв та в різних форматах, конвертацію даних з інших систем;

- забезпечення доступу до всіх інформаційних ресурсів системи через єдиний інтерфейс користувача; просте й гнучке управління інформаційними активами, можливість створювати бази даних (електронні довідники, тематичні каталоги тощо) з розвинутим пошуковим апаратом, багаторівнева система обмеження доступу користувачів до інформації;

- можливість формувати сфери інформаційних послуг для внутрішніх і зовнішніх користувачів архівного фонду (створення тематичних підбірок документів, пошук документів на замовлення, передача документів засобами електронної пошти, інтеграція в Інтернет тощо);

- забезпечення високого рівня убезпечення важливої інформації за умови доступу для авторизованих користувачів;

- можливість використання інтегрованої технологічної платформи щодо створення електронного архіву з метою подальшого впровадження інших додатків автоматизації документообігу. Найпоширеніші програмні продукти для створення електронних архівів є відкритими системами для розробки додатків (наприклад, Microsoft, IBM/Lotus) [3].

Сайт Державного архіву Полтавської області відповідає майже всім цим вимогам, має доступний та зрозумілий інтерфейс, простий і зручний у використанні для користувачів з будь-яким рівнем знання ПК.

Для виявлення проблем, які виникають під час користування електронним ресурсом, на сайті існує спеціальна рубрика «Опитування», де кожен бажаючий може відповісти на запитання про роботу сайту та надати свої пропозиції.

Завдяки впровадженню сучасних веб-технологій користувач з будь-якого віддаленого місця матиме доступ до електронних архівів мережі Інтернет за допомогою лише звичайної програми — Інтернет-навігатора.

Перспективи подальшого успішного функціонування Полтавського обласного архіву як складової Центрального Державного електронного архіву України та використання ретроспективної інформації в електронній формі потребують унесення змін до Закону України «Про обов'язковий примірник», які б забезпечили комплектування архіву електронними інформаційними ресурсами та сприяли розширенню доступу користувачів до ретроспективної інформації, а також законодавчого вирішення питання щодо надання права членам експертно-перевірних комісій накладати електронний цифровий підпис на електронні документи в процесі конвертації.

Необхідне визначення метаданих за єдиною схемою архівного описання електронних документів та електронних інформаційних ресурсів для вноrmування форматів їх зберігання за типом цифрових даних (текстові документи, електронні таблиці, графічні, мультимедіа, бази даних тощо).

Не вирішено питань інтелектуальної власності, авторського та сумісного права на законодавчому рівні. Із цією метою ЦДЕА України започаткував практику укладання договорів з правовласниками електронних інформаційних ресурсів.

Відкритим є питання про необхідність сумісності систем електронного діловодства і довічного зберігання найважливішої для держави та суспільства електронної інформації. На практиці різні організації, підприємства й установи застосовують системи електронного діловодства та системи автоматизації архівної справи, що базуються на різних програмних продуктах: готових, адаптованих до специфіки діяльності чи розроблених згідно з власним замовленням. Це призводить до несумісності систем і перешкоджає створенню єдиного інформаційного простору.

Довготривале зберігання профільних документів в умовах постійної зміни програмно-технічних засобів передбачає планову міграцію цих документів з існуючого донині покоління програмно-технічних засобів обчислювальної системи в наступне. Технологія довготривалого та постійного зберігання має задовольняти вимоги збереженості (цілісність, автентичність) і постійної визначеності електронних документів (доступ із візуалізацією й можливістю відтворення на папері).

Нині розроблено функціональну модель сучасного електронного архіву за міжнародним стандартом ISO 14721-2003, так звану модель OAIS (Open Archival Information System), яка може слугувати як для малих, так і для значних за обсягом інформації архівів.

Якщо говорити про технології створення електронних архівів, слід мати на увазі як програмне забезпечення для управління архівними документами, так і носії, що використовуються для зберігання документів в електронних архівах.

Стратегія Держкомархіву України полягає в централізованому вирішенні цих питань, зокрема в межах національної програми інформатизації України. Альтернативними рішеннями щодо організації постійного зберігання електронних документів національного архівного фонду можуть бути зберігання в існуючих державних архівах або в єдиному Державному архіві електронних документів.

Важливою функцією електронного ресурсу Державного архіву Полтавської області, крім перегляду доступних он-лайн документних публікацій та виставок, є можливість подання індивідуального запиту у віддаленому режимі. Для цього необхідно заповнити форму запиту: указати прізвище, ім'я, по батькові особи, або назву юридичної організації, пошту та контактний телефон запитувача; загальний опис інформації або вид, назву, реквізити чи зміст документа, який цікавить, зазначивши бажаний термін виконання запиту. Зазвичай відповідь на запит надається протягом п'яти робочих днів з дня надходження запиту в спосіб, обраний запитувачем (електронна пошта, телефон, факс, поштове відділення).

У разі, коли запит стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, відповідь надається протягом 48 годин з дня його отримання.

Якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк його розгляду може бути продовжено до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження, про що запитувачеві повідомляється в письмовій формі не пізніше п'яти робочих днів з дня запиту.

Інформація надається безплатно й оперативно, що значно підвищує якість надання послуг архівних установ області.

Існує виняток щодо надання відомостей, які містять конфіденційну інформацію або є власністю держави і мають гриф обмеженого доступу «Для службового користування» державного архіву. Це відомості про стан технічного захисту інформації в державному архіві, листування з Державною архівною службою України, обласним підрозділом Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України про технічний захист інформації, відомості про надання, переоформлення та скасування допуску до державної таємниці працівникам державного архіву, протоколи засідань експертно-перевірної комісії державного архіву, на яких розглядаються документи

з грифом обмеженого доступу «Для службового користування», особові справи працівників державного архіву [5]. Крім того, інформація, що міститься в документах, які є внутрішньовідомчою службовою кореспонденцією, доповідні та службові записки, рекомендації, що пов'язані з розробкою напрямку діяльності державного архіву або здійснення ним контрольних функцій, наглядових функцій, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень.

На сайті також існує рубрика «Запобігання проявам корупції», в якій подані всі законодавчі акти запобігання проявам корупції в державному архіві області, а також перелік посад державних службовців Державного архіву Полтавської області, котрі працюють у сферах, де існує великий ризик прояву корупції.

Цю й інші проблеми зберігання та користування електронними документами в архівних фондах слід детально розробляти та вирішувати.

Електронний ресурс Державного архіву Полтавської області потребує значного збільшення обсягу електронного документного масиву, доступного на веб-сайті, й удосконалення процедури створення електронних копій паперових документів.

Під час досліджень цієї теми слід звернути увагу на уніфікацію форматів електронних документів, стандартів їх зберігання та руху в системах електронного документообігу електронних архівів України. Необхідне створення єдиного електронного національного архіву, який, у свою чергу, стане найефективнішим сховищем цінної інформації та здобутих попередніми поколіннями знань в умовах нищівної інформатизації.

Список літератури

1. Документальні виставки он-лайн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://poltava.archives.gov.ua/exposition>. — Назва з екрана.
2. Михайлов О. А. Электронные документы в архивах. Проблемы приема. Обеспечение сохранности и использование: анализ. обзор зарубеж. и отечеств. опыта / О. А. Михайлов. — 2-е изд. доп. — М. : 2000. — 72 с.
3. Основні правила роботи архівів України. — Київ, 2004. — 334 с.
4. Положення державної установи про Центральний державний електронний архів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsdea.archives.gov.ua/ua/?page=about>. — Назва з екрана.
5. Порядок організації та проведення прийому запитів громадян у державному архіві Полтавської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://poltava.archives.gov.ua/page/zvernennya_gromadyan. — Назва з екрана.
6. Тихонов В. И. Проблемы сохранения цифрового культурного наследия / В. И. Тихонов // Информационные технологии и электронные документы в контексте архивного хранения. Статьи разных лет. — М. : Изд-во Главн. архив. управл. г. Москвы, 2009. — С. 272-278.

7. Тихонов В. И. Современные концепции электронных архивов / В. И. Тихонов, И. Ф. Юшин // ОА. — 1999. — № 2. — С. 17–26.
8. «Хартія про збереження цифрової спадщини» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minervaplus.ru/docums/digit.htm>. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 09.09.2014 р.

УДК 2-673.5:316.647.5

М. О. ЯРІКО

ТУРИСТИЧНИЙ БІЗНЕС, РЕЛІГІЯ, ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНІ ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Розглянуто феномен толерантності у світському та релігійному суспільствах. Проаналізовано роль туристичного бізнесу у формуванні нового типу толерантності в сучасному суспільстві.

Ключові слова: толерантність, релігія, права людини, міжкультурні комунікації, туристичний бізнес.

Рассмотрено специфику восприятия и реализации толерантности в светском и религиозном обществах. Проанализирована роль туристического бизнеса в формировании нового типа толерантности в современном обществе.

Ключевые слова: толерантность, религия, права человека, межкультурные коммуникации, туристический бизнес.

The issues of formation and development of toleration in modern world, the specificity of the toleration as one pillars of tourist business are discovered.

Key words: toleration, religion, human rights, intercultural communications, tourism.

Початок третього тисячоліття відзначився розквітом концепцій міжцивілізаційним зіткненням й міжрелігійним протистоянням, завдяки чому кожна з численних локальних воєн набувала всесвітнього розголосу. Толерантність для сучасного світу є не просто однією з ідей, які обговорюють у вільний час представники філософської еліти. Як свідчать події кін. ХХ — поч. ХХІ ст., маркерами конфлікту в суспільствах легко стають будь-які відмінності (конфесійні, релігійні, мовні, расові, етнічні тощо). Унаслідок того, що процеси глобалізації супроводжуються розвитком ЗМІ, будь-який локальний конфлікт може призвести до посилення ксенофобії в глобальних масштабах. На такому тлі актуальними стають дослідження практичних механізмів впливу на зростання толерантності в суспільстві. Власне, туристичний бізнес є одним з таких механізмів.

Мета статті — дослідити основні механізми реалізації толерантності в різних світоглядних системах. Завдання: визначити основні різновиди толерантності, специфіку її формування в межах різних типів світоглядів; виявити інструменти впровадження толерантності

у світських та релігійних суспільствах сучасності; проаналізувати специфіку втілення толерантності в метакультурних бізнес-відносинах.

Концепція толерантності виникла в Європі під час міжконфесійних воєн як відповідь на виклик поліконфесійності — нової для Європи проблеми. Уже від початку ця тема мала і політичне забарвлення (так, ще Джон Локк писав про те, що потрібно толерувати християнську іншність, але неможливим є толерування мусульман, оскільки вони — піддані іншої держави) [3, с. 36].

Нині ж можна говорити про декілька провідних дискурсів розгляду цієї концепції — філософський, політичний, соціологічний, культурологічний. Особливим чином на межі цих дискурсів виникає практичний педагогічний дискурс мультикультуралізму.

Філософський підхід зосереджується переважно на аналізові глибоких чинників, які викликають протистояння в суспільстві, пошуках способів нейтралізації конфліктів тощо.

Політологічний дискурс — на аналізові толерантності як основи демократичного суспільства.

Соціологічний підхід передбачає більшою мірою розгляд відносин між індивідумом та соціумом, між різними соціальними групами.

У межах культурологічного підходу аналізуються стереотипи міжкультурного сприйняття, проблема маргінальності, контрстереотипи тощо.

Педагогічний дискурс, у межах якого формується концепція освіти в умовах полікультурного суспільства, розглядає практичні аспекти толерантності у двох вимірах — під час організації роботи в конкретній групі й створення системи освіти, спрямованої на розвиток толерантного світогляду.

Теорія та практика толерантності значно залежать від того, в якому світогляді вона формується й осмислюється. Наразі можна виокремити два основні типи світогляду (світський та релігійний), у межах кожного з яких і розвиваються вищезазначені підходи.

Для секулярного суспільства толерантність найповніше проявляється в концепції прав людини. Певним парадоксом сучасності є той факт, що від початку тема прав людини виникла передусім як спроба осмислення і затвердження законом прав, якими людина як Боже творіння забезпечена від народження. Так, у Декларації прав людини й громадянина зазначається: «Національна Асамблея перед Богом та з надією на Його благословення і підтримку визнає й проголошує такі священні права людей і громадян...» [7, с. 95]. І, водночас, необхідно зважати на те, що сама тема прав людини як основи суспільства виникає в контексті боротьби з Церквою як інститутом влади й створення «громадянської релігії». Тобто, якщо лексема «Бог» використовується в документах і саме в Богові — основа природних прав людини, то права людини як соціальної істоти є результатом певної

згоди між людьми. Це означає, що вони підлягають обговоренню, можуть змінюватися й переосмислюватися.

Декларація прав людини та громадянина, прийнята Національними Установчими зборами Франції 26 серпня 1789 р., та Біль про права, затверджений конгресом США 25 вересня 1791 р., стали першими юридичними актами, які закріпили категорію прав людини як юридичну, а не лише абстрактну філософську або етичну. Інакше кажучи, ці документи започаткували створення засобів із захисту та практичної реалізації прав кожної окремої особистості, тобто саме так закріплюється вимога толерування соціального Іншого. По суті, після їх затвердження актуалізується саме поняття «людина» — якщо раб є людиною, його права має захищати суспільство, якщо представники інших релігій, конфесій, інших етносів, інших рас належать до людства — вони перебувають під охороною закону. Іншими словами, «толерантність» у такому контексті — це відповідь на запитання, «як треба ставитися до Іншого, зважаючи на те, що він — людина». І послідовно до категорії «людина» долучалися «раби», «жінки», «робітники» тощо, з ідеологічною, а інколи й фізичною боротьбою за це долучення.

Нині результати цього процесу закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Показовими є чітко окреслені суб'єкти й атрибути, щодо яких толерація має бути не лише нормою, але обов'язком: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні й інші переконання, національність, соціальне походження, майновий та інший стан людини, незалежно від статусу країни чи території, з якої вона походить [4]. Зауважимо, що всі ці норми вже від початку документа стосуються народженої людини («всі люди народжуються вільними та рівними в гідності й правах» [4]). Тож після питання щодо прав релігійних меншин, жінок, рабів тощо, виникає проблема визнання прав ненародженої дитини. Тобто ключове запитання дебатів навколо абортів: чи є ненароджена істота, яка розвивається в жіночому тілі, людиною? І від відповіді залежить, чи є аборт порушенням права людини на життя, чи ж його заборона заперечує права жінки на операції з власним тілом.

Під час розгляду реалізації толерантності у світі необхідно звернути увагу на проблему використання зброї для захисту прав людини. Серед яскравих прикладів останніх десятиріч — війни в Афганістані, Ірані, Чечні, Югославії та ін. Проблема полягає в тому, що практичних механізмів розрізнення ситуацій, коли «захист прав» є справді таким, а де є лише гаслом, що використовується задля досягнення інших цілей, не існує (як свідчить практика останніх років).

Відповідно до реалій ХХ–ХХІ с., принцип «захистимо мир віійною» набуває більшого поширення, ніж принцип «створимо світ без війни». Власне, це положення добре ілюструють слова Мадлен

Олбрайт: «перешкодити геноциду може лише серйозна військова операція» [6, с. 131].

Певним узагальненням питання реалізації толерантності в міжнародних відносинах є точка зору професора Принстонського університету Майкла Уолцера щодо обов'язків держави:

«Визначальним обов'язком держави є охорона життя та захисту своїх громадян. Якщо воно не здатне впоратись з цим завданням, то не допоможе і мешканцям інших країн. Другим є «не нашкодь», третім — захистити громадян від катастроф, четвертим — допомога тим, хто намагається поліпшити своє життя. Усі ці завдання перебувають у площині створення досконалішої та менш репресивної політичної системи» [6, с. 73].

У межах релігійного світогляду розглянемо передусім дві моделі толерантності — християнську й ісламську, і передусім відзначимо в їх межах специфічні типи світогляду, які можна описати як «єдність зовнішньої та внутрішньої релігійності» та «дисонанс зовнішньої й внутрішньої релігійності». Третій тип — формальна релігійність (у такому разі йдеться про релігію як маркер самовизначення, а не систему регулювання відносин зі світом). Практика свідчить, що люди цього типу світогляду в житті керуються моральними нормами секулярного суспільства, тому недоцільно розглядати його окремо.

Вихідний пункт християнства полягає в тому, що всі хрещені люди стають частиною Христового Тіла, Церкви, завдання якої — «долучення всіх людей до єднання в Христі», «навернення їх до темниці Христа» [2, с. 10; 10, с. 379, 445, 461]. Слід зауважити, що обмежень цього долучення не існує. Нормою має бути не толерувати, а любити — «люби Господа Бога свого всім серцем своїм, всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, і свого ближнього, як самого себе» [Лк. 10, 27], «любіть один одного, як Я полюбив вас» [Йо. 13, 34]. Іншими словами, для християнина, який живе вірою, толерантність — не мета, за яку слід боротися, а радше — вихідна точка. І в такому контексті ділитися вірою в Бога, свідчення про Христа і буде проявом любові (до Бога, людини). Показовими є слова Папи Франциска I щодо джерела евангелізаційної діяльності: «Якщо ж людина прийняла ту любов, яка повернула їй сенс життя, чи може вона зрестися бажання поділитися з іншими?» [1, пп. 1, 7]. І в такому ж контексті власне відбувається і толерування розбіжностей (не пов'язаних з догматикою) в межах Церкви — як цінності. Водночас, чітко вказано: не можна толерувати того, що віддаляє від Бога. «У різних політичних та культурних ситуаціях, різні люди й суспільства по-різному зрозуміли вість, яку виголосив Христос. І її сприйняття, і слідування християнській обрядовості інколи можуть взаємодоповнюватися, але не мають бути взаємовиключними» [1, с. 185–186]. Власне, молитви за мир в Асизі й екуменічні зустрічі свідчать про толерантність як тяжіння до єдності, реалізацію припису любові.

Аналогічним чином можна говорити і про розмаїття обрядів у Католицькій Церкві, два чинні літургійні календарі з розбіжностями в датах святкування навіть провідних свят — Пасхи та Різдва, принцип рівності православних Церков.

У цьому сенсі можна одразу ж розглянути інший тип релігійного світогляду, означений вище як фарисейський. Якщо звернутися до християнської діяльності XVIII–XX ст., можна віднайти мотивацію, подібну до висловленої президентом США Уільям Маккінлі: «Я зрозумів, що нам нічого не залишається робити, окрім як приєднати до нас Філіппіни для того, щоб нести провіситу їх мешканцям, залучити їх до цивілізації, навести в християнську віру» [6, с. 39]. Іншими словами, політична мотивація потребує релігійного обґрунтування. І, що достатньо важливо, це необхідно і для головної дійової особи: «Бог говорить те, що ми хочемо почути». Толерантність у такому контексті трансформується в поблажливість до самого факту існування Іншого, але принципового несприйняття його права відрізнятись. Очевидно, що такий підхід не може не викликати реакції спротиву і в Іншого, і в представників першого типу релігійного світогляду. Так, у 1900 р. Вільям Брайан зазначав: «...безперечно, наш обов'язок — день за днем поширювати Євангеліє Христа, але хто сказав, що ми маємо при цьому користуватися динамітом та шаблею?» [6, с. 42].

Цікавим феноменом сучасності є деформація релігійного світогляду під впливом секулярного. Ідеться про тих політиків, які щиро вважають, що «йдуть за Богом», але висловлюються наступним чином: «віковічна мудрість свідчить про те, що в реальному житті уряди не можуть керуватися у своїх діях біблійними нормами» [6, с. 79]. Цікавою в цьому контексті є також цитата (стосовно заклику Дж. Буша до помсти за теракт 11 вересня): «Хіба не було б логічно для вищої посадової особи Америки звернутися до своїх співгромадян з проханням прислухатися до поради Ісуса з Назарета, політичного філософа (курсив мій — М. Я.), якого так люблять усі, і подарувати прощення всім тим, хто вчинив злочин проти США?» [6, с. 79]. Власне, парадоксальним для християнина є вже саме визначення Ісуса як «політичного філософа». І ще парадоксальнішим стає використання цих слів у контексті попереднього твердження: «батьки виховали мене в католицькій вірі» [6, с. 20].

Повертаючись до загального релігійного дискурсу, відзначимо ще площину екуменізму (міжконфесійного діалогу) або ж міжрелігійного діалогу як специфічну форму реалізації толерантності. У такому разі толерантність — збереження самоідентичності, визнання права Іншого відрізнятись, свідомість того, що власна релігія є найпростішим шляхом до Істини, вихід назустріч Іншому з метою об'єднання зусиль для виконання певних завдань цього світу в надії на те, що така робота покаже Іншому найпростіший шлях до Бога.

Також необхідно сказати про певну девіантну форму релігійного дискурсу, де толерантність стає псевдоезотеричною еклектикою.

Розглядаючи іслам, відзначимо дещо інші акценти толерантності. Ставлення до Іншого формується з використанням двох світоглядних підходів — у межах першого Інший стає тим, на кого спрямовується дауа, в межах другого — Інший сприймається як той, кого потрібно підкорити (і власне, тут ідеться вже про певну девіацію світогляду). Ісламська концепція дауа базується на приписах Корану, діях пророка Мухаммада та його настановах, які він залишив своїм сподвижникам, і фатвах учених. Важливим для розуміння суті дауа є твердження хадису: «кожна дитина народжується в природному стані (фітра), а вже потім батьки роблять з неї юдея, християнина чи вогнепоклонника» [9, с. 257]. Іслам тлумачиться як первісний стан людини. І заклик до ісламу — це заклик Іншого повернутися до себе справжнього. Водночас визнається, що існує багато шляхів до Бога, просто іслам серед них — найшвидший і найпростіший. Специфіка втілення ісламу в реальних історичних культурах зумовила виникнення мазхабів, які відрізняються між собою підходами до вирішення правових питань. Таким чином формується внутрішньокультурне толерування розмаїття релігійного життя. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що в межах ісламського типу світогляду визнається право Іншого зберігати власну інакшість. Водночас, якщо вираження цієї інакшості — релігійний вибір поза ісламом (за умови ознайомлення з його суттю), бути Іншим — означає помилятися.

Девіацією релігійного типу світогляду (безвідносно до того, йдеться про християнство чи іслам) є позбавлення Іншого права зберігати власну інакшість, змушення до зречення власної ідентичності (і зовнішньої, і внутрішньої). Прикладами таких девіацій є насильницьке хрещення Київської Русі, євреїв та арабів в Андалузії, насильницькі дії щодо християн у Пакистані, Ірані та ін.

Специфічний виклик сучасності — проблема взаємного толерування представниками релігійного та секулярного світоглядів. Показовим свідченням чого є специфіка політики лаїцизму у Франції, згідно з якою теоретично всі мають право на свободу совісті, але не мають права демонструвати власну релігійну ідентичність у публічних місцях.

Бізнес-відносини в усі часи безпосередньо пов'язані з проблемою толерантності. Особливо ті їх форми, які безпосередньо долучають дійових осіб до міжкультурних комунікацій з представниками різних типів світогляду. Так, туристичний бізнес уже від виникнення потребує наявності Іншого, його прийняття та пізнання. У девіантній формі відбуваються приниження й використання Іншого. Тобто толерантність у сфері бізнесу набуває акцентів або утилітарних, або ж суто споживацьких. Саме інакшість стає товаром. Толерантність до Іншого є не лише певною ідеальною реальністю, якої слід прагнути,

але необхідним мінімумом для існування туризму, що виражається в здатностях відмовлятися від негативних стереотипів сприйняття Іншого, формувати контрстереотипи тощо. Толерантність — необхідна складова для розвитку і внутрішнього, і зовнішнього туризму. Так, для туроператорів та чи інша країна являє собою лише дестинацію, точку на карті, куди можна відправляти туристів, заробляючи на цьому гроші. І будь-які місцеві звичаї чи закони не осуджуються як такі, що різняться або є нетолерантними, але просто фіксується наявність певних заборон і туриста застерігають від певних дій, які можуть ускладнити перебування на відпочинку. Причому слова, які добираються для застороги, містять не більше негативних конотацій у ставленні до звичаїв чи законів, аніж ті, які застерігають від небезпек природного походження [8, с. 3, 99]. Іншими словами, звичаї та закони тієї чи іншої держави подано як об'єктивну реальність, яку слід просто прийняти як наявний факт, реальність, яка не стає предметом обговорення.

Підсумовуючи роздуми над темою, можна стверджувати таке.

– У світському дискурсі толерантність існує у таких формах: терпимість у ставленні до інших (компроміс для збереження миру), еkleктика (прийняття інших без зацікавлення щодо їх особливостей та потреб), моральний стоїцизм (інший має право бути іншим, хоча прояви його індивідуальності можуть бути мені неприємними), відкритість (зацікавленість інакшістю, бажання навчатися в інших), захопленість відмінностями (як необхідною складовою розвитку людства).

– У релігійному дискурсі проблема толерантності існує у двох ви- мірах: теоретичному (кожна з релігій проголошує свободу совісті) та практичному (реалізація або заперечення теоретичного в реальних обставинах життя). Ставлення до «Іншого», яке демонструватиме носій релігійного типу світогляду, визначатиметься двома факто- рами: знанням засад власної релігії та здатністю дотримувати цього ідеалу в житті перед обличчям реальної загрози зі сторони «Іншого». Так, для багатьох бірелігійних суспільств, які традиційно протягом століть демонстрували високий рівень міжрелігійної толерантності, війна чи діяльність терористичних угруповань стають викликами, і здатність суспільства демонструвати високий рівень толерантності на тлі цих викликів найчастіше є мінімальною, що засвідчують події на теренах колишньої Югославії, в Чечні, Ізраїлі, Нігерії тощо.

– Для релігійного і секулярного світоглядів, орієнтованих на біз- нес, внутрішнє ставлення дійових осіб беззаперечно залежить від здатності дотримувати світоглядної парадигми, яку людина визнає. Водночас, факти свідчать, що для бізнес-відносин характерним є то- лерування інаковості для прибутку і можливим є відхід від норм релігії. Такий атрибут діалогу, як «вихід назустріч» Іншому, в біз- нес-відносинах не поодиноким акція релігійних лідерів чи окремих

організацій, а норма, своєрідне знаряддя досягнення мети; не акт доброї волі, а необхідність. І парадоксом сучасного світу є те, що така специфічна толерантність заради необхідності доволі дієва, зважаючи на темпи зростання туризму в країнах мусульманського Сходу (до 13 %, порівняно з попереднім роком). Таким чином, бізнес стає своєрідним засобом боротьби за мир у сучасному світі, хоча, водночас, і простором, учасники якого часто зрікаються релігійних приписів (розповсюджуючи алкоголь, тютюн, наркотики, заохочуючи або сприймаючи як норму різні ступені оголення на пляжах, припускаючи проживання в одній кімнаті готелів неодружених пар тощо). Питання ксенофобії у сфері бізнесу зникає як нерентабельне, її прояви є відвертою аномалією, яка не заохочується учасниками туристичного ринку. Така комерціалізаційна основа моралі — своєрідний виклик і для представників світського гуманізму, і для членів релігійних спільнот.

Подальшим напрямом дослідження є поглиблений розгляд проблеми формування засад толерування Іншого під час підготовки фахівців з менеджменту туристичного бізнесу.

Список літератури

1. Franciscus Adhortacja apostolska Evangelii gaudium O głoszeniu Ewangelii w dzisiejszym świecie [Електронний ресурс] / Franciscus. — Режим доступу : http://w2.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html. — Назва з екрана.
2. Jan Paweł II Redemptor hominis / Jan Paweł II. — Warszawa : Osrodek dokumentacji i studiów społecznych, 1979. — 79 p.
3. Locke J. First Letter Concerning Toleration [Електронний ресурс] / John Locke. — Режим доступу : <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/locke/toleration.pdf> — 45 p. — Назва з екрана.
4. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml. — Загл. с экрана.
5. Иоанн Павел II Переступить порог надежды / Иоанн Павел II. — М. : Истина и Жизнь, 1995. — 274 с.
6. Олбрайт М. Религия и мировая политика / Мадлен Олбрайт ; [пер. с англ.]. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 352 с.
7. Пейн Т. Права людини / Томас Пейн ; [пер. з англ. І. Савчака]. — Львів : Літопис, 2000. — 283 с.
8. Пляжный отдых: сезон 2010–2011. Арабские Эмираты. Таиланд. Испания. — Idriska-tour.com. — 248 с.
9. Сахих Аль-Бухари (краткое изложение). Мухтасар (полный вариант) / составил имам Абу-ль-Аббас Ахмад бин Абд аль-Латиф аз-Зубайди; [Пер. с арабск. Владимир Абдулла Нирша]. — М. : Умма, 2003. — 959 с.
10. Экуменическое движение. Антология ключевых текстов / сост. М. Киннемон, Б. Коул. — М. : ББИ, 2002. — 632 с.

Надійшла до редколегії 15.08.2014 р.

**ПУБЛІЦИСТИКА Ю. ЛИПИ ТА М. ШЛЕМКЕВИЧА:
НАЦІОНАЛЬНІ ПИТАННЯ**

Досліджується висвітлення національних питань у публіцистиці Ю. Липи та М. Шлемкевича. Здійснено порівняльний аналіз ключових аспектів розуміння національних питань українців у філософській спадщині публіцистів.

Ключові слова: Ю. Липа, М. Шлемкевич, публіцистика, національні питання.

Исследуется освещение национальных вопросов в публицистике Ю. Липы и Н. Шлемкевича. Осуществлен сравнительный анализ ключевых аспектов понимания национальных вопросов украинцев в философском наследии публицистов.

Ключевые слова: Ю. Липа, Н. Шлемкевич, публицистика, национальные вопросы.

The picture of the national questions in Y. Lypa's and N. Shlemkevich's publicism is investigated. The comparative analysis of understanding of key aspects of the ukrainian national questions in philosophical heritage of publicists is done.

Key words: Y. Lypa, N. Shlemkevich, publicism, national questions.

Перша половина ХХ ст. була багатою на доленосні події для українського народу: дві революції та світові війни, голодомор, репресії, встановлення більшовицького режиму, нова економічна політика, насильницька колективізація й індустріалізація, боротьба за незалежність України, — усе це не тільки вплинуло на українське суспільство, а й стало стимулом для створення публіцистичних праць та філософських концепцій, прочитання яких у сучасних умовах є винятково актуальним і виправданим. Економічні, соціальні, політичні та культурні кризи, зумовлені історичними подіями й властиві для означеного часу, мають місце в Україні та світі й нині, на початку ХХІ ст. При цьому одними з найгостріших сучасних проблем для України є національні питання та вибудовування концепцій й орієнтирів розвитку держави. До публіцистів-філософів, котрі звертались до питань української екзистенції та національного характеру, належать Ю. Липа та М. Шлемкевич.

Мета статті — дослідити специфіку трактування національних питань у публіцистичній спадщині Ю. Липи та М. Шлемкевича, викремити спільні та відмінні ознаки. Актуальність розвідки зумовлена, по-перше, потребою оновлення методологічних засад вивчення доробку Ю. Липи та М. Шлемкевича; по-друге, необхідністю поглиблення знань про їхні творчі особистості; по-третє, важливістю науково-теоретичного опрацювання проблеми національних питань.

Об'єктом дослідження є публіцистичні праці Ю. Липи «Призначення України» та М. Шлемкевича «Загублена українська людина»,

«Галичанство», «Душа і пісня». Предмет — специфіка осмислення національних питань українців у працях означених митців.

У ХХІ ст. українська журналістика, без сумніву, стає «четвертою владою», потужним інструментом керування суспільною свідомістю та засобом формування напрямів розвитку держави. Саме засоби масової інформації відіграють важливу роль у побудові відносин між народом та владою, є посередником у їхній комунікації, а також можуть застосовуватися як дієва зброя в інформаційній війні. У постіндустріальному суспільстві поряд з відкритими воєнними діями поширенням явищем для досягнення політичних цілей є використання ЗМІ, як результат — кардинально змінюється картина світу, знищується національна ідентичність народу та цілісність держави.

Публіцистичні праці вчені зазвичай трактують як «найвищий рівень журналістської майстерності» [4]. Так, І. Михайлин подає таке визначення поняття «публіцистика»: «це своєрідний тип творчості, предметом якого є актуальні явища й важливі питання поточного життя суспільства, а метод їх освоєння характеризується поєднанням логічно-абстрактного й конкретно-образного мислення, внаслідок чого створюється нова духовно-інтелектуальна цінність (публіцистичний твір), спрямована на дослідження, узагальнення й пояснення явищ життя, з метою впливу на громадську думку й суспільну свідомість» [17]. Отже, особлива роль серед засобів масової інформації у формуванні суспільної свідомості належить саме публіцистиці, адже вона, на думку Л. Василик, «порушує визначальні для соціуму проблеми, не лише інформує, а й формує суспільну думку, в тому числі з найважливіших націєтворчих аспектів, утверджує національну ідентичність та визначає дискурсивні перспективи розвитку українського суспільства» [4].

У нинішніх умовах інформаційної війни, що ведеться між Україною та Росією, в період становлення головних засад для розвитку українського суспільства в публіцистиці актуалізуються проблеми національного характеру, ментальності, державотворення, геополітичних орієнтирів країни, а, отже, сучасні публіцисти стають головними учасниками процесу відродження національної свідомості, саме тому аналіз публіцистичних праць є винятково актуальним та важливим.

Учені по-різному називають публіцистику, що піднімає питання націєтворення та української екзистенції, адже вона не тільки описує актуальні проблеми, пояснює й аналізує їх, претендує на концептуальну світоглядність. У науковій літературі трапляються такі дефініції, як світоглядна, світоглядницька, мисляча, концептуальна, філософська, ідеологічна тощо публіцистика, які майже завжди використовуються вченими як взаємозамінні. Таким чином, нині не існує чіткого розмежування цих понять, хоча, дослідивши етимологію слів, можна точніше визначити кожен термін.

На думку Т. Балди, «світоглядна публіцистика, безумовно, є найскладнішою ланкою в усій царині журналістської діяльності» [2, с.150]. Світоглядна публіцистика, як зазначає Й. Лось, «є словесною сферою моделювання свідомості, виявом незгасної активності, динамізму людського духу, політичним і морально-філософським освоєнням історії й актуальної суспільної практики, всеохопним засобом формування особистості, площиною вияву інтересів та вартостей людей, соціальних груп і націй, утіленням їх культурної ідентичності» [15].

Філософська публіцистика, на думку О. Зелениної [8], покликана задовольняти суспільний запит на тлумачення життя, вона має не тільки відображати виникнення і розвиток ідей, що впливають на сучасну дійсність, а й моделювати майбутнє, його мету в служінні суспільній моралі та справедливості. Публіцист повинен відчувати виклик часу, трансформувати його в образи й передавати суспільній свідомості, актуалізуючи в зрозумілій широкому колу читачів формі важливі світоглядні основи, бути каналом зв'язку між буденним і науковою свідомістю, забезпечувати смислові орієнтири в умовах суспільної трансформації та ціннісної кризи [8].

На нашу думку, праці Ю. Липи та М. Шлемкевича мають ознаки як світогледної, філософської, так і концептуальної публіцистики. У зв'язку із цим розглядати творчість митців можна з різних позицій, а вищезазначені терміни в контексті їхньої творчості не є взаємовиключними.

Теоретичне осмислення публіцистики, вивчення її найкращих зразків є нагальними потребами журналістикознавчої науки, адже, з одного боку, вони сприяють глибшому розумінню проблем суспільства та способів їх вирішення, з іншого — здатні «повернути публіцистиці як явищу журналістики пріоритет у структурі масовокомунікативних процесів» [4]. Високий рівень розвитку публіцистики в Україні слугує духовному розвитку нації, а також свідчить про демократичність і прогресивність держави, є впливовим інструментом у процесах консолідації суспільства, етносу, нації [2].

Публіцистична й філософська спадщина М. Шлемкевича відносно недавно стала предметом детального наукового аналізу в сучасній українській культурі, незважаючи на те, що ім'я публіциста було добре відоме за кордоном у другій половині ХХ ст., спочатку в Німеччині, а потім і в Америці. У 90-х рр. ХХ ст. статті про дослідника почали друкуватися в працях з історії української філософії, адже М. Шлемкевич поєднав у своїй творчості філософію і публіцистику. Його, без сумніву, можна назвати філософом-публіцистом, журналістом-філософом. Він одним із перших започаткував філософські засади публіцистики, те, що є актуальним у сучасній культурі — вимога часу, мас-медіа стають трибуною філософії. М. Шлемкевич розглядає філософські засади публіцистики як один із важливих

аспектів ширшої проблеми, а саме поєднання журналістики та філософії [21, с. 46-47].

Праці М. Шлемкевича досліджували такі науковці: В. Артюх [1], О. Гринечко [5], Л. Дениско [6], О. Кульчицький [12], Й. Лось [15], М. Титаренко [18] та ін.

Подібна ситуація простежується і з вивченням творчої спадщини Ю. Липи, яка так само є насамперед симбіозом публіцистики та філософії. Незважаючи на поліаспектність і міждисциплінарність праць публіциста, його творчий доробок тривалий час перебував поза увагою українських учених. У радянські часи видавалися лише деякі дослідження, проведені, зазвичай, у діаспорі (такими науковцями, як Б. Стебельський, Є. Маланюк). Це пов'язано насамперед із тим, що Ю. Липа був забороненим автором в Україні через свої націоналістичні, неприйнятні для радянської влади, погляди. Творчість Ю. Липи в часи СРСР вважалася «ідеологічно шкідливою». Так, у загальному огляді української літератури Західної України, Буковини та Закарпаття (1918–1932) доктор філологічних наук Б. Буряк варшавську літературно-мистецьку групу «Танк», засновником і учасником якої був Ю. Липа, назвав «націоналістично-фашистською» [9, с. 449]. Лише зі здобуттям Україною статусу незалежної держави публіцист знову повернувся до вітчизняного читача, а його творчість активно почали досліджувати науковці. Загалом напрацювання Ю. Липи привертати увагу таких дослідників, як І. Жифарська [7], Г. Ковальський [10], І. Козій [11], О. Кушнір [13], Є. Маланюк [16], Л. Череватенко [20] та ін.

У праці «Загублена українська людина» М. Шлемкевич, котрего беззаперечно можна назвати видатним українським мислителем, етнологом і публіцистом, крізь призму світоглядних настанов українців досліджує народження, формування, розщеплення, за- (роз-)губленість тогочасної української людини в умовах політичного конформізму. Автор також детально розглядає моральну кризу української душі, яка сформувалася на тлі історичних умов та суспільних криз (соціальної, культурної, політичної, економічної). Так, на думку публіциста, українська людина того часу, дозволивши підпорядкувати себе абстрактній ідеї, відсторонилася від християнської моралі, а український науковий світогляд, втрапивши істину, трансформувався в примітивну агітку. Митець також розглядає поняття етичних ідеалів, суспільних цінностей, досліджує «заблукану творчість», у межах якої художня література стала одним із засобів «ідеологічного ошукання», а також осмислює кризу сім'ї, що була пов'язана, на думку автора, насамперед із жіночою емансипацією та сексуальною революцією, що відбулася у ХХ ст. Таким чином, публіцист здійснює глибокий аналіз проблем української ментальності на всіх рівнях: культурному, моральному, творчому, інтимному.

Виявити покликання українського народу, призначення України — головна мета творчого пошуку Ю. Липи. Відповіді на ці запитання митець шукав протягом усього свого життя [3]. У книзі «Призначення України» він міркує як про історію духовного світу українців, так і про пріоритети розвитку української нації. Призначення України Ю. Липа вивчає крізь концепцію раси, розглядаючи її з антропологічної, історичної, демографічної і з найважливішої — психологічної — сторін. Раса, згідно з Ю. Липою, — це «велика духовна одність з боку морального, чуттєвого» [14, с. 102], «цілість населення, що його духовні прикмети, укриті й явні (як звичаї, мова), а також антропобіологічні риси становлять виразну цілість упродовж часу (історії)» [14, с. 103]. Призначення України публіцист вбачає тільки в ній самій [14, с. 4], заглибленні у власну історію, традиції, культуру, розуміння свого внутрішнього світу, створенні власних ідей розвитку: «Історія дає передусім можливість розуміння власного характеру: як же ж можна хоч найменшу дрібницю відкинути в ній, не стараючись навіть зрозуміти її?» [14, с. 109]. Публіцист переконаний, що визначити пріоритетні ідеї нації (за його термінологією — «раси») — це найбільший скарб для держави: «Пізнати їх — це пізнати дороги виявлення української збірної енергії. Тільки по таким пізнанням можна говорити про кермування, що є постійною орієнтацією в чужих намірах і своїх можливостях. Українські генеральні ідеї — це більш чи менш глибокі вияви українського расового «я» [14, с. 145].

Творчі й наукові зацікавлення вітчизняних публіцистів-філософів М. Шлемкевича та Ю. Липи збігаються: увагу обох науковців привертають доля Батьківщини, проблеми українського національного характеру та методи подолання національних проблем. Їхні праці були опубліковані в різний час (твори М. Шлемкевича «Прогулька до великої столиці. Гутірка при ватрі про світогляд і характер» — у 1947 р., «Загублена українська людина» — у 1954 р., «Галичанство» — у 1956 р., «Душа і пісня» — у 1956 р., а праця «Призначення України» Ю. Липи — у 1938 р.). Незважаючи на те, що кожен публіцист висвітлює ключові проблеми по-своєму, насамперед крізь призму власного «я», у них є спільні думки й ідеї. Зокрема, дослідники виокремлюють такі риси українського національного характеру, як релігійність, любов до природи, праці, індивідуалізм (але М. Шлемкевич, на відміну від Ю. Липи, надає цій рисі негативного тлумачення), меншовартість, потяг до справедливості, естетизм, особлива роль жінки, матері в суспільстві.

М. Шлемкевич розглядає український індивідуалізм, окреслюючи його коротко — індивідуалізм без індивідуальностей: «...індивідуальність це ж ясна окрема форма. Наш індивідуалізм — це боязнь форми» [14, с. 53], — й зневажливо називаючи його «гіперіндивідуалізмом». Ю. Липа натомість висловлюється про індивідуалізм

м'якше та прихильніше: «Ця риса, мальовничий індивідуалізм — це те, що перше впадає до очей чужинцеві» [14, с. 186].

У статті «Душа і пісня» М. Шлемкевич говорить про комплекс меншовартості українців, застерігаючи: «Ми занадто часто зовнішніми впливами пояснюємо наші внутрішні вияви» [22, с. 49]. Ю. Липа вважає, що незнання головних ідей своєї держави неодмінно призводить до утвердження у свідомості українців їх меншовартості, поширення думки про їхню матеріальну й духовну слабкість і необхідність допомоги. Як приклад публіцист називає затишшя після поразки 1917–1923 рр.

М. Шлемкевич у своїх працях особливе місце надає українській пісні. Вона, на думку публіциста, — праматерія української душі, в ній відображається все: думки, переживання, це «наше найбільше щастя і наші скарби — це наше благословенство і наше прокляття одночасно» [21, с. 49]. Ю. Липа не акцентує на цій особливості українського національного характеру, зауважуючи тільки: «І коли б ми описували межі старої української духовності, то треба було б узяти музичний образ, одну з таких частин українських хорових пісень» [14].

М. Шлемкевич у праці «Загублена українська людина» викриває велику кількість негативних рис українського народу: «захитаний світогляд», безініціативність, брак відваги, активності, яскравих думок. Ю. Липа навпаки — більше говорить про позитивні риси українства, серед яких: працьовитість, моральність, ввічливість, любов до власного роду, родини, природи; терплячість, гідність, бережливість тощо.

Аналізуючи національно-визвольні події 1917–1923 рр., Ю. Липа однією з причин поразки вважає те, що інтелігенція не використала максимально всіх засобів для побудови держави. М. Шлемкевич зазначає, що інтелігентна людина не може створити держави й утримати її. Для цього потрібні сили, сильна людина, а не вільний дух, притаманний українському національному характерові [22, с. 7]. Інтелігенція у світосприйнятті М. Шлемкевича перебуває осторонь національної кризи, не знає, «що дати для розради».

Важливим аспектом, на думку Ю. Липи, є пошук українцями причин їхньої державної невдачі, боротьба, прояв активності, адже зазвичай, на його думку, український народ поводить пасивно. М. Шлемкевич відзначає: українці розгублені, не знають, що робити. Ні прості люди, ні інтелігенція, ні інші країни не можуть допомогти, оскільки всі перебувають у моральній кризі. У карколомних подіях ХХ ст. українська людина втратила чіткі світоглядні, моральні й естетичні орієнтири свого існування [1, с. 8]: «Загублена людина живе в нас, і плаче в нас» [19, с. 11]. Захоплюючись минулими, вже сказаними ідеями, ідеалами, вона не спроможна створити щось нове: «На

перехресті доріг стоїть українська душа в латаній свитині, зшитій із поношених і потертих мислей» [22, с. 7].

Із важливістю плекання традицій та традиціоналізму погоджуються обидва публіцисти. Так, на думку М. Шлемкевича, Україні потрібне виховання насамперед «сильної людини», а не «вільного духу». Доки цього не станеться, українська людина буде «загубленою». Таким чином, М. Шлемкевич убачає виховання «сильних» людей в постійному звертанні до традиційної української культури. «Сильною», на його думку, є людина, котра «глибоко закорена у традиції» [22, с. 131]. Про важливість традицій пише і Ю. Липа, наголошуючи, що в Україні є духовні сили: це сили «традиціоналізму».

Отже, незважаючи на певною мірою відмінні погляди, публіцисти доходять спільного висновку. Головне завдання-призначення України, на думку Ю. Липи, «збудити енергію одиниці, гармонійно сполучити з енергією цілої раси і, що найважливіше, дати ритм постійної продуктивності цілої державної збірності» [14, с. 176] і дбати, «щоб кожен її громадянин був на своїм місці, тобто там, де може вказати якнайбільшу продуктивність» [14, с. 177]. Про це говорить і М. Шлемкевич, адже, на його думку, українське суспільство потребує «консолідації душ».

Порятунок українців М. Шлемкевич убачає в них самих, оскільки: «Світ не має що дати нам для розради. Його мисль так само в кризі» [14, с. 37]. Саме тому публіцист у праці «Прогулька до великої столиці. Гутірка при ватрі про світогляд і характер» закликає молодь зважитися на те, щоб «думки нарешті стали ділом», поставити чіткі цілі перед собою та вибудувати власний світогляд, проукраїнський. Про це говорить і Ю. Липа, адже, повторимося, призначення України, на його думку, тільки в ній самій [14, с. 4], заглибленні у власні історію, традиції, культуру, пошук питомої української концепції розвитку держави.

Отже, як М. Шлемкевич, так і Ю. Липа піднімали питання, які й нині є особливо актуальними. Праці публіцистів сповнені роздумами про майбутнє держави, потягом до вдосконалення української нації, вирішенням національних проблем, комплексів, що вкорінювалися у свідомість протягом століть. У мислителів є як спільні, так і відмінні погляди на національні питання, але мета їх доробку одна — побачити в майбутньому сильну, незалежну Україну з власними орієнтирами, ідеями, концепцією державотворення. Запорука успішної країни, на думку митців, — у єдності. Загалом філософська публіцистика сполучає три часові проміжки: минуле, сучасне та майбутнє. Так, на думку О. Зелениної, філософська публіцистика «відображає історію виникнення і розвитку ідей, що вплинули на сучасну дійсність» [8, с. 101], «завжди пов'язана з епохою, духом часу» [8, с. 101], а, отже, творить «історію сучасності», на основі якої моделює майбутнє [8, с. 101]. Таким чином, вивчення публіцистики

М. Шлемкевича і Ю. Липи сприяє розумінню проблем української ментальності, національного характеру, етнічних особливостей народу, історії, що, у свою чергу, зумовлює вибудування комплексних засад для створення в майбутньому міцної держави та соціальних канонів, що відповідатимуть гідному рівню життя українців, про які митці говорили ще багато років тому. У цьому контексті перспективним є дослідження публіцистики, що піднімає національні питання, а також специфіку трактування понять «світоглядна публіцистика», «концептуальна публіцистика», «філософська публіцистика» тощо.

Список літератури

1. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації [Електронний ресурс] / В. Артюх. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilosNauk/2009/203.pdf. — Назва з екрана.
2. Балда Т. Публіцистика — авангард руху / Т. Балда // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. Серія: Журналістика. — 2004. — Вип. 25. — С. 149–154.
3. Блажеєвська Ю. Репрезентація національного характеру в публіцистиці Ю. Липи (за працями «Призначення України» та «Українська раса» / Ю. М. Блажеєвська // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — № 39. — Харків : ХДАК, 2013. — С. 26–33.
4. Василик Л. Концептуальна публіцистика як виразник національної ідентичності [Електронний ресурс] / Л. Василик. — Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1592/43/>. — Назва з екрана.
5. Гринечко О. Спільнота в контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича [Електронний ресурс] / О. Гринечко. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/nvnu/filosof/2009_19/R3/Grynechko.pdf. — Назва з екрана.
6. Дениско Л. Шлемкевич: філософ і публіцист / Л. Дениско // Філософські перипетії : вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. — №778. — 2007. — С. 46–50.
7. Жифарська І. Генеральні ідеї українства в історіософському баченні Юрія Липи / І. Жифарська // Віс. Запоріз. нац. ун-ту. Філологічні науки. 2008. — №2. — С. 72–76.
8. Зеленина Е. Философская публицистика: ценностно-смысловые аспекты / Е. Зеленина // Вопр. теории и практики журналистики. — 2013. — № 1. — С. 100–110.
9. Історія української літератури : у 8-и т. / за ред. Є. Кирилюка. — Київ : Наук. думка, 1970. — Т.6. — 514 с.
10. Ковальський Г. Традиціоналістична концепція Ю. Липи / Г. Ковальський // Наука. Релігія. Суспільство. Держ. ун-т інформатики і штучного інтелекту МОН України [та ін.]. — Донецьк : Наука і освіта, 2010. — №1. — С. 36–39.
11. Козій І. Історіософські погляди Юрія Липи / І. Козій // Наука. Релігія. Суспільство. Держ. ун-т інформатики і штучного інтелекту МОН України [та ін.]. — Донецьк : Наука і освіта, 2008. — №1. — С. 60–65.

12. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії / О. Кульчицький // Шлемкевич М. Сутність філософії. — Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен, 1981. — 254 с.
13. Кушнір О. Виступи Юрія Липи в розрізі європейської та української публіцистики 1920-1940-х років / О. Кушнір // Діалог : медіа-студії. — 2010. — Вип.10. — С. 179–188.
14. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. — 2 вид. — Нью-Йорк : Б. в., 1953. — 305 с.
15. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу: навч. посіб. : у 2 ч. / Й. Лось. — Львів : ВЦ ЛІНУ ім. І. Франка, 2007. — Ч. 1. — 376 с.
16. Маланюк Є. Юрій Липа — поет / Є. Маланюк // Книга спостережень. Проза. — Торонто : Гомін України, Ч.20, 1962. — С. 225–238.
17. Михайлин І. Основи журналістики : підручник / І. Михайлин. — Київ : ЦУЛ, 2002. — 282 с.
18. Титаренко М. Провідна верства. Подолання комплексів (у контексті публіцистики М. Шлемкевича) / М. Титаренко // Вісн. Львів. нац. у-ту ім. І. Франка. Серія: Журналістика. 2004. — Вип. 25. — С. 171–178.
19. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа / ред. В. Храмова. — К. : Освіта, 1978. — С. 66–96.
20. Череватенко Л. «Господь міцним мене створив і душу дав нерозділиму» / Л. Череватенко // Дніпро. — 1991. — № 4. — С. 147–154.
21. Шлемкевич М. Галичанство / М. Шлемкевич. — Нью-Йорк-Торонто : Б. в., 1956. — 120 с.
22. Шлемкевич М. Душа і пісня / М. Шлемкевич // Українська душа / за ред. М. Шлемкевича. — Нью-Йорк-Торонто : Ключі, 1956. — 63 с.
23. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. — Нью-Йорк : Б. в., 1954. — 155 с.
24. Янчук О. Рання лірика Юрія Липи в контексті української поезії 20-х років ХХ століття / О. Янчук // Проблеми сучасного літературознавства. — 2002. — Вип. 11. — С. 138–149.

Надійшла до редколегії 14.08.2014 р.

УДК 336.717:004.

О. В. КРАСОТКІН

ПРОЦЕДУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОКУМЕНТООБИГУ ПРОЦЕСУ ЗАКУПІВЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ SAP ФУНКЦІОНАЛА SRM НА ПРИКЛАДІ АТ «ОТП БАНК»

Проаналізовано організацію електронного документообігу закупівлі в АТ «ОТП Банк» на прикладі автоматизованої системи «SAP», висвітлено процеси роботи із системою на різних рівнях.

Ключові слова: *автоматизована система електронного документообігу, електронний документ, електронний документообіг, елемент структурного плану проекту, інтерфейс, інформаційні технології, місце виникнення витрат, програмне забезпечення.*

Проанализирована организация электронного документооборота закупки в АО «ОТП Банк» на примере автоматизированной системы «SAP», рассмотрены процедуры работы с системой на разных уровнях.

Ключевые слова: *автоматизированная система электронного документооборота, электронный документ, электронный документооборот, элемент структурного плана проекта, интерфейс, информационные технологии, место возникновения расходов, программное обеспечение.*

Implemented analysis of electronic records management of procurement in SC «OTP Bank» on example of automated system «SAP», highlights process of working with the system on different levels.

Key words: *automatized system of electronic records management, electronic document, electronic records management, structural element of the project plan, interface, information technologies (IT), cost center, software.*

В умовах стратегії стрімкого розширення мережі ОТП Банку, кількості його філій, відділень, представництв, регіональних центрів постійно збільшується потреба Банку в різних товарах-послугах з метою забезпечення його життєдіяльності. Для автоматизації процесу закупівлі в Банку використовується система SAP.

SAP AG — це німецька компанія, яка спеціалізується на розробці програмного забезпечення для організацій, а саме автоматизованих систем управління такими внутрішніми процесами підприємства, як: бухгалтерський облік, торгівля, виробництво, фінанси, управління персоналом, управління складами тощо. Крім програмного забезпечення, фірма пропонує послуги з його впровадження, використовуючи для цього власну методологію (початкова назва ASAP — Accelerated SAP, згодом — ValueSAP).

Лінійка програмних продуктів компанії SAP містить стандартне ERP рішення — систему R/3. Це система високоєфективної обробки інформації, яка за допомогою інтеграції супроводжує всі процеси господарської діяльності банку. SAP R/3 є засобом для вирішення завдань щодо створення єдиної інформаційної бази, який працює в режимі реального часу, що забезпечує інтегровану обробку бізнес-процесів у сферах: управління персоналом та процесом закупівлі, бухгалтерського і податкового обліку, контролю та планування інвестицій, обліку витрат і розрахунків з постачальниками.

SAP — програмне забезпечення, що має архітектуру клієнт-сервера (встановлений і контролюється в ОТП-банку Угорщини). Існують 6 систем, які розмежовані за призначенням (тестування, навчання, продуктивна робота) і за функціональністю (управління персоналом і облік внутрішньогосподарських операцій банку). Ім'я користувача і пароль для входу в систему присвоюються співробітниками відділу підтримки SAP ОТП-Банку Угорщини.

Мета статті — проаналізувати та висвітлити схеми документообігу АТ «ОТП Банк» з використанням системи SAP і структуру модулів системи, надати інформацію щодо загального бізнес-процесу закупівлі й процесу затвердження заявок на закупівлю та платежів.

Об'єктом є документообіг АТ «ОТП Банк» в автоматизованій системі SAP.

Предмет статті — методи організації (початок, супроводження, закриття) закупівельних операцій в АТ «ОТП Банк».

Функціональність системи SAP використовується для закупівлі товарів та послуг, управління запасами, бухгалтерського обліку, обліку витрат і основних засобів, контролю за інвестиціями, управління персоналом, нарахування зарплати.

Означені операції відбиваються в таких модулях системи:

1. **FI** — фінанси: відображення господарських операцій банку в бухгалтерському обліку. Майже всі операції, здійснювані в інших модулях, відображаються в модулі FI у режимі «реального часу». Функціональністю FI забезпечуються облік, контроль та аналіз дебіторської й кредиторської заборгованостей, руху коштів, операцій з основними засобами тощо.

У межах модуля існують довідники, які використовуються в інших модулях, а саме: рахунки Головної книги — інші модулі за більшістю операцій ініціюють автоматичні «проводки» в балансі банку; довідник кредиторів — перш ніж увести в систему замовлення на поставку, необхідно, щоб картка відповідного постачальника була заведена в систему (єдиний та унікальний номер кредитора забезпечує ідентичність даних логістики й фінансового обліку); довідник дебіторів — перед уведенням у систему інформації про продаж будь-якої особі товарів або господарських послуг (наприклад, продаж мобільного телефону, автомобіля тощо) необхідно, щоб картка відповідного дебітора була заведена в систему; картотека основних засобів — процес закупівлі основних засобів завершується створенням відповідної інвентарної картки, аналізуючи яку, можна отримати повну історичну інформацію (зокрема про ініціатора купівлі).

2. **IM** — інвестиційний менеджмент: облік, контроль та аналіз інвестицій Банку. Усі закупівлі, оплати, переміщення, пов'язані з інвестиціями, водночас відображаються в бюджеті інвестицій. До початку поточного року спеціалісти управління фінансового контролю планують і вносять до системи SAP структуру інвестиційного бюджету. Після затвердження бюджету інвестицій інформація вноситься в систему SAP відповідно до проектів та СПП-елементів.

3. **CO** — контролінг: облік, контроль та аналіз поточних витрат Банку в розрізі статей та структурних підрозділів. Ієрархія МВВ, а також статті витрат, у межах яких здійснюються контроль і аналіз, визначається Управлінням фінансового контролю.

4. MM — управління матеріальними потоками: підтримка процесів закупівлі, зберігання, переміщення, списання матеріалів та послуг. Основним елементом модуля є довідник матеріалів. На рівні картки обліку матеріалу визначаються такі його основні характеристики: назва, одиниця вимірювання, підрозділ, відповідальний за закупівлю, рахунки головної книги, які використовуватимуться для обліку операцій з певним матеріалом, тощо.

5. SRM — управління заявками на закупівлю: створення і затвердження заявок на придбання товарів та послуг, а також підтвердження факту їх отримання [2].

Процес закупівлі починається з визначення потреб підрозділу банку в тих чи інших товарах або послугах. Для цього замовник у модулі SRM заповнює заявку на закупку, в якій можна зазначити товар чи послугу із запропонованого переліку.

Заявка на закупку затверджується на двох рівнях. На першому, в модулі SRM, керівник підрозділу підтверджує необхідність обраних товарів та послуг. На другому, в модулі SRM, фінансовий контролер перевіряє правильність заповнення заявки на закупку, наявність бюджету на це придбання та коректність МВВ і СПП-елементів. Затверджена в модулі SRM заявка на закупку надходить до системи SAP, яка аналізує відповідальну закупівельну організацію за кожним матеріалом заявки і розподіляє їх між відповідними закупівельними підрозділами.

Замовлення на закупівлю також підлягає узгодженню. На першому рівні воно затверджується керівником закупівельного підрозділу, котрий засвідчує, що цей матеріал можна закупити в конкретного постачальника за цією ціною та перевіряє коректність указаной в замовленні на закупівлю статті використання бюджету. На другому рівні замовлення узгоджується співробітником відділу внутрішньобанківського та податкового обліку, який перевіряє коректність зазначених рахунків витрат. Після цього відбуваються дві події, послідовність яких залежить від домовленостей з постачальником: надходження рахунку на оплату, що вводиться в систему співробітником бухгалтерії і підлягає електронному узгодженню з контролерами, після узгодження він сплачується; надходження товару/отримання послуги підтверджується в SRM замовником (якщо це надходження за заявкою на закупку) або в SAP закупівельником (якщо замовлення не надсилається на заявку на закупку) [1].

Таким чином, основними етапами процесу закупівлі є: заявка на закупівлю від підрозділів банку, замовлення постачальнику, рахунок про оплату від постачальника, оплата, отримання товару чи послуги.

Процес закупівлі деяких товарів та послуг відрізняється від описаного вище: операції зі страхування ризиків неповернення кредитів у SAP не обліковуються і не оплачуються.

Для замовлення товарів та послуг використовується система SAP, зокрема функціональність SRM. Необхідність в отриманні товарів/послуг для забезпечення виробничого процесу може виникнути в будь-якого співробітника банку. Така потреба зазначається в замовленні-повідомленні та надсилається на адресу замовника по Lotus Notes у вільному форматі. На підставі замовлення-повідомлення від ініціатора закупівлі по Lotus Notes замовник створює в SRM заявку на закупку (SRM Purchase request), яка має містити детальне описання товару/послуги. Для створення заявки на закупку замовник виконує такі дії: обирає необхідні матеріали/послуги із запропонованого списку, вказує їх кількість і бажану дату отримання, контактну інформацію про замовника ініціатора закупівлі: назву підрозділу, адресу, ПІБ контактної особи та контактний номер телефону. Обирає тип бюджету, на кошти з якого здійснюється придбання. Існують декілька варіантів вибору:

- ЗК — «MBB» — місце виникнення витрат — обирається в разі замовлення бланків, паперу, візитних карток, друкованих матеріалів, довіреностей, матеріалів для каси, канцтоварів, матеріалів для дрібних ремонтів, печаток, штампів, компакт-дисків, картриджів, тонерів, робіт з ТО автомобілів, тренінгів, інформаційно-консультаційних, рекламних і нотаріальних послуг, страхування тощо;

- ZW — «Невиробничі витрати» — замовлення води, продуктів харчування, посуду тощо;

- ZP — «СПП-елемент» — замовлення меблів, комп'ютерної та банківської техніки, автомобілів, кухонного обладнання, картин, сейфів, лайтбоксів, мобільних телефонів, ліцензій та програмного забезпечення, ремонтів основних засобів і т. ін. [4].

Заявка на закупівлю затверджується на двох рівнях. На першому керівник підрозділу замовника перевіряє необхідність і доцільність цієї закупівлі, вказаний MBB й затверджує або відхиляє заявку на закупівлю в SRM. Термін обробки заявки — 1 день. У разі незадоволення керівник підрозділу замовника надає коментарі з обґрунтуванням відмови. Затверджену на першому рівні заявку розглядає особа, котра виконує функції фінансового контролера, перевіряє наявність коштів у бюджеті банку на здійснення цієї закупівлі, а також правильність долучення матеріалу або послуги, що замовляється, до того чи іншого MBB або СПП-елемента і затверджує або відхиляє заявку на закупівлю в SRM. Термін обробки заявки — 1 день. У разі відхилення заявки, фінансовий контролер надає коментарі про причину відмови.

Статус заявки замовник може перевірити в будь-який момент. Заявка може мати такі статуси: у процесі затвердження (не пройшла всі рівні затвердження), відхилено (відхилено, і необхідно ознайомитися з коментарями), затверджено (в SRM заявка затверджено, і вона

надійшла для подальшої обробки до відповідної закупівельної організації).

Затверджена в SRM заявка на закупку надходить до SAP та передається до відповідної закупівельної організації.

Відповідальна особа-ініціатор закупівлі складає заявку на закупівлю товару/послуги з перевищенням бюджету в письмовій формі. Рішення про затвердження закупівлі товару/послуги з перевищенням бюджету за окремою бюджетною статтею, але в межах загального бюджету банку, затвердженого акціонерами на поточний фінансовий рік, приймають відповідальні члениправління згідно з лімітами, встановленими «Положенням про організацію закупівель, придбання товарів або послуг». Під час узгодження такої закупівлі відповідальний співробітник управління фінансового контролінгу головного офісу банку вводить до SAP перерозподіл бюджету між указаними в заявці статтями (СПП-елементами).

Усі заявки, введені й затверджені в SRM, надходять до SAP та, залежно від групи закупок, визначеної в картці обліку матеріалу, обробляються закупівельниками. Закупівельник аналізує отримані заявки й запаси означених матеріалів на складах і може: видати матеріал зі складу, згідно із заявкою; закупити матеріал у постачальника; відмовити у виконанні заявки, якщо матеріал/послуга вже не закуповується чи не передбачена для використання певним підрозділом, або заявка не містить усієї необхідної інформації [3].

У разі відмови у виконанні заявки закупівельник видаляє заявку із SAP і надсилає повідомлення по Lotus Notes замовникові з обґрунтуванням відмови. Від того, який об'єкт витрат указано, залежить подальше долучення товарів або послуг до тих чи інших СПП-елементів або МВВ, а також їх відображення в інвестиційних звітах. Відповідальність за коректне долучення до СПП-елементу або МВВ покладено на закупівельника. Якщо в системі не існує запису постачальника (у разі замовлення товарів/послуг у нового контрагента), закупівельник має надати у відділ внутрішньобанківського та податкового обліку для введення запису контрагента в систему такі документи: для контрагентів — юридичних осіб — копія/сканкопія по Lotus Notes рахунку на оплату, в якому зазначаються реквізити контрагента (повне найменування, адреса, банківські та податкові реквізити, контактні телефони й особи); для контрагентів — суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) і приватних підприємців (ПП) — копії/сканкопії по Lotus Notes рахунку на оплату з реквізитами контрагента (повне найменування, адреса, банківські та податкові реквізити, контактні телефони й особи), свідоцтва про реєстрацію СПД та документів про сплату єдиного податку.

Під час створення замовлення на поставку в SAP згідно з указаними в ньому МВВ та СПП-елементами, реєструється «обліг» — з бюджету цієї статті резервуються кошти на здійснення закупівлі.

Ці дані в режимі реального часу доступні для аналізу в SAP і один раз на добу оновлюються у звітах на SAP-порталі. Після створення замовлення на поставку/переміщення його номер відображається в заявці SRM [3].

Рахунок на оплату товарів/послуг: на підставі існуючих домовленостей постачальник надсилає документи на оплату (оригінали) закупівельникові, котрий протягом 1-го робочого дня з моменту отримання таких документів передає їх на оплату до відділу внутрішньобанківського й податкового обліку головного офісу банку. Факт отримання оригіналів документів на оплату відділом внутрішньобанківського та податкового обліку фіксується в журналі реєстрації вхідної документації цього відділу. Під час отримання оригіналів рахунків на оплату відповідальний співробітник відділу внутрішньобанківського та податкового обліку протягом 1-го робочого дня (в разі відсутності зауважень до документів на оплату) або протягом 1-го робочого дня з моменту виправлення зауважень виконує такі дії: наклеює на паперовий документ на оплату штрих-код, який у подальшому слугує ідентифікатором для електронного документа; сканує паперовий документ на оплату; після цього в системі зберігається його електронна копія з ідентифікатором; створює в системі вимогу на оплату, де зазначає постачальника, його платіжні реквізити, суму платежу, податків, номер замовлення на поставку, вводить номер штрих-кода з паперового документа на оплату, обирає «Адміністратора» рахунку-фактури, тобто особу, котра перша підтверджує платіж.

У результаті в системі створюється документ — «вимога на оплату», який має бути затверджений відповідальними особами (контролерами) в електронній формі таким чином: закупівельник, до якого в електронному вигляді надійшла «вимога на оплату», перевіряє відповідність рахунку на оплату введеному в системі замовлення на поставку і підтверджує, відхиляє або перенаправляє цей рахунок іншому відповідальному співробітнику; затверджена закупівельником «вимога на оплату» надходить на затвердження керівника відповідного закупівельного підрозділу, який підтверджує або відхиляє оплату; затверджена керівником відповідного закупівельного підрозділу «вимога на оплату» надходить на затвердження до співробітника управління фінансового контролінгу головного офісу банку, який перевіряє наявність бюджету для здійснення цієї оплати, наявність договору з постачальником, повноваження щодо дозволу на оплату рахунків відповідальними посадовими особами в межах лімітів, визначених у положенні про закупівлю. За умови неукладення договору з постачальником та якщо сума оплати перевищує ліміт у 5 000 євро, що є компетенцією начальників відповідних підрозділів банку, відповідальних за придбання певних товарів і послуг, співробітник управління фінансового контролінгу головного офісу банку надсилає

таку «вимогу на оплату» на затвердження членові правління; після затвердження на попередніх рівнях «вимога на оплату» надходить до відповідального співробітника відділу внутрішньобанківського та податкового обліку для остаточного затвердження.

Вищезазначені особи, відповідальні за затвердження в системі SAP «вимог на оплату», мають здійснювати моніторинг та обробку платежів, що надходять до системи на рівень їх затвердження, не менше трьох разів на день. Відповідальний співробітник відділу впровадження та підтримки системи SAP щотижня здійснює моніторинг незатверджених рахунків на оплату і надсилає повідомлення по Lotus Notes співробітникам, котрі своєчасно не затвердили платежі.

Оплата рахунку — відповідальний співробітник бухгалтерії виконує такі дії: перевіряє правильність платіжних реквізитів, сум, призначення платежу, затверджує вимогу на оплату, вмикає в системі «Програму платежів» для формування платіжних доручень за всіма затвердженими платежами, друкує платіжні доручення, запускає інтерфейс вивантаження платіжних доручень у систему Payments. Після сплати рахунку в системі оновлюються дані таких звітів: рахунків головної книги, кредиторської заборгованості, інвестиційних звітів з передплат, статусу замовлень на закупку [3].

Таким чином, система SAP SRM — це оптимально вигідний автоматизований програмний продукт тонкого (браузер) програмного забезпечення функціоналу, що здійснює контроль за виконанням закупки різних матеріалів на кожному з етапів, починаючи зі створення і закінчуючи відправкою підтверджених заявок в електронну БД з можливістю відкритого доступу для кожного з користувачів AC SAP SRM і відновлення, повернення в актуальний статус заявки, для автора/контролера, з метою їх редагування в режим он-лайн. Використання системи SAP SRM дозволяє скоротити витрати не тільки часу на створення документів та організацію їх обігу, а й коштів на утримання архівних приміщень і контролювати всі етапи життєвого циклу документа. SAP SRM передбачає можливість одночасної роботи з документом великої кількості користувачів у будь-який зручний час із будь-якої точки світу.

Перспективи подальших досліджень полягають у виробленні єдиного, усталеного автоматизованого підходу до забезпечення процесів життєдіяльності організацій, у яких функціонують великі масиви документів, з використанням автоматизованих програмних продуктів.

Список літератури

1. Frank Tibackx 201 Interview Questions — SAP Supplier Relationship Management/ Frank Tibackx: Lightning Source Inc, 2012. — 176 pages.
2. Padma Prasad Munirathinam Consultant's Guide to SAP SRM / Padma Prasad Munirathinam, Ramakrishna Potluri: Equity Press, 2013. — 212 pages.

3. Shaz Khan SAP SRM Extended Classic Cookbook / Shaz Khan: Equity Press, 2013. — 144 p.
4. Sreekumar Hariharan Enhancing Supplier Relationship Management with SAP SRM / Sreekumar Hariharan: Confluence, 2012. — 87 p.

Надійшла до редколегії 17.09.2014 р.

УДК 025.1

Н. М. НІКОЛАЄНКО

БЕНЧМАРКІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В БІБЛІОТЕКАХ

Досліджено технології бенчмаркінгу в бібліотеках як ефективного інструменту управління змінами.

Ключові слова: *інновації, бенчмаркінг, організація бенчмаркінгу в бібліотеці, вивчення передового досвіду, вдосконалення технологічних процесів, управління бібліотекою.*

Исследованы технологии бенчмаркинга в библиотеках как эффективного инструмента управления изменениями.

Ключевые слова: *инновации, бенчмаркинг, организация бенчмаркинга в библиотеке, изучение передового опыта, усовершенствование технологических процессов, управление библиотекой.*

Benchmarking technologies in the libraries as an effective instrument of management changes are investigated.

Key words: *innovation, benchmarking, organization of benchmarking in the library, study of progressive methods, improvement of technological processes, library management.*

Кардинальні суспільні зміни, які супроводжуються глобальними інтеграційними процесами в економічній, політичній, культурній сферах, суттєво впливають на діяльність бібліотек, що трансформують основні напрями своєї діяльності під впливом новітніх технологій, упровадження прогресивних інформаційних і комунікаційних систем та програмного забезпечення. Нині бібліотеки позиціюють себе як сучасний інформаційний і культурно-просвітницький центр, який забезпечує виробництво, накопичення, зберігання, використання й поширення знань, популяризацію бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг, зокрема в мережевому середовищі. Усе це потребує зважених управлінських рішень у напрямі посилення інноваційної складової в процесі розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, активізації формування електронних ресурсів, надання доступу до своїх електронних ресурсів, каталогів, вторинної продукції через сайт, поширення і поглиблення спільної корпоративної та кооперативної роботи між бібліотеками щодо створення реферативних баз, інтегрованих електронних ресурсів, зведених баз даних, застосування ефективних засобів управління цими змінами.

Мета — дослідити сутність, переваги, основні етапи застосування технології бенчмаркінгу в управлінні діяльністю бібліотеки.

Науковці розглядають бенчмаркінг як ефективну маркетингову технологію, процес пошуку стандартного чи еталонного економічно ефективнішого підприємства-конкурента з метою порівняння з власним та запозичення його найліпших методів роботи. Бенчмаркінг є інтегральним компонентом інноваційного процесу та складовою вдосконалення виробничо-технологічної діяльності бібліотеки з метою підвищення її ефективності.

Мета бенчмаркінгу — підвищення ефективності власної діяльності на основі визначення й застосування переваг бібліотек-лідерів. Його результати використовуються під час вироблення цілей та стратегій діяльності бібліотеки. Основним завданням є розуміння тих методів, які забезпечують бібліотечним установам конкурентну перевагу, визначення цілей, їх наслідування.

Бенчмаркінг — невід’ємна складова планування — забезпечує концентрацію на зовнішньому середовищі й сприяє використанню фактичної інформації в процесі розробки планів, використовується з метою вдосконалення діяльності бібліотеки через розуміння методів та способів ефективної інноваційної діяльності.

В Україні ґрунтовних досліджень щодо використання бенчмаркінгу в роботі бібліотек практично не проводилося. Методологія здійснення та розкриття сутності бенчмаркінгу, питання використання бенчмаркінгових технологій у діяльності бібліотек частково висвітлені в працях російських і зарубіжних фахівців Н. І. Пермітіної, А. В. Окладнікової, А. І. Земскова та Пітера Брофі. На доцільності використання бенчмаркінгу у зв’язку з інформатизацією суспільства як корисного досвіду та механізму порівняльного аналізу діяльності для стратегічного планування і можливості колективного управління інноваційним процесом наголошує в статті Н. І. Пермітіна [6]. Основні принципи та типи бенчмаркінгу в бібліотеках розглядає А. В. Окладнікова [4]. Науковець стверджує, що для поліпшення діяльності бібліотек в умовах постіндустріального суспільства необхідно перейти до нової парадигми, основними принципами якої мають стати доступність інформації, мережева організація бібліотек, гнучкість в обслуговуванні користувачів, орієнтація на користувача та якість. Бенчмаркінг як методика оцінки ефективності роботи бібліотеки висвітлено в праці А. І. Земскова [3]. Дослідник детально описує одну з методик проведення функціонального бенчмаркінгу в бібліотеках Америки і Росії. Пітер Брофі [2] підкреслює, що для досягнення високих результатів необхідно розглядати бенчмаркінг як довгострокову діяльність, яка складається з планування, пошуку партнерів, збору даних, аналізу, дій і моніторингу.

Для українських бібліотек застосування бенчмаркінгу є достатньо новим напрямом для поліпшення їх діяльності, його елементи

трапляються в багатьох проектах з удосконалення методів роботи бібліотек, а також стратегічного планування. Основний зміст і мета проведення бенчмаркінгових досліджень у бібліотеках полягають в ідентифікації відмінностей щодо порівнюваного аналога, визначення їхніх причин та можливостей щодо вдосконалення об'єктів бенчмаркінгу. По суті бенчмаркінг — це механізм порівняльного аналізу ефективності діяльності однієї бібліотеки з показниками інших, успішних бібліотек-лідерів. Бенчмаркінг на сучасному етапі — це процес виявлення, дослідження, запозичення й адаптації передового досвіду підприємств однієї галузі, а також підприємств інших галузей («out-of-box») з метою розвитку [1].

Досліджуючи виробничі процеси, методи чи технології роботи бібліотеки, просування бібліотечних послуг, головну увагу необхідно приділяти пошуку резервів зниження витрат бібліотечного виробництва та підвищенню конкурентоспроможності бібліотеки на ринку інформаційних послуг. Під час використання бенчмаркінгового підходу керівникам бібліотек, насамперед, необхідно точно знати, в чому полягає їхня діяльність і яка їхня ефективність; крім того, слід сфокусувати увагу на впровадженні ліпшого досвіду.

Бенчмаркінг у бібліотеках може проводитися за загальною схемою: бібліотека має здійснити певні послідовні дії, які сприятимуть досягненню бажаного результату. Одну з найзагальніших схем здійснення бенчмаркінгу подано на рис. 1.

Рис. 1. Схема здійснення бенчмаркінгу

Складовими здійснення бенчмаркінгу для бібліотек є планування, збір даних, порівняльний аналіз, реалізація, контроль і оцінка. Планування — це етап, на якому визначаються сфери бенчмаркінгу, пріоритети для вдосконалення, основні чинники, що впливають на ефективність роботи, ідентифікується ресурс, виокремлюються основні показники ефективності, за якими здійснюється порівняння, визначається методологія збору даних для аналізу. На етапі збору даних обираються бібліотеки для порівняння, збирається інформація про власні процеси роботи та ресурси, визначається методологія для аналізу даних. Наступний етап передбачає порівняльний аналіз рівня ефективності власної й порівнюваних бібліотек щодо ефективності за основними процесами або ресурсами, якості послуг. Виявляються причини розбіжностей у діяльності порівнюваних бібліотек для

розроблення рекомендацій щодо їх усунення. На етапах реалізації, контролю й оцінки відбуваються зміни в процесах роботи бібліотеки з метою підвищення якості послуг і проводиться моніторинг результатів реалізації заходів плану бенчмаркінгу та його впливу на основні процеси завдяки обчисленню відповідних показників ефективності. У разі досягнення мети виявляються проблеми для їх майбутнього вирішення, і процес бенчмаркінгу повторюється.

Таким чином, процес бенчмаркінгу утворює цикл, забезпечуючи постійність і безперервність процесу вдосконалення роботи бібліотеки.

Важливою складовою впровадження бенчмаркінгових технологій у бібліотеках є порівняльний аналіз. Внутрішній аналіз порівняння відбувається в межах самої бібліотеки, між відділами, підрозділами. Під час зовнішнього аналізу порівняння відбувається в межах споріднених видів діяльності в різних напрямках: між лідерами або колегами, що працюють у бібліотеках різного підпорядкування, в різних містах. У межах функціонального аналізу порівнюються подібні функції або процеси в різних бібліотеках; сутність полягає в тому, щоб виявити найліпші показники там, де це тільки можливо.

Бенчмаркінговий підхід надає бібліотеці можливості запозичити провідний досвід інших бібліотек. Культура організаційної діяльності в бібліотеці буде орієнтована на такі цінності, як здатність працівників до навчання, підвищення власного потенціалу, що, у свою чергу, слугує стимулом для розвитку бібліотеки. У результаті бібліотека зможе зміцнити свої іміджеві позиції, а також підвищити ступінь задоволеності користувачів.

Результативність бенчмаркінгу досягається за умови застосування наукової організації праці в управлінні, впровадження передового досвіду з урахуванням місії бібліотеки, стратегічного планування й інших особливостей. Отже, бенчмаркінг — безперервний, систематичний пошук кращої практики бібліотек-лідерів, а також постійне порівняння бажаних змін і результатів діяльності бібліотек зі створеною еталонною моделлю власної бібліотеки. На основі здійсненого аналізу відбувається створення й підтримка системи поліпшень результативності діяльності. Діяльність бібліотек може порівнюватися на корпоративному, процесному рівнях і на рівні видів діяльності. Застосування технологій бенчмаркінгу вможливило об'єктивно проаналізувати свої сильні й слабкі сторони, цілеспрямовано вивчити діяльність бібліотек-лідерів, запозичити нові ідеї як у виробничій сфері, так і у сфері інформаційного сервісу, діяти активно, знайти альтернативу традиційному стратегічному плануванню від досягнутого, уможливаючи на основі аналізу показників бібліотек-лідерів.

Бенчмаркінговий підхід може використовуватися бібліотекою як самостійно, так і з долученням консультантів або експертів, котрі виконуватимуть функції досвідченого спеціаліста-практика, або члена

команди, об'єктивного й неупередженого в рішеннях, здатного виконувати ті функції, на які спроможні працівники бібліотек, або експерта зі знанням предмета, методик упровадження, виконуватиме визначені завдання в команді. У світовій практиці вважається, що найкращий результат застосування бенчмаркінгу досягається, в разі коли бібліотека запрошує консультантів для здійснення або супроводу проекту, реалізованого працівниками бібліотеки.

Успішному застосуванню технологій бенчмаркінгу можуть перешкоджати часові обмеження, брак ресурсів, управлінських і професійних кадрів, важкодоступність необхідної інформації про бібліотеки-лідери, опір змінам зі сторони менеджменту та персоналу, недосконалість планування й короткострокові очікування [5].

Існують також декілька аспектів проблеми вимірювання показників: необхідно порівняти себе з «кращими бібліотеками-лідерами свого класу»; оцінювати і порівнювати слід не тільки кінцевий результат, але й процеси, які забезпечують його досягнення. Водночас технології надають змоги бібліотекам об'єктивно оцінювати результати своєї поточної діяльності, ретельно вивчати досвід бібліотек-лідерів та партнерів і визначати напрями вдосконалення власних технологічних процесів.

Нині вже недостатньо мати в бібліотеці інформацію лише про її внутрішній стан, виробничо-інформаційну діяльність; не відповідають вимогам часу обслуговуючі відділи, які були відповідальними за зв'язки з користувачами, комплектування бібліотеки, інформаційно-бібліографічне обслуговування, методичне забезпечення роботи, просування інформаційно-бібліографічного ресурсу. Потрібне постійне, як стратегічне, так і оперативне, планування всієї виробничої, маркетингової й управлінської діяльності бібліотеки, основане на достовірній, репрезентативній інформації. Практика свідчить про необхідність поділу функцій бібліотеки з метою утворення спеціалізованих відділів, секторів для розробки маркетингових програм з метою оперативного інформування, обслуговування користувачів, зокрема віддалених. Сучасне маркетингове дослідження — це процес пошуку, збору, обробки даних і підготовки інформації для прийняття оперативних і стратегічних рішень у бібліотеці. Тому необхідно впроваджувати бенчмаркінгові технології в роботу бібліотек.

Технологічно перебіг бенчмаркінгу поділяється на процеси користувача й управління. Перший — упроваджує колектив або робоча група з метою здійснення проекту, а другий — передбачає заходи, що здійснюються керівництвом бібліотеки з метою забезпечення успішної діяльності команди і неперервності проведення бенчмаркінгу. Під цим розуміється створення необхідного середовища, яке сприяє виникненню нових ідей, спрямованих на вдосконалення технологічних процесів, забезпечення необхідної їм підтримки, навчання персоналу, визначення пріоритетів під час застосування бенчмаркінгу та

заохочення до його реалізації на практиці. Головне завдання полягає в тому, щоб сформулювати проблему, для вирішення якої бібліотека запозичує досвід інших бібліотек. Необхідно зрозуміти, чому виникли розбіжності між практикою бібліотеки і бібліотек-лідерів інновацій, визначити їхні переваги та способи вдосконалення. Обравши проблему, керівництво бібліотеки має вирішити, за якими показниками здійснювати порівняння: кількості бібліографічних записів в електронному каталозі, накопичення власного бібліографічного та повнотекстового ресурсів, інформативність галузевого ресурсу тощо. Чому кількісні показники ресурсної бази інших бібліотек більші, продуктивність праці бібліотечних працівників — у декілька разів вища, ніж у вашій бібліотеці?

Визначивши проблему, слід знайти правильний об'єкт для порівняння, що залежить від багатьох факторів. Орієнтуватися слід на бібліотеку — лідера галузевого спрямування або на бібліотеки взагалі. Головне — не ставити завдання «наздогнати» в середньостроковій перспективі, потрібно обрати бібліотеку-еталон.

Наступний етап — аналіз даних, у результаті якого бібліотека має отримати інформацію, що надасть можливості зрозуміти, завдяки чому виникли розбіжності між нею і бібліотекою-лідером. Наприклад, з'ясувалося, що, по-перше, в бібліотеках галузевого спрямування працюють співробітники-професіонали, котрі виконують більшість операцій. Це впливає на скорочення простоїв. По-друге, бібліотека використовує сучасне програмне забезпечення, універсальніше.

Знаючи причини відставання бібліотеки від бібліотеки-лідера, необхідно зрозуміти, яким чином усунути розбіжності, після чого прийняти рішення. Наприклад, актуально набрати більше кваліфікованих співробітників, налагодити своєчасну обробку документів тощо. Однак просте копіювання є неприйнятним. Кожна бібліотека, яка проводить бенчмаркінг, повинна розуміти, що зібрана інформація може підтвердити недоцільність здійснення будь-якого запланованого проекту, необхідно обов'язково дотримувати балансу між вартістю впровадження знайдених рішень та їхньою потенційною вигодою. Навіть незначні нововведення можуть виявитися безрезультативними. Цікаво інколи проаналізувати і невдалий досвід. Таке порівняння дозволяє чіткіше сформулювати бачення власної бібліотеки або бібліотечної мережі. Слід збирати як кількісну, так і якісну інформацію, щоб узгоджувати діяльність бібліотеки з міжнародними стандартами, адже Україна, на жаль, упродовж кількох десятиліть не використовувала світовий досвід. Також порівняємо власну продуктивність праці з відповідним показником провідних бібліотек галузевого спрямування або бібліотек-лідерів. Хоча отримати інформацію складно (переважно використовуються відкриті джерела — звіти бібліотек, доповіді, публікації в галузевій пресі),

вона надзвичайно корисна, на її основі можна сформулювати завдання щодо реорганізації роботи, оптимізації деяких процесів у бібліотеці. Бібліотеки мають бути готовими поділитися і власним досвідом. Щоб поспілкуватися, потрібно лише надіслати листа електронною поштою або звернутися до керівництва бібліотеки. Таким чином, увесь процес бенчмаркінгу в бібліотеці представлений чотирма запитаннями.

1. Що підлягає бенчмаркінгу (технології, інформаційний сервіс, управління)?

2. Як проводити бенчмаркінг (методи і процеси)?

3. Хто є кращим (пошук бібліотек-лідерів)?

4. Як працюють бібліотеки-лідери (аналіз процесів)?

Бенчмаркінг як корисний досвід і механізм порівняльного аналізу діяльності можуть успішно реалізовувати бібліотеки України. Перевага бенчмаркінгу полягає в тому, що виробничі, маркетингові й інші функції стають керованішими, коли досліджуються і впроваджуються в бібліотеці кращі методи та технології інших. Обов'язково потрібні правильні інноваційні управлінські рішення керівництва бібліотеки. Саме тому серед подальших напрямів розвитку дослідження визначено: модернізацію наукового управління в бібліотеках завдяки широкому застосуванню технологій автоматизації як технологічно-виробничих, так і управлінських процесів. Це сприятиме оновленню інформаційно-бібліотечних послуг, задоволенню інформаційних та освітніх потреб і очікувань користувачів, оптимізації й ефективному управлінню діяльністю й ресурсами бібліотеки, її основними управлінськими процесами, створенню бібліотек принципово нового рівня.

Список літератури

1. Бенчмаркинг [Электронный ресурс] // Википедия : Свобод. энциклопед. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Бенчмаркинг>. — Загл. с экрана (по состоянию на 02.09.2013 г.).
2. Брофи П. Оценка деятельности библиотек: принципы и методы / Питер Борфи ; пер. с англ. А. И. Земскова ; науч. ред. пер. Л. Я. Шрайберг. — М. : Омега-Л, 2009. — С. 230–246.
3. Земсков А. И. Методика оценки эффективности работы библиотеки — бенчмаркинг / А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. — 2004. — № 6. — С. 3.
4. Окладникова А. В. Бенчмаркинг как технология улучшения деятельности библиотечных организаций / А. В. Окладникова // Извест. Иркутской гос. экономич. акад. — 2008. — №1 (57). — С. 88–90.
5. Палеха Ю. І. Маркетинг інформаційних продуктів і послуг : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, О. Ю. Палеха. — Київ : Ліра-К, 2013. — 480 с.
6. Пермитина Н. И. Бенчмаркинг как стратегия развития научной библиотеки / Н. И. Пермитина, В. А. Ивашова // Универс. книга. — 2006. — № 5. — С. 62–64.

Надійшла до редколегії 13.08.2014 р.

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядаються соціально-комунікаційні технології як фактор трансформації бібліотечно-інформаційної діяльності, обґрунтовуються перспективи їх використання.

Ключові слова: бібліотека, комунікація, соціум, трансформації, соціально-комунікаційні технології.

Рассматриваются социально-коммуникационные технологии как фактор трансформации библиотечно-информационной деятельности, обосновываются перспективы их использования.

Ключевые слова: библиотека, коммуникация, социум, трансформации, социально-коммуникативные технологии.

The features of the social and communication technologies as a factor in the transformation of library and information activities are examined.

Key words: library, communication, society, transformation, social and communication technologies.

В умовах інтеграційних тенденцій формування соціально-комунікаційного простору, ускладнення та технологізації суспільних відносин актуалізується проблематика трансформаційних процесів діяльності бібліотек. Це пов'язано, по-перше, з усвідомленням нової ролі та місця бібліотеки як соціокомунікаційної структури в інформаційному суспільстві й процесах регулювання соціальних відносин. По-друге, з інтенсивним пошуком прийнятної, адекватної сучасному стану суспільства соціальної практики бібліотек, пов'язаної з регулюючим впливом на різні сфери життєдіяльності соціуму з метою гармонізації духовних, соціокультурних, політичних, соціоекономічних відносин та подальшого створення умов розвитку соціальних інститутів і функціонування груп, спільнот, індивідів, зв'язків та комунікацій між ними.

По-третє, дослідження нових умов функціонування бібліотек пов'язане з практичною реалізацією впродовж останніх років інноваційних форм і методів діяльності, що відповідають реаліям інформаційного суспільства та передбачають зміщення акценту на управління й організацію комунікаційних процесів, зокрема з використанням соціально-комунікаційних технологій.

Мета статті — розкрити особливості соціально-комунікаційних технологій як фактора трансформації бібліотечно-інформаційної діяльності та визначити перспективи їх використання в бібліотечній сфері.

Специфіка соціально-комунікаційних технологій, визначення комунікаційної та соціальної складових, розгляд конкретних прикладів організованої діяльності й основних методологій у сфері комунікацій,

виявлення їх характеристик, структури та ефективності досліджували В. Бебик, Д. Гавра, Г. Почепцов, А. Соколов, О. Холод та ін.

Серед різноманітних підходів до визначення сутності соціально-комунікаційних технологій найближчою до відображення змісту феномену є позиція Д. Гаври. На думку науковця, соціально-комунікаційна технологія — це: цілеспрямована, системно організована діяльність з управління комунікацією соціального суб'єкта, спрямована на вирішення будь-якого соціально значущого завдання; системно організована сукупність операцій, структур і процедур, що базується на програмі (плані) та забезпечує досягнення мети соціального суб'єкта за допомогою керованої соціальної комунікації [2]. Дослідник наголошує, що об'єктом та інструментом соціально-комунікаційної технології є система внутрішніх і зовнішніх комунікацій соціального суб'єкта.

За наявності різних підходів до визначення сутності соціально-комунікаційних технологій учені поділяють думку, що останні характеризуються свідомим управлінням комунікаціями соціальної системи, наявністю соціально значущої мети та соціальним характером процесу, що технологізується. Сенс і призначення соціально-комунікаційних технологій — оптимізувати управлінський процес завдяки виявленню та використанню прихованого потенціалу соціальної системи, отримати соціальний результат за найменших управлінських витрат [1, с. 61]. Означені технології дозволяють організовувати й упорядковувати управлінську діяльність відповідно до мети й логіки розвитку самих об'єктів дії. Тобто новою управлінською метою стає свідоме регулювання комунікаційних процесів для досягнення стабільного і сталого розвитку системи.

Обов'язковою ознакою соціально-комунікаційних технологій у сучасному значенні цього поняття є усвідомлене використання кодифікованих, систематизованих, ефективних методів управління, що характеризуються раціональністю, конструктивністю, інноваційністю та гуманністю, урахуванням багатоманіття сутнісних зв'язків соціальної системи із середовищем та багатоваріантності їх змін, адже соціально-комунікаційні розробки мають передбачати, насамперед, нові методи, методики, техніки, технології соціального комунікування залежно від соціальних умов, суб'єктів, структур [9].

Змістовно-сутнісні аспекти поняття соціально-комунікаційних технологій набувають особливого значення в сучасній бібліотечній теорії та практиці. Осмислення бібліотекознавцями трансформаційних процесів у бібліотечно-інформаційній сфері набули відображення в різних підходах, що започаткували формування методологічної бази концепції соціально-комунікаційної технологізації бібліотечно-інформаційної галузі. Російські науковці визначають бібліотеку як системний об'єкт, що характеризується власною структурою, сталими взаємозв'язками між окремими елементами та підсистемами,

специфічними функціями компонентів і системи загалом (Ю. Столяров); проаналізували сутнісне призначення бібліотеки та визначили її специфічні завдання в конкретних історичних і суспільних умовах (Т. Берестова); сформуvalи уявлення про бібліотечний простір як єдину комунікаційну мережу, де базовими категоріями є поняття «комунікація» й «інформація» (А. Соколов); запропонували маркетинговий підхід, що дозволяє орієнтувати діяльність бібліотеки на потреби її користувачів та формувати її організаційну структуру, перелік послуг і продуктів та умов роботи відповідно до цих потреб (В. Ключев, І. Суслова).

Українські науковці виявили закономірності та визначили тенденції трансформації бібліотечної справи як соціального інституту, що постійно і закономірно адаптується до змін макро- та мікросоціумів [7]; сформуvalи стратегії розвитку бібліотек, які полягають у її визначенні як виробничої системи і складової інформаційної інфраструктури суспільства [4]; виявили закономірне перетворення бібліотеки на інтеграційний елемент системи наукової комунікації й охарактеризували пов'язані із цим трансформаційні процеси в структурно-функціональній діяльності бібліотек [10]; визначили умови й пріоритетні напрями розвитку діяльності бібліотек у забезпеченні належного інформаційного супроводу управління суспільними процесами [3] тощо.

Як соціальні технології адаптації бібліотек до нових економічних, культурних, соціокомунікаційних факторів розвитку інформаційного суспільства в працях О. Ванеєва, І. Давидової, В. Ільганаєвої, О. Башун, Т. Берестової, В. Ключева, Н. Жадько, І. Суслової, О. Качанової, А. Стукалової, О. Макеєвої досліджувалися маркетингові технології, принципи сучасного менеджменту, технології планування та проектування бібліотечної діяльності, паблік рилейшнз, фандрайзинг, інноваційну діяльність, які містять окремі елементи соціально-комунікаційних технологій.

Наукова розвідка Н. Яковлевої присвячена обґрунтуванню ролі соціальних технологій у формуванні бібліотечної ситуації території. У своєму дослідженні автор дійшла висновків, що бібліотечна діяльність — соціально-технологічна за своєю суттю. Соціальні технології в бібліотеці моделюють її життєдіяльність і є видом професійного саморозвитку, вони формують систему етичних норм бібліотечної діяльності; на рівень та специфіку розвитку соціальних технологій у бібліотеках впливає конфігурація регіонального економічного й культурного профілю території [11]. Це дослідження — перший етап у процесі, що зумовлює розгляд бібліотеки через призму соціо-технологічного знання, адже питання про співвідношення соціально-комунікаційних та бібліотечних виробничих технологій, що формуються за часів розгортання інформаційного суспільства, поки що не вирішено.

Отже, наукові концепції суспільного розвитку бібліотек на сучасному етапі орієнтовані на дослідження різних підходів щодо оцінки можливостей і перспектив інноваційних трансформацій у конструюванні комунікативної реальності, розвитку духовного потенціалу соціуму, соціальних спільнот, особистості в умовах інформаційного суспільства.

Трансформація діяльності бібліотек зумовлена структурними змінами в суспільстві, процесами інформатизації та глобалізації, підвищенням ролі знань як основи цивілізаційного розвитку. Соціокультурні трансформації, розвиток соціальних практик сучасного соціуму, виникнення нової конфігурації соціальних процесів в інформаційно-комунікаційному просторі сприяють формуванню оновленої системи цінностей, пізнавальних і практичних пріоритетів, які суттєво впливають на суспільну поведінку людини, розвиток економічної, політичної систем, функціонування практично всіх соціальних інститутів, зокрема бібліотечного.

Динамізм перетворень, необхідність адаптації до впливу мінливого зовнішнього середовища, загострення конкуренції на інформаційному ринку формують нову парадигму діяльності бібліотек. Зміни бібліотечно-інформаційної сфери діяльності, а також відносин суспільства з бібліотечним соціальним інститутом потребують узагальнення й осмислення трансформацій цього соціального інституту в процесі становлення до інформаційного суспільства й економіки знань відповідно до сучасних потреб соціуму.

Сутність трансформації полягає в тому, що бібліотека стає суб'єктом конструювання соціокультурної реальності на основі кардинальної зміни позиціювання суб'єкт-суб'єктних відносин з користувачами, професійним співтовариством, а також будь-якими соціальними суб'єктами, які долучаються до комунікації з бібліотекою, формуючи загальний комунікативний простір, загалом — із суспільством. У трансформації процесів діяльності бібліотек беруть участь дійові особи, що представляють різні групи й соціальні верстви, по-різному ставляться до того, що відбувається, і до того, що потрібно робити — користувачі як неоднорідний соціокультурний конгломерат, професійна бібліотечна спільнота, вчені, підприємці, владні структури, громадські організації тощо [5]. Формування нового типу взаємозв'язків бібліотеки та суспільства стає системоутвірною новацією в розвитку її діяльності.

У зв'язку із цим постає необхідність визначення соціально-комунікаційної технологізації як фактора розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, адже бібліотеки вже активно набувають досвіду з упровадження соціально-комунікаційних технологій: вивчають ціннісні орієнтації користувачів, здійснюють маркетингові дослідження щодо конкурентоспроможності власних продуктів та послуг; використовують краудсорсинг-технології, долучаючи читачів до процесів

бібліотечної діяльності; використовують іміджеві й рекламні технології; впроваджують фандрайзинг, спонсоринг та адвокацію. Крім того, технологізація комунікаційних процесів, підвищення технологічності управління зовнішньою і внутрішньою взаємодією бібліотеки є ключовою сучасною тенденцією розвитку технологій публік рилейшнз, ринкових досліджень, маркетингу, менеджменту, бренд-менеджменту тощо.

Нині означені напрями діяльності професійне співтовариство усвідомлює як ресурси, що забезпечують стаке функціонування бібліотеки як системи, а також являють собою основні інструменти розвитку сучасної бібліотечної діяльності. Незважаючи на те, що окремі соціально-комунікаційні технології мають практичне застосування, в бібліотеках уже певний час як основний інструментарій діяльності останніх вони майже не використовуються. Роль і місце соціально-комунікаційних технологій у структурі бібліотечної діяльності досі не визначено.

Проте можна стверджувати, що соціально-комунікаційні технології — перспективний інноваційний ресурс розвитку бібліотек. Підставою для цього є зміна суб'єктної характеристики бібліотеки: вона стає ініціативним суб'єктом управління відносинами із суспільством [5]. Вектор трансформаційних процесів уможливлений завдяки розвиткові соціально-комунікаційних технологій, що дозволяють створити таку систему комунікацій, яка забезпечує на технологічному рівні реалізацію інформаційних потреб суспільства в будь-який час, будь-якому місці; на функціональному рівні — створення та просування на інформаційному ринку нових інформаційних продуктів і послуг; на організаційному — розгортання корпоративної міжбібліотечної діяльності та співробітництва бібліотек з іншими учасниками інформаційного суспільства.

Сучасні наукові уявлення про соціально-комунікаційні технології як інноваційні засоби оптимізації соціальної діяльності, складові механізми адаптації соціальних систем до реалій інформаційного суспільства дозволяють говорити про необхідність активнішої розробки соціокомунікаційної технологічної проблематики стосовно особливостей розвитку бібліотечно-інформаційної сфери.

Необхідність визначення ролі та місця соціально-комунікаційних технологій у вирішенні завдань перетворення бібліотечно-інформаційної сфери пов'язана з процесами формування масштабних цілей, планування і здійснення соціальної діяльності останньої. У сучасний період формування інформаційного суспільства соціально-комунікаційні технології мають стати істотним чинником трансформації соціального та культурного статусу бібліотеки.

Переваги дослідження процесів трансформації діяльності бібліотеки через призму соціально-комунікаційної технологізації полягають у тому, що соціотехнологічний підхід дозволяє по-новому

проаналізувати теоретичні та прикладні дослідження в бібліотечно-інформаційній сфері:

- упорядкування системи взаємодії соціальних і виробничих технологій у бібліотеках;
- з'ясування оптимального співвідношення в їх суспільному розвитку соціокультурного, суспільно-громадського, ринкового, адміністративного компонентів;
- вироблення механізму долучення бібліотеки до соціокомунікаційної сфери та визначення засобів, що забезпечать її внутрішню стійкість, розкриють можливості адаптації до процесів модернізації соціуму.

Упровадження соціально-комунікаційних технологій у бібліотечну практику має забезпечувати її стале функціонування в соціумі. Основними цілями запровадження соціально-комунікаційних технологій у бібліотечно-інформаційну сферу є:

- отримання додаткових ресурсів для забезпечення життєздатності та сталості її організаційної системи;
- розширення спектра інформаційних продуктів і послуг, посилення їх конкурентоспроможності;
- створення системи соціального партнерства;
- формування комфортних умов професійної діяльності;
- упровадження інновацій та професійної творчості, організації і самоорганізації, діагностики, тактики й стратегії розвитку бібліотечної діяльності;
- зміна ціннісних уявлень та мотивацій різних категорій користувачів бібліотек і представників бібліотечного співтовариства.

Соціально-комунікаційні технології покликані стати складовою адаптаційної стратегії бібліотек [8], що передбачає методи, засоби й інструменти саморозвитку. Ідея адаптивності закладається в методологічну процедуру проектування самої соціальної технології [1, с. 61]. Її застосування визначає нову якість динаміки функціонування бібліотечно-інформаційної сфери діяльності в суспільстві, де її подальший розвиток автоматично відповідатиме оптимальним режимам дії механізмів самоорганізації.

Соціально-комунікаційні технології вможливають урівноваження між темпами технологічного і соціального розвитку бібліотек. Як інструмент системного мислення й соціальної дії, соціокомунікаційний технологічний підхід підвищить здатність бібліотечно-інформаційної сфери розвиватися раціонально, технологічно, конструктивно, інноваційно та гуманно. Його застосування дозволить бібліотекам «актуалізувати і виокремлювати способи оптимальних соціальних дій, виявляти й використовувати приховані резерви, а також усвідомлено генерувати на цій базі інноваційні механізми життєдіяльності з метою отримання оптимального соціального результату як умови

ефективного долучення до соціокультурного середовища та сучасних цивілізаційних процесів» [6].

Нині соціально-комунікаційні технології, масштаби розвитку яких у бібліотечно-інформаційній сфері досі є незначними, не забезпечені необхідним інструментарієм соціального проектування і налагодженими методами впливу. Але вони відіграють роль засобу діагностики проблем бібліотечної діяльності, чіткого визначення їх причини, а також способів вирішення. Соціально-комунікаційні технології розглядаються як системний і цілеспрямований фактор перетворення бібліотечно-інформаційної сфери, оснований на впорядкуванні, оптимізації й організації. Вони демонструють нові соціальні властивості та відносини бібліотеки, в чому проявляється процес трансформації соціального знання.

Значення соціально-комунікаційних технологій повністю не осмислено фахівцями бібліотечно-інформаційної сфери, проте вже нині можна стверджувати, що саме вони визначатимуть місце і роль бібліотеки в структурі базових соціокультурних та економічних процесів формування інформаційного суспільства.

Отже, соціально-комунікаційні технології мають ключове значення у формуванні й діяльності бібліотечно-інформаційної сфери, що зумовлено темпами соціальних змін, численними внутрішніми трансформаціями бібліотечного соціального інституту внаслідок впливу процесів інформатизації. Активізація економічних, політичних, культурних, соціальних процесів зумовлює необхідність вивчення і створення соціально-комунікаційних технологій як інструментів впливу на соціальну дійсність.

Запропоноване в статті розуміння особливостей сучасних соціально-комунікаційних технологій лише підкреслює міждисциплінарність цього явища та необхідність подальшого поглиблення досліджень соціокомунікаційної технологізації бібліотечно-інформаційної сфери.

Список літератури

1. Бурмыкина И. В. Концептуальные основы современных социальных технологий / И. В. Бурмыкина // Ученые записки РГСУ. — 2007. — № 3. — С. 60—64.
2. Гавра Д. П. Социально-коммуникативные технологии: сущность, структура, функции / Д. П. Гавра // Петербургская школа PR и рекламы: от теории к практике : сб. ст. / [отв. ред. А. Д. Кривоносов]. — СПб., 2003. — Вып. 1. — С. 28—46.
3. Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2012. — 481 с.
4. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві : монографія / І. О. Давидова. — Харків : ХДАК, 2005. — 295 с.
5. Драцкая М. Е. Влияние технологических парадигм на деятельность библиотек [Электронный ресурс] / М. Е. Драцкая // Науч. и техн.

- б-ки. — 2013. — № 5. — С. 26–38. — Режим доступу : http://www.gpntb.ru/ntb/ntb/2013/5/ntb_5_2_2013.pdf. — Загл. с экрана.
6. Дятченко Л. Я. Социально-технологическая культура как инструмент преобразования социальных отношений / Л. Я. Дятченко // Социально-технологическая культура как феномен XXI века : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Белгород, 29–31 мая 2006 г.) : в 2 ч. / [отв. ред. Л. Я. Дятченко]. — Белгород, 2006. — С. 7.
  7. Ільганасва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганасва ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ : Ред. журн. «Бібл. вісн.», 1996. — 253 с.
  8. Макеева О. В. Адаптация как цель и условие успешного функционирования любой экономической и социальной системы / О. В. Макеева // Библиосфера. — 2009. — № 3. — С. 16–23.
  9. Різун В. В. Соціальнокомунікаційний підхід у науці та галузі соціальної інженерії [Електронний ресурс] / В. В. Різун // Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Socialniy_pidhid.pdf. — Назва з екрана.
  10. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2008. — 289 с.
  11. Яковлева Н. В. Социальные технологии в структуре библиотечной деятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. В. Яковлева. — Новосибирск, 2004. — 19 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2014 р.

УДК 81'374:001.4

О. М. ТУР

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТЕЗАУРУСНОГО ОПISУ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Проаналізовано найвідоміші ідеографічні словники. З'ясовано, що тезаурус надає можливості виявити логічні зв'язки між поняттями та термінами будь-якої галузі знань.

Ключові слова: ідеографічний словник, тезаурус, термінологіка, термін, метод дослідження.

Проанализированы наиболее известные идеографические словари. Выяснено, что тезаурус позволяет выявить логические связи между понятиями и терминами любой области знаний.

Ключевые слова: идеографический словарь, тезаурус, терминологика, термин, метод исследования.

The most famous ideographic dictionaries are analyzed. It was found that the thesaurus enables demonstrate logical connections between the concepts and terms of any branch of knowledge.

Key words: ideographic dictionary, thesaurus, terminology, term, method of investigation.

Спроби людини створити словники, подібні до тезауруса, здійснювалися здавна. «На зорі цивілізації, — зазначає В.В. Морковкін, — коли люди могли висловити свої думки на письмі за допомогою

ідеограм і символів, єдино можливим словником був, імовірно, такий, у якому слова розміщувалися за тематичними групами» [4, с. 12].

Мета — проаналізувати теоретичні передумови тезаурусного опису терміносистеми.

Однією з перших відомих спроб ідеографічної класифікації є *Attikai Lexeis* грецького граматака, директора Александрійської бібліотеки Аристофана Візантійського. У II ст. н. е. створена інша праця на матеріалі грецької мови, написана лексикографом і софістом Юлієм Поллуксом (справжнє ім'я Полідевк), — словник «*Ономастикон*» (уперше його опубліковано 1502 р. у Венеції) [4, с. 12]. Словник складався з 10 книг, кожна з яких була окремим трактатом і об'єднувала слова з певних тем та їх трактування. Так, у першій книзі йшлося про богів та царів, у другій — про людей тощо.

У II–III ст. н. е. опубліковано санскритський словник «*Амаракоша*» (3 книги, 10 тис. слів) давньоіндійського поета, граматака та лексикографа Амара Сіна (згідно з іншими свідченнями — Амара Дева). Словник укладений відповідно до рівня розвитку науки й тогочасних уявлень. Ці словники є «першими спробами системного подання лексики, що базуються на особливостях світогляду того часу» [7, с. 66].

Уперше використав термін «тезаурус» флорентійський учений Брунето Латіні у заголовку до систематизованої енциклопедії, назвавши свою працю «*Книга про скарб*», що відповідало семантиці поняття «тезаурус» — скарбниця, багатство.

Новий етап історії ідеографічних словників пов'язують з працями І. Ф. Копієвського (1700 р.) та Ф. П. Полікарпова (1701 р.), а також значними досягненнями Пітера Марка Роже (1852 р.) та П. Буасьєра (1862 р.). Слід зазначити, що ці праці не мали на меті задовольняти потреб інформаційної діяльності, пізнання, відображаючи тогочасні уявлення про Всесвіт.

Лексикографічна форма тезауруса набула певні відображення в сучасному словникарстві. Серед них — «*Тезаурус Лярусс*», створений під керівництвом Данієля Пешуєна («*Le Thesaurus Larousse*» 1992 р.), словник «*Collins Thesaurus. The Ultimate Wordfinder from A to Z*» (2002 р.) та його продовження «*Collins English Dictionary & Thesaurus*» (2002 р.), що об'єднав дві форми представлення лексем — тлумачний і поняттєвий словник (тезаурус), Інформаційно-пошуковий тезаурус Національної парламентської бібліотеки України та ін. Активна зацікавленість проблемами тезаурусного моделювання лексики спостерігається в працях учених II пол. XX — поч. XXI ст.: В. В. Морковкіна (1970 р.), Ю. М. Караулова (1976 р.), О. М. Карпової (1996 р.), Т. І. Вилегжаніної (2004 р.), О. М. Збанацької (2004 р.). У своїх дослідженнях автори здійснили спроби класифікувати тезауруси на основі таких критеріїв: типи смислових зв'язків між

елементами словника; обсяг словника; розроблення значень лексем; кількість мов; граматико-стилістична кваліфікація лексем; семіотичні засоби, що слугують для пояснення семантики слів. Зважаючи на означені критерії, здійснено класифікацію ідеографічних тезаурусів як найактуальніших для дослідження терміносистем засобами тезаурусного моделювання: власне ідеографічний тезаурус, тематичний словник, систематичний словник, тематико-систематичний словник [1].

Крім того, вчені з'ясували переваги тезаурусного опису термінологіки. Вони вказують, що для дослідження певної системи термінів необхідно набути вміння описувати предметну сферу відповідної галузі знань, тобто представляти сукупність таких відомостей: об'єкти, предмети, процеси та явища, що виокремлюються стосовно певної діяльності; відношення між виділеними об'єктами, предметами, процесами та явищами; результати певних відношень, взаємодій між виділеними предметами. Ця сукупність допоможе зрозуміти людині поняттєву картину предметної сфери певної галузі знань, яка може бути сконструйована за допомогою саме тезаурусного моделювання термінологіки.

Кожне поняття, що виникає в процесі пізнання, має свою звукову оболонку — термін. Для того, щоб об'єднати план вираження (термін) та саме поняття і таким чином зрозуміти дійсність, відображену в мовних знаках, необхідно згрупувати слова за смисловою близькістю, створивши систему термінів, тотожну до системи понять. Тобто тезаурус дозволяє продемонструвати логічні зв'язки між поняттями та термінами досліджуваної галузі, адже «слова повинні класифікуватися в нашому розумі в ті ж групи, що й позначувані ними речі» [4, с. 6].

Тезаурусне моделювання термінологіки подібне до процесу складання пазлів, відповідно до якого термін — це пазл, частина «картини». Безумовно, кожен термін-пазл посідає своє місце в системі термінів певної галузі знань. Виявивши основні характеристики елементів системи та зв'язок між термінами, можна сконструювати всю «картину» досліджуваної терміносистеми. Така «картина» не є статичною, оскільки постійно доповнюється новими елементами-термінами, що виникають унаслідок розширення змісту існуючих понять. Тезаурусна модель є найоптимальнішою з точки зору метаморфоз: вона може розширюватися разом з кроками людини до пізнання оточуючого світу.

Якщо розглядати питання про розміщення слів у словниках, можемо констатувати, що алфавітний принцип розміщення лексем, тобто врахування близькості звучання, зручний у використанні, оскільки дозволяє швидко і безпомилково знаходити слово в словнику. Утім, алфавітний спосіб розміщення слів «надто тупий і сухий». При цьому для сучасних термінологічних словників характерне

використання в одному словнику лінгвістичного, енциклопедичного, історичного, ідеографічного, алфавітного описів.

Більшість тезаурусних словників подають тематичні групи слів без тлумачення їх значень. Однак для того, щоб такий словник став не тільки довідковим матеріалом, а й навчальним виданням, його можна інтегрувати з тлумачним словником. У такому разі він стане допоміжним засобом не тільки для спеціалістів визначеної сфери, але й для тих, хто опановує основи цієї наукової сфери і прагне засвоїти її терміносистему. Тому таке об'єднання сприятиме ліпшому розумінню термінологічних одиниць, оскільки тезаурус представлятиме термінологічне «багатство», а тлумачний словник буде важливим джерелом інформації про семантику термінів.

Створення тезауруса потребує з'ясування методики його побудови.

Для цього необхідно окреслити мету такого дослідження, побудувати логічну схему цієї сфери знань; виокремити мовні засоби (терміни), що позначають її поняття; визначити відношення між термінами, які забезпечують існування єдиної системи; підібрати дефініції та відповідники термінів іншими мовами.

Реалізація цієї мети передбачає певний механізм, сукупність етапних дій: визначити вимоги до словника, розробити його макроструктуру, мікроструктуру, здійснити відбір термінів та поділ за тематичними групами, підібрати дефініції термінів, англійські й німецькі відповідники, оформити та відредагувати словникові статті.

Означений механізм можна назвати формалізацією знань, відповідно до якої об'єктові пізнання надають форми, яка є найоптимальнішою для засвоєння суб'єктом пізнання. Методика здійснення такої формалізації можлива, якщо правильно визначити сукупність методів та прийомів роботи. На нашу думку, дослідження з точки зору тезаурусного моделювання терміносистеми будь-якої галузі знань, зокрема й документознавчої, є надзвичайно багатоаспектним, а тому передбачає використання численних методів. Згідно з визначенням Г. І. Рузавіна, метод — це впорядкований та організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної або теоретичної мети [5, с. 4]. «Під методом, — зазначає Декарт, — я розумію точні та прості правила, чітке дотримання яких завжди перешкоджає прийняттю помилкового як істинного — і, без зайвої витрати розумових сил, — але поступово й безперервно збільшуючи знання, сприяє тому, що розум досягає істинного пізнання всього, що йому доступне» [3, с. 89]. Як основні вимоги він рекомендує три правила методу: 1) починати з простого й очевидного; 2) завдяки дедукції одержувати складніші висловлювання; 3) діяти так, щоб не було пропущено жодної ланки, тобто зберігаючи безперервність ланцюга висновків [3].

Методи дослідження класифікуються деякими методологами за різними ознаками: рівнем пізнання — емпіричні й теоретичні;

точністю припущень — детерміністичні та стохастичні, або ймовірно-статистичні; функціями, які вони здійснюють у пізнанні — методи систематизації, пояснення й прогнозування; від конкретної сфери дослідження — фізичні, біологічні, соціальні, технічні тощо [2, с. 15].

Методи дослідження поділяють на загальнонаукові та спеціальні. Серед загальнонаукових виокремлюють методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, моніторинг), теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, уявний експеримент, формалізація, аксіоматичний або дедуктивно-аксіоматичний метод), загальні методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування й конкретизація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, абдукція, моделювання, аналогія, історичний і логічний методи, метод графів).

Крім вищезгаданих загальнонаукових методів дослідження, в методології наявні й спеціальні методи, серед яких, залежно від науки, можна назвати: морфологічний аналіз, методи синектики, Монте-Карло, найменших квадратів тощо.

У цьому дослідженні для здійснення тезаурусного моделювання терміносистеми використано комплекс методів.

Описовий — один з найдоступніших та використовуваних методів, що дозволяє спостерігати та виявити факти і явища з подальшим їх описом. За допомогою прийому спостереження на початковому етапі дослідження здійснюється «огляд» джерел, у яких зафіксовані терміни предметної сфери.

Експериментальний — дозволяє уточнити, сконцентрувати досвід описового методу. Методика його здійснення передбачає систематизоване і неодноразове спостереження за об'єктом, його складовими з метою виявлення й побудови системи зв'язків з іншими об'єктами. Цей метод слід активно використовувати для конструювання ієрархічних відношень між термінами, виявлення синонімічних рядів та антонімічних пар.

Оскільки тезаурусне моделювання передбачає класифікацію, побудову поняттєвої моделі терміносистеми, використання таксономічного методу є закономірним. Він застосовується для побудови будь-яких типів теоретичних конструкцій, що мають складний механізм встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які пов'язують об'єкти. Використання цього методу дозволить об'єднати термінологічні одиниці в певні класи (групи), з'ясувати підпорядкованість останніх. Крім того, виокремлення класів (груп) терміноодиниць стане передумовою моделювання словникових статей, під час якого за допомогою методики компонентного аналізу, яку часто використовують лексикографи для визначення в системі мови семантичних полів. На думку дослідників, така методика дозволить надати точне

й вичерпне визначення терміна [6, с. 449], сконструювати семантичні поля досліджуваної галузі.

Отже, в дослідженні певної системи термінів необхідно набути вміння описувати предметну сферу відповідної галузі знань, тобто сукупність таких відомостей: об'єкти, предмети, процеси та явища, що виокремлюються з точки зору певної діяльності; відношення між об'єктами, предметами, процесами і явищами або їх частинами; результати певних відношень, взаємодій між виділеними предметами. Така сукупність уможливить зрозуміти поняттєву картину предметної сфери певної галузі знань, яка може бути сконструйована за допомогою саме тезаурусного моделювання термінологіки.

Значущість використання тезауруса щодо термінологічної лексики зумовлена необхідністю внормування термінологічних систем різних галузей знань як на поняттєвому рівні, так і на рівні фіксації (термінів). Саме тому перспективним є створення тезаурусів термінологіки певних галузей знань.

Список літератури

1. Burkhanov I. Linguistic foundations of ideography. Semantic Analysis and Ideographic Dictionaries / I. Burkhanov. — Rzeszyw : Wydawnictwo wuzcsej szkory pedagogicznej, 1999. — 387 p.
2. Грабченко А. І. Методи наукових досліджень : навч. посіб. / А. І. Грабченко, В. О. Федорович, Я. М. Гаращенко. — Харків : НТУ «ХП», 2009. — 142 с.
3. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. — М.-Л. : Госполитиздат, 1950. — 712 с.
4. Морковкин В. В. Идеографические словари / В. В. Морковкин. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1970. — 71 с.
5. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособ. / Г. И. Рузавин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 287 с.
6. Хроленко А. Т. Теория языка / А. Т. Хроленко, В. Д. Бондалетов. — М. : Флинта, 2004. — 510 с.
7. Щербинин В. К. Вселенная в алфавите. Словари — вчера, сегодня, завтра / В. К. Щербинин. — Минск, 1987. — 123 с.

Надійшла до редколегії 20.08.2014 р.

УДК 007 : 304 : [001 + 655]

М. М. ХИЛЬКО

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЙНА МОДЕЛЬ У ДОСЛІДЖЕННІ КОНТЕНТУ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ: СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано основні існуючі моделі класифікації книговидавничої продукції, контент українського книговидання відповідно до критеріїв семантичної класифікаційної моделі.

Ключові слова: соціальні комунікації, контент книговидання, класифікаційна модель.

Проанализированы основные существующие модели классификации книгоиздательской продукции, контент украинского книгоиздания в соответствии с критериями семантической классификационной модели.

Ключевые слова: *социальные коммуникации, контент книгоиздания, классификационная модель.*

The main existing models of classification of the book publishing products are analyzed. The content of Ukrainian book publishing is analyzed in accordance with the criteria of the semantic classification model.

Key words: *social communication, content publishing, classification model.*

В Україні книгознавчі дослідження належать до соціально-комунікаційних, і за наказом Вищої атестаційної комісії №867 «Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» від 14 грудня 2007 р., серед семи спеціальностей, за якими присуджується науковий ступінь у галузі науки «соціальні комунікації», зазначено спеціальність 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Книга є важливою складовою тієї «системи суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, впровадження, організацію, вдосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, в ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого — організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [9, с. 7].

Незважаючи на поширення сучасніших каналів комунікації — радіо, телебачення, інтернету — книга продовжує значною мірою впливати на формування світогляду людей. Через книги з казками діти ознайомлюються зі світом, це — основне джерело здобуття знань під час навчання, читання залишається одним з найулюбленіших видів дозвілля. У цьому контексті важливим є дослідження того, наскільки вітчизняний книжковий ринок відповідає сучасним потребам і запитам українського суспільства, як впливає на його розвиток, формування політичної нації, держави. Відтак, постає питання про класифікацію контенту українського книговидавництва.

Книгознавчі дослідження у світовій науці активно проводяться вже понад століття, починаючи зі спроб бібліографів упорядкувати і класифікувати книги (М. Дьюї, А. Лафонтен, П. Отле та ін.) і продовжуючи вивченням соціальних функцій книги: Р. Баркер, Р. Ескарпі, Л. Живні, Е. Кінг, Я. Мушковські, Р. Хогарт, Л. Шюккінг та

ін. Значний вплив на подальші книгознавчі дослідження здійснили праці канадського дослідника М. Мак-Люена, котрий певним чином абсолютизував вплив книги на історію людства останніх століть, назвавши історичну епоху, починаючи з виникнення масової друкованої книги, «добом Гутенберга» [7].

Стан і проблеми книговидання та книгорозповсюдження в Україні висвітлено в працях таких фахівців, як О. Афонін, О. Афанасенко, Г. Глотова, Я. Володарчик, Р. Дименко, Н. Зелінська, Г. Ключковська, І. Коштинська, Т. Микитин, Т. Приступенко, М. Сенченко, І. Степурин, М. Тимошик, Г. Швецова-Водка та ін. Водночас, недостатньо дослідженими є питання, пов'язані з контентом вітчизняної книговидавничої продукції, його відповідності сучасним потребам суспільства і держави.

Мета дослідження — проаналізувати контент вітчизняного книговидання як об'єкт соціально-комунікаційних досліджень.

Поняття «класифікація» походить від латинських слів «classis» — клас, розряд та «facio» — роблю, розкладаю, і означає таку форму систематизації знання, відповідно до якої сфера об'єктів дослідження представлена у вигляді класів чи груп, за котрими ці предмети розподілені на основі їх подібності за певними властивостями [8, с. 255]. Словник української мови визначає «класифікацію» як систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. При цьому серед семи значень поняття «клас», визначених у словнику, для дослідження контенту книговидання прийнятні два: сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; міра якості, ступінь, рівень чого-небудь [11, с. 174–175].

Поняття «модель» має такі значення: 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; 2) тип, марка конструкції; 3) зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для здобуття нових знань про об'єкт; 4) те, що є матеріалом, натурою для художнього відтворення; 5) зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі; 6) уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник»; 7) конструкція, структура, зразок, за яким побудована певна одиниця мови з одиниць нижчого рівня; 8) система математичних залежностей або програма, що відображає суттєві властивості об'єкта, процесу чи явища, які вивчаються [3, с. 776].

При цьому моделювання є представленням процесу чи ситуації за допомогою моделі, що застосовується для дослідження та/чи управління [8, с. 596].

Стосовно книговидавничої продукції застосовуються семантичні та типологічні моделі класифікації. Для семантичних класифікацій головна ознака — тематика видання, його галузевий зміст. Для

типологічних головними є ті ознаки, за якими можна розрізнити види книжок: особливості носія, форм, знакових засобів фіксації та передачі інформації, соціального призначення.

Нині існує кілька загальноновизнаних бібліотечних класифікацій. Основні сучасні бібліотечні системи класифікації можна поділити на такі типи:

1) універсальні системи класифікації, які охоплюють усі предметні галузі (наприклад, Універсальна десяткова, Бібліотечно-бібліографічна);

2) спеціальні системи класифікації за тематикою або типами матеріалів (наприклад, NLM для медицини, іконографічних сюжетів Iconclass, музичних матеріалів British Catalogue of Music Classification);

3) національні системи класифікації певних країн (наприклад, шведська система класифікації бібліотеки SAB) [2].

Найпоширенішою у світі є Універсальна десяткова класифікація (УДК), англійською — Universal Decimal Classification (UDC), яка була розроблена бельгійськими бібліографами Полем Отле й Анрі Лафонтеном для Міжнародного бібліографічного інституту на основі «Десяткової класифікації» американського бібліотекаря Мелвіла Дьюї, створеної ним для Бібліотеки Конгресу США в 1876 р. У Брюсселі в 1895 р. відбулася міжнародна бібліографічна конференція, на якій вирішено використати як основу новостворюваної міжнародної класифікаційної системи Десяткову класифікацію Дьюї, яка на той час уже широко застосовувалася в бібліотеках США й Англії, була зручною та зрозумілою, незалежною від мови і придатною до подальшого розгалуження. П. Отле запропонував доповнити таблицю М. Дьюї математичними й пунктуаційними знаками для комбінування класифікаційних індексів. У 1905–1907 рр. надруковане перше видання таблиць класифікації «Посібник з універсального бібліографічного опису» (французькою «Manuel du répertoire bibliographique universel»). У 1927–1933 рр. вийшло друком друге видання таблиць, яке цього разу здобуло назву «Універсальна десяткова класифікація» (французькою «Classification décimale universelle»). Упродовж більш ніж сторічного існування система УДК (UDC), яка нині використовується понад 150 тис. бібліотеками в 130 країнах світу [10], неодноразово вдосконалювалася, проте основний принцип систематизації документів залишився незмінним.

Основна таблиця УДК відома всім науковцям світу і містить такі основні класи: 0. Загальний. 1. Філософія. Психологія. 2. Релігія. Теологія (богослов'я). 3. Суспільні науки. 4. (вільний з 1961 р.). 5. Математика. Природничі науки. 6. Прикладні науки. Медицина. Техніка. 7. Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт. 8. Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство. 9. Географія. Біографії. Історія. Кожен з класів поділено на десять

розділів, а ті — на десять підрозділів тощо. З часом обсяги повних таблиць дійшли до 120 тис. рубрик, проте для зручності для бібліотек розроблено середні (35–40 тис. рубрик) і скорочені (10–12 тис. рубрик) варіанти таблиць [6]. Міжнародним еталоном УДК (UDC) нині є англомовна база даних Master Reference File (MRF).

Удосконалення УДК спочатку здійснював Міжнародний бібліографічний інститут (інші назви — Міжнародний інститут документації, Міжнародна федерація з документації, Міжнародна федерація з інформації та документації). У 1991 р. створено міжнародну некомерційну організацію Консорціум УДК (UDC Consortium) зі штаб-квартирою в Нідерландах, до складу якого ввійшла Міжнародна федерація з інформації та документації, а також видавці УДК. Саме Консорціуму УДК нині належать права інтелектуальної власності на систему УДК (UDC), діяльність з ведення, вдосконалення і розповсюдження якої здійснює ця організація [1].

У 1919 р. Головна Книжна Палата України підготувала до друку скорочені таблиці «Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація», розроблені українським бібліографом Ю. Івановим-Меженком на основі десяткової класифікації Б. Боднарського, котрий здійснив скорочений переклад французького «Manuel du répertoire bibliographique universel». У 1921 р. Головополітсвіта РРФСР прийняла постанову про обов'язкове застосування міжнародної десяткової класифікації в бібліотеках СРСР, аналогічну постанову ухвалили Управління в справах друку та Головополітпросвіта УРСР.

У 1997 р. під керівництвом першого заступника директора Книжкової палати України Н. Петрова розроблено проект «Класифікаційна система України», що передбачав створення україномовної системи класифікації. Книжкова палата України підписала угоду з Консорціумом УДК і придбала ліцензію на підготовку й видання таблиць УДК українською мовою. У 2000–2001 рр. вийшло друком перше видання таблиць УДК українською мовою у двох книгах: «Універсальна десяткова класифікація (УДК). Таблиці» (2000 р.); «Універсальна десяткова класифікація (УДК). Алфавітно-предметний покажчик» (2001 р.). Книжкова палата України регулярно здійснює актуалізацію україномовної УДК [12].

Згідно з держстандартом України ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості», вихідні відомості кожного виданого в Україні видання мають містити класифікаційний індекс УДК. У 2009 р. набув чинності національний стандарт ДСТУ 6096:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування».

Методологічна основа класифікації ББК передбачає поділ документів за видами наук і явищами дійсності, принципом їх субординації й розвитку. Таким чином, основна таблиця класифікації ББК

визначає сфери знань, до яких належать ті або інші видання, і побудована за ієрархічним принципом. При цьому основні розділи ББК представлені двома системами нумерації: для масових бібліотек використовується цифрова індексація, а для наукових — буквена (кирилицею). Завдяки використанню кирилиці ББК менш універсальна система, ніж УДК, тому застосовується вона лише в пострадянських державах.

Уявлення про співвідношення кількості виданої в Україні книжкової продукції за різними галузями наукового знання можна отримати з інформації про номенклатуру та накладі книг і брошур за укрупненими тематичними розділами, які регулярно публікує Книжкова палата України ім. Івана Федорова. Щоправда, в інформації Книжкової палати такі тематичні розділи містять види книжкової продукції як за ознаками галузей науки, так і за цільовим призначенням (художня література), та вікового ознакою (дитяча література), що ускладнює аналіз.

Отже, за перші 9 місяців 2013 р. в Україні видано 17193 назв книжок і брошур загальним накладом 46360,2 тис. примірників. Розподіл надрукованих в Україні книг та брошур за тематичними розділами такий: найбільше видано літератури з освіти і культури — 3554 назви видань загальним тиражем 22659,8 тис. примірників; в рази менше надруковано художньої літератури — 2688 назв загальним тиражем 6800,3 тис. примірників; дитячої літератури видано 1433 назви тиражем 4414,8 тис.; технічної літератури — 1935 назв тиражем 4109,6 тис.; політична і соціально-економічна література — 4192 назви загальним накладом 3962,1 тис.; охорона здоров'я, медична література — 636 назв тиражем 1683,3 тис.; сільськогосподарська література — 401 назва тиражем 745,9 тис.; природничо-наукова література — 1054 назви тиражем 577,2 тис.; мистецтво та мистецтвознавство — 232 назви тиражем 559,9 тис.; література з філологічних наук — 734 назви тиражем 537,3 тис.; література універсального змісту — 22 назви тиражем 146,2 тис.; фізична культура і спорт — 119 назв загальним тиражем 120,4 тис.; літератури з друку, книгознавства, преси, поліграфії — 193 назви видань загальним тиражем 43,4 тис. примірників [4].

Наведені дані свідчать, що, якщо не рахувати підручників (які долучено до виду «література з освіти і культури»), то книжок та брошур з технічних галузей науки в Україні видається більше, ніж політичної й соціально-економічної література. Суттєво менше друкується книжок і брошур з медицини, ще менше — сільськогосподарської літератури, праць з мистецтвознавства та філологічних наук. Найменше книжок та брошур надруковано з фізичної культури, а також з книгознавства та друкарської справи.

Інформація про вихід друком книжкової продукції за різними галузями наукового знання надає можливість дійти певних висновків

як щодо рівня розвитку тих чи інших наук, так і щодо популярності тих чи інших наук та спеціальностей, соціального й державного замовлення на них. Проте в умовах реалій сучасного українського книжкового ринку стверджувати таке можна лише приблизно, адже значна кількість невідомих змінних ставить під сумнів достовірність будь-якої оцінки.

Наприклад, не існує достовірної статистики щодо кількості книжок з тих чи інших галузей науки, імпортованих на український ринок з-за кордону, переважно із Росії. Згідно з оцінками Української асоціації видавців та книготорговців, на вітчизняному внутрішньому ринку книги, видані в Україні, становлять лише 20–23%; натомість легально і нелегально імпортовані з Росії книги — 73–75%; ще близько 5% — книги, імпортовані з інших держав [5]. При цьому статистика щодо тематики імпортованих книжок, не говорячи про тиражі по окремих тематичних рубриках, не ведеться. Тому не існує жодної достовірної інформації щодо того, скільки книжок увезено в Україну з Росії, наприклад, з біологічних наук, філософії чи міжнародних відносин.

Крім того, значна частина видань в Україні не надходить у вільний продаж, хоча й фіксується Книжковою палатою України. Так, Держспоживстандарт України у 2011 р. видав 565 назв брошур сумарним накладом 113 тис. примірників, які роздано державним органам управління для службового користування. У тому ж році Вінницький національний технічний університет видав 113 назв брошур загальним накладом 12 тис. примірників, які також не надійшли на ринок, хоча були зафіксовані Книжковою палатою України по обов'язкових примірниках. Значну частину надрукованих в Україні книжок становлять підручники, надруковані за державним замовленням, які розподіляються між навчальними закладами і не надходять у продаж. Загалом, згідно з оцінками власників підприємств книжкової торгівлі, у вільний продаж потрапила лише кожна п'ята книжка з тих, що вийшли друком в Україні у 2010–2011 рр. [5].

Отже, класифікація контенту вітчизняного книговидавництва надає можливість виявити його відповідність потребам суспільства, а також здатність виконувати важливі соціально-комунікативні функції, які вже впродовж століть виконує книга.

У світовій практиці застосовуються різні моделі класифікацій книжкової продукції — залежно від того, яку ознаку книжкового контенту обрано за критерій також класифікації. Для семантичних класифікацій головною ознакою є тематика видання, його галузевий зміст. Для типологічних класифікацій — ознаки, за якими можна розрізняти види книжок: особливості носія інформації, форм, знакових засобів фіксації й передачі інформації, соціального призначення. Класифікації також бувають бібліотечними та книготорговельними: перші розроблені для зручного впорядкування видань у наукових

та масових бібліотеках, другі — для зручності роботи книготорговельних мереж і книжкових магазинів, а також пошуку потрібного видання їх персоналом та покупцями. Основні сучасні бібліотечні системи класифікації можна поділити на такі типи: 1) універсальні системи класифікації, які охоплюють усі предметні галузі (найпоширеніша у світі — Універсальна десяткова класифікація); 2) спеціальні системи класифікації за тематикою або за типами матеріалів; 3) національні системи класифікації певних країн.

Навіть попередній аналіз за критеріями семантичної класифікації свідчить про невідповідність вітчизняного книговидання в його нинішньому стані потребам суспільного і державного розвитку.

Перспективи подальших досліджень: опрацювати методологічної моделі діагностики ефективності та значимості продукції українських видавництв у формуванні читацьких інтересів; дослідити вплив контенту українського книговидання на соціум; спрогнозувати тенденції розвитку видавничого ринку України; дослідити типологічні класифікаційні моделі контенту вітчизняного книговидання;.

Список літератури

1. About Universal Decimal Classification [Електронний ресурс] // UDC Consortium. — Режим доступу: <http://udcc.org/index.php/site/page?view=about>. — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.
2. Бібліотечна класифікація [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бібліотечна_класифікація. — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. (з дод. і допов.) / укл. і голов. ред.. В. Т. Бусел. — Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с. — С.683; Словник української мови [в 11 т. / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін.]. — Київ : «Наук. думка», 1970–1980. — Т. IV. — 1973. — 840 с. — С.776.
4. Випуск видавничої продукції в Україні в 2013 році (9 місяців) [Електронний ресурс] // Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». — Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika_2013_9_mis.htm#zag_dani. — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.
5. Звіт про результати дослідження видавничого ринку України [Електронний ресурс] // Портал української книжкової індустрії UABOOKS.INFO. — Режим доступу: [uabooks.info/files//Zvit_Afonin_dodatky.doc](http://uabooks.info/files/Zvit_Afonin_dodatky.doc). — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.
6. Історія УДК [Електронний ресурс] // Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». — Режим доступу: http://www.ukrbook.net/UDC_n/UDC_ist.htm. — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.
7. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга: Сотворение человека печатной культуры / Маршалл Мак-Люэн. — Киев : Ника-Центр, 2003. — 432 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд ; научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. — М. : Мысль, 2010. — Т.П. — 2010. — 634 с.

9. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій : наук. журн. [гол. ред. О. М. Холод]. Т.2. — Київ : КиМУ, ДонНУ, 2011. — С. 7–11.
10. Slavic A. Use of the Universal Decimal Classification: a worldwide survey / A. Slavic // Journal of Documentation. — 2008. — Vol. 64. Iss: 2. — P. 211–228.
11. Словник української мови [в 11 т. / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін.]. — Київ : «Наукова думка», 1970–1980. — Том IV. — 1973. — 840 с. — С. 174–175.
12. Сучасний стан УДК в Україні [Електронний ресурс] // Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». — Режим доступу: http://www.ukrbook.net/UDC_n/UDC_suchas_stan.htm. — Дата доступу: 20.12.2013. — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 17.09.2014 р.

УДК [7.037.3:82–92.161.2](477) «1922/1930» Т. С. ОПРИШКО

АСОЦІАЦІЯ ПАНФУТУРИСТІВ «АСПАНФУТ» ТА ЇЇ ВИДАННЯ (1922-1930 РР.) В ПОБУДОВІ «МИСТЕЦТВА МАЙБУТНЬОГО»

Розглянуто питання діяльності асоціації панфутуристів «Аспанфут» та її впливу на розвиток української літератури на матеріалі її періодичних та неперіодичних видань (1922–1930 рр.).

Ключові слова: «Аспанфут», Семенко, футуризм, панфутуризм, деструкція мистецтва, літературний часопис.

Рассматриваются вопросы деятельности ассоциации панфутуристов «Аспанфут», ее влияния на развитие украинской литературы на материале ее периодических и непериодических изданий (1922–1930 гг.).

Ключевые слова: «Аспанфут», Семенко, футуризм, панфутуризм, деструкция искусства, литературный журнал.

The article considers the issue of panfuturist association's «Aspanfut» activity and its influence on the development of Ukrainian literature based on the material of its periodical and non-periodical publications (1922–1930).

Key words: «Aspanfut», Semenکو, futurism, panfuturism, art destruction, literary magazine.

Вийшли друком наукові праці про творчість окремих членів асоціації панфутуристів «Аспанфут», зокрема її засновника й ідейного натхненника Михайля Семенка, проте досі бракує комплексного дослідження діяльності періодичних та неперіодичних видань цієї організації, що є актуальним аспектом сучасної української наукової думки.

Мета статті — на основі тогочасної преси та наукової літератури розглянути діяльність асоціації панфутуристів «Аспанфут» та її

друкованих органів, у боротьбі за деструкцію мистецтва та побудову «мистецтва майбутнього».

Футуризм (від лат. *futurum* — майбутнє) як авангардний напрям у літературі й мистецтві виник у першому десятилітті ХХ ст. в Західній Європі та Росії й відразу задекларував себе як мистецтво майбутнього. У 1909 р. італійський письменник Ф. Марінетті, котрого вважають творцем футуризму, опублікував «Маніфест футуризму», який проголосив відмову від традицій і вічних цінностей, реалізму й класичної спадщини, загальноприйнятих мовних і поетично-мистецьких норм та пропагував культ великого капіталістичного міста, модерної техніки й індивідуалізму. Представники футуризму прагнули розбудувувати нову культуру на основі досягнень науки і техніки, виступали за «деструкцію мистецтва», опоетизувували рух і винятковий динамізм, який у літературі виявився у творенні нової, особливої мови з нагромадженням приголосних і домінуванні форми над змістом.

Історія українського футуризму, яка пов'язана передусім з діяльністю і творчістю поета Михайля (Михайла) Семенка, розпочалася в 1914 р., коли після збірки «Prélude» (1913 р.) вийшли друком його книги «Держання» і «Кверофутуризм» (від лат. *quero* — шукати) й організувалося перше українське футуристичне угруповання «Кверо», до якого, крім М. Семенка, увійшли художники Василь Семенко і Павло Ковжун. Для першого етапу українського футуризму — кверофутуризму, тобто футуризму пошукового (1914–1920 рр.), були характерні протиставлення у творчості традиційній сільській проблематиці теми мегаполіса й космосу, адже урбанізм розкривав перед кожною людиною, як тоді здавалося, привабливе технологічне майбутнє, а також формалістичні експерименти: заперечення класичних розмірів і використання верлібру (вільного вірша) як засобу відображення ритму міста.

Протягом 1918–1920 рр. М. Семенко став засновником кількох українських футуристичних угруповань і журналів. Так, проживаючи в Києві, поет у 1918 р. започаткував видання «Універсального журналу» (вийшло друком два номери часопису), згодом у 1919 р. створив футуристичну організацію «Фламінго», до якої вступили Гео (Георгій) Шкурупій, Олекса Слісаренко, Володимир Ярошенко й інші письменники, а також український маляр і театральний декоратор Анатоль Петрицький. Члени «Фламінго» мали намір видавати однойменний журнал, однак цей проект так і не було реалізовано. У 1920 р. М. Семенко разом з М. Любченком і О. Слісаренком опублікував «Альманах трьох», який став першим колективним виданням українських поетів-футуристів.

У 1919–1920 рр. на хвилі визнання Жовтневої революції і бажання пропагувати в Україні новітні художні напрями українські футуристи разом із символістами організували видання журналу

«Мистецтво». Надруковано шість номерів журналу, відповідальним редактором яких був М. Семенко (за винятком першого номера, який М. Семенко редагував спільно з Г. Михайличенком). Оформляли часопис відомі художники Г. Нарбут і А. Петрицький. «Мистецтво», що сприяло «футуризації» української літератури, опублікувало статті М. Семенка «Футуризм в українській поезії» і «Мистецтво переходової доби». В останній розвідці автор пов'язав долю мистецтва з революцією та наголосив на неминучості нового мистецтва, футуризм, водночас, розглядався як вияв мистецтва переходової доби [15, с. 270, 271].

У 1920 р. вже в Харкові, куди переїхав М. Семенко, завдяки його зусиллям виникла «Ударна група поетів-футуристів» — В. Еллан-Блакитний, В. Алешка і Ю. Шпол (Михайло Яловий), — котрі спільно підготували альманах «Повстання». Водночас у 1920 р. в Києві за активної участі М. Семенка засновано науково-мистецьке угруповання «Комкосмос» («Комуністичний космос»), до складу якого ввійшли О. Слісаренко, поети Гео Шкурупій, Микола Терещенко та художник О. Шимков. Група «Комкосмос» прагнула до будівництва нового мистецтва під прапором «космічного комунізму» й пропагувала інтернаціональну організацію революційних науково-художніх сил. Як зазначалося в декларації групи, для вирішення цих завдань планувалося організувати видавництво книг, створювати мистецькі майстерні, студії, клуби, читальні, музеї, театри, проводити з'їзди, конференції, публічні виступи, мітинги тощо [8, с. 313, 314]. Позиція «Комкосмосу» засвідчила «полівіння» українських футуристів і їх поступовий перехід на ідеологічну платформу культурно-просвітницької організації «Пролеткульт».

У 1921 р. в Києві за ініціативи чільного лідера і теоретика українських футуристів М. Семенка на базі літературної групи «Фламінго», «Ударної групи поетів-футуристів» і науково-мистецької групи «Комкосмос» була створена Асоціація панфутуристів (скорочено — Аспанфут), до якої, крім М. Семенка, увійшли Гео Шкурупій, Юліан Шпол, Олекса Слісаренко, Мирослав Ірчан (Андрій Баб'юк), Марко Терещенко. Пізніше до «Аспанфуту» долучилися Микола Бажан, Юрій Яновський, Олекса Влизько, Гео (Григорій) Коляда, Володимир Ярошенко, Андрій Чужий (Андрій Сторожук) та ін. Загальна кількість членів Асоціації панфутуристів у 1924 р. нараховувала 35 осіб [17, с. 595, 596].

Зі створенням літературного угруповання «Аспанфут» розпочався другий етап українського футуризму — панфутуризм (1921–1927 рр.). Термін «панфутуризм» (від гр. pan — усе) — «усе-футуризм» увів один із лідерів і теоретиків українських футуристів Гео Шкурупій для характеристики напрямку, що мав синтезувати досягнення всіх експериментальних течій у мистецтві. Значною мірою під впливом «лівого» «Пролеткульту» панфутуристи осуджували

буржуазну культуру, яку в попередні роки активно творили, проголошували «деструкцію» мистецтва і прогнозували виникнення надмистецтва («метамистецтва») як синтезу поезії, живопису, скульптури, архітектури й спорту.

Характерною ознакою другого етапу українського футуризму була інтенсивна публікаторська діяльність. У 1922 р. Асоціація панфутуристів заснувала власне видавництво «Гольфштром». Навесні 1922 р. в Києві як орган «Аспанфуту» і його програмове видання в цьому видавництві вийшов друком літературний збірник «Семафор у майбутнє. Апарат панфутуристів» з панфутуристичними маніфестами і статтями М. Семенка «Маніфест панфутуризму», «Пан-футуризм (Мистецтво переходної доби)», «Постановка питання в теорії мистецтва переходної доби», «Деякі наслідки деструкції», «Поезозомалярство», «Організаційний принцип і мистецтво слова», «Futurizm v ukrajins'kij roeziji (1914–1922)», «Poslano do Moskvy 29-IV: Телеграмма лит. А» та статтями і творами Гео Шкуруція, Ю. Шпола, О. Слісаренка, М. Ірчана, В. Десняка (Василенка), Миколи і Марка Терещенків та ін.

У маніфестах, що ввійшли до збірника «Семафор у майбутнє», всесторонньо обґрунтовувалася концепція панфутуризму, який, на думку його теоретиків, визначався як усезагальний процес деструкції, що поєднував усі напрями і течії в мистецтві другої половини ХІХ — початку ХХ ст., тобто панфутуризм ототожнювався з авангардизмом і навіть модернізмом. Практичне завдання цієї течії полягало в скасуванні старого мистецтва з подальшою розбудовою на руїнах нового синтетичного мистецтва [15, с. 273, 274].

Стаття «Поезозомалярство» засвідчила перехід українських футуристів від ідеології індивідуалізму до ідеї колективізму, що заперечувало лірику і поезію взагалі, яку, як зазначав М. Семенко, мало б замінити «поезозомалярство», що «виробить свою граматику й власні закони зв'язання речень — бо елементами речень будуть міста, тунелі, льодовики, гори, верховини, океани, вияви титанічного змагання велетеньського колективу з природою» [15, с. 286, 290].

У «Семафорі в майбутнє» опубліковано «Каблепоему за океан» М. Семенка, яка стала спробою реалізації ідей «поезозомалярства» й інших маніфестів поетів-футуристів. За допомогою принципу симультанізму, тобто одночасного розгортання візуального і вербального рядів з використанням графічних ефектів та різнокольорового друку (чорний і червоний кольори), широко використовуючи технічні, географічні, загальнонаукові та загальнополітичні терміни, революційні й інтернаціоналістські гасла, що засвідчували зміни в мисленні сучасної людини, М. Семенко створив художній твір — приклад нового «мистецтва».

«Семафор у майбутнє» панфутуристи планували зробити неперіодичним пропагандистським органом «Аспанфуту», на шпальтах

якого б розглядалися теоретичні питання українського футуризму. Після першого числа збірника мав вийти друком другий його номер, матеріал якого передбачали надрукувати п'ятьма мовами, з головною статтю М. Семенка «Наука про фактуру». У концепції поета про зміст і структуру мистецтва поняття «фактура» охоплювало зміст, форму й матеріал мистецтва та було змінною величиною. Створення ж нового мистецтва пов'язувалося з перегрупуванням елементів фактури. У статті М. Семенко доводив, що на основі вивчення фактур різних видів мистецтва можлива розбудова наукових схем як деструктивних його видів, так і конструктивних. Значна увага в матеріалах номера приділялася обґрунтуванню поняття «метамистецтво» або «післямистецтво». У другому номері «Семафора» також планувалося надрукувати художній твір «Облога земної кулі», співавторами якого були М. Семенко, Гео Шкурупій, Ю. Шпол, О. Слісаренко та М. Ірчан [14].

Серед проектів Асоціації панфутуристів — видання в Києві щотижневого журналу «Смолоскип», при якому планувалося організувати «Центральне бюро панфутуристів-конструкторів», що мало б агітувати за створення панфутуристичних спортивних, науково-дослідних і науково-технічних установ. У «Смолоскипі», який мав виходити друком лише українською мовою, планувалося публікувати переклади західних творів, зокрема готувався до друку «Егер і релятив-принцип» А. Ейнштейна в перекладі М. Семенка [16]. На жаль, ані другий номер «Семафора в майбутнє», ані тижневик «Смолоскип» так і не було надруковано.

9 грудня 1922 р. в Києві за редакцією М. Семенка вийшла друком газета «Катафалк мистецтва» («Катафалк искусства»), в якій двома мовами (українською та російською) опубліковано статті-маніфести М. Семенка «Майбутнє панфутуристів» і «Що таке деструкція?», статті Й. Стрільчука «Автокефалізм і мистецтво», В. Базас «Київська провінція», листування Гео Шкурупія з Мирославом Ірчаном, «Поезія» М. Семенка, відома під назвою «Сім», та переклад російською мовою його «Каблепоєми за океан», вірші Й. Стрільчука, Ю. Шпола, О. Слісаренка тощо, а також інформація про діяльність літературного об'єднання «Аспанфут», видавництва «Гольфштром», огляд вистав авангардних театральних студій, зокрема театру «Березіль» і «Центростудії» [6; 7].

У статті «Що таке деструкція?» М. Семенко через поняття «деструкція», «конструкція» і «метамистецтво» розкрив зміст спеціального, або активного, революційного панфутуризму. Він, зокрема, наголосив, що мистецтво, сягнувши вершин академізму й класицизму, розвиватиметься деструктивно і завдяки панфутуристичній революції з її організаційно-конструктивним елементом утворить метамистецтво, яке органічно поєднає науку, техніку та спорт [15, с. 291, 293]. «Катафалк мистецтва» мав стати органом

панфутуристів-деструкторів. Готувався до публікації його другий номер, у матеріалах якого російською, українською і єврейською мовами планувалося окреслити межі між панфутуризмом і конструктивізмом [1]. Однак вийшов друком лише один номер часопису.

Не маючи свого періодичного видання, панфутуристи в 1923 р. гуртувалися навколо київської газети «Більшовик», у якій М. Семенко вів мистецьку сторінку. У часописі публікувалися твори українських футуристів, зокрема статті М. Семенка «Сучасний стан світового мистецтва», «Архітектура в Голландії», «До справи про радянське кіно», екстрактивне оповідання Гео Шкурупія «КІМ» та його поезії, оповідання С. Склярєнка «Село повстань», вірші М. Бажана «Крижмо комуни», «Червоноармійська», Миколи Терещенка «Газета», «Ремонт», «Трактор», «Урожай» та ін., уривок із поеми А. Чужого «Октябрь» — «Дні — зуби лом!» тощо.

У 1923 р. газета «Більшовик» повідомляла про вихід друком у видавництві «Гольфштром» книг Ю. Шпола «Верхи», О. Слісарєнка «Поеми» й інші публікації панфутуристів [1, с. 64]. З часопису дізнаємося про діяльність у м. Березань організації панфутуристів, яка опублікувала два номери журналу «Динаміт», на шпальтах якого популяризувалися ідеї панфутуризму і розміщувалися твори місцевих літераторів [12].

У 1923 р. у видавництві «Гольфштром» до шостої річниці Жовтневої революції вийшов друком «Жовтневий збірник панфутуристів», у якому опубліковано поезії «Жовтневий плакат А» В. Ярошенка, «Жовтневий плакат Б», «Шість років», «Ленін» Я. Савченка, «Вокзали» О. Слісарєнка, «Захід», «Цукроварня», «Цень-цань» Миколи Терещенка, «Замах на революцію», «Машина», «Шерк серця», «Жовтневий роман» Гео Шкурупія, «Світ жовтня жде» М. Щєрбака. Тон видання визначали надруковані на шпальтах збірника за авторством М. Семенка гасла, що підкреслювали інтернаціоналізм футуристів, відображали їх прихильність до ідеалів революції, культу машин і високої техніки: «Живе шоста річниця визволення націй», «На материках і океанах напишемо новий зміст», «Боротьба пролетаріату на Заході — наша боротьба», «Пустим машину по землі й під землею і під дном світових океанів», «Підземними норами сполучимо материки», «В машині наша перемога», «Революцію в побут» тощо.

У 1923 р. члени «Аспанфуту» перейшли на позиції «лівого фронту мистецтва» («УкрЛефу») і разом з мистецьким об'єднанням «Березіль» створили Асоціацію працівників комуністичної культури «Комункульт» (АсКК), якою керували М. Семенко і М. Яловий. До складу АсКК також увійшли Я. Савченко, Микола Терещенко, В. Дєсняк, В. Ярошенко, Ю. Яновський, Гео Шкурупій, М. Бажан, Л. Курбас, О. Каплєр, О. Влизько, Г. Затворницький, Л. Френкель, О. Шимков, С. Мельник, Й. Стрільчук та ін. Співпраця між панфутуристами і театром Леся Курбаса та його прихильниками розпочалася

ще в 1922 р. Представники «лівих сил» планували із січня 1923 р. видавати літературно-мистецький двотижневик «Кермо». Редакційна колегія часопису в складі Л. Курбаса, Я. Савченка і М. Семенка мала намір разом із творами вітчизняних майстрів слова за окремою нумерацією сторінок публікувати в журналі переклади прогресивних західних письменників [9]. Проте ці плани не було реалізовано.

У межах АсКК діяли «Літсектор» та агітаційні бригади «Агітмайстерня» й «Агіттеатр», очолювані Г. Затворницьким і О. Каплетром, та немалий штат інструкторів-агітаторів, котрі пропагували ідеї панфутуристів. Члени Асоціації «Комункульту» регулярно виступали з доповідями в театрах, на заводах, в інститутах і літературних гуртках, пропагуючи панфутуристичні ідеї. Зокрема, темами доповідей теоретика панфутуризму М. Семенка були «Мистецтво як культ», «Завдання сучасної прози», «Ідеологія-фактура», «Психофізіологія мистецтва», «Експресіонізм і його місце в панфутуристичній системі», «Леф і панфутуристи», «Театр і антитеатр» та ін. [17, с. 596]. М. Бажан у своїх виступах обґрунтовував комункультівську систему як фактор до створення нової культури, нового суспільства і побуту [13].

18 і 19 грудня 1923 р. в Черкасах відбулися виступи одного з лідерів українських футуристів О. Слісаренка, котрий спочатку для робітників у Центральному міському клубі виголосив доповідь «Літургування панфутуризм та Жовтневий блок мистецтв». Наступного дня з лекцією «Основи панфутуристичної системи та відмінність позиції Аспанфуту в питаннях культури та мистецтва від інших угруповань» він виступив перед слухачами Черкаських педагогічних курсів. 22 грудня газета «Більшовик» повідомляла: «Лекція, прочитана з пропозиції студкому педкурсів, явилась наслідком великого зацікавлення панфутуризмом з боку пролетарського студентства і комсомолу... По закінченні лекції представником пролетарського студентства було виголошено подяку лекторові, після чого вибухнули гарячі овації всієї аудиторії» [10].

У квітні 1924 р. «Літсектор» АсКК у складі М. Семенка, М. Бажана, Я. Савченка, В. Ярошенка організував зустрічі з членами мистецького об'єднання «Березіль», студентами Торговельно-промислової школи, київськими робітниками в клубах друкарів і металістів, де свої твори також читали М. Терещенко, Ю. Яновський, Г. Шкурупій, С. Мельник, М. Щербак, Л. Френкель, В. Чередниченко, В. Варуський та ін. 14 квітня 1924 р. з доповіддю перед робітниками київських трамвайних майстерень виступив керівник групи АсКК «Агітмайстерня» Г. Затворницький, а сама група продемонструвала виставу «Модр» [2; 3].

У травні 1924 р. як друкований орган АсКК під редакцією М. Семенка вийшов друком журнал «Гонг Комункульту» (лише один номер часопису). Твори М. Семенка, Гео Шкурупія, М. Бажана, О. Десняка,

О. Слісаренка, Я. Савченка, А. Чужого та ін., що опубліковані в журналі українською й російською мовами, засвідчили відхід панфутуристів від політики деструкції в мистецтві та зацікавленість українських футуристів переважно новими видами мистецтва, зокрема кіно і художньою фотографією. «Гонг Комункульта» проголосив боротьбу за планову організацію виробництва, праці та раціоналізацію побуту й активне сприяння культурній революції [10]. Члени АсКК також співпрацювали з журналами «Червоний шлях», «Жовтневий збірник», «Повітряний флот» та ін. [5].

Українські футуристи мали свої філії, гуртки й осередки. Так, у 1924 р. в Одесі діяв «Юголеф» («Южный левый фронт»), що об'єднував українських і російських футуристів. Українська футуристична організація існувала навіть поза межами України. У 1925 р. в Москві була заснована група «СіМ» («Село і місто»), котра видала маніфест «З–25» («Заклик 25»), у якому осуджувалася буржуазна цивілізація, проголошувався ренесанс української культури та містився «наказ» українським письменникам підвищувати свою майстерність для розквіту української пролетарської літератури [11, с. 349].

Після критики «Пролеткульту» середовище українських футуристів охопила криза. У 1925 р. деякі колишні «комункультівці», зокрема М. Терещенко, В. Ярошенко, Ю. Яновський та інші, відійшли від панфутуристів і організували в Києві групу «Жовтень», ідеологічно наблизившись до спілки пролетарських письменників «Гарт». М. Семенко протягом 1924–1927 рр. працював головним редактором ВУФКУ (Всеукраїнського фото-кіно управління) й Одеської кіностудії. У 1925 р. поет був членом редколегії «Журналу для всіх», а в 1926 р. працював редактором кінофільму «Тарас Шевченко». Проте основне ядро панфутуристів збереглося й продовжило свою діяльність, а сам український футуризм, як засвідчили подальші публікації, почав переходити в конструктивістську фазу.

У 1925 р. Асоціація діячів комуністичної культури в Харкові, де від 1924 р. перебувала штаб-квартира АсКК, надрукувала збірник «Гольфштром», який мав продемонструвати зразки «лівої» прози і поезії. Авангардистські погляди панфутуристів на літературу та мистецтво набули відображення в повісті Гео Шкурупія «Штаб смерті», оповіданнях О. Слісаренка «Сотні тисяч сил», М. Щербака «Проклята ніч», С. Левітіної «Васька Янчук» та інших творах.

У 1927 р. вийшов друком публіцистичний збірник панфутуристів «Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох», співавторами якого стали Михайль Семенко, Гео Шкурупій і Микола Бажан. Збірник містив твір М. Семенка, в якому в жартівливо-серйозній формі описуються символічна зустріч і обмін думками поета з колишніми послідовниками та однодумцями (М. Бажан і Г. Шкурупій на той час уже належали до ВАПЛІТЕ). Будучи відданим принципам футуризму з його духом пошуку та радикалізму, М. Семенко прагнув сам

і закликав соратників активно працювати на нову культуру: «Висадимо десант і підемо українськими преріями вносити ті індустріальні надбання, які ми принесли в українську культуру» [15, с. 316].

Зовнішній вигляд усіх часописів, що видавали українські футуристи, справляв велике враження на читача. Так, літературний критик О. Полторацький пізніше згадував: «Мені хочеться сказати ще кілька слів про ті два «журнали», які випустив Семенко зі своїми друзями і які вийшли по одному номеру кожний. «Катафалка мистецтв» і «Жовтневого збірника панфутуристів», виданих у 1923 р., я, очевидно, просто не бачив: надруковані в дуже обмеженій кількості, вони зникли з полиць книжкових магазинів, а «Семафор у майбутнє» (1922 р.) і «Зустріч трьох на перехресній станції» (1927 р.) пам'ятаю дуже добре. Обидва видання, а особливо «Семафор», були, як на той час, шедеврами друкарської техніки... «Лівий», знову-таки ексцентричний, незвичний для поліграфічних традицій тих часів монтаж сторінок, гра шрифтів, лінійок, які розсікали сторінку на окремі шматки, короткі рядки віршів, позбавлені звичного ритму і рими, екстравагантні образи — усе це не могло в той час не приголомшувати» [13, с. 195].

Таким чином, українські футуристи, які після революції об'єдналися на ідейній платформі панфутуризму і виступали за «деструкцію» старого мистецтва з метою розбудови нового мистецтва «комуністичного майбуття», створили Асоціацію панфутуристів «Аспанфут» (Асоціацію працівників комуністичної культури «Комункульт»), що проводила активну публікаторську діяльність. Друкованими органами «Аспанфуту» були «Семафор у майбутнє», «Катафалк мистецтва», «Жовтневий збірник панфутуристів», «Гонг Комункульту», «Гольфштром», у яких публікувалися маніфести та художні твори панфутуристів. Асоціація панфутуристів мала філії й осередки як в Україні, так і поза її межами, які також видавали свої часописи та збірники, що пропагували ідеї панфутуризму. Продуктивно діяло видавництво «Аспанфуту» — «Гольфштром». Публіцистичні збірники «Бумеранг» і «Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох» засвідчили перехід українського футуризму до конструктивістської фази.

Відтак, кожне друковане видання панфутуристів заслуговує на детальніший аналіз, що становить перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Бажан М. Поеми Слісаренка. Видавництво «Гольфштром» 1923 р. / М. Бажан // Більшовик. — 1923. — 31 лип. — С. 3.
2. Виступи комункультівців // Більшовик. — 1924. — 12 квіт. — С. 3.
3. Виступи комункультівців // Більшовик. — 1924. — 15 квіт. — С. 4.
4. Гаряїв В. В. «Гонг Комункульту» // Укр. літ. енцикл. / В. В. Гаряїв. — Київ, 1988. — Т. 1. — С. 452.
5. Загальні збори АСКК // Більшовик. — 1923. — 17 верес. — С. 2.

6. Катафалк мистецтв // Більшовик. — 1922. — 1 груд. — С. 3.
7. Катафалк мистецтв // Більшовик. — 1922. — 30 груд. — С. 3.
8. Качанюк М. Матеріали до історії футуризму на Радянській Україні / М. Качанюк // Літ. архів. — Харків, 1930. — Кн. III—VI. — С. 312—318.
9. Кермо // Більшовик. — 1922. — 30 груд. — С. 3.
10. Лекції про панфутуризм в Черкасах // Більшовик. — 1923. — 22 груд. — С. 4.
11. Неврлий М. Минувле й сучасне : збірник слов'янознавчих праць / М. Неврлий. — Київ : Смолоскип, 2009. — 956 с.
12. Організація панфутуристів в м. Березані // Більшовик. — 1923. — 23 верес. — С. 3.
13. Полторацький О. Михайль Семенко та «Нова генерація» / О. Полторацький // Вітчизна. — 1966. — № 11. — С. 192—200.
14. Семафор у майбутнє // Більшовик. — 1922. — 7 груд. — С. 3.
15. Семенко М. Вибрані твори / Михайль Семенко ; [упоряд. А. Біла]. — Київ : Смолоскип, 2010. — 688 с. — («Розстріляне Відродження»).
16. Смолоскип // Більшовик. — 1922. — 7 груд. — С. 3.
17. Kriger L. Михайло Семенко (1892—1937) — основоположник українського футуризму // Семенко М. Вибрані твори / Leo Kriger. — К. : Смолоскип, 2010. — С. 560—621.

Надійшла до редколегії 10.09.2014 р.

УДК [316.77:004]:021.4

С. С. РОСТОВЦЕВ

КОМУНІКАЦІЙНА СКЛАДОВА ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Аналізуються особливості та специфіка комунікаційних інтернет-каналів бібліотечно-інформаційних установ. Виявлені основні напрями оптимізації системи комунікаційних каналів реалізації інтернет-маркетингу бібліотек.

Ключові слова: бібліотека, інтернет-маркетинг, комунікації.

Анализируются особенности и специфика коммуникационных интернет-каналов библиотечно-информационных учреждений. Выявлены основные направления оптимизации системы коммуникационных каналов реализации интернет-маркетинга библиотек.

Ключевые слова: библиотека, интернет-маркетинг, коммуникации.

The characteristics and specific of communicational internet channels of library and information institutions are analyzed. The main directions of communicational internet channels system optimization are detected.

Key words: library, internet-marketing, communication.

Опанування інтернет-технологій та сервісів значно розширює можливості бібліотек, дозволяючи просувати інформаційні продукти і послуги віддаленим користувачам. Більшість вітчизняних бібліотек позначили свою присутність у мережі Інтернет створенням власних веб-сайтів, які зазвичай виконують лише інформаційно-презентаційні

функції і недостатньою мірою реалізують можливості інтернет-комунікації для просування інформаційних продуктів і послуг до цільової аудиторії.

Одна з причин неефективності маркетингової діяльності сучасних бібліотек — несистемність застосування всього комплексу можливостей мережевих комунікаційних засобів і каналів.

Загальні питання теорії маркетингу, зокрема аспекти розроблення й реалізації узгодженої комунікаційної політики в бібліотеках, розглядалися в працях В. К. Ключова й О. М. Ястребової [5]. Систему класичних маркетингових комунікацій як фактор розвитку документно-інформаційної установи ґрунтовно досліджено в працях І. О. Давидової [3], Т. Д. Булах [1]. Щодо опанування технологій інтернет-маркетингу, їх окремі аспекти висвітлені в розвідках І. Л. Литовченко [6], Ф. Ю. Віріна [2], А. П. Кір'янової [4], але теоретичні засади системної розбудови комунікаційної складової інтернет-маркетингу в бібліотечно-інформаційній сфері не розроблено. Комунікаційна складова інтернет-маркетингової діяльності бібліотек — це система мережевих каналів розповсюдження маркетингової інформації.

Мета статті — виявити напрями оптимізації системи комунікаційних каналів реалізації інтернет-маркетингу вітчизняних бібліотек.

Згідно з результатами досліджень Gemius Ukraine [7], у 2013 р. інтернет-аудиторія України перевищила 17,5 млн осіб. Зважаючи на те, що вікова категорія веб-користувачів у середньому становить 18–50 років, можна стверджувати, що інтернет-комунікації перебувають на лідируючій позиції серед каналів отримання інформації і є обов'язковим інструментом для застосування бібліотеками з метою збереження їх конкурентоспроможності на інформаційному ринку.

Завдання бібліотек — розбудовувати потужну систему комунікаційних каналів для реалізації ефективного функціонування в мережі маркетингової інформації. Бібліотечно-інформаційний маркетинг визначається як специфічний вид творчої управлінської діяльності, що базується на комплексному організаційно-економічному аналізові, прогнозуванні попиту і можливостей його задоволення, а також рекламі послуг, інтелектуальної продукції і сервісу, що надаються бібліотекою. Кінцева мета — адаптація бібліотечно-інформаційної установи до об'єктивних потреб суспільства, що змінюються, і запитів конкретних категорій (груп) користувачів (тобто поточної кон'юнктури ринку), спрямована на стимулювання попиту на відповідні бібліотечно-інформаційні та супутні продукти (послуги/продукцію) [5].

Якість виконання маркетингових функцій бібліотеки залежить від системності опанування й застосування мережевих комунікаційних каналів. У системі комунікаційних каналів інтернет-маркетингу можна виокремити такі складові: 1) веб-сайт як основний інструмент

комунікацій між користувачем та бібліотекою; 2) електронна пошта; 3) система миттєвого обміну повідомленнями (IM — Instant Messenger), найвідоміші з яких — ICQ, Skype, MSN та ін.; 4) соціальні мережі (Facebook, Vk, Google+); 5) блоги; 6) форуми; 7) фото- та відеоархіви тощо.

Веб-сайт відіграє роль Інтернет-представництва бібліотеки і є головним комунікаційним каналом, який поєднує різні функції. Серед основних можна виокремити: інформаційну — забезпечення інформацією про бібліотеку; сервісну — надання послуг; маркетингову — просування послуг бібліотеки та дослідження потреб існуючих і потенційних користувачів; комунікаційну — зв'язок з партнерами та користувачами. У системі комунікаційних каналів веб-сайт посідає провідне місце і функціонує водночас і як самостійний комунікаційний канал, і як засіб навігації, оскільки містить посилання на інші канали.

Електронна пошта (e-mail) слугує основним каналом для персоналізованої комунікації між бібліотекою та користувачем. Це сервіс відкладеного зчитування (off-line), принцип дії якого такий: відправлене повідомлення (текстові документи, аудіо-, відеофайли, архіви, програми тощо) адресат отримує на свій комп'ютер через деякий період часу й ознайомлюється з ним, коли йому буде зручно.

Цей канал комунікації зазвичай представлений на веб-сайті бібліотеки у вигляді або електронної адреси, використовуючи яку користувач може надіслати повідомлення зі своєї поштової скриньки, або форми зворотного зв'язку (відправлення повідомлень здійснюється з веб-сайта бібліотеки). У деяких бібліотеках на базі електронної пошти пропонується сервіс «Віртуальна довідка» — користувач надсилає свій запит за допомогою форми на відповідному розділі веб-сайта, а відповідь отримує на свою поштову скриньку.

Система обміну миттєвими повідомленнями — канал для обміну даними між комп'ютерами або іншими пристроями через мережу Інтернет. Відмінність означеного каналу комунікації від електронної пошти полягає в тому, що обмін даними відбувається в реальному часі. Для користування цим видом комунікації необхідна клієнтська програма (інтернет-месенджер). Система містить такі компоненти: 1) ідентифікація клієнтів — зазвичай номер (ICQ) або спеціальне ім'я користувача (логін); 2) ідентифікація статусу користувачів — дозволяє користувачам відстежувати, чи підключені до мережі їх співрозмовники в цей момент; 3) список контактів — користувач може створювати власний список контактів, групуючи їх відповідно до певних ознак; 4) архівування — повідомлення зберігаються в «журналі повідомлень» і розміщені на сервері, що дозволяє переглядати раніше написані тексти; 5) персоналізація користувачів — можливість внесення особистих даних в анкети, які будуть доступні для перегляду іншим користувачам.

Обмін миттєвими повідомленнями на веб-сайтах бібліотек також можна реалізувати у вигляді он-лайн-чатів, які не потребують устаткування додаткового програмного забезпечення і використовуються переважно для надання консультацій стосовно бібліотечно-інформаційного обслуговування.

Соціальні мережі — «зовнішні» он-лайн-сервіси є потужними комунікаційними каналами і мають такі характерні особливості: 1) створення особистих профілів (можуть бути як фізичної особи, так і юридичної); 2) надання широкого спектра можливостей для обміну інформацією; 3) наявність списку інших користувачів, з якими вони контактують (друзі, колеги, партнери та ін.).

Для бібліотек соціальні мережі мають стати потужним комунікаційним каналом та інструментом маркетингових досліджень. Користувачі добровільно публікують інформацію про себе, свої погляди, інтереси, тому бібліотечні фахівці можуть достатньо чітко визначати, яких саме користувачів зацікавить їхня інформація, і спрямувати рекламні оголошення на конкретних суб'єктів. Такий тип реклами називається таргетована (англ. «target» — ціль). Крім того, створюючи свої профілі або групи в соціальних мережах, бібліотеки мають можливість взаємодіяти з існуючими та потенційними користувачами і створити власну інтернет-спільноту, постійно підтримуючи лояльність користувачів.

Блог (англ. blog, від weblog — інтернет-журнал подій, інтернет-щоденник) — веб-сайт або сторінка, основний зміст яких — текстові записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно поновлюються. Зазвичай блог веде одна особа за певною тематикою. Особливість блогу — в його публічності й можливості долучення сторонніх читачів, які можуть брати участь у публічній полеміці з автором. Діяльність блогів має відбуватися на веб-сайті бібліотеки, у відповідних групах соціальних мереж, на інших тематичних ресурсах, а контент — бути унікальним і зацікавлювати користувачів.

Форум — веб-додаток для організації спілкування відвідувачів сайта. Зазвичай форум присвячений одній тематиці, в межах якої він може поділятися на певні розділи. Теми для обговорення створює адміністрація сайта/форуму або користувачі. У бібліотечно-інформаційній сфері форуми як комунікаційний канал здебільшого використовуються працівниками для обговорення певних професійних питань.

Відеохостинги — інтернет-ресурси, що дозволяють завантажувати й переглядати відео в браузері, наприклад, через спеціальний програвач. Більшість таких сервісів формують контент завдяки матеріалам, розміщеним користувачами. Бібліотеки, створюючи презентаційні або рекламні відео, мають можливість зберігати їх на цих інтернет-ресурсах, використовуючи як своєрідні сховища, і в подальшому розміщувати матеріали на власних сайтах, у соціальних мережах, блогах тощо.

На основі аналізу системи веб-комунікацій виявлено, що 105 українських бібліотек використовують такі канали комунікації: електронна пошта (80%); акаунт бібліотеки в соціальних мережах (переважно «Вконтакте» і «Facebook» — 40,9%); блоги (21,9%); відеосторінки бібліотек на сервісі «Youtube» (19%); гостьові сторінки на власних сайтах (18%); он-лайн-чати (13,3%); форуми (8,5%); Skype (4,7%). Он-лайн-опитування для вивчення ступеня задоволеності користувача асортиментом і якістю веб-продуктів та послуг передбачені на сайтах 14% бібліотек. Таким чином, лише 11% бібліотек України мають усі необхідні елементи для системної реалізації інтернет-маркетингу.

Для підвищення ефективності системи слід зважати на те, що інтернет-комунікації мають певну специфіку [2]:

1) відкладена комунікація. Інтернет-комунікації не потребують миттєвої відповіді в момент отримання повідомлення (на відміну від телефонів чи особистої зустрічі). З одного боку, користувачі готові трохи почекати і, зазвичай, не висувають претензій із цього приводу. З іншого, вони здебільшого звикли до того, що можуть не дочекатися відповіді, стають вимогливими — перевіряють, чи готові компанії відповідати на їхні запити відповідно до їх розуміння про припустимий час очікування, і, в разі тривалішого зволікання, ніж користувач готовий чекати, комунікація буде розірвана;

2) переважно вербальна й недостатньо емоційна комунікація. Як і б канали комунікацій не використовувалися в мережі Інтернет, більшість повідомлень — це фрагменти тексту. Використання малюнків, відеофайлів тощо здебільшого буде також доповненням до тексту. Процес читання складніший, ніж усна комунікація з використанням голосу, в якого є тембр, інтонації, що дозволяють передати більший обсяг інформації. Текст не лише складний для сприйняття, він недостатньо повно передає емоції. Звичайно, в будь-який текст можна привнести почуття, але залишається вірогідність того, що цей текст зрозуміють не всі. У звичайному житті така проблема вирішується невербально — посмішками, рукошестиканнями тощо — усі ці емоції розпізнаються одразу і безпомилково;

3) технічна нестабільність комунікації. Періодичні технічні проблеми, що виникають у мережевих технологіях, призводять до стану «розірваної комунікації», коли повідомлення відправлене, але відповіді на нього не отримано. При цьому невідомо: чи контрагент не відповів на повідомлення користувача чи воно не надійшло до адресата. У такому разі користувач змушений перепитати співрозмовника, що не завжди зручно і можливо.

Формування системи комунікаційних інтернет-каналів вітчизняних бібліотек перебуває на етапі становлення і має певні проблеми. Обмежене використання новітніх інтернет-технологій більшістю бібліотек негативно впливає на зовнішній вигляд та функціональність

веб-сайтів. Серед найпоширеніших недоліків можна зазначити такі: непродуманий дизайн оформлення сайту (неправильно підібрана кольорова гама, використання нестандартних шрифтів, що ускладнює читання); незручна або незрозуміла навігація; неоперативність завантаження сторінок; переважність інформацією головних сторінок, не задовольняє користувачів.

Спостерігається поступове залучення бібліотеками «зовнішніх» комунікаційних каналів (соціальні мережі, відеохостинги та ін.), проте якість їх застосування перебуває на низькому рівні. Більшість бібліотек лише формально засвідчують свою присутність і можливість використання означених інтернет-каналів, проте не вживають активних та систематичних заходів щодо ефективної комунікаційної взаємодії з користувачами.

Для оптимізації системи комунікаційних каналів реалізації інтернет-маркетингу бібліотек можна окреслити певні напрями.

1) Внесення змін до веб-сайту бібліотеки, зокрема, переробка технічної частини (для коректної та швидкої роботи), дизайну (гармонійне поєднання кольорів, шрифтів і функціонала). Головна сторінка не має містити великої кількості тексту та дрібних елементів — натомість виокремлення головних змістових блоків допоможе акцентувати увагу користувачів. Відвідуючи веб-сайт бібліотеки, користувач зазвичай або бажає дізнатися про наявність певної книги, або ознайомитися з новинами. Саме тому на головній сторінці доцільно виокремити два функціональні блоки: перший — ефективний пошук з великою кількістю фільтрів для вможливлення його використання навіть з обмеженою інформацією; другий — повноцінний новинний блог. Необхідно уникати реклами сторонніх ресурсів з головної сторінки — вона відволікає увагу користувачів, у разі необхідності її можна розмістити в окремому розділі «Корисні посилання». Працівники бібліотеки внести окреслені зміни навряд чи зможуть, тому необхідно скористатися послугами професійного веб-дизайнера.

Користувач має зручно і якомога швидше сприймати контент сайту, тому слід акцентувати на мультимедійності, використанні картинок, відео, інфографіки тощо.

2) Розширення присутності бібліотеки в соціальних мережах. Створення акаунту в соціальній мережі потребує від бібліотек постійних активних дій щодо підтримання зацікавленості користувачів, що досягається переважно завдяки актуальному і постійно оновлюваному контенту.

3) Виділення окремих бібліотечних фахівців для цілеспрямованої роботи з комунікаційними інтернет-каналами. Для зменшення часу відповіді на запити користувачів має бути спеціаліст, котрий стежитиме за повідомленнями, що надходять з різних каналів комунікації, оперативно відповідаючи на них.

Таким чином, бібліотекам України необхідно розширювати присутність в інтернет-просторі, зважаючи не лише на кількість застосовуваних та взаємодоповнюючих каналів комунікацій, але й на якість взаємодії з користувачами в них. Сучасні користувачі вже звикли до якісних інтернет-продуктів та послуг, тому завданням бібліотек є не лише надання широкого асортименту послуг у режимі он-лайн, а й створення умов для ефективної презентації своїх інформаційних ресурсів і комфортного сервісу.

Список літератури

1. Булах Т. Д. Реклама у видавничій справі : навч. посіб. / Т. Д. Булах // Харк. держ. акад. культури. — Харків, 2008. — 201 с.
2. Вирин Ф. Ю. Інтернет-маркетинг : полн. сб. практ. инструментов. — М. : Эксмо, 2010. — 224 с.
3. Давидова І. О. Інтегровані маркетингові комунікації як фактор розвитку документно-інформаційної установи / І. О. Давидова // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків : 2013. — Вип. 39. — С. 72–78.
4. Кирьянова А. П. Применение технологий интернет-маркетинга в научной библиотеке: теоретический аспект / А. П. Кирьянова // Науч. и техн. б-ки. — 2012. — № 10. — С. 44–50.
5. Клюев В. К. Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности. (Маркетинг в системе управления библиотекой) : учеб. пособ. для вузов и колледжей культуры и искусств / В. К. Клюев, Е. М. Ястребова. — 2-е изд., дораб. и доп. — М. : Профиздат, 1999. — 144 с.
6. Литовченко І. Л. Інтернет-маркетинг : навч. посіб. / І. Л. Литовченко. — Київ : Центр учб. літ-ри, 2011. — 332 с.
7. Gemius Audience. Измерение интернет-аудитории [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.gemius.com.ua/ukraine.html (04.08.2014) — Загл. с экрана.

Надійшла до редколегії 04.09.2014 р.

УДК 007:02

О. М. КОБЕЛЄВ,
В. В. ПОВІЖЕНКО

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ФАКТОР ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК ВНЗ

Розглядаються концептуальні засади інтелектуалізації суспільних відносин як фактора інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек внз України. Визначається роль бібліотек внз у процесі становлення суспільства знань.

Ключові слова: інтелектуалізація, інформатизація, інформаційно-аналітична діяльність, бібліотека внз, інформаційна аналітика.

Рассматриваются концептуальные основы интеллектуализации общественных отношений как фактора информационно-аналитической деятельности библиотек вузов Украины. Определяется роль библиотек вуз в процессе становления общества знаний.

Ключевые слова: интеллектуализация, информатизация, информационно-аналитическая деятельность, библиотека вузов, информационная аналитика.

The conceptual of intellectualization of public relations as a factor in the development of information-analytical work of university libraries in Ukraine are considered. The role of university libraries in the process of becoming a knowledge society is defines.

Key words: intellectualization, information, information-analytical work, college and university libraries, information analyst.

Проблеми, що постали нині перед бібліотеками України, потребують значних змін у діяльності бібліотек вnz, методах та формах їх організації. Зокрема, дедалі набуває актуальності організація інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) бібліотек вnz, яка виявляється в її основній комунікаційній функції. Тому в сучасному бібліотекознавстві спостерігається посилення інтересу до загальних понять інформації, знання та їх аспектів у процесах комунікаційної взаємодії. При цьому, якщо інформаційна функція передбачає введення до обігу й організацію інформаційних ресурсів, доступ до інформації, її поширення та обмін, то когнітивна переважно забезпечується процесами доступу, аналізом, синтезом і наданням знань, створенням систем підтримки прийняття рішень, здійсненням наукових досліджень бібліотекою вnz. Це пов'язано, по-перше, з тим, що сама соціально-комунікаційна діяльність розглядається як реакція на необхідність обробляти, зберігати і передавати знання (що завжди було невід'ємним атрибутом людської діяльності), а сутність бібліотечної діяльності полягає в тому, що вона забезпечує доступ до знань; по-друге — із сучасними тенденціями розвитку системи соціальних комунікацій, які в структурно-організаційному аспекті виявляються в існуванні документально-інформаційних і когнітивних структур системи соціальних комунікацій.

Про необхідність дослідження факторів, що впливають на функціонування та розвиток ІАД бібліотек, ідеться у вітчизняних та зарубіжних працях Д. Белла, У. Буковича та Р. Вільямса, А. Витушко та Н. Витушко, О. Ворошилова, А. Галлімор, Г. Гордукалової, В. Горového, І. Давидової, В. Ільганаєвої, М. Кастельса, Л. Костенка, С. Кулицького, Н. Кушнарєнко, Л. Петрової, В. Різуна, М. Сенченка, М. Слободяника, Н. Слядневої, А. Соколова, Ю. Столярова, Е. Тоффлера, Л. Філіпової, В. Шейка, Г. Шемаєвої. Можна констатувати, що нині в бібліотечній науці не приділено належної уваги аналізу причинно-наслідкових зв'язків між змінами в інформаційному середовищі з інноваціями в змісті діяльності бібліотек вnz. Більшість

праць переважно зосереджені на вивченні впливу факторів на організаційно-технологічні зміни в бібліотеках та їхнього місця в новому інформаційному суспільстві, запровадженні нових технологій у бібліотечно-інформаційному обслуговуванні, формуванні бібліотечних фондів тощо.

Мета статті — проаналізувати феномен інтелектуалізації суспільних відносин як один із провідних чинників, що впливає на розвиток ІАД бібліотек вназ.

Відомо, що стадія інформаційного суспільства характеризується збільшенням обсягів інформації, кількості комунікативних зв'язків, урбанізацією та інтенсивним розвитком науково-технічного прогресу, прискоренням темпу життя. Саме ці чинники визначають необхідність переходу бібліотек до нової стратегії розвитку на основі знань і високоефективних інформаційних технологій, які активно інтегрують у всі сфери людської діяльності. Зосередження уваги на сфері інформаційних технологій потребує реалізації не лише відомої концепції чотирьох «і» (інформатизації, індивідуалізації, інтеграції та інтелектуалізації), а й диференціації і спеціалізації в ІАД бібліотек. Специфіка діяльності вітчизняних бібліотек вназ полягає в тому, що через необхідність забезпечення ефективного бібліотечного обслуговування навчального процесу зазвичай є лідерами в запровадженні новітніх інформаційних технологій, таким чином бібліотеки значною мірою допомагають долати «цифровий розрив» або інформаційну нерівність — дисонанс у можливостях та способі життя держав, що будують інформаційне суспільство, та решти країн, оскільки головною метою інформатизації є забезпечення громадян і соціуму своєчасною, достовірною та повною інформацією на основі широкого використання інформаційних технологій.

Визнано, що інформатизація складається з трьох взаємозалежних процесів:

- медіатизації — розвиток засобів збору, збереження і поширення інформації;
- комп'ютеризації (автоматизації) — поліпшення засобів пошуку й обробки інформації;
- інтелектуалізації — розвитку здатності до сприйняття й створення інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, зокрема використання засобів штучного інтелекту [3; 8–10; 12; 20].

Іншими словами, інформатизація передбачає не тільки комп'ютеризацію, а й моделювання інформаційних процесів, перебудову організаційних структур, документопотоків, юридичних норм, а також відповідну підготовку і перепідготовку кадрів. Це — запрограмована трансформація соціального інформаційного середовища, розробка принципово нових автоматизованих засобів та умов створення, поповнення, обробки, передачі й використання знань,

ефективних методів інтелектуальної діяльності. Вона означає радикальний крок людства у вирішенні колосальної за своїм значенням проблеми ефективного використання можливостей людського розуму та комп'ютерної техніки [15].

Зміст інформатизації — забезпечення соціальних, економічних, правових, культурних і технологічних умов зберігання й активізації нових ідей, надання можливостей кожній людині зафіксувати свої ідеї, зробивши їх доступними широким масам, а також створення умов для їхнього використання.

Інформатизація суспільства — закономірний глобальний процес розвитку цивілізації, зумовлений сукупністю об'єктивних факторів. Найважливішими з них є:

- складність штучно створюваного людиною середовища — техносфери, що дедалі більше знижує її надійність і сталість;
- виснаження природних ресурсів планети й зумовлена цим необхідність відмови від парадигми екстенсивного розвитку цивілізації;
- посилення екологічної небезпеки й необхідність вирішення найактуальнішої і найскладнішої проблеми сучасності — виживання людства як біологічного виду [8, 15, 20].

Загалом, інформатизація суспільства є стратегічним чинником розвитку цивілізації, що завдяки особливим властивостям інформації надає людству певних шансів вирішити означені вище глобальні проблеми. Цей підхід у науковій літературі найповніше розкривається в працях А. Урсула, на думку котрого процес інформатизації не завершується після формування інформаційного суспільства, а є істотно глобальнішим: інформатизація зберігатиметься і на інших, наступних, стадіях розвитку цивілізації, оскільки має значний потенціал для розкриття здібностей інтелектуального розвитку не тільки окремої людини, але й усього світового співтовариства [3; 8; 10; 12; 15; 20].

Загальноцивілізаційне значення глобального процесу інформатизації суспільства полягає не тільки в тому, що він охоплює всі аспекти життя і професійної діяльності людей, а й у глобалізації найважливіших аспектів розвитку людського суспільства, серед яких передусім слід назвати такі [20]:

- економіка — створення транснаціональних корпорацій, міжнародних ринків поділу праці та збуту продукції;
- наука — створення міжнародних творчих колективів учених, котрі працюють над загальними науковими проектами, а також інтенсифікація процесів міжнародного обміну науковою інформацією, проведення міжнародних телеконференцій;
- освіта — розвиток систем дистанційного навчання, створення відкритих університетів, коледжів, центрів підвищення професійної кваліфікації;

- культура — створення електронних бібліотек і електронних версій картинних галерей, художніх і музейних експозицій, а також безцінних об'єктів архітектури й будівництва;
- комунікаційні відносини.

Слід відзначити, що глобальність процесу інформатизації суспільства і його стратегічне значення для подальшого розвитку цивілізації нині ще належним чином не усвідомлені. Немало сучасних політиків і державних керівників сприймають лише технократичний аспект цього процесу, його вплив на розвиток виробництва і нових технологій. Меншою мірою усвідомлюються соціальні, культурологічні й геополітичні аспекти процесу інформатизації і практично зовсім не беруться до уваги його цивілізаційні аспекти, хоча саме вони є стратегічно найважливішими за своїми результатами для майбутнього [3; 8; 10; 12; 15; 20].

Основною передумовою вищезазначеного є те, що сучасна цивілізація, подолавши певний етап у своєму історичному розвитку, являє собою складну систему людських співтовариств, які в процесі своєї еволюції дедалі більше набувають характерних ознак цілісного соціального організму. Така внутрішня єдність забезпечується розвитком системи відповідних соціальних комунікацій, які постійно вдосконалюються, відповідно до зростаючих соціальних потреб, на базі розвитку науково-технічного процесу, який стимулюється водночас суспільно корисною працею. Нині цей процес інтенсивного вдосконалення системи розвивається, насамперед, за двома основними напрямками: підвищення якості й інтенсивності циркуляції інформації в уже діючих каналах, а також постійне ускладнення структури суспільства, збільшення, удосконалення наявних каналів у процесі організації доступу до інформації користувачів для обслуговування нових соціальних структур, що створюються в процесі суспільної еволюції [8, 20, 21]. Остання нині визначається розвитком наукоємних, інформаційно-телекомунікаційних систем і особливою роллю інтелектуальних технологій використання знань у розвитку держав, що в науковому сенсі проявилось як уведення до наукового обігу термінів «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», «суспільство знань», які визначають тип економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво стає джерелом розвитку. Особливість нового типу суспільства, що стимулює чи обмежує його розвиток, базується на використанні знань та інновацій як чинників зростання економічного й соціального добробуту. При цьому головною цінністю є інвестиції в нематеріальний, людський і соціальний капітали, а основною рушійною силою — знання та творчість [2–4; 8; 10; 12; 15; 20; 21].

Таким чином, сучасні розвинуті країни пов'язують власне майбутнє саме з ефективністю використання знанневої (інноваційної) складової всіх світових інформаційних ресурсів, створенням нової

інтелектуальної технології їхнього застосування в практиці, збільшенням носіїв знань — професіоналів, здатних ці знання генерувати й використовувати в інтересах суспільного прогресу.

Безпосередньо з цими питаннями проблема ефективного використання здобутих у процесі історичного розвитку людства знань, інформаційних ресурсів, що зберігаються на різних, зокрема складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Водночас уведення до суспільного обігу цієї інформації в обсягах, співмірних з масштабами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки має забезпечувати відповідний орієнтир, спадкоємність наукових, моральних, у широкому значенні культурних традицій розвитку суспільства. Нині вирішення цієї проблеми неможливе без переосмислення ролі системи бібліотечних установ вnz у сучасних умовах, уведення як важливих складових цих установ до системи сучасних інформаційних комунікацій [3, 8-14, 16, 18].

Під впливом цих процесів активізація впровадження новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій і посилення значення інтелектуальної (знанневої) складової в структурі різних сфер діяльності зумовлюють прискорення прогресу сучасного українського суспільства загалом та всіх його підсистем зокрема. Постановка такого завдання пов'язана з впливом на розвиток України світових процесів глобалізації, становлення суспільства знань, необхідністю формування сучасного інтелектуального потенціалу нації як основи конкурентоспроможності економіки України, ефективністю функціонування всіх сфер діяльності [14]. Особливу роль при цьому відіграє бібліотека як одна з найдавніших і найрозвинутіших складових системи соціальних комунікацій. Ідеться, зокрема, про те, що розвиток бібліотечного інформаційно-аналітичного супроводу різних напрямів діяльності має орієнтуватися на потреби знанневої цивілізації і випереджаючими темпами ефективно використовувати інформацію та її високоорганізовану форму — наукове знання. Бібліотеки, що є важливим елементом як підготовки фахівців, так і проведення наукових досліджень вищими навчальними закладами, відіграють у цьому особливо важливу роль.

Інформаційна аналітика виконує насамперед завдання змістовного перетворення інформації, функціонально перетинаючись у цьому сенсі з науковою (виробництво нового знання) й управлінською (розробка варіантів рішень, сценаріїв) діяльністю. При цьому найважливішою функцією інформаційної аналітики є виробництво нового знання на основі переробки наявної інформації з метою оптимізації процесу прийняття управлінських рішень [2, 4, 6, 8, 11, 17].

Слід зазначити: нині у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення бібліотечної галузі загалом та бібліотек вnz зокрема є немало невіршених питань. По-перше, це обмеженість фінансування;

по-друге — нерозробленість на галузевому рівні прийняттого і дієвого концептуального системного підходу до розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення як складової системи прийняття управлінських рішень; по-третє — недостатній рівень підготовки кваліфікованих інформаційних аналітиків.

Загалом, практична реалізація системи підтримки прийняття управлінських рішень у вітчизняній бібліотечно-інформаційній галузі потребує не лише вирішення складних науково-інженерних завдань, пов'язаних з конструюванням спеціалізованого програмно-апаратного комплексу на базі сучасних інформаційних технологій і спеціальних прикладних програмних засобів, акумулювання відповідних фінансових ресурсів, але й попереднього визначення методологічних засад формування означеної системи.

Це, у свою чергу, стимулює розвиток аналітичної діяльності бібліотек через наукове пізнання дійсності, що нині є провідною формою продукування високоякісних науково-аналітичних матеріалів. Використання результатів наукового доробку стає неодмінною умовою успішного аналітичного дослідження, забезпечення творчої ініціативи, створення умов для ефективної реалізації інтелектуальних здібностей спеціалістів-аналітиків.

Таким чином, можна констатувати, що інформаційна аналітика, яка характеризується інтенсивним розвитком та процесом інституціоналізації, є важливим засобом оптимізації діяльності бібліотек внаслідок відповідно до нових умов соціально-комунікативної реальності. При цьому саме бібліотечно-інформаційна сфера значною мірою сприяла становленню інформаційної аналітики, еволюції її методів і принципів організації діяльності. Сучасна інформаційна аналітика необхідна бібліотеці щодо виконання завдання з обслуговування читачів, так і вирішення проблем підвищення ефективності управління окремою бібліотекою і бібліотечною сферою загалом.

Список літератури

1. Гендина Н. И. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях : учеб.-метод. пособ. / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор, Г.А. Стародубова. — М. : Школ. б-ка, 2002. — 288 с.
2. Гордукалова Г. Ф. Анализ информации: технологии, методы, организация : учеб.-практ. пособ. / Г. Ф. Гордукалова. — СПб. : Профессия, 2009. — 512 с.
3. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. — Київ : НБУВ, 2005. — 300 с.
4. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві / І. О. Давидова. — Харків : ХДАК, 2005. — 295 с.
5. Дворкина М. Я. Информационное обслуживание: социокультурный подход / М. Я. Дворкина ; МГУКИ. — М. : ИПО Профиздат, 2003. — 111 с.

6. Ільганаєва В. О. Аналітика в структурі бібліотечної діяльності / В. О. Ільганаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2007. — Вип. 23. — С. 109–117.
7. Доступ до інформації та електронне урядування / автори-упорядники М. С. Демкова, М. В. Фігель. — Київ : Факт, 2004. — 343 с.
8. Кобелев О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні / О. М. Кобелев. — Харків : ХДАК, 2012. — 246 с.
9. Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2006. — № 1. — С. 23–28.
10. Кулицький С. П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління / С. П. Кулицький ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. — Київ : МАУП, 2002. — 222 с.
11. Курносов Ю. В. Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы / Ю. В. Курносов, П. Ю. Конотопов. — М. : РУСАКИ, 2004. — 512 с.
12. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кушерець. — Київ : Знання України, 2004. — 248 с.
13. Кушнарєнко Н. Бібліотечна справа та відкритий доступ до інформації в США / Н. Кушнарєнко, І. Шевченко // Вісн. Кн. палати. — 2000. — № 12. — С. 8–11.
14. Пальчук В. Особливості розвитку інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек у контексті загальноцивілізаційних соціокультурних трансформацій / В. Пальчук // Наук. пр. Нац. Біб-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 26 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Асоц. б-к України. — Київ, 2010. — С. 254–268.
15. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И. Ракитов. — М. : Политиздат, 1991. — 286 с.
16. Слободяник М. С. Бібліотечна справа України: стратегічні напрями прориву / М. С. Слободяник // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2007. — №4. — С. 4–5.
17. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. — 2001. — № 2. — С. 14–21.
18. Ступак В. Науково-аналітична діяльність у галузі суспільних наук в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / В. Ступак // Вісн. Кн. палати. — 2000. — № 1. — С. 21–24.
19. Філіпова Л. Я. Основи інформаційно-аналітичної діяльності / Л. Я. Філіпова, І. В. Захарова. — Київ : Центр уч. літ., 2013. — 336 с.
20. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX — початок XXI ст.) : В 2т / В. М. Шейко. — Т.1. — Харків : Основа, 2001. — 520 с.
21. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2008. — 289 с.

Надійшла до редколегії 03.09.2014 р.

**БІБЛІОТЕЧНИЙ ХАРКІВ У ХІХ СТ. — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
ЗА ІСТОРИЧНИМИ РОЗВІДКАМИ Н. Я. ФРІДЬЄВОЇ**

Уперше досліджується наукова спадщина Н. Я. Фрідьєвої, присвячена розвитку бібліотечної справи в Харкові в ХІХ ст.

Ключові слова: бібліотеки, Харків, Н. Я. Фрідьєва, бібліотекознавці, Д. І. Багалій.

Впервые изучается научное наследие Н. Я. Фридьевой, посвященное развитию библиотечного дела в Харькове в ХІХ в.

Ключевые слова: библиотеки, Харьков, Н. Я. Фридьева, библиотековеды, Д. И. Багалій.

The scientific heritage of Nadiya Fridieva, devoted to the development of library science in Kharkiv in 19th century, is examined for the first time.

Key words: libraries, Kharkiv, Nadiya Fridieva, library scientists, Dmytro Bahaliy.

Незважаючи на масштабність особистості Надії Яківни Фрідьєвої, нині недостатньо публікацій, які б об'єктивно оцінювали справжню значимість її наукових праць. Навіть до 120-річчя (відзначили у 2014 р.) видатного українського бібліотекознавця не підготовлено жодної монографії чи вичерпної персональної бібліографії. Утім, кожний напрям її досліджень, зокрема розвідки з бібліотечної історії Харкова, потребують актуалізації, сучасного прочитання.

Узагалі, в якому разі науковці досліджують регіональні об'єкти? По-перше, коли внесок регіону в розвиток науки є незаперечним. По-друге, коли сам регіон викликає в дослідника позитивні емоції, отже, посилюється інтерес до нього. По-третє, коли перші два фактори поєднуються. На нашу думку, саме останнє міркування є найімовірнішим спонукальним мотивом для Н. Я. Фрідьєвої. Дійсно, Харків — не зовсім звичайне місто. Він розвивався завдяки трьом чинникам: військово-політичним, промислово-економічним, освітньо-науковим. Перший фактор утрачений для історії — відома лише сумнівна дата його заснування. А ось два інші визначають його розвиток понині.

На зламі ХІХ та ХХ ст. Харків був університетським містом і водночас потужним промисловим центром, т. зв. «південно-російські Афіни». Отже, до нього тягнулися різні верстви населення, зокрема й різночинна інтелігенція. З 1919 р. Харків офіційно позбавився ознак провінційності, набувши статусу столичного міста, центра УРСР. Виникли нові науково-освітні, дослідні установи. Зокрема, кількість вищих навчальних закладів збільшилася з 8 до 40, відкриті й десятки нових науково-дослідних інститутів і конструкторських бюро, які обслуговували нові високотехнологічні підприємства. За інтенсивністю культурного життя на той час Харків поступався тільки Москві й Ленінграду, але переважав Київ та Одесу.

Саме в такий Харків у 1928 р. приїздить молодий фахівець із бібліотечної справи, відомий у професійному колі. Звісно, що з часом Надія Яківна, долучившись до організації навчального процесу (бібліотечного факультету), постійно натрапляла на бібліотечне минуле краю. Вона особисто була знайома з його дослідниками К. І. Рубинським, Л. Б. Хавкіною, можливо, з Д. І. Багалієм. Надія Яківна згодом дійшла правильного висновку про недостатню вивченість крайової бібліотечної історії, яку вважала гідною особливої уваги, оскільки Харківська бібліотечна школа була шанованою і знаною ще в дореволюційний період (до 1917 р.).

Перша спроба дослідження регіональної історії була присвячена черговій ювілейній даті ЦНБ Харківського державного університету, її опублікували в 1940 р. Цей невеликий за обсягом твір узагальнював розвиток університетської книгозбірні до вказаної дати [13]. У планах ученої було продовження, але не сталося. Нині цей твір посідає чільне місце в історії ЦНБ університету.

У 1954 р. вона захистила кандидатську дисертацію «Публичная общественная и бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 г.», за подібною темою згодом нею було опубліковано статті [10; 12]. Окрім того, в 1963 р. Надія Яківна надрукувала книгу про Х. Д. Алчевську, нашу землячку, здобутки якої в царині освіти й бібліографії прославили Харків на всю Російську імперію [11]. Будучи в поважному віці, Надія Яківна ініціювала ідею і згуртувала науковий колектив, до складу якого ввійшли викладачі кафедр всесвітньої історії та бібліотекознавства ХДІК, для написання ексклюзивного навчального посібника «История библиотечного дела на Украине (1917–1932)», де харківська тематика посідає значне місце.

Завдяки дослідженням Н. Я. Фрідьєвої були стерті численні білі плями з історії України. На нашу думку, її історичні розвідки були б значимішими, якби не методологічні обмеження, що супроводжували кожного вченого-гуманітарія в радянську добу. Зокрема йдеться про замовчування цікавих фактів у бібліотечній справі Харківщини, деякі висновки дослідниці щодо діяльності окремих бібліотек і відомих осіб. Однак загалом це не позначилося на значущості її історичного спадку, а підготовлені нею публікації не втрачають ознак науковості й донині.

Відповідно до історико-бібліотечних праць Н. Я. Фрідьєвої, Харків у першій половині XIX ст. зовні був незначним губернським містом з населенням від 15–16 до 50 тис. мешканців. На нашу думку, воно нагадувало величезне мальовниче українське село, розташоване на двох пагорбах, розділених річками. Однак від села його відрізняли величні храми, кам'яниця губернського палацу, який згодом стане власністю університету. Вражаючою була його духовна складова, яка докорінно відрізняла Харків від десятків інших губернських міст імперії, у якому вже на той час був акумульований потужний освітній

і згодом науковий потенціал: Колегіум («Тихоріанська академія») спочатку одна, а потім декілька класичних гімназій, імператорський університет, але, на відміну від небагатьох інших, узагалі заснований на добровільні кошти слобожан (мешканців Слобідської України), котрі прагнули дійсної духовності. Згідно з підрахунками проф. Д. І. Багалія, тоді в місті навчався кожний десятий мешканець, хоча половина містян залишалася неписьменною [2].

Н. Я. Фрідьева висвітлювала переважно сприятливі фактори щодо зростання бібліотечної мережі міста. Отже, до трьох існуючих книгозбірень у 1830-ті рр. додалася ще одна, принципово відмінна — публічна. Загальнодоступна, з універсальним за змістом, цінним фондом, відображеним у друкованому каталозі, який, як стверджує вчена, складав тоді ще молодий науковець, а в подальшому всесвітньо відомий славіст І. І. Срезневський, він же її бібліотекар, ця установа мала значно поліпшити якість бібліотечного обслуговування в місті. Книгозбірня була розташована в центрі міста в помешканні Дворянських зборів, працювала в зручні для харків'ян години, мала належну матеріальну базу, наприклад, книжкові шафи з червоного дерева, виготовлені на замовлення.

Не наводячи деталей, якими насичена дисертація, відзначимо по-особливу позитивну ауру Харкова щодо вкорінення в ньому складів духовності. Так, якщо публічні бібліотеки, незважаючи на урядовий циркуляр, не було відкрито в багатьох губернських містах (навіть у Києві), то Харків успішно вирішив цю проблему на підготовчій і початковій стадіях існування цієї бібліотеки. Оперативно був сформований керівний орган — Опікунська рада, до складу якої ввійшли впливові, енергійні особистості, котрі розробили проєкт публічної книгозбірні, необхідну документацію, організували збирання коштів по всій губернії. У результаті зібрали 7 тис. руб., 400 цінних книг. Харківські купці погодилися надавати зарплату бібліотекареві в розмірі 300 руб. щорічно. Утім надзусилля Харківської громади щодо організації бібліотеки, здається, були марними, оскільки читачі її майже не відвідували. За відсутністю статистики, відзначала Надія Яківна, неможливо визначити кількість читачів, відвідувань, книговидачі тощо. Однак деякі архівні матеріали, повідомлення в харківській пресі, які відшукала науковець, достеменно засвідчують, що «читачів виявилось обмаль», що інколи «заходив письменник Квітка-Основ'яненко», а «дехто приходив подивитися, а хто [бібліотеку] відвідує». Ще на поч. ХХ ст. проф. Д. І. Багалій чітко й аргументовано пояснив, чому так сталося: по-перше, відсутність державної підтримки — бібліотеку було складно утримувати на пожертви, а плати від читачів вона не одержувала; по-друге, опікунський комітет складався з офіційних осіб, які, зібравши кошти на відкриття бібліотеки, не переймалися її проблемами; по-третє, ще не сформувався відповідний контингент читачів. Потреба в читанні

була, однак не існувало усвідомлення, що її можна задовольнити через публічну бібліотеку, куди книгу обов'язково потрібно повернути; по-четверте, І. І. Срезневський, мабуть, не зумів стати справжнім бібліотекарем [2].

Але Н. Я. Фрідьева не наводила цієї аргументації відомого історика — хоча його праці не були заборонені та, очевидно, посилання на його твори в ті часи вважали неприпустимими. Для радянської науки Д. І. Багалій так і не став істориком-марксистом, оскільки визнавав концепцію М. С. Грушевського — «запеклого буржуазного націоналіста».

Заслугою Надії Яківни є обґрунтування власної версії щодо подальшої долі цієї бібліотеки, яка сформована на основі аналізу харківської преси. З 1837 р. книгозбірня ввійшла до складу довідкової контори, власником якої був відставний офіцер Биковський, із цього часу вона стала вже не публічною, а приватною комерційною бібліотекою і в такому статусі перебувала до 1844 р. Її фонд був добре вкомплектований (на 1838 р. — 2,5 тис. томів), передплачувалися основні, популярні газети і журнали. Річний абонемент становив від 20 до 50 руб.; читачів було немало — 200! Але з часом Биковський контору закрив, разом із нею — бібліотеку. Можна припустити, що її успішна діяльність стимулювала відкриття в Харкові різноманітних комерційних бібліотек. Так, у подальшому найвідомішими серед них були південно-театральна бібліотека Лігди-Нікіфорової, яку вважали однією з найкращих у Російській імперії; книгозбірня О. Іозефовича, що комплектувалася літературою іноземними мовами, та ін. У середині століття читачам пропонували свої послуги кабінети для читання при книгарнях, бібліотеки різних професійних товариств, наприклад, прикажчиків (4000 кн.), інтелектуальних працівників (1000 кн.) тощо. Бібліотечне життя міста ніколи не припинялося, але доступ до бібліотек був обмежений високою платою за читання.

Н. Я. Фрідьева неспішно, ґрунтовно, надретельно описала духовну інфраструктуру міста, політичні умови, в межах яких генерується харківська ідея щодо необхідності відродження в губернському центрі публічної бібліотеки. Дійсно, саме відродження, оскільки місцева інтелігенція ніколи не забувала про першу книгозбірню, поява якої в 1833 р. випередила на декілька десятиліть тоді ще не сформовану бібліотечну свідомість містян.

В останній чверті XIX ст. чисельність населення збільшилася майже до 170 тис. Крім імператорського університету відриваються технологічний, ветеринарний інститути, а загальна кількість вчнз на поч. XX ст. зросла до 8; збільшується кількість гімназій, професійних освітніх закладів тощо. Поступово формується система шкільних і позашкільних навчальних закладів Харківського товариства поширення грамотності. Засноване в 1869 р., воно долучило до свого складу майже всю духовну еліту тоді ще молодого, амбітного міста.

Кількість членів товариства сягала 800: професори, лікарі, адвокати, промисловці, купці та їх родини. Зовні Харків поступався Києву, Одесі, але тільки не за рівнем духовності. Задоволення інформаційних потреб, читацької моди забезпечують академічні й комерційні бібліотеки. Університетська книгозбірня, очолювана на той час справжніми професіоналами, успішно примножувала власні інформаційні ресурси, поліпшувала рівень обслуговування читачів. Професійно працювали комерційні бібліотеки, надаючи своїм клієнтам максимально можливий вибір популярних творів. Утім, на жаль, вони не задовольняли всіх, хто потребував книг. В академічних бібліотеках зосереджувалася наукова й навчальна література, а в комерційних — легковажна, оскільки придбання серйозної літератури, за деяким винятком, збільшувало комерційні ризики. Харків'яни мріяли про бібліотеки для незаможних людей, вважала Надія Яківна. Парадоксально, що до 1886 р. вже були відкриті громадські бібліотеки не тільки в більшості губернських міст, а навіть у багатьох повітових містах: Сумах, Богодухові, Чернігові, Зміївові тощо, але не в Харкові.

Майже половина дисертаційного дослідження Н. Я. Фрідьєвої присвячена виникненню і розвитку Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) до 1917 р. Матеріал у дисертації 1950-х рр. був надексклюзивним на той час. Це введення до обігу нових фактів, імен, їх оцінка, особливо ролі Д. І. Багалія та очолюваного ним Правління бібліотеки, взаємозв'язки з іншими бібліотечними структурами тощо. У добу радянської влади галузеві історичні довідки до 1917 р. керівними органами науки не заохочувалися. Н. Я. Фрідьєва здолала цей спротив, що характеризує її як рішучого і наполегливого науковця.

Однак повноцінної характеристики всіх напрямів діяльності ХГБ у дисертації немає. Надія Яківна свідомо акцентувала на обслуговуванні читачів III розряду — категорії найуразливіших, малозаможних людей, котрі прагнули здобути хоч мінімальний рівень освіти, духовного збагачення (робітники підприємств, ремісники, дрібні службовці, селяни, їхні діти, солдати). Щоб брати книги додому, вони сплачували суму в рази меншу, ніж читачі I і II розрядів (5 коп. на міс, а не 30 коп.). Однак усі новинки вони читали пізніше за представників I і II розрядів. Н. Я. Фрідьєва зазначає, що ХГБ дбайливіше ставилася до читачів I і II розрядів, оскільки вони забезпечували фінансову стабільність установи. Науковець постійно підкреслювала, що правління ХГБ на чолі з Д. І. Багалієм недостатньо опікувалося абонементом III розряду. Свідченням є низька якість підфонду, де бракувало відомих творів популярних письменників, узагалі майже не було українських, а більшість літератури призначалася для дітей або була адаптованою. На думку Надії Яківни, Д. І. Багалій розглядав III розряд як третьосортну бібліотеку. Таке твердження вченої зумовлене теорією Д. І. Багалія, відповідно до якої вся література умовно поділяється на три кола: меншовартісна, вартісніша і найкраща,

класична. Усе це мало зберігатися у фонді публічної бібліотеки. Отже, Н. Я. Фрідьева звинувачувала Багалія в наповненні III розряду меншовартасними виданнями, де мала бути найкраща література. На нашу думку, цей висновок є не зовсім об'єктивним, оскільки ХГБ дійсно не вистачало коштів на рівноцінне комплектування всіх бібліотечних структур.

Слід визнати, що за якісними параметрами підфонд дешевого абонементу дещо поступався загальному фонду. Але чи міг він бути іншим за фінансових умов, у яких працювала ХГБ? Крім того, очевидно, що інформаційні потреби харківської духовної еліти загалом зовсім не збігалися із запитамі людей, котрі працювали переважно фізично. Яскравий факт навела сама Надія Яківна, розповідаючи, що читачі I і II розрядів самі обирали книги за каталогом, а читачі III розряду залежали від вибору бібліотекаря, якому «довіряли своє читацьке життя». Тут ідеться про керівництво читанням абонементів III розряду, яке не поширювалося на абонементів I і II, з метою формування в них естетичніших, пізнавальніших читацьких смаків. У такий спосіб бібліотекарі готували умови для переходу читача на інше концентроло (згідно з Багалієм) [1].

З позиції сучасності оцінка діяльності Д. І. Багалія в ХГБ не є справедливою, об'єктивною. Визнаючи певні заслуги в спорудженні бібліотеки, підкреслюючи неабиякі організаторські здібності, Н. Я. Фрідьева чомусь називала його «ловким дельцом». Проте така термінологія негативно іронічно забарвлена. Однак жодна людина не зробила стільки для ХГБ, як він. Дійсно, завдяки йому споруджено власний будинок ХГБ — архітектурний шедевр О. М. Бекетова; 12 років поспіль на громадських засадах Дмитро Іванович очолював Правління бібліотеки; ініціював, сприяв відкриттю іноваційних для публічної бібліотеки відділів; успішно здійснював піар-компанію ХГБ; під час революції 1905–1906 рр., незважаючи на складну політичну ситуацію, гідно керував установою. Звісно, що це не повний перелік досягнень Д. І. Багалія. Отже, несправедливу оцінку його бібліотечних заслуг можна пояснити тільки упередженим ставленням до нього радянської влади. Н. Я. Фрідьева була її палким, свідомим прихильником, навіть не будучи членом КПСР.

На щастя, Д. І. Багалій нині справедливо вшанований. Визнанням його громадських і наукових заслуг є встановлення йому пам'ятника біля північного корпусу ХНУ ім. В. Н. Каразіна, видання багатотомного зібрання його творів, присвоєння імені Д. І. Багалія читально-експозиційному залу науково-дослідного відділу книгознавства ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Неможливість охопити бібліотечним обслуговуванням усі верстви харків'ян спонукала Харківське товариство грамотності ініціювати відкриття народних бібліотек на околицях великого міста. Звісно, що ці книгозбірні за своїм освітнім, інформаційним ресурсом не

можна порівнювати з ХГБ, якою опікувалася вся владна і духовна еліта міста, однак їх просвітницьке значення переоцінити неможливо, оскільки вони залучили до регулярного читання тисячі мешканців, духовні запити яких провладні сили практично не вдовольняли. Народні бібліотеки — це особливий тип загальнодоступної, найдемократичнішої книгозбірні, духовно і фізично наближений до малозаможного населення, яке обслуговувалося без будь-якої плати за читання.

Н. Я. Фрідьева була одним з небагатьох радянських науковців, яка достатньо різноаспектно дослідила роботу народних бібліотек в умовах великого міста. З'ясувавши причини їх виникнення, вона висвітлила діяльність усіх п'яти харківських народних бібліотек, чотири з яких були засновані в 1890-ті рр. Звісно, вона акцентувала на роботі Першої народної бібліотеки ім. Некрасова, яку Товариство грамотності відкрило на Москалівці в грудні 1891 р. Це була типова околиця, населена переважно робітниками, ремісниками, купцями — нащадками колишніх москалів, тобто солдат, звільнених зі служби, котрим надавали земельні наділи під будівництво житла. До спорудження мосту зв'язок з харківським середмістям забезпечувався за допомогою човнів.

Товариство придбало для бібліотеки окремих будинок у глухому провулку, який уперше почав освітлюватися саме бібліотечним ліхтарем. Це було вогнище теплого духовного світла, до якого тягнулися численні мешканці. Надія Яківна відзначала, якщо на початку 1892 р. до книгозбірні записалося 600 читачів, то в 1895 р. їх було майже 2 тис. До речі, так само стрімко збільшувався її фонд: від 2000 кн. у 1892 р. до 5000 у 1893 р. Харківські газети дещо іронічно писали, що дубова кафедра видачі (прилавок) ризикує розсипатися від тиску на неї десятків читачів, котрі терміново бажують книг. Наводився в пресі й такий цікавий епізод «... дорослий хлопець зі слідами борошна на одязі із цілою зв'язкою книг на руках. Це — робітник із хлібні, котрий бере книги для всієї артілі за дорученням господаря» [12].

Така популярність бібліотеки спонукала її відкривати філіали, наприклад, на Скобелівському майдані (нині ім. Руднева), поруч з винним складом, працівники якого її із задоволенням відвідували. У цій частині міста діяли численні заводи і фабрики, але не було жодної бібліотеки. Цікавий факт, на який звертає увагу вчена: після початку Першої світової війни, першої мобілізації бібліотека ім. Некрасова залишилася без своїх читачів, а приміщення самої книгозбірні почали використовувати для військових потреб. Але бібліотечне життя тривало: збільшувалася кількість читачів, а для поранених бійців готувалися мобільні бібліотечки.

Надія Яківна відобразила й діяльність інших безплатних народних бібліотек міста, їхні географічні координати, складаючи

своєрідну бібліотечну карту: Москалівка, Панасівка, Піски, Журавлівка, Захарківська частина, віддалені на той час робітничі, а іноді й робітничо-селянські райони Харкова, які були під посиленою увагою Товариства грамотності. Так, у Захарківському районі на місці сучасного палацу ХЕМЗ (пр. Московський) на кошти товариства споруджено Народний будинок, де була велика глядацька зала, діяли різні мистецькі гуртки, театр і, звісно, народна бібліотека, на Журавлівці (нині вул. Т. Шевченка) функціонувала народна бібліотека ім. М. М. Балліна тощо, які утримувало Харківське товариство грамотності. Миська дума надавала лише незначну фінансову допомогу: від 200 до 500 руб. щорічно на одну бібліотеку. Отже, комітети, які керували роботою народних книгозбірень, наповнювали їх бюджет завдяки власним членським внескам, добровільним пожертвам, збиранню коштів від вистав, культурологічних вечорів, публічних лекцій. Організаторами й учасниками цих масових заходів були члени комітетів, інші представники Товариства. Надія Яківна відзначає, що в деяких інших містах, таких як Одеса, Київ тощо, народні бібліотеки існували переважно на кошти, що надходили від місцевої влади, т. зв. субсидії. Цей факт тільки підкреслює непересічність Харківського товариства, як одного з найпотужніших, найвпливовіших у Російській імперії. Воно проіснувало до 1920 р. й було закрито більшовиками разом з іншими культурологічними організаціями з дореволюційним стажем, на кшталт української Просвіти, забороненої в 1925 р.

Н. Я. Фрідьева майже об'єктивно відобразила виключно позитивну освітню й просвітницьку діяльність Харківського товариства грамотності (ХТГ), зазначаючи, що воно намагалося розширити список книг і періодичних видань, зокрема українських, ініціювало відкриття в останніх українських відділів; захищало їх під час революції; сприяло відновленню їх роботи в разі закриття. Цікаво від неї було дізнатися, що при прем'єр-міністрові Столипіні, коли національне життя, крім російського, було фактично заборонене, а українські осередки зовсім занепали, в 1911 р. ХТГ спромоглося надати ім'я Т. Г. Шевченка українському відділу 1-ї народної бібліотеки, встановити бюст поета і значно поліпшити комплектування українськими творами.

Деякі десятиліття відділяють нас від часу написання Надією Яківною вищенаведених історико-бібліотечних праць, опублікованих у часи дії найсуворішої цензури — радянської. Отже, свідомо замовчувалося те, що неодмінно б підлягало цензурі: відомості про загальну кількість народних бібліотек на Харківщині, реальну участь деяких осіб у їх діяльності, українські народні читання, які ставали справжнім святом для їхніх читачів, тощо. Однак ті факти, які оприлюднила Н. Я. Фрідьева, є дуже важливим внеском в історію бібліотечної справи в Україні. Надія Яківна була однією із перших

історіографів місцевих бібліотек після Д. І. Багалія, К. І. Рубинського. Її праці впродовж тривалого часу залишатимуться надійним інформаційним ресурсом.

Список літератури

1. Багалей Д. И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки / Д. И. Багалей // Сб. Харьков. ист.-филол. об-ва. — Харьков, 1911. — Т.2. — С. 479–492.
2. Багалей Д. И. История города Харькова, за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 год) : в 2 т. Т. 2. — Харьков, 1918. — Репр. изд. 1993 г.
3. Березюк Н. М. Надія Фрідьєва / Н. Я. Березюк // Бібл. вісн. — 1995 — № 3. — С. 25–28.
4. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. — Київ, 2009. — Р. 1. — С. 9–11.
5. Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869–1920) / Т. В. Коломієць ; Харків. ун-т внутр. справ. — Харків : Фірма «Консум», 1998. — 192 с.
6. Самійленко Т. П. 100 років від дня народження Надії Фрідьєвої / Т. П. Самійленко // Бібл. вісн. — 1995. — № 3. — С. 25–28.
7. Седих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Седих. — Харків, 2013. — 212 с.
8. Седих В. В. Внесок Д. І. Багалія у становлення й розвиток Харківської бібліотечної школи / В. В. Седих, О. П. Щербініна // Багалієвський збірн. Акад. Д. І. Багалія і бібліотечна справа України : наук. ст. і матер. / Харків. держ. б-ка ім. В.Г. Короленка. — Харків, 2008. — С. 18–26.
9. Седих В. В. Народні бібліотеки України на зламі ХІІ–ХХ ст. / В. В. Седих // Короленківські читання — 2004 : матер. наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2004 р. / ХДНБ ім. В.Г. Короленка. — Харків, 2004. — С. 24–42.
10. Фрідьєва Н. Я. Бесплатные народные библиотеки в г. Харькове в период первой русской революции / Н. Я. Фрідьєва // Ученые записки Харьк. гос. библ. ин-та. — Харьков, 1956. — Вып. 2. — С. 141–162.
11. Фрідьєва Н. Я. Жизнь для просвещения народа (о деятельности Х. Д. Алчевской) / Н. Я. Фрідьєва. — М. : Изд-во Кн. Палаты, 1963. — 100 с. — (Деятели книги).
12. Фрідьєва Н. Я. Публичная, общественная и народные библиотеки г. Харькова до 1917 года : дис. ... канд. пед. наук / Н. Я. Фрідьєва. — Харьков, 1954. — 383 с. — Машинопись. — Дарствен. надпись авт. ХГНБ им. В. Г. Короленко.
13. Фрідьєва Н. Я. Центральна наукова бібліотека Харківського державного університету : (до 135-річчя її існування) : іст. нарис / Н. Я. Фрідьєва // Короткі нариси з історії Харк. держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1805–1940 : ювілейне вид. — Харків, 1940. — С. 107–132.
14. Щербініна О. П. Д. І. Багалій як будівничий Харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець / О. П. Щербініна // Наук. вісн. Харків. держ. пед. ун-ту. — Харків, 1998. — Вип.1 : Ювілейний вип., присвяч. 140-річчю з дня народж. акад. Д. І. Багалія. — С. 72–79.

Надійшла до редколегії 24.09.2014 р.

РУНІЧНИЙ ЗНАК ЯК БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто контекстуальні особливості декодування рунічних знаків-символів, виокремлено функції рунічних знаків-символів.

Ключові слова: руна, знак-символ, декодування, функція, соціальна комунікація.

Рассмотрены контекстуальные особенности декодирования рунических знаков-символов. Выделены функции рунических знаков-символов.

Ключевые слова: руна, знак-символ, декодирование, функция, социальная коммуникация.

The contextual features decoding runic signs and symbols are considered. The function runic signs and symbols are dedicated.

Key words: rune, sign, symbol, decoding, function, social communication.

Сучасний інформаційний простір наповнюють інформаційні контенти, які переважно подають інформацію в її прямому значенні. У стародавні часи інформацію кодували в міфічні образи, байки, метафори, таким чином митець залишав реципієнтові простір для роздумів. Рунічний знак-символ використовували як засіб соціальної комунікації для фіксації передусім сакральної інформації. Властивості знака-символу дозволяють кодувати різні види інформації: текстову, числову. Руни в тексті виконували декілька функцій: інформаційну, естетичну, оберегову, тобто забезпечували високий ступінь кодування інформації з метою її захисту від профанного сприйняття, тому достатньо не декодованими є рунічні рукописні книги, які досі приховують сакральні знання минулих часів.

Сучасну теорію соціальної комунікації розробляють учені А. Соколов, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, Ю. Столяров, В. Ільганаєва, Н. Кушнарєнко, А. Соляник, І. Давидова, І. Демідова, Д. Шишкін, В. Райх, Ю. Тен та ін. Це дослідження зосереджено на формуванні теоретичних засад символічної комунікації на основі аналізу тисячолітнього досвіду використання рунічних знаків.

Незважаючи на те, що в теорії соціальних комунікацій існують численні, хоча і фрагментарні, дослідження, в яких висвітлюються проблеми знаків-символів, однак семантична, синтаксична та прагматична особливості рунічної символічної системи недостатньо розкриті з позиції соціокомунікативного підходу. Використання символів у соціально-комунікативному просторі завжди було актуальною темою для вивчення, але в останнє десятиліття їй приділяється особлива увага у зв'язку зі збільшенням обсягів інформації та відповідною необхідністю фіксувати складні багатозначні групи понять в один графічний знак-символ.

Мета статті — визначити властивості рунічних знаків-символів у соціокомунікативному просторі.

Специфіка рунічного знака-символу як засобу фіксації інформації — у його багатозначності: кожний рунічний знак має близько двадцяти семантичних значень, залежно від контексту викладення твору, його функціонального та цільового призначення. Проаналізуємо детально руни Еваз (використовується нині, як літера М). Еваз — дев'ятнадцята руна Футарка — Ehwaz — рух, прогрес. Знак переходу в нову якість і подальший рух, пошук нових місць проживання, нових підходів до розвитку бізнесу. Вона також позначає вдалі зміни будь-якої ситуації. Для Еваз характерні поступовий розвиток і стійкий прогрес, повільне зростання через послідовні зрушення й зміни. Це може стосуватися як справ, так і розвитку ідей. Лозунг: «Вам щастить, і Вам таланить».

Окрім того, що руна належить до алфавітів багатьох мов, знак-символ Еваз часто використовують у логотипах брендів. Завдяки сакральному значенню цієї руни бізнес компаній успішно розвивається (Рис. 1).

Рис. 1. Руна Еваз у логотипах

Рунічні знаки-символи трансформувалися в літери, які ввійшли до алфавітів європейських мов: 10 знаків — у англійську абетку, 7 — українську, три знаки стали математичними символами (руни Кано — знак «більше-менше», Гебо — «множення», Дагаз — «безкі-нечності»).

Рис. 2. Рунічні знаки-символи Кано, Гебо, Дагаз

Важливою властивістю рунічного знака є те, що він може позначати не окремий об'єкт або конкретне явище, а групу об'єктів. У зв'язку із цим вводиться поняття семантичного обсягу знака-символу. Чим більше інформації про конкретні об'єкти реального світу містить певний знак, тим більше його семантичний обсяг. Для знаків майже всіх відомих нині рунічних систем характерна багатозначність. Рунічний знак-символ має великий семантичний обсяг, причому як за кількістю значень окремих понять, так і за глибиною їх

трактувань. Ця багатозначність зумовлює властивості прагматичної складової рунічних знаків, які використовувалися для позначення:

- сакральних символів під час здійснення пророцтв;
- тамги (тамга — (тюрксько-монгольське), особливий знак (клеймо, тавро), яким позначалася власність (худоба, майно); відбиток печатки, документ або грамота з ханською печаткою, з часом тамга стала знаком роду, трансформувалася в геральдичні знаки та торгові марки;
- символів в орнаментах (на одязі, рушниках, зброї, татуюваннях);
- складу, пізніше фонему в рунічній письмовій системі;
- цифр у рунічних календарях.

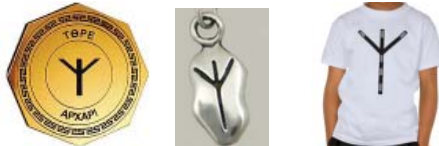

Рис. 3. Тамга, руна Альгіз в амулеті, декорі одягу.

Унікальною властивістю деяких рунічних знаків є те, що при однаковій графічній формі вони відрізняються назвою залежно від культурної належності користувачів. Наприклад, тюркська руна-тамга Архар (горний баран) і скандинавська руна Альгіз (захист) однакові за графічною формою, семантичне значення також спільне — взаємозв'язок з родом, функція знаків — оберегова.

Нині відомо близько десяти рунічних знакових систем: етруські, тюркські (орхоно-енісейські), готські, скандинавські, англо-саксонські, слов'янські, маркоманічні та ін., які мають подібні знаки-символи. Більшість рунічних написів збереглися на кам'яних носіях, тому що рукописні написи на дерев'яних дошках або пергаменті знищувалися в період зміни релігійної парадигми.

Однак збереглися нечисленні рунічні рукописи й у формі кодексу. Так, справжньою скарбницею сакральної інформації, семантична складова якої досі повністю не декодована, є «Книга пророцтв» — давньотюркська писемна пам'ятка (IX ст.). Вона належить до часів Уйгурського каганату, її розмір 13,75 на 8,75 см., складається зі 104 сторінок, написана від руки тюркським рунічним письмом. У 1907 р. «Книгу пророцтв» разом з іншими рукописами придбав археолог А. Стейн у служителя храму «Печера 1000 Будд» (провінція Ганьсу, Китай).

Перші спроби декодування цієї писемної пам'ятки, яка зберігається нині в Британському музеї, належать датському тюркологowi Вільгельму Томсену [8]. Дослідник І. В. Стеблева реконструювала в тексті книги віршовану форму. Вона стверджує, що книга призначалася для «молодшого дінтара» та «бурвагурі» — служителів

маніхейської громади, складається із шістдесяти п'яти поетичних мініатюр, що містять описи станів різних об'єктів, істот, ситуацій, кожна з яких закінчується висновком «це добре» або «це погано» [7]. Цей факт дозволяє виявити подібність подання символічної інформації в «Книзі пророцтв» та давньокитайській «Книзі змін», що містить шістдесят чотири символічні метафори, які використовують для ворожіння з метою пророцтва. Так, зміст одного із символічних висловів тюркського рукопису такий: «Білий кінь, обравши свого супротивника в трьох станах буття, примусив його до покаяння та молитви, кажучи: «Не бійся! Молись гарненько! Не бійся! Благай гарненько!» Так знайте — це добре!». З метою декодування сенсу цього вислову дослідник С. Кляшторний неодноразово вирушав в експедиції для дослідження настінних розписів маніхейського храму в Кучо і знайшов графічне зображення білого коня, як духовного наставника Бодхісаттви [3].

Важливо підкреслити, що в рунічних текстах можливі декілька варіантів декодування як рунічних знаків, так і символічних метафор, оскільки один рунічний знак може позначати декілька звуків залежно від синтаксичної послідовності його написання.

Рис. 4. Сторінки з давньотюркської «Книги пророцтв»

Прикладом використання рунічних знаків для позначення чисел є «*Computus Runicus*» — скандинавський рунічний календар, копію якого вироблено в 1328 р. на шведському острові Готланд. Текст цієї стародавньої пам'ятки був декодований та опублікований у 1626 р. під назвою «*Computus Runicus*» лікарем з Данії Оле Ворм (Olae Worm) [10].

Цей рукопис являє собою рунічний календар, у якому на одній стороні позначалися рунічними знаками числа від 14 квітня до 13 жовтня — «безнічні дні» або сезон літа за скандинавським календарем; на іншій — від 14 жовтня до 13 квітня: «короткі дні» — сезон зими. Для позначення днів у рунічних календарях використовувався порядок із семи рун, який циклічно повторювався; позначення років — з дев'ятнадцяти рун (дев'ятнадцять «золотих чисел» для знаходження повного місяця): кожне з дев'ятнадцяти чисел позначалося руною; її числове значення визначалося алфавітним порядком; для трьох відсутніх чисел ($16 + 3 = 19$) створені додаткові руни:

Arlaug — на позначення числа «17», Tvimadur — «18», Belgþor — «19». Пізніше дні почали позначати рисками, а «золоті числа» — арабськими цифрами.

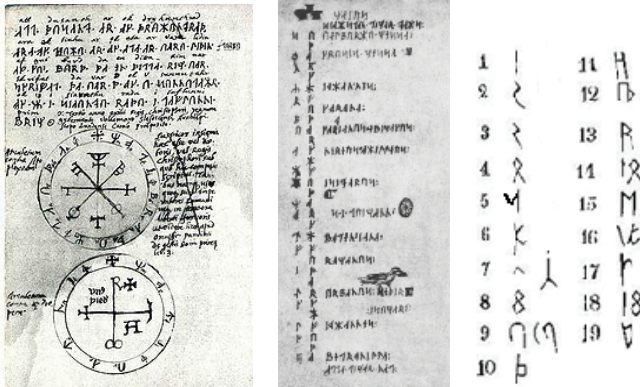

Рис. 5. Сторінки з рукопису «Computus Runicus»

Семантична багатозначність знаково-символьних форм притаманна й написаному рунічними знаками відомому слов'янському рукопису — «Велесовій книзі», автентичність якої поки що остаточно не доведена. Українська дослідниця, доктор філософських наук Г. Лозко, характеризуючи міфологічну складову «Велесової книги», визначає її як «Волховник», скрижаль буття українського народу. «Текст «Книги» накреслений знаками, що являють собою суміш протоглаголиці, деванагарі та рунічного письма. Текст «Велесової книги» сповнений старовинних мовних форм, стародавніх висловів, про походження і сенс яких можна лише здогадуватися» [4]. Аналіз фотокопій стародавньої слов'янської пам'ятки писемності (рис. 6) як єдиного матеріального свідчення, що підтверджує її існування, дозволяє вченим констатувати, що «Велесова книга» — це близько сорока букових дощечок приблизно одного розміру — 38 × 22 см., товщиною в півсантиметра. Конструктивно одні дощечки з'єднувалися між собою як книга, інші — як альбом. На них накреслені прямі паралельні лінії, безпосередньо під якими розміщено знаки, як в індійському письмі деванагарі. Це «підвішене» письмо, в якому літери ніби прикріплюються до лінії рядка, а не розміщуються на ньому. Порівнюючи письмо деванагарі зі слов'янською руницею, дослідники В. Гриневич, І. Свиридова, М. Серяков, Б. Яценко констатують: передусім обидва види писемності були складовими й первинно застосовувалися для фіксації сакральної інформації [1; 4; 7]. Цей стиль характерний для стародавніх українських «Київських глаголических листків», у яких на кількох аркушах літери вирівнюються по верхній лінії [6].

Рис. 6. Фотокопії «Велесової книги»

Відомості про історію тексту до моменту публікації надав емігрант, автор слов'янського фольклору Ю. Миролюбов. Дослідник А. Залізник критично зазначає, що «Велесова книга» є сумішшю декількох мов — російської, української, польської, чеської, однак ця особливість пояснюється українським відомим славістом Б. Яценком, на думку котрого «Велесова книга» була створена не в Новгороді, а на Поліссі [9]. Слід погодитися із цією позицією, оскільки здійснене нами дослідження походження поліського говору підтверджує раціональність концепції Б. Яценка. Полісся — це історико-культурна та фізико-географічна область, розташована в Поліській низині, територія якої поділена між чотирма державами: Україною, Польщею, Білоруссю та Росією. Українське і білоруське Полісся — це ареал побутування поліського говору. Поліський говір, поширений на території України, називають північним діалектом української мови, на території Білорусі — поліським говором у складі білоруської мови [2]. Г. Лозко доводить, що «Велесова книга» є писемним документом цілком виразного жанру. Вона не має єдиної композиції або сюжету, хронологічної послідовності описуваних подій. Це не художній твір, не історичний літопис, не християнське «повчання». «Велесова книга» — це язичницький Волховник, тобто збірка проповідей Волхвів, слов'янських молитов та треб» [4]. Декодування цієї пам'ятки ускладнюється складовим письмом архаїчних слів, що мають декілька символічних сенсів, які вміло кодувалися в байки. Слід підкреслити, що таким стилем написаний відомий карело-фінський поетичний епос — Калевала, що складається з 50 рун (пісень), зміст яких наповнено творами історико-міфічного жанру. Тобто пісні, байки або гімни були найпоширенішим жанром рунічних протокниг.

Рунічна знакова система використовувалася й на території сучасної Європи, про що свідчать рунічні рукописи: «Computus Runicus», «Codex Runicus», «Fasti Danici», «Cotton Domitian», «Codex Salisburgensis» та ін. Так, «Codex Runicus» — пам'ятка сканійського права (Швеція, історична область Сканія, приблизно 1300 р.). Назва рукопису відбиває знакову й конструктивну складові пам'ятки, виконаної у формі кодексу — ранньої форми книги, що являє собою листи пергаменту, складені й скріплені разом між двома дерев'яними обкладинками.

Рис. 7. Сторінка з рунічного рукопису «*Codex Runicus*»

«*Codex Runicus*» — найстаріший серед тих, що збереглися донині, провінційних законів (202 сторінки). Цей «Кодекс» є одним з небагатьох рунічних текстів, зафіксованих на пергаменті. Ініціали рукопису пофарбовані в різні кольори, а рубрики виділені червоним. Кожна руна в змісті «Кодексу» відповідає літері латинського алфавіту.

Отже, рунічний знак є багатофункціональним засобом соціальної комунікації. Дослідження походження символічної комунікації дозволяє стверджувати, що в процесі декодування знаків-символів необхідним є врахування історичного та соціокультурного контексту, який зумовлював унікальність лінгвокоду кожного різновиду символічних знакових систем. Визначення загального й особливого в символічній комунікації різних народів світу у подальших дослідженнях уможливить виявлення закономірностей кодування-декодування інформації, точніше з'ясувати семантичне наповнення інформаційних повідомлень, що залишилися з минулого, та прогнозувати еволюційні зміни комунікативних засобів у майбутньому.

Список літератури

1. Гриневич Г. С. Праславянская письменность. Результаты дешифровки / Г. С. Гриневич. — М., 1999. — Том 2. — С. 15.
2. Климчук Ф. Д. Полесские говоры в составе украинского и белорусского языков / Ф. Д. Климчук // Полесье. Материальная культура. — Киев, 1988. — С. 60–61.
3. Кляшторный С. Г. Манихейский мотив в древнетюркской «Книге предзнаменований» / С. Г. Кляшторный // Тюркологич. сб. — М.: «Восточная литература», 2005. — С. 195.
4. Лозко Г. Велесова Книга — Волховник / Г. Лозко. — Вінниця : Континент-Прим, 2004. — 504 с.
5. Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М., 1965. — 180 с.
6. Німчук В. В. Київські глаголичні листки / В. В. Німчук. — Київ : Наук. думка, 1993. — 140 с.

7. Стеблева И. В. К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы / И. Стеблева // Тюркологич. сб. — 1971. — М., 1972. — С. 215–16.
8. Томсен В. Дешифровка орхонских и енисейских надписей / В. Томсен // Записки Восточ. отд. Император. русск. археологич. общ. — Т. VIII. — 1894. — С. 27 — 63.
9. Яценко Б. Велесова книга: духовний заповіт предків / Б. Яценко, В. Яценко. — Київ : «Велес», 2004. — 256 с.
10. Computus Runicus [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.arild-hauge.com/computus_runicus.htm — Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 20.08.2014 р.

УДК 791.221.8:82-343

О. О. КУХАРЕНКО

СИНДБАДІАДА В МУЛЬТИПЛІКАЦІЇ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЮЖЕТУ Й ОБРАЗУ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Доведено, що трансформація образу Синдбада в мультиплікації відбулася відповідно до вимог часу й умов створення екранних творів.

Ключові слова: мультиплікація, «Тисяча й одна ніч», Синдбад.

Доказується, що трансформація образу Синдбада в мультиплікації состоялась соответственно с требованиями времени и условиями создания экранных произведений.

Ключевые слова: мультипликация, «Тысяча и одна ночь», Синдбад.

It will be that transformation of appearance of Sinbad in making of animated cartoon took place in accordance with the requirements of time and terms of creation of CRT works.

Key words: making of animated cartoon, «Thousand and one night», Sindbad.

Синдбад-мореплавець із «Тисячі й однієї ночі» став чи не найпопулярнішим героєм художнього й мультиплікаційного кінематографа. Мета статті — класифікація анімаційних фільмів, у яких фігурує персонаж всесвітньо відомої збірки східних казок [3, с. 263–344]. Вона є своєрідним продовженням попередньої праці, в якій досліджувалися образ Синдбада й інтерпретація літературних сюжетів у художньому кіно¹. Методом дослідження обрано змістову частину екранних творів про мореплавця, яка, окрім трансформації сюжетів, характеризує й образ головного персонажа.

Екранна Синдбадіада розпочалася з мультиплікації. Причому до першого художнього фільму створено кілька анімаційних — у США й Радянському Союзі. 1935 р. достатньо відома на той час студія «Celebrity Productions» випустила короткометражний фільм

---

¹ Кухаренко О. О. Екранна синдбадіада як експлуатація кінематографом персонажа та сюжетів східної казки / О. О. Кухаренко // Культура України : зб. наук. пр. — Харків : ХДАК, 2011. — Вип. 35. — С. 184–193.

режисера Юбі Айверкса «Синдбад-мореплавець». В основі цієї музичної стрічки, що триває 7,5 хв., — фантазія творців про зустріч мореплавця з піратським кораблем. Після того, як розбійники захопили судно, Синдбад потрапляє на острів. Із пальми спостерігає за тим, як пірати намагаються закопати скарби. Його вдруге беруть у полон і прив'язують до стовбура дерева, який виявляється лапою гігантського птаха. Синдбад із піднебесся падає на корабель разом із кинутими птахом скарбами.

Для такого сюжету образ героя не є важливою складовою. На його місці міг бути будь-який персонаж, що в жодному разі не позначилося на змісті. Тому мультиплікатори акцентували увагу на дії, а не образах. У мультфільмі використані традиційні комедійні прийоми, т. з., «геги», які згодом стали класичними: щоб наздогнати корабель, капітан піратів силою своїх легенів дме на парус (цей прийом був запозичений у відомій радянській стрічці «Ну, постривай!»); Синдбад відбиває битою гарматні ядра як бейсбольні м'ячі; розбійник кидає ядро на зразок шару в боулінгові — моряки падають подібно до кеглів.

Інший американський мультфільм про популярного персонажа — моряка Попая — та його зустріч із Синдбадом. Уперше Попай з'явився на екрані 1933 р. у фільмах студії «Fleischer Studios». А на третій рік свого існування був створений і цей фільм, що так і називався «Моряк Попай і Синдбад-мореплавець». Незвичайність сюжету полягала в тому, що Синдбад в інтерпретації режисера Дейва Флейшера виявився негативним героєм, який вступає в протиборство з Попаєм і зазнає нищівної поразки.

Острів Синдбада населений реальними й міфічними персонажами, серед яких нескладно впізнати й тих, котрі належать до літературного першоджерела — птах Рух, дракони й гігантські змії, велетень, якого для гумористичного ефекту створили з двома головами.

Птах Рух, за наказом Синдбада, розбиває корабель Попая й викрадає його дівчину Олів Ойл. Потрапивши на острів, Попай перемагає левів, що охороняють вхід, гігантського птаха, двоголового велетня й, нарешті, самого Синдбада. Господар острова представлений найбільшим злом, тому морякові Попаю попередньо необхідно з'їсти банку консервованого шпинату. Це той трюк, що переходить із одного фільму про Попая до іншого. Також використані популярні в американській мультиплікації «геги»: птах Рух несе Попая на сусідній острів, там відбувається виверження вулкану, а потім моряк із шаленою швидкістю приносить на гігантській таці запеченого птаха; дерево падає на одну голову велетня, а ґуля виростає на іншій.

Що стосується Синдбада, то герой цей переходить до інших фільмів про Попая і трансформується в сучасного персонажа на ім'я

Блуту. Це головний суперник моряка за серце його дівчини Олів, який, звичайно ж, уже не є Синдбадом.

Виникає запитання: чому один з найпопулярніших героїв арабських казок в інтерпретації американських мультиплікаторів є негативним. До речі, Синдбад був не єдиним персонажем із «Тисячі й однієї ночі», який фігурував у пригодах Попая. У цьому ж 1937 р. й двома роками пізніше виникли ще два фільми: «Моряк Попай, Алі-Баба й сорок розбійників» та «Аладін і його чарівна лампа». Причому в першому фільмі Алі-Баба взагалі відсутній, оскільки Попай веде двобій із головним розбійником Абу-Хасаном, а в другому — Аладін, як і Синдбад, є негативним героєм.

Імовірно, що головною стала політична складова, оскільки для американців персонажі східних казок асоціювалися із самим Сходом, більшість представників якого, як і нині, була дуже негативно налаштована до Сполучених Штатів. Однак стосовно протистояння Попая і Синдбада існує переконливіша причина, яку розкриває ще одна стрічка під назвою «Великий і поганий Синдбад». Створено її 1952 р., коли образ головного героя став власністю вже іншої студії «Famous Studios». Сценарист Ісидор Клейн і режисер Сеймур Кнейтел дали друге життя фільму 1937 р. Було знайдене цікаве обрамлення: Попай веде трьох своїх небожів до Морського музею, де вони бачать статую Синдбада, названого «найзначнішим у світі моряком», й дивуються: «Хіба не Попай найзначніший моряк?» На що той розповідає їм стару історію таким чином, що фільм 15-річної давнини використовується від першого до останнього кадра. Наприкінці розповіді племінники зі скульптури Синдбада роблять статую Попая.

Цей додатковий сюжет у вигляді обрамлення пояснює, чому Синдбад перетворився на негативного персонажа. Головна причина полягає в його професії, оскільки на звання кращого мореплавця в цьому разі претендує ще й головний герой мультфільму — моряк Попай.

Зрозуміло, що сюжет тут жодним чином не пов'язаний із літературним першоджерелом, окрім використання імені Синдбада та введення до сюжету деяких персонажів, таких як птах Рух і гігантські змії. Синдбад тут є не лише негативним, а й другорядним героєм, що в подальшому траплялося дуже нечасто.

Радянська стрічка про Синдбада з'явилася на студії «Союзмультфільм» у 1944 р. «Синдбад-мореплавець» — це чорно-білий мальований анімаційний фільм, створений режисерами Валентиною й Зінаїдою Брумберг за мотивами арабських казок. Слід зазначити, що над фільмом працювала група, яка в подальшому досягла значних успіхів у мультиплікації. Сестер Брумберг значно пізніше назвали «бабусями російської анімації» і з ними пов'язували становлення мультиплікаційного мистецтва. Художник-постановник Леонід Амальрик

у подальшому прославився створенням фільмів «Сніговик-поштовик», «Кицькин дім», «Дюймовочка». Видатними мультиплікаторами стали Ламіс Бредіс і Борис Дьожкін. Музику до фільму створили вже відомі на той час композитори Юрій Нікольський і Микита Богословський, а озвучили мальованих героїв популярні актори Лев Свєрдлін і Борис Ліванов.

Сьогодні стосовно цього сказали б, що фільм створювався з розмахом і мав здобути успіх у глядача. Однак цього не сталося. І причин тут декілька. По-перше, стрічка створювалася в складні воєнні роки, що не могло не позначитися на якості зйомки та монтажу. По друге, чорно-біле зображення для екранізації казки з «Тисячі й однієї ночі» було недоречним. І по-третє, сюжет, створений сценаристами «за мотивами», був недостатньо цікавим і досконалим. Тому «Синдбад-мореплавець» не міг досягти рівня інших стрічок сестер Брумберг, таких, наприклад, як «Пропала грамота», що була знята лише роком пізніше. Фільм, який задумувався як початок циклу, що мав складатися з декількох подорожей Синдбада, цілком закономірно так і залишився єдиним. Про задум саме циклу мультфільмів свідчить фінальний титр: «Кінець першої подорожі».

Але за змістом екранізована подорож не відповідає ні першій, ні будь-якій іншій подорожі Синдбада, описаній у літературному першоджерелі. Вітрильний човен, на якому пливе герой, розбивається об скелястий берег. А згодом хвилі викидають на берег скриню, в якій Синдбад знаходить послання з вимогою подорожувати на острів Серендиб, де необхідно відкрити таємницю каменя. У гавані він намагається знайти корабель, який пливе на схід, однак запрошують його до себе капітани, що плывуть іншими шляхами. На тому кораблі, що подорожує на схід, не виявляється місця. Долаючи труднощі, герой все ж потрапляє на судно, але невдовзі стає полоненим піратів. Однак піратський корабель відносить до магнітної скелі, він втрачає кермо й уся команда гине. Лише Синдбаду дивом вдається врятуватися й вплинути на острів, який і є Серендибом. Він намагається розгадати загадку чудесного каменя, але провалюється до підземелля, де знаходить глечик, який охороняє дракон. Переслідуючи героя, жахливий звір перетворюється на воду, леопарда, змію, але Синдбад, убивши останню, виходить переможцем із цього двобою. Із відкритого глечика з'являється джин і погрожує вбити мореплавця. Герой вдається до хитрощів: він не хоче вірити в те, що джин справді міг уміститися в невеликій посудині. Коли той доводить це наочно, Синдбад знову закорковує глечик і випускає джина лише після того, як той дає клятву виконати будь-яке бажання свого рятівника. Отримавши від джина корабель, герой пливе назустріч новим пригодам.

Сюжет містить мотиви східних казок, але жоден з них не належить до казки про Синдбада-мореплавця. Судячи із цього, сестри Брумберг хотіли створити власний зміст подорожей, але, як уже зазначалося, мультфільм так і залишився єдиним, незважаючи на фінальний титр, який повідомляв, що це лише перша подорож.

Отже, можна констатувати, що згадані анімаційні стрічки не внесли нічого нового до літературного образу головного героя. Синдбад, як і раніше, сприймався цілком відповідно до текстів «Тисячі й однієї ночі». Але прагнення стати мореплавцем, а не лише купцем, який подорожує морем до нових земель, ставало дедалі виразнішим.

Уперше в мультиплікації Синдбад постає героєм у японській стрічці, створеній на студії «Тоей Дога». Фільм «Арабські ночі: Пригоди Синдбада» був одним із перших повнометражних кольорових анімаційних фільмів, які дещо пізніше в усьому світі стали називатися на японський манер — аніме. А режисер Ябусита Тайдзи (1903–1986) вважається одним із основоположників цього жанру. Мультиплікатори до створення фільму ставилися достатньо серйозно, оскільки написати сценарій запропонували Кіта Моріо — не просто письменнику, а лауреату найпрестижнішої в Японії літературної премії імені Рюноске Акутаґави за 1960 р. Однак спроба виявилася не дуже вдалою, оскільки на цьому етапі підхід до мультиплікації мало чим відрізнявся від роботи над художнім кіно. Тому, як для мультфільму, дія дуже затягнута, а значна кількість пісень і танців робить її ще аморфнішою, подібною до театрального дійства.

Коли дослідник історії японської анімації стверджує: фільм про Синдбада є екранізацією «класичного фрагмента «Казок 1001 ночі» [2, с. 87], складається враження, що автор узагалі не читав цих казок, оскільки припустити, незнання ним екранного твору ми не можемо. Тому слід зазначити, що сюжет «Пригод Синдбада» є витвором фантазії Кіта Моріо. Таким чином, на автора сценарію вплинула популярна в той час американська стрічка «Сьома подорож Синдбада» (1958). Якщо це дійсно так, то стає зрозумілим, чому для Моріо головний персонаж є саме героєм. Хоча, звісно, створена ним літературна основа фільму значно поступається голлівудському сюжетові.

Друзі Синдбад і Алі знаходять на березі викинутого хвилею старого, котрий, помираючи, розповідає про таємничий острів, береги якого усіяні дорогоцінним камінням. Коли капітан відмовляється взяти їх на корабель, друзі таємно потрапляють на судно й ховаються в глекові.

Візир султана наказує кинути мореплавців до темниці. Однак принцеса не лише звільняє бранців, а й сама вирушає з ними в плавання. Візир переслідує втікачів і наздоганяє їх лише на острові. Але

через потоп вороги гинуть, а Синдбад зізнається, що знайшов найцінніший скарб, маючи на увазі принцесу.

Не позбавлений зміст і суто казкових мотивів: мореплавці рятують китеня від риби-меча, а кит визволяє їх, коли корабель потрапляє до пастки моря, порослого водоростями. Але цей мотив жодним чином не стосується казок про подорожі Синдбада. Єдиний момент, який пов'язує з ними фільм, полягає в тому, що герой чіпляється за лапи гігантського птаха (судячи з усього, це і є Рух) і таким чином рятується від летючих медуз.

Анімація про Синдбада для японських мультиплікаторів не стала єдиною. Б. Іванов зазначає, що ефективнішими за повнометражні фільми стали серіали й «важливу роль тут відіграла студія «Ніппон Анімейшн» («Nippon Animation»), заснована 1975 р. за участю Хаяо Міядзакі та Ісао Такахати, що одразу ж створила декілька серіалів — «Фландрійський пес», «Пригоди бджілки Майї», «Пригоди Синдбада-мореплавця», — й продовжувала щорічно творити нові дитячі аніме-серіали» [2, с. 256].

Слід уточнити, що багатосерійний мультфільм вийшов під тією самою назвою, що й стрічка 1962 р. Незважаючи на те, що сценаристом був Синіті Юкімуро, а режисерами Фуміо Рікія та Куніхіко Оказакі — зовсім інші творці, та й студія була інша, тут діють ті ж персонажі, що й у фільмі, створеному на «Тоей Дога». Серіал демонструвався один сезон протягом року, із жовтня 1975 р. до вересня 1976 р., і містив 52 епізоди загальною тривалістю 20 год. 48 хв. — 24 хв. кожна серія. Звичайно, якщо детально проаналізувати зміст кожної з них, то можна було б знайти деякі паралелі з літературним джерелом, але таке дослідження не виявить нічого нового стосовно трактування образу головного героя.

Немає сенсу детально розглядати й короткометражну стрічку «Ros-A-Bye Sinbad», що з'явилася в США того ж року в серії анімаційних музичних фільмів, де маленький хлопчик на іграшковому педасі подорожує в часі та просторі.

Протягом 1965–1966 рр. на американському телебаченні транслювався мультиплікаційний серіал «Синдбад-молодший» («Sinbad Jr.») — 102 серії, тривалістю 5 хв. кожна. У ньому розповідалося про пригоди сучасного хлопчика, якого чомусь назвали сином Синдбада-мореплавця, та його кумедного папуги на прізвисько Солоний. Хлопчик мав магічний пояс, який достатньо затягнути, щоб його господар отримав надзвичайну силу. Цей пояс начебто дістався герою від його батька. Однак літера «S» на блясі, як і дія пояса, більше нагадують іншого героя — Супермена.

Цікаво, що за стільки років, незважаючи на неабияку популярність образу Синдбада, ніхто так і не наважився екранізувати

літературне джерело. Практично в усіх випадках трапляються фантазії сценаристів на тему казок «Тисячі й однієї ночі». Тому й порівнювати як сюжети, так і образ головного героя з першоджерелом доволі проблематично. Можна говорити лише про використання деяких мотивів.

Першим, хто порушив цю традицію, став чехословацький аніматор Карел Земан (1910–1989). Коли на початку 70-х рр. він вирішив екранізувати подорожі Синдбада, то був уже не просто народним артистом і видатним творцем, а й одним з основоположників чехословацької лялькової мультиплікації. Карел Земан постійно експериментував із технікою зйомки, намагався поєднувати графічну й об'ємну анімацію, живих виконавців з мультиплікаційними персонажами. Фільм про Синдбада належить до пізнього періоду творчості й знятий із використанням плоских фігур-маріонеток. Така техніка не була новаторською, її використовували ще в найперших радянських мультфільмах, але Земан уважав, що саме ця форма найбільше відповідає сутності східної казки.

Ще за десять років до початку цієї роботи радянський кінокритик так характеризував мультиплікатора із ЧССР: «Якщо б ми спробували визначити, чим відрізняється Земан від інших майстрів кіно, то насамперед слід відзначити, що в нього особливо розвинуте відчуття трюку. Але, на відміну від режисерів західних країн, котрі зосереджують увагу на техніці, на ефектності, Земан розробляє естетичну сторону трюку» [1, с. 261].

У 1971 р. на екрани вийшов короткий (усього на 14 хв.) мультиплікаційний фільм «Пригоди Синдбада-мореплавця» («Dobrodružství námorník a Sindinbáda»), вже потім названий «Перша подорож Синдбада-мореплавця». Наступного року з'явилася «Друга подорож...», ще за рік — одразу 3 фільми. Усі вони мали подвійну назву: окрім чергової подорожі — третьої, четвертої, п'ятої, ще й власну — «У країні гігантів», «Магнітна гора», «Килим-літак». І в 1974 р. була закінчена робота ще над двома короткометражними стрічками — «Морський султан» і «Приборкання джина», які стали черговими шостою та сьомою подорожами. Після цього 7 коротких фільмів було змонтовано в один повнометражний під назвою «Тисяча й одна ніч».

Така ситуація дещо нагадує ту, що трапилася з фільмом Олександра Роу, створеним за повістю М. Гоголя «Ніч напередодні Різдва», для якого використали назву цілої збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки». Але це пояснюється тим, що в радянської влади Різдво Христове було не найшановнішим святом. Що змусило творців стрічки про мореплавця звертатися за назвою до збірки, незрозуміло, та й зміст фільму цього не пояснює. Мабуть, назва «Тисяча й одна

ніч» була значно відомішою за самі казки, що містились у збірці, зокрема про Синдбада-мореплавця.

Цікаво, що 1977 р. з тигрів зникло ім'я Яна Тршиски. Він озвучив оповідача, власне Синдбада. Але після підписання дисидентської Хартії-77 Тршиска змушений був емігрувати. Тому його ім'я вирізали, а закадровий голос, звичайно ж, залишився.

Отже, ґрунтуючись на кількості подорожей, яких, як і в літературному джерелі, рівно сім, можна припустити, що сценарист, режисер і художник-мультиплікатор Карел Земан зробив екранізацію казок про Синдбада-мореплавця. Але це зовсім не так. Спробуємо розглянути першу подорож.

У час, коли вся команда змагає від голоду і спраги, герой спіймав величезну рибу, але він відпускає її, оскільки риба промовляє до нього людською мовою. Далі, як і в казці, корабель підпливає до острова, але мореплавці не розводять на ньому багаття, а намагаються розбити коросвий горіх. Зі сліду від сокири починає бити криваве джерело — велетенський кит прокидається, а люди падають у море. Це єдиний мотив із «Тисячі й однієї ночі», використаний у фільмі, присвяченому першій подорожі.

Синдбада рятує відпущена ним риба й допомагає дістатися землі. Цей мотив належить до традиційних казкових сюжетів про чудесного помічника. На землі з мореплавцем відбувається пригода, запозичена сценаристом у Р. Е. Распе з «Пригод барона Мюнхаузена» (оповідання «Між крокодилем і левом»).

Коли Синдбад від голоду та спраги перебуває на межі смерті, слон несе його до міста, де він вимінює коштовності на хліб. А оскільки в цю ніч у скарбниці султана сталося пограбування, героя підозрюють у скоєнні злочину. Однак його рятує принцеса, визнавши, що коць Синдбада їй ніколи не належало. Мореплавець залишається при дворі й очікує нових пригод.

Таким чином, можна констатувати, що в першому мультфільмі Земана використаний усього один сюжет не лише з першої подорожі, а взагалі з казок про Синдбада-мореплавця. Подібна ситуація відбувається і з наступними фільмами чехословацького режисера. У другій подорожі використовується сюжет, де герой стає полоненим старого, погодившись перенести його на плечах. Насправді він належить до п'ятої подорожі. Зміст третього фільму містить одразу три сюжети, описані в різних подорожах. Що ж стосується четвертої й сьомої серій, а відповідно й подорожей під такими назвами, то в них узагалі не використано казкових літературних сюжетів.

Найпоказовішим елементом останнього фільму є тема кохання головного героя, й не лише його. У 5-й серії Синдбад віддає принцесі та її коханому килим-літак, щоб вони могли втекти від переслідувачів,

а в останній — донька султана визволяє героя з в'язниці. І коли той, за допомогою джина, приносить її батькові дорогоцінні подарунки й просить руки принцеси, вона не погоджується до того часу, поки не дізнається, що претендентом є не хто інший, як її коханий Синдбад. Він наказує джинові на високій горі біля берега моря побудувати розкішний палац для себе й дружини. Коли ж глек несподівано розбивається, а джин здобуває свободу, закохані власними зусиллями будують собі домівку.

Із початку й до кінця ці сюжети є фантазією сценариста, оскільки в першоджерелі теми кохання взагалі немає. Хоча в четвертій подорожі з «Тисячі й однієї ночі» Синдбад навіть одружується, але це радше є необхідною комерційною угодою, компромісом, вигідним для купця, але не героя. А ще — необхідністю сюжету оповіді, в якій після смерті дружини героя мають опустити на дно провалля згідно зі звичаями, що існують серед мешканців країни.

У своєму фільмі Карел Земан також відмовляється від традиційного обрамлення східних оповідей. І хоча інформація передається, як і в казці, через пряму мову головного героя, вона надходить безпосередньо до глядача — такий персонаж як Синдбад-носії виявляється взагалі непотрібним.

Виникає запитання: чому жоден художній чи мультиплікаційний фільм так і не взяв казковий сюжет за основу, не створив зміст із максимальним наближенням до початкової літературної оповіді? Відповідь одна — для нашого часу сюжету оповіді XII–XIV ст. є відверто застарілими. Екранні мистецтва потребують насиченішого й динамічнішого сюжету з мотивами кохання, особливо якщо це стосується казки.

Головний герой у літературному першоджерелі є купцем, його основне заняття — торгувати й отримувати прибуток. Із часом воно відходить на другий план, поступаючись спочатку потягом до мандрів, а потім — пошуками можливості повернутися додому. У Синдбада-героя мета глобальніша — досягти далеких земель, щоб когось урятувати, позбавити закляття, деś відновити рівновагу в суспільстві. Саме таких мотивів, конче необхідних глядачеві XX–XXI ст., бракує казці «Тисячі й однієї ночі», водночас і тим екранним творам, які максимально до неї наближені. Тому навіть у фільмах Земана, котрий ставив за мету екранізувати літературне джерело, переосмислюються сюжети. Екранні твори «за мотивами», запозичували з казок «Тисячі й однієї ночі» лише ім'я головного героя, який за допомогою кінематографа з купця перетворився на героя, капітана, улюбленця долі й жінок. Можна прогнозувати, що й надалі цей процес триватиме у зв'язку з вимогами часу й умовами створення кінематографічних та анімаційних екранних творів.

Список літератури

1. Бенешова М. Мастера чехословацкого кукольного фильма / Мария Бенешова // Вопр. киноискусства. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — Вып. 5. — С. 241–278.
2. Иванов Б. А. Введение в японскую анимацию / Борис Иванов. — 2-е изд. — М. : Фонд развития кинематографии; РОФ «Эйзенштейновский центр исследований кинокультуры», 2002. — 336 с.
3. Сказка о Синдбаде-мореходе : ночи 536—566 // Книга тысячи и одной ночи : [в 8 т.] / пер. с араб. М. А. Салье. Т. 5. — М. : Гослитиздат, 1959. — С. 263–344.

Надійшла до редколегії 21.08.2014 р.

УДК 025.4.036

В. П. ЖУКОВА

**ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ВІДКРИТИМ КОДОМ
ДЛЯ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК**

Розглянуто програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом для створення електронних бібліотек.

Ключові слова: бібліотека, електронна бібліотека, програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом.

Рассмотрено программное обеспечение с открытым исходным кодом для создания электронных библиотек.

Ключевые слова: библиотека, электронная библиотека, программное обеспечение с открытым исходным кодом.

Considered open source software for building digital libraries.

Key words: library, digital library, open source software.

В умовах загальної інформатизації суспільства електронні бібліотеки набувають дедалі більшого значення в напрямі реалізації освітньої функції в соціумі. Інформатизація бібліотек значно розширила можливості соціальних комунікацій і зумовила принципові зміни в діяльності, структурі та функціях бібліотек, які відіграють велику роль у забезпеченні інформаційних потреб різних груп населення. Зокрема, електронна бібліотека стає мережевим підрозділом традиційної бібліотеки, усуває її загальноприйняті межі, об'єднує по мережевих каналах Інтернету інформаційні ресурси з ресурсами інших бібліотек України і навіть світу в єдиному медійному просторі. Автоматизація всіх процесів бібліотечної діяльності має забезпечити доступ користувача до електронного каталогу та розподілених баз даних бібліотеки з максимальним задоволенням інформаційних потреб користувачів. Розробка ефективних автоматизованих засобів ідентифікації змісту текстів, і насамперед, україномовних, пов'язаних з означеною предметною галуззю, і таких, що входять до складу традиційних та електронних фондів бібліотек, є актуальним завданням, яке нині відповідає стратегії Національної програми інформатизації.

Створення колекцій інформаційних ресурсів є одним з важливих напрямів розробки електронних (цифрових) бібліотек. Колекції — найпоширеніша форма організації інформаційних ресурсів на веб-сайтах бібліотек. У зв'язку зі значними можливостями існуючих інформаційних технологій і різноманітністю інформаційних ресурсів, характеристики колекцій вельми різноманітні. Однак колекції мають деякі загальні властивості, розуміння яких надто важливе під час їх розробки.

На сучасному етапі розвитку провідну роль у створенні електронних бібліотек має відкрите програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом, яке поширюється безплатно. Основні принципи вільного програмного забезпечення сформульовані Річардом Столлманом у 1988 р. в процесі розробки операційної системи GNU і відображені в Універсальній суспільній ліцензії. Це — вільний запуск програми з будь-якою метою; вивчення роботи програми й адаптація її до потреб користувача; доступ до вихідних текстів як необхідна умова; поширення копій та постійна взаємодія; поліпшення програми і публікація змін на користь усіх її учасників та користувачів.

В усьому світі активно використовується таке ПЗ з відкритим кодом загального значення для створення й упорядкування документів, як Linux, OpenOffice і Thunderbird. Сучасні форми накопичення та подання інформації активно застосовують бібліотеки й інші установи, для яких характерні циркуляція, акумуляція і багаторазове використання інформації, зокрема архіви, музеї, довідково-інформаційні служби, науково-дослідні організації, органи державного управління й освітні установи [1; 5; 13;14].

Мета статті — дослідити програмне забезпечення з відкритим кодом для ефективного створення електронних бібліотек.

Упровадження інформаційних технологій у багатьох бібліотеках світу стало можливим завдяки наявності вільного відкритого ПЗ для бібліотек, на основі якого створюються корпоративні об'єднання, відбуваються процеси міжбібліотечної комунікації в електронному середовищі.

Використання вільного, відкритого програмного забезпечення для бібліотек досліджують М. Алтман, Д. Ахмедов, С. Дубик, О. Калачинська, А. Кедрін, К. Кудим, Г. Проскудіна, В. Резніченко, Н. Соколова, Р. Халабія, Є. Цимбалюк. А. Черноносова, Д. Чуднов.

Аналіз праць дозволяє дійти висновку, що ПЗ з відкритим кодом виникло практично з появою індустрії програмного забезпечення в США та країнах західної Європи понад 30 років тому. Значущість і вплив такого ПЗ у цих країнах викликає пильну увагу наукових, професійних кіл та державної влади. У напрямі цієї проблеми нині працюють економічно розвинені країни Південної Америки,

Південно-Східної Азії, Океанії. На сучасному етапі впровадження ПЗ з відкритим кодом поширюється на пострадянському просторі, зокрема в Середній Азії, але ця проблема недостатньо досліджена [4; 9; 13; 14].

Однією з перешкод упровадження ПЗ з відкритим кодом на пострадянському просторі є недостатньо розвинена законодавча база, що визначить їхній статус. На жаль, такому ПЗ у напрямі вирішення проблем автоматизації та інформатизації бібліотек до останнього часу не приділялося належної уваги. Зважаючи на недостатність фінансування, це помилковий підхід до визначення стратегії розвитку бібліотек. Тим більше, що це ПЗ активно використовують у бібліотеках країн із сильною економікою, що дозволяє спрямувати зекономлені кошти на інші потреби бібліотек.

Іншою перешкодою використання ПЗ з відкритим кодом стають компанії, бізнес яких побудований на основі надання послуг підтримки й адаптації ПО для бібліотек. Такі компанії викуповують активи ПЗ з відкритим кодом, зокрема майнові права на вихідний код, а також здійснюють роботи з підтримки веб-сайту. Потім для отримання прибутку анонсують, що надаватимуть своїм клієнтам версію, створену, наприклад, у закритому Git-репозитарії, замість зборки на базі загальнодоступного коду, підтримуваного громадськістю [6].

Ступінь розвитку та конкурентоспроможності ПЗ з відкритим кодом, рівень технічної й інформаційної підтримки дозволяють розглянути його як варіант упровадження програмно-інструментальних засобів будь-якої сучасної бібліотеки.

Нині стан автоматизації та створення електронних колекцій у великих публічних бібліотеках і бібліотеках вищих навчальних закладів (ВНЗ) України є задовільним. У діяльність бібліотек упроваджені різні АІБС такі як Ірбіс, УФД/Бібліотека, Лібер, Абсотек, Алеф. Останнім часом запроваджується Коха. На сучасному етапі цього не завжди достатньо, тому бібліотеки ВНЗ активно використовують ПЗ з відкритим кодом DSpace для створення галузевих репозитаріїв. Але в умовах недостатнього фінансування бібліотек у найневигоднішому становищі опинилися бібліотеки шкіл, гімназій, ліцеїв, середніх спеціальних навчальних закладів, які мають інтегрувати та кооперувати свою діяльність щодо впровадження ПЗ з відкритим кодом.

Сучасне програмне забезпечення для бібліотек з відкритим кодом представлено інтегрованою автоматизованою інформаційно-бібліотечною системою (АІБС) Коха, цифровою бібліотекою (ЦБ) Greenstone і платформою для електронних бібліотек та репозитаріїв DSpace.

Проект Коха — перша автоматизована бібліотечна інформаційна система (АІБС) з відкритим кодом і один із прикладів успішних

проектів у світі Open Source. АІБС Коһа написана в 1999 р. компанією Katipo Communications на замовлення бібліотечного союзу одного з округів Нової Зеландії. Мовою маорі «koһa» означає подарунок, дар. У всьому світі це ПЗ поширюється безплатно.

АІБС Коһа створена на основі бібліотечних стандартів та протоколів, що вможлиблює взаємодію між Коһа й іншими системами і технологіями. Водночас, ця система підтримує такі існуючі технологічні процеси, як: комплектування фондів; повна каталогізація; ОРАС; книговидача; організація й обробка періодичних видань; резервування літератури; управління користувачами; управління підрозділами бібліотеки.

АІБС Коһа надає:

- зручний інтерфейс для бібліотекарів і читачів;
- ефективний пошук;
- обіг й управління читачами;
- каталогізацію з убудованим клієнтом Z39.50;
- повну систему надходжень, зокрема бюджетні витрати і цінові дані (з постачальників і конверсією валют);
- просту систему надходжень до бібліотеки;
- здатність працювати з будь-якою кількістю підрозділів, відвідувачів, категорій відвідувачів, примірників, категорій примірників, валют та інших даних;
- систему періодики для журналів чи газет;
- списки прочитаного для відвідувачів.

Великий набір функціональних можливостей системи Коһа надає можливості розробникам розвивати систему для задоволення інформаційних потреб користувачів. Коһа використовує подвійне проектування баз даних, яке об'єднує потужність двох їхніх найпоширеніших типів, орієнтованих на галузевий стандарт (текст-орієнтовані та реляційні). Таке проектування дозволяє Коһа бути достатньо розширюваною для того, щоб упоратися з робочим навантаженням будь-якої бібліотеки, незалежно від її розміру [2; 6; 10].

Новозеландський проект ЦБ Greenstone створювався в той же період, що й АІБС Коһа (в перекладі з англійської означає «зелений камінь») — це програмне забезпечення, призначене для створення і поширення цифрових колекцій для бібліотек. Воно надає новий спосіб організації інформації та публікації її в Інтернет або на записі CD-ROM. Greenstone є засобом не тільки пошуку, а й зберігання матеріалів і добутих з них метаданих. Одна з особливостей програми — можливість оперативного пошуку за значними обсягами даних (сотні гігабайт).

ЦБ Greenstone розробляється й поширюється в співпраці з ЮНЕСКО безплатно.

Greenstone має такі функції й можливості:

- створювати колекції електронних документів;
- детально визначати документи залежно від метаданих;
- зберігати десятки Гб тексту і пов'язаних з ним зображень;
- здійснювати повнотекстовий пошук, а також пошук і перегляд документів по полях метаданих;
- документи, які вносяться в колекцію, і їх метадані можуть мати різні формати;
- здійснювати обробку документів будь-якою мовою та підтримувати багатомовний інтерфейс користувача;
- структурувати і публікувати інформацію в Інтернеті або на компакт-дисках;
- використовувати стандартні й нестандартні метадані для опису змісту документів.

У ЦБ Greenstone вбудовані плагіни для підтримки великої кількості форматів: PDF, PostScript, RTF, HTML, Text, LaTeX, ZIP, DOC, PPT, GIF, JPEG, TIFF, MP3, Ogg, AVI, MOV тощо. У ЦБ можна створювати однорідні колекції (документи одного типу, наприклад, MSWord + MSExcel) або різнорідні (тексти + окремі зображення + аудіо-відео). Усі вхідні документи в системі Greenstone конвертуються у формат архіву Greenstone. Кожному документу автоматично присвоюється унікальний ідентифікатор. Також Greenstone може працювати зі специфічними документами, такими як метадані відкритих архівів OAI, BibTex; бібліографічні записи MARC і CDS/ISIS; мережеві документи, наприклад ресурси типу Wiki [3; 8; 10;12].

У Geenstone передбачена можливість створення мультигігабайтних колекцій, але лише для проектів, які не потребують значних зусиль, оскільки програма зорієнтована на впорядкування електронних документів різних рівнів. Програма, вихідні коди і докладна документація доступні для скачування на офіційному сайті проекту. Крім того, розроблена чітка документація щодо впровадження ЦБ Geenstone.

Існують дві версії Greenstone — локальна і мережева. Система працює на платформах Windows та Unix з використанням стандартних Web-серверів. Нині Greenstone широко використовують організації різних країн. На сайті наявні посилання на більше ніж 20 колекцій цифрових бібліотек Greenstone, створених за сприяння розробників системи. Показові колекції містять статті з газет, технічні документи, художні твори, наукові журнали, фольклор, аудіо,- і відеоінформацію.

У Greenstone структура кожної колекції містить визначення формату документів, що використовуються, їх виведення на екран, джерело метаданих, предметні показники, які повинні бути включені,

необхідні повнотекстові індекси, спосіб відображення результатів пошуку. Після того, як колекція створена, до неї легко додати нові документи за умови, що вони того самого формату, що й існуючі документи, і мають подібні метадані. Кожна колекція містить файл конфігурації, в якому встановлюються параметри побудови і використання, її можна відкрити для пошуку та перегляду.

Користувач Greenstone може здійснювати повнотекстовий пошук. Діапазон пошуку визначають індекси, які будуються на різних частинах документів. За допомогою індексів можна шукати по окремому слову, набору слів або фраз. Колекції можуть мати індекси повних документів, параграфів, певних метаданих (наприклад, назв або авторів), по кожному з яких можна здійснювати пошук певних слів чи фраз. Результати впорядковують або відсортовують за елементами метаданих. Greenstone надає можливості виконувати пошук у кількох колекціях відразу з подальшим об'єднанням результатів пошуку.

Для перегляду колекції використовується визначений перелік метаданих: авторів, назв, дат, ієрархічні класифікаційні структури тощо. Метадані є основою і початковим пунктом для здійснення перегляду. Різні колекції пропонують різні можливості для перегляду. Інтерфейси перегляду і пошуку створюються в процесі побудови колекції згідно з інформацією про конфігурацію колекції.

Для структур перегляду метаданих використовується система класифікаторів, за допомогою яких можна створити індекси перегляду: алфавітні показники, дані й різноманітні ієрархічні структури, а також створювати нові структури перегляду [3; 8; 10; 12].

ПЗ DSpace для створення фондів електронних документів та репозитаріїв розроблялося спільно компанією Hewlett-Packard і бібліотеками Массачусетського технологічного інституту (MIT). У 2002 р. система впроваджена як служби підтримки бібліотеками MIT. Вона поширюється на базі програмної ліцензії університету Берклі.

Основні функціональні можливості DSpace такі:

- зберігання та індексація метаданих у різноманітних форматах;
- зберігання інформації про користувачів системи;
- функція авторизації;
- модерація матеріалів і метаданих перед поданням у каталозі;
- доступ до матеріалів за посиланнями в описі конкретного елемента;
- пошук та перегляд вмісту репозитарію;
- пошук елементів по протоколу OAI-PMH за зовнішніми джерелами;
- повідомлення про нові надходження по e-mail;

- оброблення даних довільних форматів;
- використання простого і зручного веб-інтерфейсу.

Однією з основних функцій ПЗ для бібліотек є зберігання документів. Ця система вможливує розпізнавання конкретних форматів файлів, що завантажуються користувачами для вибору способу інтерпретації його вмісту. DSpace підтримує велику кількість форматів: текстові (TXT, PDF, DOC, PPT та ін), графічні (JPEG, TIFF, GIF тощо); аудіо-відео (MP3, AVI, MPEG тощо), а також безліч інших (MARC, TeX тощо).

DSpace призначено для централізованого управління будь-яким обсягом фонду електронних ресурсів. Кожен елемент (документ колекції) має опис — запис метаданих у Dublin Core. Інші метадані можуть зберігатися в елементі у вигляді текстового файла, але Dublin Core є обов'язковим набором метаданих для кожного елемента. Метадані може ввести користувач власноруч або отримати автоматично, наприклад, під час імпорту із зовнішніх джерел. Спосіб організації даних у DSpace обраний таким чином, щоб відобразити структуру організації, що використовує цю систему [1; 7; 12].

EPrints стало першим поширеним ПЗ для колективних архівів з вільним відкритим доступом. Третю версію ПЗ офіційно видано 24-го січня 2007 р. на конференції Open Repositories–2007 та представлено його розробниками як «суттєвий стрибок функціональності, надання ще більше контролю та гнучкості для керівників архівів, розробників, дослідників та технічних адміністраторів».

EPrints — одне з найпоширеніших ПЗ, яке використовується для формування й управління відкритими архівами, призначене для створення архівів та репозитаріїв з численними інформаційними ресурсами. Відкриті архіви, створені в середовищі EPrints, підтримують протокол обміну метаданими Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH), який забезпечує глобальні послуги доступу та пошуку.

Проект «Відкриті архіви» (OAI, Open Archives Initiative) розробляє і просуває стандарти інтеоперабельності з метою ефективного поширення електронних ресурсів, а також доступності обміну науковою інформацією.

Відкриті архіви, створені в EPrints, можуть бути зареєстровані глобальними OAI збирачами даних. Вони надають глобальні послуги пошуку наукових публікацій для всіх зареєстрованих установ. ПЗ EPrints працює на операційній системі (ОС) Unix за підтримки Apache, MySQL, Perl. Усе це вільно поширюється, реєстрація провайдера даних в OAI також безплатна [9;12].

Таким чином, програмне забезпечення для створення електронних бібліотек з відкритим кодом AIBS Koha, ЦБ Greenstone, ПЗ

Dspace та EPrints за технологіями і можливостями не поступаються комерційним аналогам, інколи перевершують їх, що проявляється особливо відчутно в стані систем побудови фонду електронних документів. На сучасному етапі бібліотеки шкіл, гімназій, ліцеїв, середніх спеціальних навчальних закладів матимуть змогу формувати та зберігати освітні ресурси в електронній формі на основі ПЗ з відкритим кодом та розповсюджувати їх у глобальному інформаційному просторі. Формування і використання електронних ресурсів є одним із способів створення глобального інформаційного простору бібліотек, спрямований на забезпечення умов для ефективного, оперативного та якісного задоволення інформаційних потреб суспільства.

Подальші дослідження здійснюватимуться в напрямі детального вивчення іншого програмного забезпечення з відкритими кодами для бібліотек, а також кожного програмного продукту окремо.

Список літератури

1. Ахмедов Д. Д. Анализ состояния и развития открытых систем для библиотек / Д. Д. Ахмедов // Технологии создания и научно-образовательной информации в сети электронных библиотек: сборник. — Ташкент, 2011. — С. 68–80.
2. Дубик С. О. Koha — подарок библиотекам [Электронный ресурс] / С. О. Дубик. — Режим доступа : <http://w2.irbis.info/win/inter-events/crimea2007/cd/25.pdf>. — Загл. с экрана.
3. Интерфейс библиотекаря Гринстоун : учеб.-справ. пособ. для библиотечных работников [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.convdocs.org/docs/index-223886.html?page=3>. — Загл. с экрана.
4. Калачинская О. В. Открытое программное обеспечение в библиотеках [Электронный ресурс] / О. В. Калачинская // Материалы Национального Саммита по информационно-коммуникационным технологиям. — 2006. — Режим доступа : http://summit2006.ictp.uz/presentations/2_section_e_education/2_12_oss_libraries_kalachi_nskaya.pdf. — Загл. с экрана.
5. Кедрин А. В. Использование программного обеспечения с открытым исходным кодом в библиотеках: за и против [Электронный ресурс] / А. В. Кедрин, Н. В. Соколова // Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек : матер. конф. «LIBCOM-2007». — 2007. — Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/libcom7/disk/26.pdf>. — Загл. с экрана.
6. Конфликт вокруг открытого проекта Koha подчеркнул значимость курирования независимыми организациями [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://htf.net.ua/news/konflikt-vokrug-otkrytogo-proekta-koha-podcherknul-znachimost-kurirovaniya-nezavisimymi-organiz>. — Загл. с экрана.
7. Кудим К. А. Создание научных электронных библиотек с помощью системы Dspace [Электронный ресурс] / К. А. Кудим, Г. Ю. Проскудина, В. А. Резниченко. — Режим доступа : http://eprints.isofts.kiev.ua/1/Проскудина_1.doc. — Загл. с экрана.

8. Резниченко В. А. Создание цифровой библиотеки коллекций периодических изданий на основе Greenstone [Электронный ресурс] / В. А. Резниченко, Г. Ю. Проскудина, О. М. Овдей // ЭБ. — 2005 — Т. 8 — Вып. 6. — Режим доступа : <http://www.elbib.ru/content/journal/2005/200506/RPO/rpo.ru.html>. — Загл. с экрана.
9. Свободное программное обеспечение для библиотек [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://libraries.osdn.org.ua/ru/programms/ils/koha/>. — Загл. с экрана.
10. Цимбалюк Е. П. Корпоративная электронная библиотека [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.nmk.ulstu.ru/index.php?tezis=2009332&item=3&god=2009>. — Загл. с экрана.
11. Цифровая библиотека Greenstone : руководство разработчика [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.unesco.kz/ci/projects/greenstone/develop_ru.pdf. — Загл. с экрана.
12. Черноносова А. В. Системы построения электронных библиотек Greenstone, DSpace и EPrints : сравнительный анализ [Электронный ресурс]. / А. В. Черноносова // Научная библиотека ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. — Режим доступа : <http://biblio.chgpu.edu.ru/letopis/04.2011/DSpace.htm>. — Загл. с экрана.
13. Altman M. Open Source Software for Libraries : from Greenstone to the Virtual Data Center and Beyond / M. Altman // IASSIST Quarterly Winter. — 2001. — Vol. 5. — P. 5–11.
14. Chudnov D. Open source software : the future of library systems / D. Chudnov // Library Journal. — 1999. — № 124(13). — P. 40–43.

Надійшла до редколегії 24.09.2014 р.

Третій розділ

Педагогіка

КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ ТА МОДЕЛІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ВНЗ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН

Висвітлено погляди педагогів англомовних країн на ключові елементи і моделі самостійної роботи студентів, які сприяють ефективній її організації та створюють цікавий, мотивуючий та інтелектуально-стимулюючий досвід навчання під час виконання студентами самостійної роботи.

Ключові слова: *ключові елементи самостійної роботи, моделі самостійної роботи, внз англомовних країн.*

Представлены взгляды педагогов англоязычных стран на ключевые элементы и модели самостоятельной работы студентов, которые способствуют эффективной ее организации и создают интересный, мотивирующий и интеллектуально-стимулирующий опыт обучения во время выполнения студентами самостоятельной работы.

Ключевые слова: *ключевые элементы самостоятельной работы, модели самостоятельной работы, высшие учебные заведения англоязычных стран.*

This article describes English-speaking countries pedagogues views of the key elements and patterns of the students independent learning that foster it's efficient management and create interesting, motivating and intellectual experience in learning during the independent learning performance.

Key words: *key elements of independent learning, patterns of independent learning, English-speaking countries institutions of higher education.*

Процес навчання у вищих навчальних закладах значно відрізняється від навчання в школі, що пов'язано з меншим контролем зі сторони викладачів та більшим обсягом часу, який відводиться на самостійну роботу студентів. Це пов'язано з тим, що студенти повинні брати активнішу участь у власному навчанні й мати мотивацію та рівень організованості, а також більший ступінь самоаналізу щодо своїх навчальних потреб та режиму. Не заперечуючи значущості традиційних лекцій, дискусій і практичних занять під керівництвом викладача у ВНЗ англомовних країн, збільшується чисельність викладачів, які акцентують на важливості застосування самостійної роботи студентів. Самостійна робота може бути важливим доповненням до лекцій, допомагає студентам удосконалювати концепції та ставити їх у ситуації, для вирішення яких необхідні навички критичного мислення.

Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що саме цей вид роботи дозволяє набуті студентам організованості, самостійності, впевненості, старанності, цілеспрямованості, кмітливості, зібраності, активності, ініціативності, допитливості і багатогранності.

Мета статті — висвітлити ключові елементи та моделі самостійної роботи студентів ВНЗ англomовних країн.

Ключові елементи самостійної роботи можуть охоплювати фактори, які є як внутрішніми, так і зовнішніми для студентів. Зовнішні — це розвиток міцних стосунків між викладачами та студентами й створення сприятливого середовища. Внутрішні елементи — уміння та навички, яких студенти повинні набувати самостійно [1].

Означені стосунки між викладачами і студентами викликають довіру та спільну відповідальність за навчання, і базуються на забезпеченні викладачами точно сформульованих завдань стосовно навчання, уважному та відповідальному їх ставленні до інтересів та потреб студентів.

Сприятливе середовище передбачає фізичне середовище та матеріальні ресурси. Це також потребує соціальної співпраці та підтримки викладачів та інших студентів-колеґ.

Під час дослідження з'ясовано, що успішне просування самостійної роботи неможливе без уважного ставлення до навчального процесу із зосередженням уваги на стосунках між викладачами та студентами.

Науковці англomовних країн як І. Бейтс, В. Вілсон [2] та С. Кестен [3], а також М. Горман, Р. Александер та М. Боекертс [4; 5; 6] наголошують, що невід'ємним елементом самостійної роботи є міцні стосунки між викладачами та студентами, які викликають довіру та спільну відповідальність за навчання, що базується на забезпеченні викладачами точно сформульованих завдань стосовно навчання, уважному та відповідальному ставленні викладачів до інтересів і потреб студентів. Ці стосунки базуються на довірі та внутрішній відповідальності щодо навчання. Учений Р. Блек зазначає, що довіра та внутрішня довіра встановлюються викладачами для забезпечення студентів точно сформульованими завданнями стосовно навчання і розуміння студентами таких завдань [7].

Науковець С. Шарп підкреслює, що відносини між викладачами та студентами базуються на всесторонньому дослідженні інтересів та потреб студентів. Дослідник зазначає, що такий аналіз та уважне ставлення до потреб студентів у навчанні створює сильну мотивацію для студентів та дозволяє бути гнучкішими та креативнішими під час самостійної роботи в малих групах [8].

Науковці Р. Блек та Д. Хіндс підкреслюють важливість розгляду студентського ставлення до навчання в їхніх родинах та найближчому оточенні, оскільки це впливає на ставлення студентів до навчання, вміння працювати самостійно або в групі, а також на рівень його відповідальності і його здатність взаємодіяти з процесом навчання загалом [7; 9].

Науковці ВНЗ англomовних країн наголошують, що одним з ключових елементів самостійної роботи в малих групах є відповідальне

ставлення студента до навчання та здатність взаємодіяти з іншими суб'єктами навчання.

Під час дослідження з'ясовано, що самостійна робота студентів у малих групах є найефективнішою формою їх самостійної роботи. Продовжуючи досліджувати цю тему, розглянемо ті ключові елементи та моделі самостійної роботи, які досліджуються науковцями англомовних країн та широко застосовуються в процесі організації самостійної роботи студентів у малих групах у ВНЗ англомовних країн.

Аналізуючи погляди науковців англомовних країн, слід зазначити, що вчені пропонують ієрархію підтримки середовища, яка необхідна для самостійної роботи. Сприятливе фізичне оточення — це основа цієї ієрархії:

- фізичне оточення звертається до середовища, в якому головне місце посідає самостійна робота: в бібліотеці, аудиторіях та залах для самостійної роботи у ВНЗ, де студенти можуть обговорювати та виконувати спільні завдання;
- часове оточення, яке може використовуватися та контролюватися викладачем: стосується проміжку часу, в межах якого викладач прагне долучити студентів до роботи над специфічними завданнями;
- оточення студентів-колег, норми й очікування котрих збільшують або зменшують бажання та можливості студентів виконувати самостійну роботу;
- матеріальні ресурси сприяють застосуванню технічних засобів навчання, таких як книги й аудіозаписи.

Таким чином, головними є інтелектуальні ресурси викладача, які передбачають особисті та професійні риси, знання й уміння викладачів ВНЗ англомовних країн.

Незважаючи на те, що використання інформаційних та комунікаційних технологій не розглядається як частина ієрархії, їх важливість проявляється на кожному рівні. Існує припущення, що інформаційні та комунікаційні технології є невід'ємним компонентом цього сприятливого середовища. Фізичне середовище у ВНЗ забезпечується багатьма формами інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема Інтернет, електронні дошки, комп'ютери з різноманітним системним забезпеченням та мобільні гаджети. Подібність часового оточення й оточення колег радше здійснюють вплив інформаційних і комунікаційних технологій, оскільки викладачі та студенти можуть спілкуватися за допомогою різних засобів, зокрема електронних. Таке спілкування забезпечує більшу гнучкість у часі, який студенти мають для навчання. Матеріальні ресурси базуються на використанні інформаційних та комунікаційних технологій. Інтелектуальні ресурси викладача тісно пов'язані з використанням інформаційних і комунікаційних технологій, оскільки знання й уміння

студентів розвиваються завдяки інформаційним та комунікаційним технологіям, які викладач застосовує під час навчання самостійної роботи студентів.

Роль інформаційних та комунікаційних технологій в процесі навчання висвітлили Д. Хіндс, та В. Вілсон [9;10].

Слід зазначити, що принципові ключові елементи самостійної роботи ідентичні в системі вищої освіти багатьох країн світу. Подальше дослідження ключових елементів самостійної роботи в малих групах сприятиме кращому розумінню того, як інформаційні та комунікаційні технології вможливають ефективне застосування самостійної роботи студентів у малих групах [1].

Підсумовуючи користь інформаційних та комунікаційних технологій, можна виокремити 4 потужні переваги, які забезпечують ефективніше застосування самостійної роботи студентів у групах:

- надають прості способи оцінки та вимірювання самоорієнтованого навчання;
- збільшують оперативність доступу до інформації;
- сприяють глибокій віддачі та креативності студентів під час виконання самостійної роботи;
- уможливають доступність спілкування студента з викладачем і з іншими своїми колегами-студентами;

Моделі самостійної роботи ґрунтовані на теоретичних поглядах стилів навчання, відповідно до яких особистості мають різні методи вивчення: або через письмовий текст або зображення. Ця концептуалізація навчання забезпечила базу для викладачів та студентів під час застосування та виконання самостійної роботи в малих групах.

П. Пінтріч запропонував теоретичну модель самоорієнтованого навчання, що наголошує на важливості індивідуального планування, самомоніторингу, контролю й оцінювання їх діяльності за результатами навчання [11].

Б. Цімерман, розвиваючи модель П. Пінтріча, акцентує на важливості мотивації через саморегуляцію. Науковець припустив, що мотивація впливає на три фази саморегуляції: осмисленість, постановку та самоаналіз [12].

Моделі самостійної роботи базуються на попередній роботі над теорією стилів навчання, згідно з якими кожна людина має власний спосіб навчання, якому вона надає перевагу [12]. Щоб розглянути цю теорію необхідно зрозуміти людину в процесі самостійної роботи. Звертаючись до важливості стилів навчання, американський учений П. Пінтріч запропонував модель різних процесів, що використовуються під час саморегуляції. Б. Цімерман розширив цю модель, деталізуючи процеси фаз самостійної роботи студентів. Його модель й надалі доводить важливість ролі мотивації: студенти мають мотивуватися самостійною роботою [11;12].

Існує багато теорій та стилів навчання. Вимоги, висунуті теоретиками стилів навчання, передбачають, що стилі навчання мають допомогти студентам зрозуміти особливості їх навчання. Таким чином, поліпшується їхнє навчання, оскільки вони стають самостійними студентами.

Теорію стилів навчання започатковано в США і вона пов'язана з ранніми працями множинного інтелекту за Х. Гарднером та навчання за Д. Кольба [14; 15].

Означена концепція навчання допомагає викладачам та студентам оптимізувати навчання й забезпечити рівень самостійної роботи в малих групах, на якому стратегії, мотивація та процеси навчання обговорюватимуть у кожному навчальному досвіді. Е. Холл зазначив, що дебати стосовно стилів навчання можуть використовувати для конструктивного діалогу між викладачем та студентом. Цей аспект теорії стилів навчання має значення під час розгляду самостійної роботи. Науковець Е. Холл зазначає, що, пропонуючи студентам у процесі виконання ними самостійної роботи в малих групах, розуміння того, як і чому вони навчаються ефективніше в різних ситуаціях і часі, стилі навчання можуть допомогти студентам стати автономнішими, мотивованішими та саморегульованішими [16].

П.Пінтріч запропонував модель, яка зорієнтована на класифікації та аналізі різних процесів, що відбуваються під час саморегуляції навчання. Згідно з дослідниками, процеси саморегуляції мають чотири фази: планування, самоаналіз, контроль та оцінювання. Ці фази відображають головний цикл, який студенти завершують, вирішуючи самостійне завдання.

Через усі ці фази, види діяльності саморегуляції відповідно структуруються в чотири сфери: когнітивну, мотиваційну, поведінкову та контекстуальну. Процес саморегуляції розпочинається з фази планування постановки цілей. Фаза самоаналізу передбачає види діяльності, які допомагають студентам свідомо розуміти їх когнітивний стан, мотивацію й емоції. Контроль також проявляється у формі регулювання часу та зусиль. Складові фази оцінювання/відображення містять судження й оцінки студентів, які надають стосовно виконання цих завдань. Ці судження й оцінки впливають на фазу планування навчальних завдань під час самостійної роботи [11].

Основою на моделі П.Пінтріча, Б.Цімерман пропонує модель фаз та процесів саморегуляції, яка демонструє важливу роль мотивації.

Ця модель передбачає різноманітні саморегулюючі процеси (наприклад, визначення цілей, самостійна робота й оцінювання власних зусиль) та поєднують їх зі стратегіями завдань (наприклад, навчання, тайм-менеджмент і організаційні стратегії). Крім того, студенти здійснюють і мотиваційні переконання (наприклад, внутрішня зацікавленість).

Подальші фази стосуються тих переконань та процесів, які виникають безпосередньо перед виконанням самостійної роботи. Це формується з процесів аналізу завдань самостійної роботи та самомотивації. Перший процес — визначення цілей і стратегічне планування Б. Цімерман наголошує: є докази того, що якщо студенти визначають специфічні цілі для себе самих, зокрема запам'ятовування переліку слів для вирішення тесту, вдосконалюється їхнє виконання самостійних завдань[12].

Отже, в цій статі розглянуті ключові елементи та моделі самостійної роботи студентів у ВНЗ англomовних країн. Подальші перспективи дослідження пов'язані з можливостями застосування моделей самостійної роботи ВНЗ англomовних країн у сучасному навчальному процесі України. На нашу думку, постійне та всестороннє дослідження ключових елементів і моделей самостійної роботи сприятиме ефективному її застосуванню у ВНЗ України та підвищенню ефективності навчального процесу в Україні.

Список літератури

1. Meyer B. Independent Learning: literature review / B. Meyer, N. Haywood, D. Sachdev. — Nottingham : Learning and Skills Network, 2008. — P. 72.
2. Bates I. Family and education: supporting independent learning. / I. Bates, P. Wilson // Learning and Skills Research. — 2002. — № 6 (1). — P. 20–22.
3. Kesten C. Independent learning / C. Kesten // Journal of Further and Higher Education. — 1987. — № 30 (2). — P. 119–143.
4. Gorman M. The 'structured enquiry' is not a contradiction in terms: focused Teaching for independent learning / M. Gorman // Teaching History. — 1998. — № 92. — P. 20–25.
5. Alexander. R. Curriculum organisation and classroom practice in primary schools/ R. Alexander, J. Rose, C. Woodhead. — London : Department for Education and Skills. — 1992. — P. 16.
6. Boekaerts M. Self-regulated learning: a new concept embraced by researchers, policymakers, educators, teachers and students / M. Boekaerts // Learning and Instruction. — 1997. — № 7(2). — P. 161–186.
7. Black R. Crossing the bridge-overcoming entrenched disadvantage through student-centred learning/ R. Black. — Melbourne : Education Foundation. — 2007. — P. 48
8. Sharp C. Study support and the development of the self-regulated learner / C. Sharp, K. Pocklington, D. Weindling // Educational Research. — 2002. — № 44(1) — P. 29–41.
9. Hinds D. It's all about me / D. Hinds // TES Magazine. — 2007. — № 5/10/07. — P. 14–19.
10. Wilson V. Can thinking skills be taught? / V. Wilson // Scottish Council for Educational Research Spotlights. — 2000. — № 79. — P. 1–4.
11. Pintrich P. The role of goal orientation in self-regulated learning / P. Pintrich, M. Boekaerts, M. Zeidner // Handbook of self-regulation. — San Diego: Academic Press. — 2000. — P. 451–502.
12. Zimmerman B. Becoming a self-regulated learner: an overview / B. Zimmerman // Theory into Practice. — 2002. — № 41(2). — P. 64–72.

13. Boekaerts M. Self-regulated learning: where we are today / M. Boekaerts // Journal of Education Research. — 1999. — №31(6). — P. 445–457.
14. Gardner H. Frames of mind: the theory of multiple intelligences / H. Gardner. — London : Heinemann. — 1983. — P. 12.
15. Kolb D. Experiential learning: experience as the source of learning and Development / D.Kolb. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall. — 1984. — P.22.
16. Hall E. Learning styles – is there an evidence base for this popular idea? / E. Hall // Education review. — 2005. — №19 (1) — P.49–56.

Надійшла до редколегії 03.09.2014 р.

УДК 37.017.924

В. А. ПАЛКІН, С. В. ТАРАНУХА

ІДЕЇ КЛАСИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК БАЗОВІ ЦІННОСТІ КОНЦЕПЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ХХІ СТ.

Розглядаються особливості реалізації ідей класичної педагогіки в умовах переходу до інформаційної цивілізації щодо сучасного вчительства, виконання ним своєї місії, підвищення престижу вчителя.

Ключові слова: цивілізація, класична педагогіка, гуманна педагогіка, школа, вчитель, школяр.

Рассматриваются особенности реализации идей классической педагогики в условиях перехода к информационной цивилизации в отношении современного учительства, выполнения им своей миссии, повышения престижа учителя.

Ключевые слова: цивилизация, классическая педагогика, гуманная педагогика, школа, учитель, школьник.

Examined as in the conditions of passing to informative civilization the ideas of classic pedagogics will be realized in regard to the modern teaching, implementations of his mission, increase of prestige.

Key words: civilization, classic pedagogics, humane pedagogics, school, teacher, schoolboy.

Прогресивно мислячі представники суспільства усвідомлюють, що справжня реформа освіти — це не тільки вдосконалення матеріальної бази школи, збільшення кількості комп'ютерів, інтерактивних технологій. Навіть за умов наявності всього цього не реалізується головна мета — в освітньому процесі не відбувається становлення Людини в людині, а саме це еволюційне, життєво важливе завдання потребує невідкладного вирішення. Основою перетворень, формування школи третього тисячоліття, розвитку нової особистості, духовності та моральності дітей, насамперед, є зміна педагогічної свідомості вчителя, про якого писав академік Ш. О. Амонашвілі: «Не в банкірах, не в багатіях, не в президентах, не в поліцейських, не в суддях, не в арміях, а в тобі вся надія порятунку світу!» [2, с. 50].

Проблеми технократичної цивілізації детально проаналізовано в працях Е. Фромма, інформаційного суспільства — М. Кастельса, І. Валлерстайна, С. Грофа, Е. Ласло, П. Рассела та ін. Про внесок

класичної педагогіки в розвиток теорії і практики освіти, необхідність реформування школи на принципах духовного гуманізму, роль учителя в цьому процесі постійно пише академік РАО, педагог-новатор Ш. О. Амонашвілі. Проблеми інформаційної цивілізації, освіти, підготовки та виховання вчителів, духовно-морального розвитку дітей і підлітків досліджені в працях В. Г. Александрової, М. В. Богуславського, В. П. Бека, А. Я. Данелюка, Л. В. Загрекової, С. К. Бондирева, В. Ф. Бак, С. А. Сіроїжко, С. Л. Крука та ін.

Мета статті — розглянути особливості реалізації ідей класичної педагогіки в умовах переходу до інформаційної цивілізації щодо сучасного вчительства.

Наприкінці ХХ ст. відбулася інформаційна революція, розпочалася реконструкція суспільних відносин з метою створення мережевого суспільства, яке зумовило виникнення нової економіки — інформаційної, глобальної. Мережеве суспільство стимулювало створення нової культури — культури реальної віртуальності [5; 7]. Про це свідчать такі факти: більше 2,4 млрд з 7,13 млрд жителів Землі є користувачами Інтернету, 1,5 млрд осіб зареєстровані в соціальних мережах, річний чистий прибуток від реклами тільки в пошукової компанії «Google» становить 6,5 млрд доларів США [6, с. 4]. Інтернет набув найбільшого поширення в США, країнах Європи та Азії. Слід зазначити, що 57 % дорослих жителів Росії, 85 % — США, країн Євросоюзу є користувачами мережі. Інтернет стрімко поширюється серед жителів України: 50 % дорослого населення систематично користується послугами «світової павутини», згідно з даними «Лабораторії Касперського», на одну українську родину у 2012 р. припадало в середньому 3,1 персональних електронних пристроїв з Інтернет-доступом і можливістю зберігання великого обсягу інформації [14]. Молоді українці, відповідаючи на запитання: «Як часто Ви користуєтеся Інтернетом?», — зазначили, що майже три чверті з них день у день перебувають перед монітором [10, с. 28].

Розвиток НТІ сприяв тому, що за останні роки людство накопичило більше знань, ніж за всю свою історію, а швидкість обміну знаннями збільшилася в тисячі разів і продовжує зростати. Водночас аналіз свідчить, що подальший розвиток інформаційної цивілізації пов'язаний з безліччю ризиків. Головним з них є розрив, який загрозово збільшується, між глобальними проблемами і зниженням рівня духовно-моральної культури населення. Досягнення науки повинні використовуватися на благо. Пригадаємо слова видатного вченого Д. І. Менделєєва про те, що знання в руках людини неблагородної подібні до шаблі в руках божевільного. Тому серед багатьох можливих способів виходу з кризи головним є зміна свідомості людей. Дедалі частіше лунають думки педагогів, філософів і соціологів про те, що саме освіта має допомогти людству впоратися з існуючими цивілізаційними викликами. У суспільстві розуміють, що зробити це в межах

старої репродуктивно-педагогічної цивілізації неможливо. Вона виконала своє завдання: тривалий час цілеспрямовано передавала досвід «батьків» «дітям» засобами спеціально організованого педагогічного процесу, використовуючи знакові системи, що кодують життєвий досвід та полегшують його консервацію і передачу. Проте нині ситуація докорінно змінилася. В умовах інформаційного суспільства людина має мислити нестандартно, творчо, приймати рішення в стислі терміни, зважати не тільки на економічну доцільність, але й моральні норми.

Однак освітня реформа в Україні достатньо не реалізується. Ринкова ідеологія негативно впливає на освітній простір: мати, багатіти, брати від життя все, піклуватися про свої особисті інтереси. Школа нерідко перетворюється на ринок освітніх послуг, збирача неоголошених податків з батьків, продавця знань, а іноді й просто оцінок. Акцентування на знанні та зменшення уваги до питань морального виховання на тлі роз'єднання в родині й безкультур'я в суспільстві призводять до юнацької інфантильності й нігілізму, збільшення дитячої злочинності, наркоманії, суїцидів. Усесвітня організація охорони здоров'я оприлюднила статистичні дані про зростання цих недуг. У 2012 р. Україна посіла п'яте місце серед країн планети за споживанням алкоголю і друге — за рівнем смертності від нього. 85 % дітей у віці до 13 років під час опитування підтвердили, що хоча б раз у житті пили спиртне, а 76 % — зізналися, що випивають систематично протягом року [11]. У результаті Україна посідає перше місце у світі за рівнем дитячого алкоголізму. Згідно з офіційною світовою статистикою, 4 % населення Землі (близько 250 мільйонів) — наркозалежні. В Україні кількість наркоманів щороку збільшується приблизно на 8-10 відсотків. Нині їх близько 1,5 млн осіб [12].

Високим є в Україні і рівень дитячих самогубств. Він вищий, ніж у Європі, де переважає демократичний стиль виховання, у 2,3 рази. У дев'ятці країн, де відзначається найвищий рівень самогубств (20 осіб на 100 тисяч населення), перебувають Росія і ще п'ять експерсрпублік колишнього Радянського Союзу — Литва, Білорусь, Казахстан, Латвія, Україна. Перше місце посідає Литва — 42 випадки суїциду на 100 тис. жителів. На другому — Білорусь (37 самогубств). На третій позиції — Російська Федерація — 36. Далі: Шрі-Ланка (31), Казахстан (30), Угорщина (28,5), Латвія (26), Україна (25) і Японія (24) [17]. Поширеним явищем стало лихослів'я в школі, на вулиці, в сім'ї. К. Д. Ушинський висловлював тверде переконання, що «моральний вплив становить головне завдання виховання, значно важливіший, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями та роз'яснення кожному його особистих інтересів...» [20, с. 95]. Перед учительським світом виникли питання, які майже сторіччя тому порушував великий В. І. Вернадський. У своєму щоденнику ще

в березні 1918 р. він записав: «Де шукати опори? Шукати в нескінченному творчому акті, в нескінченній силі духу... Не можна відкласти турботу про вічне і велике на той час, коли буде досягнута для всіх можливість задоволення своїх елементарних потреб. Інакше буде пізно. Ми дамо матеріальні блага в руки людей, ідеалом яких буде — «хліба і видовищ». Їсти, пити, нічого не робити, насолоджуватися любов'ю. Невже вчитель може задовольнитися, коли він виховуватиме Скалозубів, Молчаліних, жадібних до грошей банкірів, ненажер» [5].

Суспільство має перейти в наступну, креативно-педагогічну, цивілізацію, основою якої буде гуманістична освітня парадигма. Саме тому сучасні проблеми гуманізації освіти актуалізуються не тільки в Україні, але і в інших європейських країнах. Тільки реформи, спрямовані на гуманізацію освіти, здатні забезпечити вирішення освітнього надзавдання — надати учневі знання про суспільство, культуру, людину, сприяючи водночас усесторонньому розвитку особистості, допомагаючи розкрити її індивідуальність, закладаючи основи вільного вибору професії та реалізації творчих сил.

Надто важливо, що нині в результаті обговорення в ЗМІ і соціальних мережах, на конференціях та педагогічних читаннях здійснюються практичні дії, спрямовані на реалізацію цієї прогресивної ідеї. Ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова академік В. П. Андрущенко зазначає: «Ми повинні відродити в європейському просторі красу людини в усій величчї історизму, сучасності, спрямованості в майбутнє. Провідником цього відродження повинен бути ЙОГО ВЕЛИЧНІСТЬ УЧИТЕЛЬ, духовну основу якого визначають вічні людські цінності: Віра, Надія, Любов» [9]. Цей важливий документ покликаний об'єднати європейські університети педагогічного профілю для реалізації єдиної педагогічної стратегії з метою виховання нового вчителя для об'єднаної Європи XXI ст. Базовими цінностями Конституції стали цінності класичної педагогіки: творчість знаменитого чеського педагога Я. А. Коменського, німецького мислителя Ф. Дістервега, французького просвітителя Ж-Ж. Руссо, російських письменника і педагога Л. М. Толстого та метра педагогіки К. Д. Ушинського, польського гуманіста Я. Корчака, грузинського педагога Ш. О. Амонашвілі, білоруського мислителя Ф. Скорини та ін. Основу Конституції становлять ідеї видатних українських педагогів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського.

Гуманістична спрямованість особистості педагога визначається не стільки розширенням обсягу інформації, скільки її внутрішнім моральним стрижнем, здатністю боротися з недоліками, сприймати і підтримувати позитивне, робити все можливе для розвитку культури, виховання благородства, духовності, моральності. Про це написала у своєму есе «Я — учитель» Заслужений учитель України,

викладач Донецького ліцею «Колеж» С. А. Сіроїжко: «Я генерал, я маю владу, якій міг би позаздрити будь-який правитель. Я воїн, тому що кожен день вибудовую стратегію битви проти лінії, ненависті, байдужості, зради, страху. І в мене є безсмертні союзники: Розум, Мудрість, Щедрість, Доброта, Безкорисливість, Натхнення, Творчість, Цікавість, Віра, Надія, Любов та Гумор, які завжди готові стати під мої знамена на полях битв».

Одна з проблем пов'язана з підготовкою і вихованням учителя, здатного стати духовним наставником особистості. Для цього сам педагог має бути особистістю. «Немає сумніву, що багато залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди залежатиме від особистості безпосереднього вихователя..., — писав К. Д. Ушинський, — вплив особистості вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень» [20, с. 32]. Однак практика доводить, що нині педагогічні ВНЗ часто обмежуються тим, що надають майбутнім педагогам професійні знання, вміння та навички, але недостатньо уваги приділяють формуванню особистісних, професійно значущих якостей учителя. Опитування студентів київських педагогічних ВНЗ свідчить, що тільки 20 % випускників бажають працювати за фахом, 27 % — уважають навчальний заклад (будь-якого типу) головним носієм моральних цінностей [16].

Існує філософський принцип: подібне виховується подібним: моральність вихованця — моральністю вчителя, духовність — духовністю. Саме про це писав В. О. Сухомлинський: «На дитину впливають багато людей і явищ життя. Місія школи, наше з вами найважливіше завдання, дорогий колего, — боротися за людину, переборювати негативні впливи і надавати простір позитивним. А для цього необхідно, щоб особистість учителя чинила найбільш яскравий, дієвий і благодіючий вплив на особистість учня» [18]. На це ж постійно звертає увагу у своїх працях Ш. О. Амонашвілі: «Учитель завжди великий. Він не є звичайною людиною, це явище надсупільне. Нехай праця його не помітна для земного ока, але небеса бачать піт душі вчителя» [1, с. 39]. Що ж реально потрібно для того, щоб підвищити якість роботи педагога? Головне — це усвідомлення своєї місії. Суспільство, розуміючи серйозність завдань педагога, має допомагати, підтримувати або хоча б не заважати йому. Тільки усвідомивши свою професію як місію, вчитель зможе знайти в собі сили й здібності постійно прагнути власного духовного зростання, самоосвіти, надаючи в цьому допомогу своїм вихованцям. Серйозну підтримку зміцненню внутрішнього стрижня вчителя нададуть праці класиків педагогіки, детальне вивчення ідей, які допоможуть учителеві:

- глибше зрозуміти себе, своє призначення в сім'ї, професії, суспільстві;

- знайти шлях до власного «Я», розрізняючи такі пласти людського життя, як фізичний, душевний, духовний, і допомогти в цьому своїм учням;
- внутрішньо долучитися до національної духовної традиції: релігії, фольклору, мистецтва, літератури, філософії;
- усвідомити неповторність кожного прожитого дня і реальну радість буття;
- створювати в школі й навколо неї культурне середовище.

Ще раз звернемося до В. О. Сухомлинського: «Найголовнішою ознакою педагогічної культури має бути відчуття духовного світу кожної дитини, здатність приділити кожному стільки уваги і духовних сил, скільки необхідно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи і страждання розділяють» [19, с. 79].

Однією із серйозних проблем духовно-морального виховання є вдосконалення його змісту — тієї системи цінностей, виховання якої забезпечує духовно-моральне дорослішання молодої людини. Під змістом духовно-морального виховання розуміється той духовний і моральний досвід, який набувається дитиною і «виросується» вчителем у процесі педагогічної взаємодії.

Найважливішою формою, в якій акумулюється життя дітей у школі, є урок. Відомо, що його успіх залежить від багатьох факторів, більшість з яких перебуває в площині міжособистісних відносин. Саме там проявляються духовні закони, лише частково вивчені психологічною наукою.

Якщо розглядати урок з позиції духовності, то він з форми організації навчально-виховного процесу перетворюється на складову спільного життя вчителя й учня, в якій відбувається взаємний процес навчання і збагачення. Під час уроку спілкуються не тільки окремі особистості, а окремі духовні світи різних людей. Якщо вчителеві не вдається отримати доступ у внутрішній світ дитини, то урок лише частково вплине на її свідомість, не залишивши жодного сліду, буде складним і виснажливим. Енергетично він виснажує сили або вчителя, або учнів, або і тих і інших водночас [3, с. 94- 95].

У духовному просторі вчителя діти обгороджуються, дорослішають, навчаються і виховуються, але тільки в тому разі, якщо існує духовна спільність. «Мені стає зрозуміло, що з душевного спілкування, в якому людина віддає свої багатства, свою внутрішню красу іншій людині, — писав В. О. Сухомлинський, — саме і починається творення людини людиною» [19, с. 179].

Важливою духовною складовою уроку, без якої не виникає духовної спільності, є його людяність. Урок готується для конкретних дітей, тому, крім суми знань, у ньому мають бути живі людські стосунки, щира зацікавленість учителя дітьми, їхніми долями. В. О. Сухомлинський стверджував: «Урок — не тільки переказання знань з голови вчителя в голови дітей. Це, передусім, ставлення дитини до

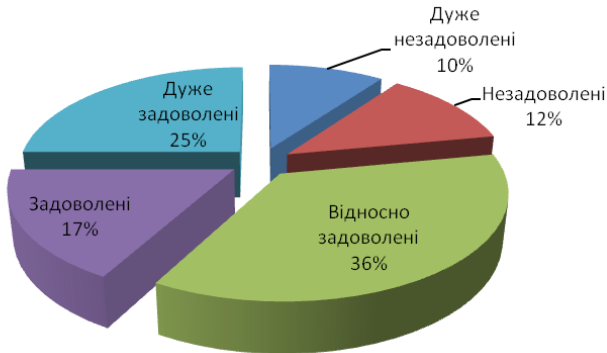
знань, але також і ставлення дитини до вас, вихователі. На уроці, на моє тверде переконання, має найповніше і найяскравіше розкриватися ставлення людини до людини як найвищої цінності» [19, с. 177].

Відчувши важливість і привабливість предмета, вчитель обов'язково знайде способи донести знання дітям. Тому завдання вчителя-творця — знайти такі методи та прийоми, які дозволили б без спотворень утілити ідеальний прообраз уроку в реальні події в класі, створити й емоційно-інтелектуальне поле напруження, в якому відбувається набуття духовно-моральних смислів і цінностей. Усе це вможливорює використання в педагогічному процесі методів, розвиваючих не тільки мислення, а й емоційний світ людини. Учитель енергією своєї думки живить енергію думки учня. Якщо ж він, викладаючи матеріал, відчуває нудьгу, то діти відчувають її втричі інтенсивніше, захищаючись небажанням навчатися і поганою поведінкою. Важливо, щоб на такому самому високому рівні відбувалося спілкування вчителя з учнями в позаурочний час, до такої взаємодії були долучені батьки, цікавими розвиваючими дитячими передачами наповнилися програми телебачення, у видавництвах виходило друком більше захоплюючих дитячих книг. Тільки так можна досягти мети — виховати благородну людину.

Вирішити проблему підготовки вчителя XXI ст. неможливо без підвищення престижу вчительської праці. Соціологічні опитування свідчать, що професія вчителя нині не є престижною. Згідно з даними опитування, проведеного наприкінці 2011 р. інститутом Горшеніна, престижною цю професію називають 20,3 % респондентів. Тільки 24,5 % опитаних уважають, що ця професія надає можливості заробити собі на життя, пояснюючи свою позицію надто низьким рівнем оплати відповідальної праці викладача [13]. Згідно з даними Державної служби статистики, сфера освіти перебуває в п'ятірці найнижкооплачуваніших галузей в Україні. Так, середня зарплата в ній у серпні 2013 р. становила 2542 гривні. Порівняльний аналіз зарплат учителів України й інших країн у 2013 р. демонструє, що за цим показником педагога нашої країни випередили лише колеги з Білорусі. Азербайджанські та російські вчителі заробляють у 1,5 і 1,8 рази, а німецькі — у 7 разів більше за вчителів з України. При цьому 78 % учителів України висловили незадоволення своєю заробітною платою [15].

У цьому разі актуально звучать слова класика педагогіки К. Д. Ушинського: «Хороша народна освіта коштує недешево! Але слід ще зміркувати, що обходиться народу дорожче — освіта чи невігластво?» [20, с. 140].

Крім матеріальних проблем, серед важливих причин, які не дозволили професію вчителя назвати престижною, названі низький рівень підготовки сучасних педагогів, неповага до праці вчителя деяких учнів.

Рис.1. Ступінь задоволеності вчителів України своєю педагогічною роботою (%)

Іншими словами, шкільний учитель відчуває не тільки матеріальний, а й часто психологічний дискомфорт. Незважаючи на це, аналіз результатів соціологічного опитування 7666 вчителів України свідчить, що більшості з них подобається працювати в школі [15]. Це підтверджує інформація, наведена на рисунку: відсоток учителів, котрим подобається працювати в школі, в 4,5 рази перевищує незадоволених, тобто більшість педагогів отримують задоволення від роботи вчителя, незважаючи на незадоволеність зарплатою.

Таким чином, переорієнтація вчителів від традиційно авторитарних підходів на гуманне педагогічне мислення, розширення свідомості педагогів є найважливішими завданнями розвитку освіти в сучасних умовах, стрижневим питанням нової, гуманно-особистісної, педагогіки, покликаної підвищити рівень вітчизняної освіти у XXI ст. Зробити це можливо, лише повернувшись до цінностей класичної педагогіки. «Тримачі Істини Школи, — зазначає Ш. О. Амонашвілі, — говорять з нами мовою Майбутнього. Щоб їх зрозуміти, потрібно ввійти в це вічне Майбутнє, звідки вони ведуть з нами неспішний діалог» [1, с. 77].

Перспективи подальшого дослідження означеної проблеми вбачаються у визначенні методів підвищення духовності та моральності сучасного українського вчителя, впливу інформаційної цивілізації на цей процес, вивченні форм і способів протидії школи й учителя формуванню «кібернетичної» особистості, зміцненні духовної спільності вчителя–дитини–батьків.

Список літератури

1. Амонашвили Ш. А. Истина школы / Ш. А. Амонашвили. — Артемовск : Лаборатория гуманной педагогики, 2008. — 80 с.

2. Амонашвили Ш. А. Учитель / Ш. А. Амонашвили. — Донецк : Ноулидж, 2013. — 178 с.
3. Бак В. Ф. Солнечный ветер педагогической любви / В. Ф. Бак. — Днепрпетровск : Днепропетровский областной Центр гуманной педагогики им. Ш. А. Амонашвили, 2011. — 134 с.
4. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. Б. Л. Иноземцева. — М. : Логос, 2003. — 368 с.
5. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 [Электронный ресурс] / В. И. Вернадский. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/1119773>. — Загл. с экрана.
6. Исакова Т. А. Интернет-зависимость как новый феномен современного мира: сущность и проблемы / Т. А. Исакова. — Киев : Ин-т стратегических исследований, 2011. — 47 с.
7. Кастельс М. Галактика Интернет : размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс; пер. с англ. А. Матвеева. — Екатеринбург : У-Фактория, 2004. — 328 с.
8. Манифест гуманной педагогики. — Донецк : Ноулидж, 2011. — 44 с.
9. Освіта : Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. — 2013. — №19 (23–30 березня).
10. Палкин В. А. Развитие информационной цивилизации: путь к процветанию или катастрофе? / В. А. Палкин // Наук. скарбниця освіти Донеччини. — 2014. — №2. — С. 26–33
11. Сайт АиФ Украина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aif.ua/society/999935>. — Загл. с экрана.
12. Сайт АиФ Украина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aif.ua/society/1005006>. — Загл. с экрана.
13. Сайт института Горшенина. Данные Всеукраинского социологического опроса на тему «День учителя в Украине» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://newsland.com/news/detail/id/792908/>. — Загл. с экрана.
14. Сайт Новости ua. В Украине на каждую семью приходится около 3,1 персональных электронных устройства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://itc.ua/news/v-ukraine-na-kazhduyu-semyu-prihoditsya-okolo-3-1-personalnyih-elektronnyih-ustroystva/>. — Загл. с экрана.
15. Сайт Mojazarplata.com.ua [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mojazarplata.com.ua/ru/main>. — Загл. с экрана.
16. Сайт общественно-политического и делового еженедельника «Комментарии» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gazeta.comments.ua/?spec=1320998830>. — Загл. с экрана.
17. Сайт Свободная Пресса. Россия остается страной самоубийств [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://svpressa.ru/society/article/37979/>. — Загл. с экрана.
18. Сухомлинский В. А. Сто советов учителю [Электронный ресурс] / В. А. Сухомлинский. — Режим доступа: <http://gumannaia-pedagogika.ru/offers/>. — Загл. с экрана.
19. Сухомлинский В. А. Переиздание. Антология гуманной педагогики / В. А. Сухомлинский. — М. : Издат. дом Шалвы Амонашвили, 2002. — 224 с.

20. Ушинский К. Д. Переиздание. Антология гуманной педагогики / К. Д. Ушинский. — М. : Издат. дом Шалвы Амонашвили, 2002. — 224 с.

Надійшла до редколегії 28.08.2014 р.

УДК 811.161.1'243:371.214.114

З. І. ГИРИЧ

ПОМИЛКИ ІНОЗЕМНИХ ТЮРКОМОВНИХ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНОГО ПРОФІЛЮ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАСВОЄННЯМ ГРАМАТИКИ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Розглянуто деякі типові морфологічні та синтаксичні помилки в усному й писемному мовленні іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Виявлено причини цих помилок.

Ключові слова: *типові помилки, морфологічні та синтаксичні помилки, тюркомовні студенти, граматичні труднощі.*

Рассмотрены некоторые типичные морфологические и синтаксические ошибки в устной и письменной речи иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля. Выявлены причины этих ошибок.

Ключевые слова: *типичные ошибки, морфологические и синтаксические ошибки, тюркоязычные студенты, грамматические трудности.*

The typical morphological and syntactic errors in oral and written speech of foreign Turkic-speaking students of engineering profile are explored. The causes of these errors are identified.

Key words: *common mistakes, morphological and syntactic errors, a Turkic-speaking students, grammatical difficulties.*

Виявлення граматичних труднощів, характерних для конкретної національної, зокрема тюркомовної аудиторії, відноситься до фундаментальних досліджень, які мають велике теоретичне і практичне значення в галузі викладання російської мови іноземцям. Найбільшу складність для іноземних тюркомовних студентів з Туркменістану, Узбекистану, Казахстану, Азербайджану тощо, котрі навчаються у ВНЗ України, становлять ті категорії і явища граматики російської мови, яких немає в рідній мові. Їхнє опанування зумовлює найбільшу кількість типових помилок. Як зазначає В. Д. Аракін, типізація помилок є необхідною передумовою побудови правильної методики викладання російської чи будь-якої іншої мови в певній аудиторії, «при цьому типологія помилок залежатиме від особливостей рідної мови учнів» [1, с. 50]. На склад типових, реально виявлених мовленнєвих помилок необхідно зважати і в процесі визначення змісту коригуючого навчання для іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Проблема навчання російської граматики іноземців розглядається в працях З. М. Ієвлевої, В. І. Остапенко, С. О. Хавроніної,

Л. В. Анісімової та ін. Наукові пошуки у сфері лінгводидактичної теорії помилок у мовленні іноземних учнів здійснені в працях С. М. Абакумова, А. М. Асланова, В. Г. Костомарова, О. Д. Митрофанової, Є. В. Нечаєвої, Е. Л. Носенко, Є. Д. Поливанова, І. В. Устинова, Т. Шухардта, Л. В. Щерби, С. М. Ервіна та ін. Метою дослідження О. П. Ігнат'євої [2] є розробка лінгводидактичної теорії помилки, пошук, визначення способів усунення помилок у мовленні іноземних учнів. Проте дані цього дослідження необхідно доповнити характеристикою складнощів, пов'язаних із засвоєнням граматики російської мови іноземними тюркомовними студентами інженерного профілю. Зазначимо, що до граматичних належать морфологічні, словотворчі та синтаксичні помилки.

Мета статті — розглянути деякі типові морфологічні й синтаксичні помилки, пов'язані із засвоєнням граматики російської мови іноземними тюркомовними студентами інженерного профілю, а також виявити їх причини.

Згідно з визначенням, поданим у «Словнику методичних термінів», помилка — «відхилення від правильного вживання мовних одиниць і форм; результат помилкової дії учня» [3, с. 205]. Типовими прийнято називати помилки, що стосуються найважливіших і найскладніших розділів мови, що досліджується. До таких у методиці російської мови як іноземної належать помилки, зумовлені внутрішньомовною та міжмовною інтерференцією.

Запобігти появі помилок має навичка, яка являє собою дію, що досягла рівня автоматизму і характеризується цілісністю, відсутністю поелементної свідомості. Удосконалення навичок є умовою формування мовленнєвого вміння, яке можна визначити як здатність керувати мовленнєвою діяльністю в умовах вирішення комунікативних завдань спілкування [4]. Водночас несформованість умінь призводить до помилок у мовленнєвій діяльності іноземця, котрий вивчає російську мову.

У лінгводидактиці існують лінгвістичний і психолінгвістичний підходи до граматичних помилок. Останній підхід орієнтує на ставлення до граматичної помилки як результату помилкових дій і операцій з мовним матеріалом у мовних процесах і розумовій діяльності. Лінгвістичний підхід дозволяє сприймати граматичні помилки як мовні порушення у формах слів, які виявляються у відхиленні від норми мови, що вивчається. У зв'язку із цим причиною багатьох граматичних помилок у мовленні іноземців, котрі вивчають російську мову, є механізми міжмовної й внутрішньомовної інтерференції. Крім того, в процесі навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю необхідно зважати на часткову або повну відсутність у них мовної компетенції в рідній та російській мовах. Мовна невідповідність учнів до сприйняття складних граматичних явищ у мові, що вивчається, і зумовлює появу помилок.

Зауважимо, що на другому сертифікаційному рівні здійснюється подальший розвиток іншомовної комунікативної компетенції студентів у навчальній сфері, що передбачає навчально-наукову та навчально-адміністративну підсфери. При цьому посилюється роль письмової комунікації, головна увага в процесі навчання російської мови іноземних студентів інженерного профілю приділяється «створенню на основі навчально-наукового тексту плану (складного номінативного), тез (власне тези, тези-конспект)» [5, с. 56], написання рефератів, анотацій. Саме в письмовому мовленні реалізуються граматичні правила. Це надає можливості зафіксувати помилки і визначити способи їх уникнення. Експериментальні дослідження [6] і практика навчання російської мови як іноземної свідчать про те, що, якщо учню невідомо, правильними чи помилковими були його дії та в чому саме полягають його помилки, то підсумковий результат значно знижується. На думку А. М. Щукіна, «слід обов'язково пропонувати учням виправити зазначені помилки і дати додаткові вправи на їх усунення» [7, с. 328].

У дослідженні Т. В. Булгакової [8] проаналізовані помилки, що частіше трапляються у творчих письмових роботах (твори, автобіографія, перекази) студентів-узбеків 1-2 курсів різних факультетів Ташкентського державного університету. У процесі лінгвістичного аналізу виявлених помилок автор приділив особливу увагу характеристиці явищ граматичної інтерференції. Висловлюючи незгоду щодо широкого розуміння інтерференції Л. І. Зіберман [9], Т. В. Булгакова у своїй праці базувалась на іншому її визначенні, поданому В. Ю. Розенцвейгом і Л. М. Уман: «Процес граматичної інтерференції полягає в заміні системи граматичних ознак досліджуваної мови іншою, що відрізняється від неї системою, побудованої під впливом системи граматичних диференціальних ознак рідної мови» [10, с. 65]. Усі складнощі граматики російської мови дослідник поділив на два основні класи: 1) ті, які зумовлені проявом граматичної інтерференції, та 2) ті, які зумовлені повною відсутністю означених явищ або категорій у рідній мові. При цьому проблеми другого класу розглядалися як об'єктивні складнощі самої граматики російської мови.

Наведемо результати цього дослідження, що мають теоретичне і практичне значення в галузі викладання російської мови як іноземної, зокрема іноземним тюркомовним студентам інженерного профілю. З'ясовано, що найважчим для узбеків є вибір прийменника та дотримання нормативності його постановки в реченні. До наступної за ступенем складності належить категорія роду, що охоплює чверть усіх зафіксованих помилок. Відзначимо, що в усному і писемному мовленні іноземних тюркомовних студентів вищих технічних навчальних закладів трапляється багато помилок, пов'язаних із розрізненням роду імен, займенників та інших частин мови, що змінюються за родами.

Наступною за кількістю помилок є категорія відмінка у прийменникових та безприйменникових конструкціях. Помилки у сфері прийменника, роду і відмінка становлять близько 80% усіх зафіксованих помилок. Отже, саме в цих трьох сферах виникають основні й найхарактерніші складнощі граматики російської мови для узбецьких і загалом тюркських мовців, тому в навчальному процесі їм необхідно приділяти максимум уваги і часу.

Значно рідше, згідно з Т. В. Булгаковою, трапляються помилки в категорії числа і дієслова, але окремі специфічні моменти заслуговують на особливу увагу. Відмінювання дієслів, вибір часу, способу, вживання прислівників і сполучників викликають в узбеків значно менші складнощі, а помилки є найчастіше індивідуальними.

Розглядаючи складнощі граматики російської мови для узбеків щодо виявлення та аналізу факторів, які їх зумовили, Т. В. Булгакова формулює важливі висновки:

1) Складніше для узбеків засвоїти ті категорії і явища граматики російської мови, яких немає в рідній мові: розрізнення роду імен, займенників та інших частин мови, що змінюються за родами; вибір прийменників, які мають однакове значення; відмінкові управління дієслів російської мови, відмінкові вимоги деяких прийменників. Засвоєння всіх цих явищ і категорій поза інтерферуючого впливу законів рідної мови спричиняє найбільшу кількість типових помилок.

2) Надто складно узбецьким мовцем засвоювати граматичні категорії і явища російської мови, які мають компенсатори в рідній мові або у вигляді складних аналітичних форм, або у сфері семантики. Сюди належить категорія виду та деякі типи зворотних дієслів. Основуючись на семантиці, узбеки часто вибирають неприйнятний для контексту вид дієслова, утворюють неможливі для російської мови зворотні дієслова або ж, навпаки, ігнорують частку -ся в тих дієсловах, де вона обов'язкова.

3) Немало граматичних категорій і явищ російської мови мають диференційні ознаки в рідній мові учнів. У зв'язку з цим, помилками студентів є неправильне для російської мови узгодження присудка в однині з підметом множини, що нормативно для синтаксису рідної мови; вживання означення в однині при множині означуваного; вживання імен в однині після числівників від п'яти і вище; ігнорування відмінкових вимог російських числівників, диференціація російських називного і знахідного відмінків під час вибору відмінка прямого доповнення.

4) Фонетичні фактори також впливають на засвоєння окремих морфологічних форм і синтаксичних конструкцій. Так, у сферах диференціації роду і відмінків ненаголошені -о, -а, -ие, -ия та ін. закінчення розрізняються неправильно, що призводить до помилкового визначення роду або відмінка.

5) Іноді правильне засвоєння тих чи інших граматичних явищ російської мови ускладнює спрощена методика викладання відповідного матеріалу вчителями шкіл.

Крім того, в процесі навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю викладачі не зважають на відмінності в системах російської і тюркських мов. Також немає науково обґрунтованої системи коригуючого навчання російської мови для цього контингенту іноземних учнів, що призводить до численних і стійких помилок у мовленні іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. На нашу думку, найпоспідовніше принцип урахування особливостей мовця можна реалізувати в підручниках і навчальних посібниках, орієнтованих на рідну мову цих студентів.

Таким чином, граматики помилок допомагає встановити, що «труднощі засвоєння учнями одних категорій або явищ російської граматики пояснюються інтерферуючим впливом рідної мови, тоді як інших – її об'єктивною складністю» [8, с. 78].

Як відомо, основне навчання в галузі граматики проводиться на рівні словосполучення та речення — найзначущіших одиницях синтаксису, в яких слова пов'язані між собою за змістом і граматично. Оскільки російська мова як іноземна викладається в технічному ВНЗ з урахуванням обраної студентом спеціальності, тому постає необхідність зважати на особливості стилю наукового мовлення. Здійснений І. Б. Авдеевою [11] аналіз текстів підручників з 15 фундаментальних і вузькопрофільних дисциплін інженерного профілю засвідчив: по-перше, надто високу частотність певних граматичних тем; по-друге, найбільші проблеми під час їх вивчення; по-третє, що переважне використання тих чи інших синтаксичних конструкцій є значущим для смислорозрізнення й опанування безпосередніх реалій інженерної діяльності. Серед «наскрізних» граматичних тем, тобто тих, що посідають центральне місце при навчанні інженерної комунікації, І. Б. Авдеева називає: 1) односкладні безособові; 2) односкладні неозначено-особові речення і двоскладні; 3) пасивні конструкції; 4) дієприкметникові та 5) дієприслівникові звороти; 6) підрядні речення зі словом «який».

Удосконаленню навичок російської мови студентів-тюрків у зв'язку з вивченням простих і складних речень присвячені дисертаційні дослідження Р. М. Юусової [12], Р. У. Алієвої [13], Н. Р. Абдуллаєвої [14], Л. А. Ахметзакієвої [15] та ін.

У дослідженні Р. М. Юусової, в якому розглядається вдосконалення навичок російської мови студентів-таджиків у зв'язку з вивченням односкладних речень, виокремлено та систематизовано найпоширеніші лексико-морфологічні і синтаксичні помилки під час конструювання односкладних речень. До синтаксичних помилок належать: а) вживання особових двоскладних речень у тих випадках, коли стилістично виправдана безособова конструкція; б) неправильне

розташування безособово-предикативних слів у кінці речення за аналогією з таджицькою мовою, де безособово-предикативні слова зарур, даркор, лозим, мумкин, мумкин не, лозим не та ін. розміщуються після дієслова в кінці речення; в) помилки в узгодженні визначення з означуваним словом; г) помилки в управлінні в разі визначення неузгоджених означень. Науковець зазначає, що причина подібних помилок під час конструювання односкладних речень пояснюється відсутністю в таджицькій мові прийменниково-відмінкових форм, складністю системи російських дієслівних форм, відсутністю структурних еквівалентів для більшості видів безособових речень у рідній мові студентів.

Розглянемо помилки тюркомовних студентів в усному і писемному мовленні в разі використання простих двоскладних іменних речень у науковому стилі мовлення. У дослідженні Р. У. Алієвої такі помилки студентів узбеків і киргизів національного педагогічного ВНЗ подані в такій класифікації:

морфологічні помилки під час утворення коротких форм прикметників і дієприкметників; морфолого-синтаксичні помилки на узгодження коротких прикметників і коротких пасивних дієприкметників з підметом, зв'язкових дієслів з підметом та іменною частиною присудка; вживання називного відмінка замість орудного і знахідного відмінків; синтаксичні: передавання суб'єкта речення формою предиката; неправильне використання зв'язкових дієслів; порушення відношень «окреме» і «загальне» між суб'єктом і предикатом; порушення послідовності розташування іменної і зв'язкової частин; вживання повних форм прикметників і прислівників замість коротких прикметників; порушення порядку слів у реченні.

Зауважимо, що найнеобхіднішими для опанування наукового мовлення є п'ять видів складнопідрядних речень: присубстантивно-означальні, займенниково-означальні, з'ясувально-сполучникові, умовні та причинні [13]. Опанування складнопідрядного речення російської мови складне для іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, оскільки існують відмінності в російській і тюркських мовах. Тому засвоєння складного речення можливе на основі зіставлення російської та рідної мов. Урахування особливостей рідної мови студентів значно сприяє сприйняттю російського складнопідрядного речення в тюркомовній аудиторії. У дослідженні Н. Р. Абдулзаде виявлені такі складнощі для азербайджанських студентів у сфері російського складнопідрядного речення, на які необхідно зважати в практиці навчання російської мови як іноземної: в осмисленні відношень між простими реченнями в складі складнопідрядного й умінні відібрати найприйнятніші за змістом підрядні сполучники і сполучні слова; виборі граматичної форми сполучного слова; пунктуаційному оформленні складнопідрядного речення; тенденції до вживання безсполучникових конструкцій (вплив інтерференції).

Найчастотніші і найстійкіші синтаксичні помилки в російському мовленні студентів-татар описані в дисертації Л. А. Ахметзакієвої. У реченні до них належать: 1) порушення меж речення (недоцільне роз'єднання частин складного речення й оформлення як самостійних речень; «нанизвання» речень, що за смыслом не потребують або навіть не дозволяють об'єднання їх в одну конструкцію); 2) порушення послідовності частин у складному реченні; 3) неправильне використання сполучників у складнопідрядному реченні; 4) недиференціація значень сполучників у межах однієї функціонально-сислової групи; 5) порушення видо-часової співвіднесеності дієслів-присудків у частинах речень; 6) змішання типів складнопідрядних речень. У сфері тексту виокремлено такі помилки: використання засобів зв'язку (сполучників, займенників, прислівників), що не відповідають відношенням між реченнями або частинами висловлювання. Як свідчить практика, означені в розглянутих дослідженнях помилки трапляються і в російському мовленні іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Таким чином, найбільшу складність для іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю становлять ті категорії та явища граматики російської мови, яких немає в їхній рідній мові. Їх засвоєння породжує найбільшу кількість типових помилок. Виявлення й аналіз типових морфологічних і синтаксичних помилок в усному і писемному мовленні студентів, з'ясування причин їхнього виникнення надає можливість розробити науково обґрунтовану методику викладання російської мови у ВНЗ, зокрема і в технічному, з урахуванням особливостей обраної спеціальності, вдосконалювати на її основі російське мовлення іноземних тюркомовних студентів.

Перспективу подальшого дослідження проблеми вбачаємо в розгляді помилок, зумовлених несформованістю навичок і вмій говоріння в іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Список літератури

1. Аракин В. Д. Типология языков и проблемы методики преподавания русского языка / В. Д. Аракин // Русский язык за рубежом. — 1969. — №3.
2. Игнатьева О. П. Лингводидактическая природа ошибки и пути преодоления ошибок в речи иностранных учащихся: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Игнатьева Ольга Петровна. — М., 2006. — 223 с.
3. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. — СПб : Златоуст, 1999. — 472 с.
4. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. — М. : Рус. яз., 1989. — 276 с.
5. Лингводидактическая программа по русскому языку как иностранному. Первый и второй сертификационный уровни. Естественно-технический профиль / З. И. Есина и др. — М. : РУДН, 2013. — 89 с.

6. Анисимова Л. В. Роль и место грамматики в системе обучения русскому языку как иностранному студентов-нефилологов / Л. В. Анисимова // Профессионально-педагогические традиции в преподавании русского языка как иностранного. Язык — речь — специальность : материалы междунар. науч.-практ. конф. «Мотинские чтения». Ч. 2. — М. : Изд-во РУДН, 2005. — С. 14–17.
7. Щукин А. Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке : учебн. пособ. для препод. и студ. язык. вузов. / А. Н. Щукин. — М. : Икар, 2011. — 454 с.
8. Булгакова Т. В. Грамматическая интерференция и иные факторы, влияющие на русскую речь узбеков / Т. В. Булгакова. — Ташкент : Изд-во «Фан» УзССР, 1977. — 83 с.
9. Зильберман Л. И. Интерференция языков и методика преподавания иностранного языка на основе родного / Л. И. Зильберман // Преподавание иностранных языков и его лингвистические основы. — М. : Наука, 1972.
10. Розенцвейг В. Ю., Л. М. Уман. К проблеме грамматической интерференции / В. Ю. Розенцвейг, Л. М. Уман // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Изд-во АН СССР, 1962.
11. Авдеева И. Б. Лингводидактическая концепция обучения профессиональной коммуникации иностранных учащихся инженерного профиля : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Авдеева Ирина Борисовна. — М., 2006. — 525 с.
12. Юнусова Р. М. Совершенствование навыков русской речи студентов-таджиков в связи с изучением односоставных предложений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Методика преподавания русского языка» / Юнусова Роза Михайловна. — М., 1980. — 23 с.
13. Алиева Р. У. Двусоставные именные предложения в научной русской речи и обучение им студентов национальных педвузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Методика преподавания русского языка» / Алиева Ранохон Усмановна. — М., 1983. — 25 с.
14. Абдулзаде Нейсан Гасан кызы. Развитие связной русской речи студентов азербайджанцев в связи с изучением синтаксиса и пунктуации сложноподчиненного предложения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 12.00.02 «Методика преподавания» / Абдулзаде Нейсан Гасан кызы. — М., 1974. — 18 с.
15. Ахметзакиева Л. А. Совершенствование русской речи студентов-татар при изучении сложноподчиненных предложений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Методика преподавания» / Ахметзакиева Лена Ахмаевна. — М., 1982. — 17 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2014 р.

УДК 316.013.42 (430)

Г. В. ЗДОРИКОВА

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Проаналізовано практичний досвід організації профілактичної роботи із запобігання агресивній поведінці підлітків в освітньому середовищі, застосування певних підходів та засобів у роботі з дітьми, вчителями й батьками.

Ключові слова: *агресія, агресивна поведінка підлітків, буллінг, зарубіжний досвід профілактики агресивної поведінки учнів.*

Проанализированы практический опыт организации профилактической работы по предупреждению агрессивного поведения подростков в образовательной среде, применение определенных подходов и средств в работе с детьми, учителями и родителями.

Ключевые слова: *агрессия, агрессивное поведение подростков, буллинг, зарубежный опыт профилактики агрессивного поведения учащихся.*

It is analysed the practical experience of organising of preventive work against aggressive behavior of adolescents in an educational environment, the use of certain approaches and methods to work with children.

Key words: *aggression, adolescents' aggressive behavior, bullying, foreign experience in prevention of students' aggressive behavior.*

Нтні проблема запобігання й подолання агресії та насильства як поширеного соціального явища є актуальною. Зокрема агресивна поведінка осіб підліткового віку визначається небезпечним фактором, який негативно впливає на особистість дитини, ускладнює її індивідуальний розвиток та призводить до зниження продуктивного потенціалу навчальної діяльності, погіршення стосунків з батьками, друзями, однолітками, зменшує можливості повноцінного спілкування. Усе це зумовлює проблеми соціальної адаптації дитини з агресивною поведінкою до оточення та вимог загальноосвітнього навчального закладу.

Аналіз наукової літератури з проблеми агресії й агресивної поведінки засвідчив наявність у науці безлічі теоретичних концепцій, підходів до трактування та пояснення цих феноменів (А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Ю. Можгинський, Н. Платонова, Л. Семенюк та ін.), однак недостатньо дослідженим є практичний аспект соціально-педагогічного вирішення цієї проблеми, що не може бути розробленим без урахування існуючого досвіду в наукових дослідженнях і практичних напрацювань зарубіжних дослідників.

Мета статті — проаналізувати зарубіжний досвід вирішення проблеми агресивної поведінки серед школярів з метою узагальнення та набуття практичного досвіду й виявлення можливостей застосування інноваційних методів роботи в професійній діяльності соціального педагога, що сприятиме підвищенню ефективності запобігання та подолання цього небезпечного явища.

Висока соціальна значущість і суспільна небезпека агресивної поведінки спричинила численні дослідження, пов'язані, передусім, з поясненням цього феномену. Ці деструктивні відносини школярів турбують дослідників усього світу, зокрема й Німеччини. Так, агресивна поведінка школярів та способи її запобігання визнані громадськістю цієї країни однією з нагальних проблем, якій приділяється особлива увага науковців. Окрім теоретичних основ вивчення

деструкції соціальних відносин серед людей, дослідники виробили практичні рекомендації боротьби з нею.

Агресивна поведінка підлітка, з одного боку, є відбиттям його прагнення до активної соціалізації, а з іншого — залежить від правил і відносин, типових для соціуму, в якому він живе. Аналіз німецької практики освіти засвідчив, що серед школярів дедалі частішають випадки прояву насильницьких дій стосовно один одного. Так, згідно з даними дослідження Кримінологічного науково-дослідного інституту Нижньої Саксонії, 16% молоді відповіли, що завдали шкоди іншим молодим людям щонайменше один раз за рік [1, с. 13]. Результати цього ж дослідження підтверджують, що прояви фізичного насильства мають тенденцію до зниження, в той час як поширення набуває вербальна агресія.

Питання, пов'язані з визначенням та класифікацією поняття «агресивної поведінки», посідають центральне місце в дискусії стосовно цієї проблеми. Поняття «агресивна поведінка» охоплює найрізноманітніші форми поведінки, що не завжди є теоретично обґрунтованим. Так, німецький дослідник Ф. Петерман пропонує класифікацію агресії на основі різних критеріїв [2, с. 218]: а) така, що відкрито демонструється (пряма агресія), та прихована агресія («прихований напад»); б) вербальна агресія (лайки, крик, образи) й фізична агресія (удари, фізична шкода); в) така, що активно виконується (вимушена агресія для самозахисту), та пасивна агресія (конфронтація); г) пряма агресія (спрямована безпосередньо на особистість) і непрямая агресія (через пошкодження речей, які належать жертві); д) агресія, що спрямована на навколишнє середовище (проти речей та людей), і аутоагресія (проти самого себе).

Слід зазначити, що однією з найпоширеніших форм насильства серед німецьких школярів, на думку дослідників, є булінг — особлива форма насильницьких дій школярів, яка характеризується постійним завданням шкоди, агресивним поведінням однокласників [1, с. 13]. Булінг виникає в разі чітко вираженого дисбалансу між жертвою та порушником. Він може набувати різних форм: а) фізичний: удари, штовхання; б) вербальний: глузування, образи, лайка; в) реляційно/приятний: навмисне ушкодження репутації людини, наклепи, маніпулювання соціальним становищем. Результати німецьких досліджень засвідчують, що приблизно 5-9% школярів систематично (один раз на тиждень) застосовують різноманітні форми булінгу; близько 5-11% — стають жертвами переслідувань.

Джерелом статистичних даних щодо участі школярів Німеччини в агресивних та насильницьких діях під час навчально-виховного процесу з метою порівняння даних української статистики слугували результати дослідження німецьких науковців К. та Б.-Г. Клікперів. Учені досліджували проблемні ситуації із застосуванням агресії в школі. У процесі дослідження, в якому взяли участь 1594 учні

восьмого року навчання у Відні та Нижній Австрії, школярі висловили свою позицію стосовно конфліктів у школі й інших негативних явищ [3, с. 2]. На основі відповідей сформовано чотири групи: перша — учні, які поводяться агресивно щодо однокласників; друга — ті, хто часто стає об'єктом агресії; третя — школярі, котрі є й об'єктами агресії, і її жертвами; четверта — учні, які не причетні до цих ситуацій, звичайні учні [3, с. 4–5]. Дані результатів дослідження подано авторами за такими показниками: згуртованість класу, відносини між учнями та вчителями; ситуація в школі; стосунки в сім'ї. Таким чином, соціальна позиція в класі та згуртованість однокласників лише звичайними учнями (четверта група) оцінюються на достатньому рівні — 68%. Жертви агресивних дій (друга група) відчувають себе аутсайдерами, самотніми, негативно оцінюють згуртованість класу. Ті, хто виявляють агресію стосовно інших (перша група), оцінюють свою позицію в класі як популярну, підтверджують наявність друзів. Найбільше виражене негативне ставлення до аутсайдерів (40%) зафіксоване в учнів «порушників-жертв» (третя група) [3, с. 5–6].

Під час дослідження взаємостосунків між учнями та вчителями дослідники приділяли пильну увагу довірі вчителів та його повазі зі сторони учнів. Так, найнижчий рівень довіри (34%) та поваги (42%) до вчителя виявили учні-порушники [3, с. 6–7]. Агресивні й насильницькі дії в школі впливають на загальне ставлення школярів до школи та навчального процесу. Як засвідчили результати наукового дослідження, агресивні школярі погано навчаються й негативно ставляться до уроків, а ті учні, котрі часто ставали жертвами насильницьких дій у школі, проявляють відразу до шкільних занять і регулярно не відвідують уроки [3, с. 7].

Питання етіології агресивної поведінки підлітків також є актуальним у теоретичному аспекті наукових досліджень. Одним із факторів, що впливає на прояв агресивних дій школярів, є сім'я. Ставлення до батьків, їхні контроль та суворість оцінюються як детермінанти агресивних дій школярів. Так, агресивні учні розповідають про недостатній контроль зі сторони батьків, а жертви — про надмірну суворість [3, с. 7]. Агресивність школярів та неконструктивне вирішення конфліктів пояснюються тим, що такі школярі не мають іншого виходу з проблемних ситуацій у зв'язку з браком позитивного прикладу в сімейному середовищі. Неорганізоване дозвілля з батьками та відсутність контролю з їхньої сторони сприяють виникненню негативних явищ у поведінці школярів.

Як зазначає Ф. Петерман, найважливішим фактором, що може спричинити виникнення агресивних тенденцій у поведінці підлітків, є сім'я. Родину автор визначає як цілісну емоційну «баланс-систему», недоліки функціонування якої здатні спровокувати агресивні тенденції в поведінці дитини. У зв'язку із цим для організації

практичної профілактичної роботи з агресивними дітьми та їхніми батьками дослідник передбачає обов'язкове врахування таких положень [2, с. 219]: 1) відносини в сім'ї слід розглядати як емоційну «баланс-систему», тому причини відхилень у поведінці необхідно убачати в порушенні емоційної рівноваги сім'ї; 2) причини порушення емоційної рівноваги в сім'ї — у її біографічному та соціальному становищі; 3) дисбаланс системи «сім'я» відбувається у випадках наявності нерівних партнерів; саме нерівний партнер порушує соціальні правила під час взаємодії; 4) партнерство між дітьми й батьками завжди закінчується тим, що дитина набуває статусу слабого партнера в системі; 5) два такі соціальні показники системи «сім'я», як агресивність і боязкість, спричиняють швидку руйнацію системи; 6) у результаті того, що система «сім'я» містить у собі певний набір якостей, порушення балансу соціальних і психологічних реакцій безпосередньо впливає на неї; 7) балансування системи «сім'я» відбувається за допомогою інструктора (терапевта), котрий, відвідуючи сім'ю, посилює слабкі місця системи.

Отже, наведені особливості функціонування сім'ї як «баланс-системи» свідчать, що сім'я залежно від способу та специфіки її існування безпосередньо впливає на формування агресивної поведінки підлітків. Такі її характеристики, як емоційний клімат, біографічний фонд, соціальне становище, міжособистісні взаємостосунки, в разі негативного спрямування, можуть спричинити її руйнацію та стати підґрунтям для негативних тенденцій.

З метою визначення причин порушення емоційного й соціального балансу системи «сім'я» Ф. Петерман пропонує використовувати розроблений тренінг для батьків. Автор визнає причини послаблення системи «сім'я» в нелогічних емоційних реакціях матері на поведінку дитини. Дослідник зазначає, що стабілізація системи «сім'я» можлива за умов перенесення відповідальності, особлива увага тут приділяється ролі терапевта у вирішенні проблем. Порушення балансу в системі «сім'я» викликає соціальна перевага членів родини, а «роль переговорів» змінює соціальний та емоціональний стан системи [2, с. 219 — 220].

Слід зазначити, що, крім сім'ї, деякі дослідники вказують на потужний вплив шкільних умов на виникнення агресії та насильства серед школярів [1, с. 14]. Так, розроблена модель Д. Ольвеуса демонструє, яким чином ці негативні явища через поведінку школярів, учителів та батьків перетворюються на «замкнуте коло», яке є джерелом агресивної поведінки. Серед них: 1) часто пасивна реакція жертви на посягання, нестача навичок реагування; 2) посилення булінгу через відсутність реакції, активна підтримка винних в інцидентах зі сторони однокласників; 3) непослідовні дії вчителів (ігнорування інцидентів); 4) невтручання батьків через брак інформації. Для запобігання цим негативним явищам у поведінці школярів необхідно

підвищувати рівень шкільної культури класу для того, щоб побудувати альтернативи цієї поведінки.

Специфіка німецького досвіду соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки полягає в її системності, в основі реалізації якої спостерігаємо дві тенденції: педагогічної інтеграції та безперервності.

У профілактичній діяльності, спрямованій на запобігання агресивній поведінці та насильству серед підлітків, науковці виокремлюють певні рівні та підходи. Рівні профілактики розрізняють залежно від змісту та тривалості проведення: первинну, вторинну, третинну. До первинної профілактики належить створення спеціальних умов, за яких не допускається виникнення негативних явищ у поведінці підлітків. Вторинна має на меті зменшення та недопущення поширення проблем, які вже виникли й існують, а третинна — передбачає усунення наслідків та запобігання повторення проблем у поведінці [4, с. 17]. У профілактиці агресивної поведінки особливу увагу приділяють передусім первинній профілактиці. Роботу із запобігання виникненню деструкцій стосунків серед підлітків спрямовують не тільки на дітей, але й на їх близьке оточення: батьків, однолітків, учителів.

Д. Кляйбер і С. Майкснер зазначають, що найбільше уваги слід приділяти дітям із сімей «групи ризику», які перебувають у маргінальному середовищі. Передумовою раннього втручання є оперативне виявлення відхилень у поведінці й адекватна діагностика. Залежно від віку застосовують індивідуальне навчання, групову роботу, консультування [4, с. 19]. Важливою метою є поліпшення соціального досвіду вирішення конфліктної ситуації, диференціації сприйняття вказівок та реакцій для вибору необхідної стратегії подолання міжособистісної конфліктної ситуації.

У процесі здійснення шкільних заходів профілактики агресивної поведінки підлітків, зокрема для запобігання такому негативному явищу в підлітковому середовищі, як «булінг», учені пропонують використовувати модель Д. Ольвеуса на трьох рівнях [4, с. 20]: 1) шкільному: спостереження за дітьми під час шкільних перерв; організація ігрових майданчиків; проведення педагогічних днів за участі батьків; шкільних конференцій для розвитку позитивного шкільного клімату; 2) класному: введення класних правил проти насильства (з оголошенням заходів з покарання в разі порушення); систематичні класні години, орієнтовані на розгляд теми насильства (рольові ігри); 3) індивідуальному: індивідуальні бесіди з дітьми, які проявляють агресивні й насильницькі дії (порушники), та жертвами девіантної поведінки; бесіди вчителів з батьками дітей, які порушують поведінку; в разі потреби клопотання про необхідність зміни класу або школи дитиною, яка активно виявляє агресивні та насильницькі дії стосовно інших дітей.

Важливим здобутком серед профілактичних заходів із запобігання агресивній поведінці школярів, на нашу думку, є рекомендації для батьків та вихователів (педагогів), запропоновані Ф. Петерманом: проведення навчальних тренінгів з батьками і вихователями, тими соціальними інститутами, які являють собою мікрофактори соціалізації дитини. Однією з головних вимог до батьківського тренінгу є організація занять у домашніх умовах, де, по-перше, реєструються самі умови (зокрема і спосіб життя), по-друге — зменшуються застереження дитини до терапевта під час безпосереднього контакту.

З метою структурування практичних заходів під час тренінгу для батьків дослідник пропонує [2, с. 221]: 1) розкрити на різних рівнях (соціальному, пізнавальному й емоційному) поведінкові стратегії дитини; визначити цілі й очікувані кроки; 2) вводити посилюючі положення; зважати на види реакцій для формування різних способів поведінки; узгодити певні правила; 3) аналізувати помилкові атрибути поведінки матері; 4) переглядати її ірраціональні погляди і переконання; 5) проводити імунізацію матері проти агресивних дій дитини завдяки подоланню реакції беспорядності; 6) зміцнювати мотивації за допомогою методики конфронтації через переживання особливо негативних реакцій дітей; 7) зважати, що батьки є постачальниками зворотного зв'язку, котрі за допомогою цієї процедури легко демонструють, яким способом їхня поведінка впливає на дітей.

У межах навчального досвіду проведення тренінгу для вихователів учений пропонує [2, с. 222]: 1) зниження соціально небажаної поведінки дітей (ігнорування, техніка тайм-ауту тощо); посилення соціально бажаної поведінки дітей (перекладення повноважень); 2) фіксацію актуальних проблеми на відео; фільмування проблемних ситуацій, перегляд їх з вихователями, обговорення та висновки; 3) рольові ігри з дитиною; конструювання проблемних ситуацій вихователем та їх програвання; 4) використання тижневих планів та правил для окремих дітей і всієї групи.

Соціально-педагогічна профілактична діяльність Німеччини підкріплюється системою законодавчих, соціальних та педагогічних заходів. В освітньому середовищі вона реалізується завдяки спеціальним програмам та посідає центральне місце у виховній системі школярів. Прикладом є шкільна програма з підтримки соціальної компетентності й профілактики агресивної поведінки школярів (Schulprogramm WiSK), яку розробив Віденський університет з метою попередження поширення агресивної поведінки школярів [5, с. 1]. Ця програма містить багато елементів, що в поєднанні забезпечують ефективні результати. Науковці Д. Штрамайер, М. Атрія, К. Шпіль виокремлюють у програмі чотири рівні її реалізації: шкільний, батьківський, класний, індивідуальний. Кожен з них має свою структуру, специфічні способи та засоби діяльності [5, с. 2]. Шкільний рівень спрямований на організацію системної

діяльності на загальношкільному рівні з участю майже всіх учасників навчально-виховного процесу. Ця мета реалізується протягом 3-4 семестрів та поділяється на три етапи: перший — «Фаза імпульсу» (від 1 до 2 семестрів); другий — «Фаза рефлексу» (приблизно 1 семестр); третій — «Фаза дії» (близько 1-1,5 семестрів) [5, с. 3]. У концепції програми як цілісного шкільного проекту класний рівень упроваджується спеціально підготовленими вчителями й складається з 13 одиниць, поділених аналогічно до етапів шкільного рівня [5, с. 3]. На індивідуальному рівні передбачена індивідуальна робота з учнями, які вчинили агресивні дії стосовно інших. Спочатку проводяться бесіди з учнями, котрі стали жертвами агресивних дій зі сторони однолітків, потім з тими, хто вчинив агресивні дії, а далі починається робота з батьками цих учнів [5, с. 4]. Таким чином, програма підтримки соціальної компетентності й профілактики агресивної поведінки школярів функціонує як цілісна система із залученням багатьох суб'єктів. Системна робота забезпечує підвищення компетентності вчителів, які за допомогою засобів професіоналізації внеможливають поширення агресивної поведінки серед школярів.

Отже, здійснений аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що проблема агресивної поведінки підлітків та пошук ефективних способів її запобігання є однією з провідних серед тих, які турбують науковців Німеччини. Методологічна, теоретична та практична адекватність впроваджуваної практики стосовно цієї проблеми підтверджується наявними науковими працями. Здобутки німецьких науковців можуть використовуватися й українськими практиками за умов адаптації запропонованих зарубіжних моделей до існуючих в Україні умов. Ознайомлення українських дослідників і практиків із зарубіжним досвідом профілактики агресивної поведінки підлітків, творче його використання допоможуть вирішити наявну проблему. Перспективою подальших розвідок є аналіз діяльності соціальних інститутів для організації системи профілактичної роботи зі школярами.

Список літератури

1. Scheithauer H. Aggression und Gewalt an Schulen / H. Scheithauer In: Päd Forum, Nr. 1/2009. — S. 13–16.
2. Peterman F. Eltern- und Erziehertraining für den Umgang mit aggressiven Kindern / F. Peterman In: Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 30. Heft 6, 1981. — S. 217 — 222.
3. Klicpera Ch. und Klicpera B.-G. Die Situation von «Tätern» und «Opfern» aggressiver Handlungen in der Schule / Ch. Klicpera und B.-G. Klicpera In: Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 45. Heft 2 — 9, 1996. — S. 2–10.
4. Kleiber D. und Meixner S. Aggression und (Gewalt-) delinquenz bei Kindern und Jugendlichen: Ausmaß, Entwicklungszusammenhänge und Prävention / D. Kleiber und S. Meixner.

5. Strohmeier D., Atria M., Spiel Chr. Förderung sozialer Kompetenzen und Prävention aggressiven Verhaltens durch das Schulprogramm WiSK / D.Strohmeier, M. Atria, Chr. Spiel.

Надійшла до редколегії 15.09.2014 р.

УДК 37.013.42

Ю. В. КЛОЧАН

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ І ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Розглядається соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу наданням їм комплексу соціальних послуг центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Аналізується зміст соціально-педагогічної роботи з прийомними дітьми, дітьми-вихованцями для їх успішної соціальної адаптації в новому сімейному середовищі.

Ключові слова: соціальний супровід, соціальні послуги, соціально-педагогічна робота.

Рассматривается социальное сопровождение приемных семей и детских домов семейного типа путем предоставления им комплекса социальных услуг центром социальных служб для семьи, детей и молодежи. Анализируется содержание социально-педагогической работы с приемными детьми, детьми-воспитуемыми с целью их успешной социальной адаптации в новой семейной среде.

Ключевые слова: социальное сопровождение, социальные услуги, социально-педагогическая работа.

Social accompaniment of receiving families and child's houses of domestic type is examined through a grant to them of complex of social services by the center of social services for family, children and young people. Content of social pedagogical work is analyzed with receiving children, children-pupils for the sake of their successful social adaptation in a new domestic environment.

Key words: social accompaniment, social services, social pedagogical work.

Явища соціального та біологічного сирітства в Україні спричинені соціально-економічними, морально-етичними, психологічними факторами. Згідно з Конституцією України, турботу про дітей від народження до повноліття, позбавлених батьківської опіки, здійснює держава. На жаль, у школах-інтернатах зазвичай немає індивідуального підходу до кожної дитини. Вихованці проживають у подібних умовах, дотримуючи певних норм та правил поведінки, підпорядковуючись чіткому режимові життєдіяльності, що перешкоджає розвитку самостійності, відповідальності особистості. Окрім того, в таких закладах неможливо створити середовища, близького до сімейного, щоб діти відчували атмосферу тепла, турботи, емоційної близькості, пізнали роль матері, батька, особливості сімейного спілкування,

взаємодопомоги тощо, що, безумовно, сприяло б набуттю ними досвіду сімейного життя. Зважаючи на означені проблеми, українська влада зорієнтована на створення прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, які добровільно виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяючи їх гармонійному розвитку. Функціонування цих альтернативних форм сімейного влаштування дітей можливе лише за умови їх соціального супроводу, що передбачає надання конкретних послуг, різноманітної допомоги в процесі розвитку, виховання дітей. Цю проблему досліджували вчені: Г. Бевз, О. Водяна, Л. Волинець, Т. Голованова, А. Калініна, В. Кузьмінський, Г. Лактіонова, О. Міхеєва, Ж. Петрочко, К. Профатилова, С. Тунтуєва, І. Пеша, Т. Шульга. Вони вивчають питання, пов'язані із соціальним становленням прийомних дітей, дітей-вихованців, особливостями та змістом соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.

Мета статті — узагальнити ставлення зазначених учених до соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, зокрема проаналізувати соціально-педагогічні послуги, що надаються цим сім'ям.

Спершу зазначимо, що дитячий будинок сімейного типу являє собою окрему сім'ю, створену за бажанням подружжя (окремої особи, яка не перебуває в шлюбі), котра добровільно взяла не менше 5-ти, не більше 10-ти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання. Приймозна сім'я виконує ті самі функції, але стосовно щонайбільше чотирьох дітей.

Прийомні діти / діти-вихованці оформлюються в сім'ї до досягнення повноліття або закінчення навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах. За цими дітьми закріплюється статус сироти або позбавленої батьківського піклування, пілги, передбачені законодавством України, а їх утримання фінансується державою. Звісно, між прийомними батьками / батьками-вихователями та прийомними дітьми / дітьми-вихованцями сімейних правовідносин немає. Зазначимо, що дитячому будинку сімейного типу держава виділяє житлову площу, виплати з бюджету на утримання дітей та фінансову підтримку батьків тощо. Приймозна сім'я має влаштувати дітей на свою житлову площу й отримує лише виплати на утримання дітей [4].

Незважаючи на наявні виплати, допомогу держави означеним сім'ям, проблема виховання дітей є актуальною і потребує посиленої уваги центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в процесі соціального супроводу, що пов'язане з особливостями розвитку сироти і позбавленої батьківського піклування дитини. Ці діти можуть бути й вихідцями з благополучних сімей, набувши відповідного статусу з причин смерті чи хронічних захворювань батьків; вони пристосовані до умов сімейного життя, пам'ятають сімейні традиції. Однак переважно до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

потрапляють діти з неблагополучних, асоціальних рідних сімей, чії батьки позбавлені або обмежені в батьківських правах, та бездомні діти, яким притаманні обмеженість мотиваційної сфери, підвищена психічна тривожність, деформація соціальних орієнтирів, порушення естетичних і духовних потреб, гігієнічна неохайність. Проте ці діти мають зазвичай негативне, але певне уявлення про сімейні відносини. З іншими проблемами мають справу прийомні батьки / батьки-вихователі, беручи на спільне проживання сиріт від народження, які проживали в державних закладах: адаптаційні порушення, проблеми психічного розвитку (депресія, дитяча шизофренія, епілепсія, аутизм), госпіталізм, що виявляється в превалюванні емоційно негативного стану, страхів, нав'язливих рухів. Ці особливості соціально-психічного розвитку складно піддаються корекції, а, зважаючи на відсутність у дітей реальної сімейної взаємодії, недостатні прояви позитивних соціально-рольових орієнтирів спричиняють додаткові можливі труднощі в процесі виховання в середовищі прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.

Зважаючи на означені проблеми, обов'язковою є попередня робота з кандидатами щодо створення альтернативних форм сімейного влаштування дітей: проведення бесід, первинний збір документів, обстеження житлових умов, перевірка інформації про кандидатів, проходження ними спеціального тренінгового курсу, підготовка соціальними працівниками пакета документів стосовно доручення кандидатів до бази даних служб у справах дітей, їх затвердження на засіданні уповноваженого органу та внесення в базу даних потенційних прийомних батьків / батьків-вихователів. Очевидно, останніми не можуть бути особи, котрі не пройшли курс відповідної підготовки, а також визнані недієздатними, позбавлені батьківських прав, інваліди I, II груп, алко-, наркозалежні, хворі на СНІД (окрім сімей, які виховують дітей з ВІЛ-інфекцією) та ін. Важливо за допомогою діагностичних методик виявляти мотивацію кандидатів. Т. Шульга виокремлює п'ять основних груп батьків-вихователів, зважаючи на провідний мотив їхньої діяльності: батьки з чітким батьківським ставленням до дітей, молоді й романтично налаштовані люди, професійні педагоги, люди, котрі намагаються самоствердитися через створення сім'ї, та ті, які бажають отримати матеріальні блага [6, с. 111–112]. Зрозуміло, що представники останніх трьох груп є небезпечними кандидатами на створення прийомних сімей / дитячих будинків сімейного типу, оскільки можуть провокувати нервові перенапруження дитини, характеризуються корисними мотивами, браком гуманного ставлення.

Рішення про створення прийомної сім'ї / дитячого будинку сімейного типу приймають районна, районна в містах Київ та Севастополь державна адміністрації, виконавчий комітет міської ради на основі заяви сім'ї. Життєдіяльність останньої соціально супроводжується

для досягнення її максимальної самостійності у виконанні внутрішньосімейних та соціальних функцій. Саме під час соціального супроводу як виду соціальної роботи, спрямованого на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім'ї завдяки наданню допомоги, необхідних соціальних послуг, періодично планується та реалізується діяльність з дитиною, батьками, членами сім'ї, соціальним оточенням. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (2003 р.), останні являють собою комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, котрі перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [3]. Планом соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу передбачаються конкретні заходи з надання соціально-економічних, юридичних, соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, інформаційних та інших послуг для забезпечення умов підвищення виховного потенціалу сім'ї та виховання, розвитку дітей [2; 4]. До розроблення та реалізації соціальних послуг долучають різних спеціалістів: соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, юристів та ін.

Соціально-економічні послуги передбачають допомогу в: залученні додаткових ресурсів для задоволення потреб сім'ї в лікуванні, оздоровленні; своєчасному отриманні батьками державних виплат; вирішенні проблеми працевлаштування дітей після досягнення ними повноліття або закінчення навчання. Юридичні послуги надаються у вигляді консультивання з питань чинного законодавства; захисту прав та законних інтересів сім'ї в органах державної влади, інших закладах; допомоги в оформленні документів; здійснення правової освіти батьків і дітей. Надаючи соціально-медичні послуги, спеціалісти акцентують на допомозі у вирішенні питань підтримки й охорони здоров'я дітей, проходженні медичного огляду, забезпеченні регулярного медичного обслуговування тощо. Психологічні послуги спрямовані на допомогу дитині в адаптації до нової сім'ї, запобігання виникненню конфліктів; формування почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самостійності; подолання затримок у розвитку, а також психічних, психологічних проблем, пов'язаних з хворобами, жорстоким ставленням тощо. У рамках інформаційних послуг надається інформація про ресурси суспільства та їхнє використання в інтересах дитини, послуги, які можна отримати в центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; розповсюджуються буклети, листівки, пам'ятки, плакати соціального спрямування.

Оскільки в компетенції соціального педагога — здійснення соціально-педагогічних послуг, розглянемо ретельніше їх характеристику

та зміст діяльності спеціаліста з прийомними сім'ями й дитячими будинками сімейного типу.

Надання соціально-педагогічних послуг передбачає: допомогу у виявленні різноманітних інтересів та потреб дітей, залучення їх до науково-дослідницької, гурткової діяльності; просвітницьку роботу зі всестороннього та гармонійного розвитку дітей, питань розвитку сім'ї, сімейних відносин, здорового способу життя; організацію навчання батьків ефективних методів виховання без покарання; допомогу батькам у здійсненні статевого виховання тощо.

Діяльність соціального педагога з прийомними дітьми / дітьми-вихованцями, базуючись на принципах чесності, послідовності, безумовного прийняття дитини, її залучення до планування й оцінки роботи, передусім спрямована на допомогу дитині в її адаптації до нового сімейного середовища. Дитині необхідно засвоїти певні соціальні цінності, норми поведінки, розвивати якості, здобути знання, важливі для її подальшої соціалізації, зокрема: знати свої права й обов'язки; фінансову цінність продуктів, іграшок, освіти, особливості розподілення сімейного бюджету; розвивати здібності через навчання, відвідування позашкільних закладів, здійснення професійного вибору; засвоювати ролі «матері», «батька», усвідомлювати своє місце в новій сім'ї; бути відповідальними за власні дії, вміти вирішувати конфлікти, обстоювати свої інтереси, толерантно ставлячись до інших. З метою успішної соціальної адаптації прийомної дитини / дитини-вихованця соціальний педагог має інформувати останню про можливості використання інфраструктури міста, організацій, закладів, куди можна звернутися в разі необхідності за конкретною допомогою; ознайомити з правами й обов'язками після досягнення повноліття; інформувати про біологічних батьків, родичів для підтримання контактів дитини з тими, хто може позитивно впливати на неї тощо [4].

У своїй діяльності соціальний педагог має зважати на те, що декотрі з дітей стали жертвами насилля (фізичного, сексуального, економічного, психологічного) в попередніх сім'ях, відтак, потребують специфічних напрямів роботи. З метою формування правової грамотності дітей щодо злочинів проти особистості, навчання безпечної поведінки для захисту від агресії оточуючих, формування позитивних ціннісних орієнтацій стосовно майбутньої сім'ї, виховання дітей соціальний педагог може проводити індивідуальні профілактичні бесіди, тренінгові вправи, соціально-рольові ігри, переглядати з дітьми відеоматеріали з проблеми насилля з подальшим обговоренням, інформувати через рекламу соціальної допомоги послуги, які надаються в центрах, притулках, службах, для підвищення рівня обізнаності щодо проблеми, причин, різновидів, наслідків жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, можливості допомоги в разі факту насильства.

Наприклад, з дітьми, котрі зазнали фізичного насилля (травм, що призводять до порушень фізичного, психічного здоров'я, соціального розвитку), здійснюється діагностичне обстеження на наявність психічних, соматичних захворювань, соціальних девіацій; корекція поведінки дитини через усвідомлення нею факту соціально-психологічної захищеності в новому сімейному, соціальному середовищі, навчання соціально прийнятних проявів поведінки.

Для підвищення виховного потенціалу прийомної сім'ї / дитячого будинку сімейного типу з батьками проводиться діагностична, просвітницька, психолого-педагогічна, практично-діяльнісна робота за допомогою таких методів, форм: планове навчання й навчання за запитом батьків, групова інтерв'язія, очне та телефонне консультування, бесіди, професійні супервізії; методи формування свідомості, організації діяльності, формування позитивного соціального досвіду, стимулювання і мотивації діяльності й поведінки, контролю [5].

З метою зміцнення позитивних настанов батьків стосовно прийомної дитини / дитини-вихованця, недопущення жорстокого ставлення до неї необхідне обговорення важливості прийняття дитини такою, яка вона є, без посиленних вимог, з урахуванням віку, можливостей. Здійсненням соціального патронажу сімей, просвіти через Інтернет, літературу, проведення батьківських вечорів, дискусій, соціально-психологічних, соціально-педагогічних тренінгів уможливується профілактика помилок у виховному процесі: механічного перенесення досвіду виховання рідних дітей, бажання досягти позитивних результатів за стислі проміжки часу, унікальності проблем, порівняння рідних та прийомних дітей / дітей-вихованців.

Про гармонійність сімейних стосунків свідчать такі показники: взаєморозуміння, довіра, повага між батьками й дітьми, самостійність і відповідальність дітей по мірі дорослішання, ефективне використання засобів запобігання та вирішення конфліктних ситуацій і конфліктів. Створення сприятливого середовища для консолідації втурішньосімейних та соціальних сімейних зв'язків неможливе без правильної організації, виховної спрямованості, одухотворення дозвілля всіх членів родини, оскільки саме так вона набуває нового, якіснішого рівня, збагачуючись традиціями, звичаями, ритуалами, святами. Наприклад, сімейні традиції є засобом захищеності кожного члена сім'ї, позитивного сприйняття світу, створення неповторних дитячих спогадів, гордості за себе і свою сім'ю. Сімейні ритуали (вечеря, казка на ніч, недільні прогулянки, щорічні відпустки тощо), обрядовість (весільна, похоронна), свята (День народження, Новий рік, 8 березня, День Дитини, День Матері, День Батька, День Родини) — це зміцнення членами сім'ї власної значимості, самоствердження в сім'ї й зовнішньому світі. Саме прийомні батьки / батьки-вихователі власним прикладом повинні навчати дітей читати «правильні книги», переглядати корисні, пізнавальні телепередачі,

користуватися Інтернетом як засобом позитивного саморозвитку особистості; активним, здоровим відпочинком (сімейна риболовля, дайвінг, полювання, туризм, відвідування театрів, виставок тощо) емоційно переживати пригоди, милуватися природною красою та культурною естетикою, набувати життєво необхідних навичок, спілкуватися із цікавими людьми; участю сім'ї у волонтерській діяльності продуктивно проводити вільний час, виконуючи добрі справи [1].

Оскільки соціальний педагог є й координатором зв'язків сім'ї та інших соціальних інституцій, установ, у процесі надання послуг важлива його співпраця з педагогічними колективами закладів освіти, зокрема через проведення засідань круглого столу, консультування з проблем розвитку дітей, спільне планування подальших дій щодо індивідуального, соціального розвитку прийомної дитини / дитини-вихованця. Співпраця із структурними підрозділами місцевих органів влади здійснюється через проведення засідань круглих столів, семінарів, тренінгів та слугує вирішенню проблем, пов'язаних з перебігом соціального супроводу прийомних сімей / дитячих будинків сімейного типу [5].

Таким чином, альтернативні форми сімейного влаштування дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування мають усі можливості, щоб забезпечити всесторонній гармонійний розвиток дітей, закласти основи їх повноцінної соціалізації в суспільстві через освоєння сімейних цінностей, підготовку до трудової діяльності, розвиток здібностей, обдарувань тощо, що вможливить спрямованість особистості на позитивну самореалізацію в різноманітних сферах життєдіяльності. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка технології соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Список літератури

1. Ключан Ю. В. Анімація сімейного дозвілля як акмеологічна засада сімейного життя / Ю. В. Ключан // Вісн. Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : зб. наук. пр. № 4 (215) : в 2 ч. Ч. 2. / Луганськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка ; відп. за випуск: О. Л. Караман, Я. І. Юрків. — Луганськ : Луганськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. — С. 53–57.
2. Міхеєва О. Соціальний супровід прийомних сімей як один із видів соціально-педагогічної підтримки / О. Міхеєва // Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару, 20 березня 2014 р. — Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т, 2014. — С. 48–50.
3. О социальных услугах : закон Украины от 19 июня 2003 г. № 966-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.licinfo.com.ua/ru/pro-sotsialni-poslugi.html>. — Загл. с экрана.
4. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : навч.-метод. посіб. / авт.-упоряд.: Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, А. Калініна та ін. — Київ : Наук. світ, 2006. — 270 с.
5. Тунтуєва С. Соціально-педагогічна робота з прийомною сім'єю та дитячим будинком сімейного типу (на прикладі Луганського обласного

- відділення міжнародної благодійної організації «Благодійний фонд «СОС Дитяче містечко») / С. Тунтуєва // Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару, 20 березня 2014 р. — Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т, 2014. — С. 78–79.
6. Шульга Т. И. Работа с неблагополучной семьей / Т. И. Шульга. — М. : Дрофа, 2007. — 254 с.

Надійшла до редколегії 27.08.2014 р.

УДК 336.76:159.923

С. В. ЛУБЕНЕЦЬ,
О. М. ХАРЦІЙ, Г. В. АФЕНЧЕНКО

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Розглянуто основні особливості психологічних аспектів торговельно-інвестиційної діяльності на сучасних фінансових ринках.

Ключові слова: психологічні якості, інвестиційне мислення.

Рассмотрены основные особенности психологических аспектов торгово-инвестиционной деятельности на современных финансовых рынках.

Ключевые слова: психологические качества, инвестиционное мышление.

The main features of the psychological aspects of trade and investment in modern financial markets are discussed.

Key words: psychological quality, investment thinking.

В останні роки з появою мережі Інтернет та розвитком автоматизованих торгових систем популярності й актуальності набула автоматизована торгово-інвестиційна діяльність на фінансових, валютних і товарних ринках. Згідно з багаторічним фінансово-інвестиційним досвідом професійних фінансових аналітиків та інвесторів [1–4], одним із вирішальних чинників успішності інвестування є правильні торгова психологія й інвестиційне мислення. У зв'язку із цим, під час підготовки фахівців у галузі інвестування на фінансових ринках актуально розглянути найважливіші аспекти формування необхідних психологічних якостей.

Нині в процесі підготовки фахівців у галузі інвестування на фінансових, валютних і товарних ринках, а також підвищення їх кваліфікації зазвичай основна увага приділяється вивченню різних торгових стратегій та вдосконаленню механічних правил торгівлі. Цьому сприяють наявність та застосування різних існуючих методів та теорій, оснований на фундаментальному й технічному аналізові ринків [4; 5]. Водночас ігнорування важливості психологічної складової інвестування призводить до емоційної залежності результатів інвестування, що може бути руйнівним для торговельних рахунків інвесторів та загрожує їм повним відходом від торгово-інвестиційної діяльності. Тому увага інвестора до психологічних аспектів торгівлі може

виявити й усунути основні проблеми невдалого інвестування. Адже торгівля на фінансових ринках — це, передусім, психологічна війна, що кидає виклик слабким сторонам людської психології. Якщо інвестор виявиться нездатним протистояти своїм внутрішнім слабкостям — він програє цю війну.

Авторами запропоновано використовувати системний підхід до розгляду означеної проблематики. З теорії системного аналізу відома загальна схема побудови і функціонування систем, яка наведена на рис. 1. Ця схема універсальна, може бути застосована до будь-яких систем, зокрема й біологічних, наприклад, людини.

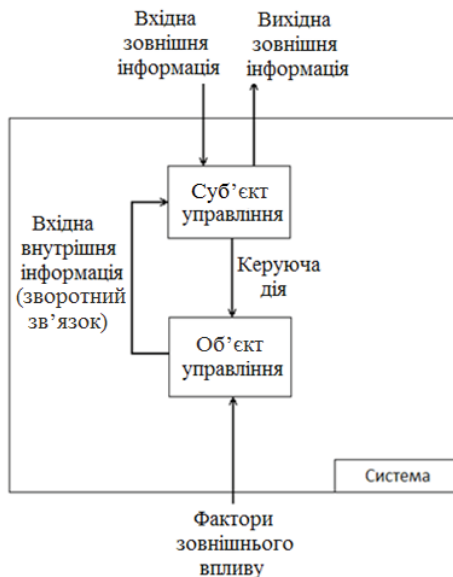

Рис. 1. Схема побудови і функціонування систем

Не акцентуючи на загальновідомих подробицях принципів функціонування систем згідно із цією схемою, детальніше розглянемо її стосовно саме людини як біологічної системи, наголошуючи на важливих психологічних аспектах інвестування на фінансових ринках. У цьому разі роль суб'єкта управління відіграє людський мозок, а об'єкта — його організм, (рис. 2).

Отримуючи зовнішню інформацію з навколишнього світу, мозок інвестора починає продукувати думки. Причому, одна і та сама зовнішня інформація й однакові спостереження в різних людей викликають різні судження, що зумовлює різні дії та кінцеві результати. Більше того, при одних і тих самих спостереженнях навіть у тієї самої людини можуть виникати різні думки залежно від існуючих умов. Наприклад, за звичайних комфортних безпечних умов у нас

одна реакція, а в умовах ризику і невизначеності під час інвестування — зовсім інша.

Рис. 2. *Схема побудови і функціонування біологічної системи «Людина»*

Причиною більшості думок є обмежувальні переконання (цінності, погляди, вірування, стереотипи тощо), які формуються ще з раннього дитинства й протягом усього життя під впливом батьків та інших авторитетних людей, коли відбуваються значні для нас події. Кожне обмежувальне переконання — це нейронний ланцюжок у мозку на основі хімічних реакцій, який сформувався на минулому життєвому досвіді людини. Цей ланцюжок активізується підсвідомо щоразу під час виникнення подібних до минулих обставин (небезпека, успіх, втрата тощо). Він впливає на наші залози, спричиняючи виділення певних гормонів. Гормони зачіпають емоційний центр і викликають різні емоції: гарячі (гнів, хвилювання, нетерпіння, жадібність та ін.) та холодні (сум, провина, нудьга, смуток, страх, занепокоєння, сумніви тощо), а також відчуття (головний біль, дискомфорт, напруженість м'язів тощо). Таким чином, під впливом думок, емоцій та відчуттів починаємо діяти відповідно до сформованої ситуації

й наших обмежувальних переконань. І, нарешті, отримуємо відповідний результат дій.

Багаторазове повторення ланцюжка «думки-емоції-відчуття-дія» на основі певного обмежувального переконання сприяє формуванню зразка за замовчуванням (звички) — своєрідної програми, яка запускається й реалізується автоматично і підсвідомо щоразу під час відповідних обставин. Людина подібна до запрограмованого досвідом автомата, який підсвідомо запускається цими обставинами.

Кожен має свій набір обмежувальних переконань, як тотожних з обмежувальними переконаннями інших людей, так і унікальних. Вони можуть бути позитивними (їх слід берегти, плекати та зміцнювати) і негативними, які необхідно виявляти й позбуватися їх. У провідних світових навчальних закладах, де здійснюють підготовку професійних інвесторів, цьому приділяють значну увагу: вироблення правильної психології інвестування та вміння керувати нею, а також формування правильного інвестиційного мислення — найважливіший і вирішальний елемент успішності інвестування на фінансових ринках.

У результаті аналізу основних існуючих підходів, рекомендацій і порад щодо вдосконалення психології інвестиційної діяльності визначено таке. По-перше, одне з найважливіших правил, яке повинен обов'язково містити торговий план кожного інвестора, — це документування в торговому журналі своїх думок, емоцій та відчуттів перед початком, під час і після торгівлі з метою виявлення негативних думок, що призвели до негативних результатів, а також пошуку обмежувальних переконань, які викликали ці думки, щоб надалі знати, від чого позбуватися. Перш ніж боротися з психологічними проблемами, їх потрібно виявити.

Для виявлення обмежувальних переконань рекомендується діяти відповідно до схеми на рис. 2, але у зворотному напрямку («почати з кінця своєї пам'яті»): негативні результати інвестування — дії, що сприяли цим результатам — задокументовані відчуття й емоції, які супроводжували ці дії — зафіксовані негативні думки, що породили емоції і зумовили дії — обмежувальні переконання, які викликали негативні думки. Щойно по цьому ланцюжку буде ідентифіковано обмежувальне переконання та визначено негативний зразок за замовчуванням, можна розпочинати роботу з усунення відповідної психологічної проблеми.

Таким чином, документування сприятиме ефективнішому програмуванню підсвідомості інвестора або хоча б руйнуванню негативних програм його поведінки. Інакше складно очікувати поліпшення результатів інвестування.

По-друге, перед початком інвестиційної угоди або після її відкриття важливо вчасно виявити активізацію негативного зразка за замовчуванням, поки він не призвів до неправильних дій і негативного

результату. Але що може слугувати інвесторові індикатором активізації такого зразка? Фахівці радять такими індикаторами використовувати раптом виниклі в торговця нові емоції й відчуття, яких не було до того моменту, як він подивився на екран монітора. Якщо вони виникли (жадібність або страх, дискомфорт, заціпеніння м'язів тощо) — це зазвичай перший сигнал того, що зразок запустився, і в голові емоційно схвильованого інвестора вже підсвідомо виникають небезпечні думки. Їх слід терміново позбутися, поки вони не змусили його укласти невигідну інвестиційну угоду, передчасно вийти з неї тощо.

Наступним надзвичайно важливим етапом з переривання негативного зразка за замовчуванням має стати «вмикання» самосвідомості й самоконтролю — внутрішнього спостерігача. Більшості надзвичайно складно це зробити, оскільки люди — це істоти звички, які в багатьох ситуаціях на 90-95% діють за зразками за замовчуванням на підсвідомому рівні, не «задіюючи» самоконтроль і перебуваючи в «розумовому тумані». Зазвичай у цьому стані в кожного інвестора виникають підсвідомі запитання: «Що це?», «Що воно означає для мене?», «Як діяти в такому разі?», а також «хаотичні несвідомі розмови», які пригнічують розум і є ознакою кінцевих негативних результатів інвестування. Тому в емоційному стресовому підсвідомому стані активізувати внутрішнього спостерігача надто складно. Під час підготовки професійних інвесторів використовуються певні вправи, які сприяють виробленню навичок контролю і керування психологічним станом. Адже не мають значення навіть найефективніші правила інвестування, якщо внутрішні дані перебувають у суперечливому, заплутаному і несвідомому стані.

Успішне «вмикання» внутрішнього спостерігача в результаті надає можливості інвесторові в критичний момент поглянути на себе зі сторони і свідомо поставити запитання на зразок: «Що зі мною відбувається і чому?»; «Чи дійсно мають місце обґрунтований страх і об'єктивна загроза втрати капіталу, чи це лише звичайний торговий ризик?»; «Чи є об'єктивні можливості продовжувати прибуткову угоду, чи це просто жадібність?»; «Як це може позначитися на моїх подальших діях і результаті інвестування?»; «Це відповідає моему торговому планові, чи я забув про його існування?». Таким чином, внутрішній спостерігач має повернути інвестора до реальності, змусити його згадати про торговий план і діяти тільки відповідно до нього.

Слід зазначити, що кожен інвестор повинен розмістити в торговому плані розділ із психології власної інвестиційної діяльності, який має містити перелік певних правил для уникнення складних і проблемних психологічних моментів.

1) Бути дисциплінованим, тобто, долаючи страх, невпевненість і жадібність, чітко дотримувати торгового плану; інвестувати тільки

в угоди, що відповідають планові; не перевищувати встановлений ліміт; не розпочинати нову торгівлю відразу після закінчення попередньої угоди.

2) Бути терплячим, тобто чекати на найімовірніші і найменше ризиковані угоди. Якщо момент своєчасного укладання угоди втрачено, ніколи не намагатися відкривати торговельну позицію, не піддаватися ажіотажу. Очікувати на іншу вигідну ситуацію для торговельної операції. Для отримання прибутку або обмежених збитків дозволяти угоді працювати згідно з планом, не втручаючись у її перебіг. Не намагатися швидко повернути втрачені інвестиції або, в разі успіху, не піддаватися ейфорії і не укладати непродуманих угод відразу після закриття попередніх. Загалом терпляче очікувати на позитивні результати інвестиційної діяльності, вдосконалюючи навички та з вдячністю і розумінням приймаючи несуттєві невдачі.

Більшість часу професійні інвестори очікують, поки ціна на товар, цінні папери чи валюту не досягне означених раніше зон попиту чи пропозиції. Установи і банки очікують на найвигідніші ціни, щоб укласти угоду та вийти з неї.

3) У разі відкриття нової інвестиційної операції, висока ймовірність, вигідність і низький ризик якої заздалегідь визначені відповідно до торгового плану, неприпустимі сумніви й вагання, невпевненість і страх.

4) Дотримувати своєї торгово-інвестиційної стратегії і не змінювати її правил та принципів під час першої невдачі. Навіть у разі збитків кілька разів поспіль не боятися відкривати наступну угоду, якщо вона відповідає торговому плану.

5) Документувати в торговому журналі внутрішні дані (думки, емоції та відчуття) перед початком, під час і після інвестування з метою виявлення думок, що призвели до негативних результатів, а також обмежувальних переконань, щоб надалі позбуватися їх.

Важливо зважати на те, що старанним веденням торгового журналу угод і фіксацією в ньому своїх внутрішніх даних інвестори також протоколюють власні ефективні інвестиційні практики, багаторазове повторення яких дозволяє розвивати корисні звички (позитивні зразки за замовчуванням) і в результаті гарантує інвестиційний успіх. Крім того, відстеження й документування внутрішніх даних дозволяє інвесторові розкрити неусвідомлені психологічні проблеми.

Слід зауважити, що з психологічної точки зору кожен сформований у мозку негативний зразок за замовчуванням зазвичай має кінцеву мету тримати в психологічній зоні комфорту або ж намагається швидше повернути в цю зону з некомфортного стану, характерного для умов ризику і невизначеності в процесі інвестування. Психологічна зона комфорту — це зручно, нестрашно, дієш, як усі. Тому такі негативні зразки під час інвестування постійно загрожуватимуть інвесторові, пригнічуючи його свідомість, підштовхуючи на комфортні,

але необдумані, емоційні, підсвідомі, імпульсивні, нелогічні дії в моменти прийняття відповідальних інвестиційних рішень. Наприклад, відмовитися від вигідної угоди, лише б не ризикувати; швидше укласти сумнівну угоду й більше не обтяжуватися сумнівами; поспішно відмовитися від прибуткової угоди, задовольняючись невеликим прибутком тощо.

У такому разі важливими є певні рекомендації та зауваження від професійних фінансових аналітиків і досвідчених інвесторів.

1) Не слід прагнути залишатися в зоні комфорту або швидше повертатися до неї, шукаючи тимчасове емоційне розслаблення і порушуючи свій торговий план. Адже створити результат із нічого, не маючи до нього відношення і не переживаючи психологічного дискомфорту, у фінансовому інвестуванні неможливо. Необхідно постійно розширювати психологічну зону комфорту, «витягуючи» себе з неї. У результаті те, що раніше викликало дискомфорт, має стати звичним і комфортним.

2) Життя в інвестуванні — це постійне вирішення проблем, зацікавленість, навчання і самовдосконалення. Це перемога в психологічній війні із самим собою. Без розширення зони комфорту таке самовдосконалення неможливе.

3) Слід відшукувати й утримувати об'єктивну дійсність, а не йти (ховатися) від неї, добровільно занурюючись в ілюзію і самообман тільки тому, що так робить більшість і це забезпечує інвесторові психологічний комфорт.

Насамкінець слід звернути увагу (рис. 2) на наявність зворотного зв'язку між організмом і мозком людини: останній постійно отримує інформацію про поточний стан організму з метою стабілізації функціонування всіх органів і підсистем. У психологічному сенсі наявність такого зворотного зв'язку є надзвичайно важливою і призводить до того, що мозок не тільки керує тілом, а й сам стає залежним від стану організму. Він ніби починає «думати» цим станом, у результаті чого думки і настрої багато в чому залежать від самопочуття: задовільний стан — позитивні і правильні думки — ефективні інвестиційні рішення. Навпаки: незадовільний стан — негативні думки — не-ефективні інвестиційні рішення. Тобто через наявність зворотного зв'язку утворюються замкнуті кола «стан-думки-стан» і «думки-стан-думки», розірвати які доволі складно. Тому, щоб унеможливити формування негативного для інвестування замкнутого кола, професійні аналітики радять інвесторам значну увагу приділяти здоровому способу життя: фізкультура, прогулянки на свіжому повітрі, режим праці та відпочинку, здорове харчування, що сприятиме запуску через фізичну точку входу (рис. 2) і подальшому розкручуванню механізму позитивного стану системи. Щоб забезпечувати такий самий запуск через інформаційну точку входу, вони рекомендують отримувати більше позитивної інформації із зовнішнього світу, приділяючи

більше часу не торгівлі та перебуванню за екраном монітора, а приємному спілкуванню з родиною, друзями й однодумцями, подорожам тощо.

Утім, будь-яке негативне фізичне (нездоровий спосіб життя) або інформаційне (негативна інформація) проникнення в систему може призвести до стійкого негативного стану нашої системи (негативного замкненого кола), позбутися якого буває доволі складно, особливо якщо він набув хронічної форми. Результати торгово-інвестиційної діяльності будуть відповідними.

Таким чином, перспективним є подальше вивчення психології інвестування для глибшого розуміння поточних настроїв і очікувань учасників фінансових ринків. Адже формування у фахівців з фінансових інвестицій важливих психологічних якостей має забезпечити їм стабільний інвестиційний успіх на цих ринках.

Список літератури

1. Твид Л. Психология финансов / Л. Твид. — М. : «ИК «Аналитика», 2002. — 376 с.
2. Стинбарджер Б. Психология трейдинга: Инструменты и методы принятия решений / Б. Стинбарджер ; пер. с англ. — М. : Альпина Паблишер, 2013. — 368 с.
3. Lessons from the Pros: Уроки Онлайн Академии трейдеров [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lessons.tradingacademy.com>. — Загл. с экрана.
4. Торговые системы (стратегии) основанные на Price action [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.priceactionfx.ru>. — Загл. с экрана.
5. Лубенець С. В. Аналіз часових рядів у прогнозуванні фінансових інвестицій / С. В. Лубенець // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Економічна». — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — 2013. — №1068. Вип. №86. — С. 124–128.

Надійшла до редколегії 17.09.2014 р.

УДК 613

Н. Ф. РОМАНОВА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИКИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Досліджено процес становлення і розвитку політики здорового способу життя. Визначено ключові принципи сучасної політики здорового способу життя й умови її впровадження в Україні.

Ключові слова: *здоровий спосіб життя, сучасні стратегії, міжнародні підходи, етапи становлення та розвитку політики здорового способу життя.*

Исследовано процесс становления и развития политики здорового образа жизни. Определены ключевые принципы современной политики здорового образа жизни и условия ее внедрения в Украине.

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, современные стратегии, международные подходы, этапы становления и развития политики здорового образа жизни.*

The article is devoted to analysis of the healthy lifestyle policy development. The author also describes key principles of modern healthy lifestyle policy and conditions of its implementation in Ukraine.

Key words: *healthy lifestyle, modern strategies, international approaches, stages of healthy lifestyle policy development.*

Політика здорового способу життя почала формуватися в середині минулого століття, коли дедалі більше фахівців доходили до думки, що посилення сфери охорони здоров'я не надає бажаного результату та суттєво не впливає на загальний стан здоров'я населення. Щоб виявити причини такої ситуації, в Канаді здійснювалися кількарічні дослідження основних чинників, які найбільше впливають на здоров'я людини. Їхнє публічне обговорення відбулося в 1974 р., коли Марк Лалонд, тодішній міністр охорони здоров'я та добробуту, виголосив звіт під назвою «Новий підхід до охорони здоров'я канадців». Отримані результати аргументовано довели, що традиційна система охорони здоров'я лише на 10% впливає на здоров'я людини, а найсуттєвішим чинником є спосіб життя (50%), ще 20% пов'язано зі спадковістю та екологією (20%). Це співвідношення дістало назву «формули здоров'я людини» [8].

З цього періоду почалося становлення політики здорового способу життя завдяки впливу на життя людини та зміни ставлення до його збереження. Визнавалося значення індивідуального й громадського здоров'я та їхній взаємовплив, необхідність взаємодії держави та громади у сфері охорони здоров'я. Основні концепти стосувалися передумов й ресурсів для збереження здоров'я (мир, освіта, їжа, прибуток, необхідні ресурси, суспільна справедливість, рівність) і комплексу практичних дій для його успішної реалізації.

Пізніше, в 1986 р., відбулася I міжнародна конференція «Сприяння розвитку здоров'я», де прийнято основний програмний документ — Оттавську Хартію формування здорового способу життя (17–21 листопада, 1986 р.). Програмні дії, визначені в цьому документі, дістали назву «Health promotion» та інтенсивно поширювалися в багатьох країнах світу. Наразі існують нормативні документи, де викладені концептуальні засади політики здорового способу життя. Серед них Алма-Атинська Декларація, Аделаїдські рекомендації, Сундсвальська заява, Джакартська Декларація, Всесвітня Декларація з охорони здоров'я «Здоров'я для всіх у XXI столітті», Бангкокська Хартія, Європейська стратегія «Здоров'я і розвиток дітей та підлітків» тощо [1; 2].

Україна долучилася до політики здорового способу життя ще на початку розбудови власної незалежності. Першими спробами стали розробка й упровадження соціальних проєктів відповідної тематики.

Найзначнішими стали два етапи українсько-канадського проекту «Молодь за здоров'я» (МЗЗ-1 та МЗЗ-2), які були реалізовані в 1998–2005 р. Серед основних його результатів — розробка багаторівневої міжгалузевої моделі формування здорового способу життя в молодіжному середовищі. Саме в межах цього проекту деякі українські дослідники (О. Балакірева, Н. Комарова, Р. Левін, О. Яременко) запропонували поняття «Health promotion» визначати як «формування здорового способу життя» [9].

Слід зазначити, що дослідженню способу життя людини та його впливу на здоров'я присвячено праці зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема А. Антоновського, Г. Апанасенка, О. Васильєвої, В. Вернадського, І. Гурвич, Л. Куликова, Ю. Лисицина, М. Мюррей, Г. Никифорова, М. Селігман, Б. Райн, Ф. Філатова та ін.

Досвід реалізації державної молодіжної політики стосовно збереження здоров'я та умов впровадження практичної моделі «Молодь за здоров'я» в Україні описано в Щорічній державній доповіді про стан молоді [3, с. 33–37]. Практичну складову формування здорового способу життя українські дослідники розглядали у сфері протидії поширенню соціально-небезпечних хвороб серед дітей і молоді та профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі [4, с. 39–48]. Про сучасні аспекти формування здорового способу життя в молодіжному середовищі, тенденції й перспективи подальшого розвитку йдеться в дослідженнях Н. Романової [5, 6, 7].

Слід зазначити, що за останні роки в українському суспільстві посилюється інтерес до розробки й упровадження різних стратегій здорового способу життя для дітей та молоді. У навчальних закладах ґрунтуються на Концепції здоров'язбережувального виховання, а молодіжні громадські організації переважно працюють за програмами профілактики негативних явищ, що свідчить про брак координації між державним та громадським секторами. Інший негативний чинник — відсутність державної моделі формування здорового способу життя серед усіх категорій населення, оскільки практична діяльність в одному сегменті (діти та молодь) унеможлиблює здійснення комплексної роботи із залученням усіх зацікавлених громадян. Крім цього, існує немало прогалин щодо визначення теоретичного підґрунтя політики здорового способу життя в межах міжнародних підходів. Достатньо часто береться за основу тільки Оттавська хартія, хоча сучасне розуміння політики потребує новітніх підходів з урахуванням уже напрацьованого досвіду міжнародної спільноти в новому тисячолітті.

Загалом в Україні спостерігається радше спонтанне впровадження здорового способу життя, ніж системне та послідовне, з виробленням відповідної державної підтримки й громадського контролю. Такі тенденції актуалізують необхідність осмислення визначеної

проблематики як категорії наукового знання та предмета актуального соціального дискурсу.

Мета статті — аналітично оглянути процес становлення і розвитку політики здорового способу життя, окреслити сучасні стратегії, які успішно працюють на міжнародному рівні та можуть використовуватися для впровадження в Україні.

Аналіз концептуальних підходів політики здорового способу життя в межах міжнародних підходів свідчить про те, що вони стосуються всіх чотирьох складових здоров'я: соціального, фізичного, психічного та духовного, тобто охоплюють усі необхідні детермінанти людського розвитку. Особливе місце посідають концепти щодо необхідності обстоювання прав людини на здоров'я на засадах партнерства й солідарності; інвестування кожної держави в стабільну політику, дії та розвиток інфраструктури здорового способу життя; активізації громади з підготовки необхідних лідерів і волонтерів; передачі знань й результатів досліджень з метою активної пропаганди здорового способу життя серед населення. Необхідно акцентувати на важливій ролі державних органів щодо своєчасних дій з формування необхідних стратегій та державних програм здорового способу життя; підтримці партнерства і розбудові співпраці із суспільними, приватними, неурядовими організаціями та громадянським суспільством загалом. Усі вищезазначені концепти висвітлені в багатьох міжнародних документах, які ухвалені на установчих конференціях за цією проблематикою протягом тривалого періоду часу. Їх умовно можна об'єднати і згрупувати за етапами відповідно до процесу становлення та розвитку політики здорового способу життя (див. рис. 1):

Необхідно зазначити, що всі міжнародні документи є важливим підґрунтям для розробки нормативно-правової бази здорового способу життя, але, залежно від регіону, національних особливостей, соціально-економічного стану, рівня розвитку громадянського суспільства, державна політика здорового способу життя серед населення має свої особливості.

Наприклад, у Канаді урядові органи і служби надання послуг у сфері охорони здоров'я на федеральному рівні не здійснюють. Основна діяльність щодо впровадження політики збереження здоров'я, надання відповідних послуг, забезпечення діяльності відповідних установ проводиться безпосередньо в провінціях, що вможливорює не тільки державний, але й громадський контроль за станом здоров'я громадян.

Основна роль Федерального уряду Канади полягає в наданні фінансової допомоги провінціям через адміністрування відповідно до чинного законодавства, зокрема Акта з охорони здоров'я Канади (1984 р.) як основного правового документа, який визначає головну мету політики охорони здоров'я Канади: захист, підтримку, відновлення фізичного й психічного стану здоров'я постійних мешканців

Канади, сприяння доступу до служб охорони здоров'я без фінансових та інших перешкод. Лише за умови дотримання загальнонаціональних правових актів та основних принципів провінції можуть отримати необхідне фінансування із федерального (державного) бюджету.

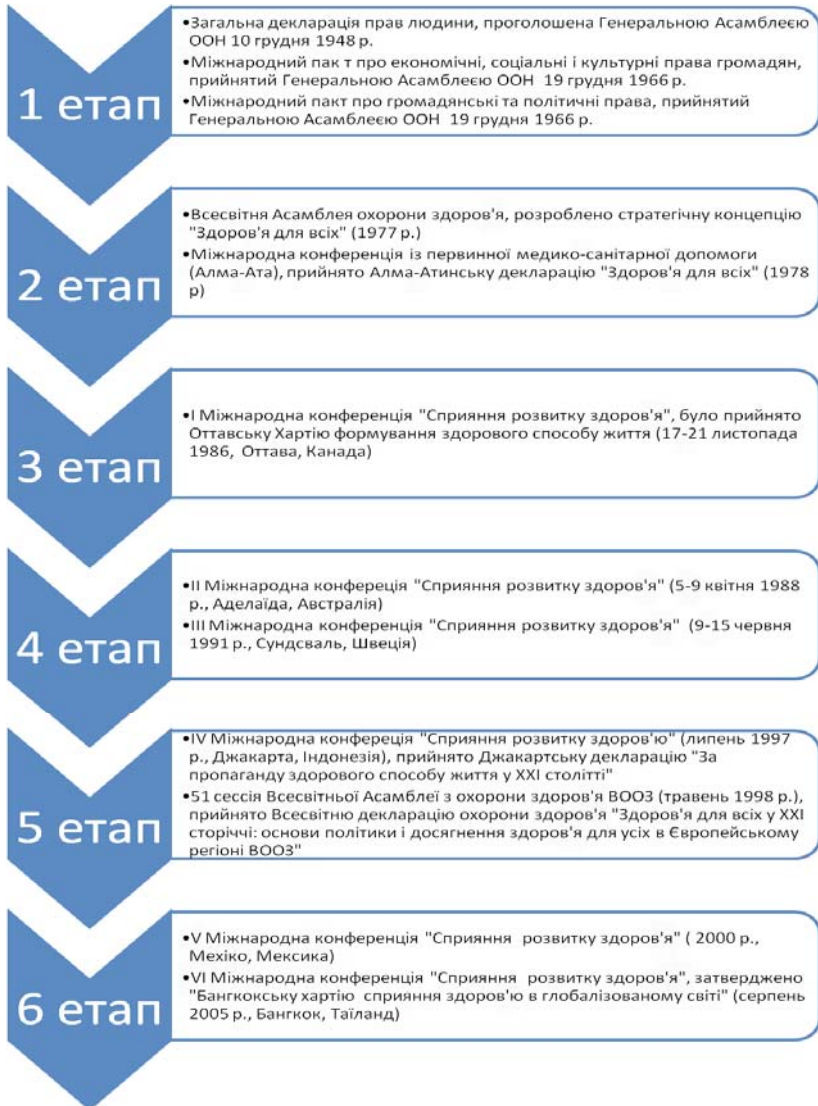

Рис. 1. Етапи становлення та розвитку політики здорового способу життя

Одним із головних принципів канадського законодавства щодо збереження здоров'я є принцип універсальності, згідно з яким кожний громадянин провінції, незалежно від віку, стану здоров'я, наявності роботи і доходу, має бути застрахованим провінційним закладом охорони здоров'я й отримувати всі необхідні послуги за принципом доступності, тобто без обмеження фінансовими можливостями.

Для реалізації діяльності з формування здорового способу життя медичні працівники з підтримки громадського здоров'я базуються на «Акті сприяння та захисту здоров'я», який приймається на рівні кожної провінції та чітко окреслює коло завдань для кожного провінційного департаменту здоров'я з урахуванням існуючої ситуації. Такі програми реалізуються в кількох сферах: а) санітарно-епідеміологічна: уникнення й усунення чинників, що шкодять здоров'ю; контролювання інфекційних хвороб, забезпечення захисту імунної системи для дітей і дорослих; б) профілактична стоматологія: здійснення масових заходів та освітніх програм щодо профілактики хвороб зубів і гігієни ротової порожнини для учнів шкіл; в) здоров'я сім'ї: надання консультативних послуг; заснування центрів з планування сім'ї; проведення програм для визначення вагітних жінок з високим ризиком для здоров'я, оздоровчих програм для дітей, вагітних жінок та людей похилого віку й медична допомога вдома; г) гігієна харчування: проблеми здорового харчування та проведення відповідних освітніх програм; г) здоровий спосіб життя: просвітницька робота в галузі громадського здоров'я, навчальні програми з профілактики хвороб, які безпосередньо пов'язані з вибором способу життя; д) проведення заходів щодо зменшення шкідливого впливу навколишнього середовища на здоров'я людей.

Ще у 2005 р. федеральний, провінційний та територіальний уряди Канади (окрім провінції Квебек) прийняли «Інтегровану загальнонаціональну стратегію поширення здорового способу життя» (табл. 1):

Таблиця 1

Зміст «Інтегрованої загальнонаціональної стратегії поширення здорового способу життя» в Канаді

Очікувані результати	Здорова нація, в якій всі канадцям створено умови, що забезпечують підтримку міцного здоров'я
Цілі	1) Знизити невідповідності в стратегії охорони здоров'я 2) Поліпшити загальний рівень здоров'я
Стратегічний підхід	Прийняття заходів щодо створення умов для забезпечення всіх складових здоров'я

Очікувані результати	Здорова нація, в якій всі канадцям створено умови, що забезпечують підтримку міцного здоров'я
Основні принципи	1) Інтеграція (вертикальна і горизонтальна) 2) Формування знань та обмін досвідом 3) Розвиток інфраструктури на рівні громади 4) Інформування суспільства й місцевих громад 5) Контроль за діяльністю зі сторони громад
Сфери впливу:	Нові: здорове харчування, фізична активність та її зв'язок із подоланням проблеми надмірної ваги Існуючі: тютюнопаління, цукровий діабет, профілактика хронічних захворювань Можливі в майбутньому: психічне здоров'я, уникнення травмів
Цільова група	Родина; школа; працівники на робочому місці; громада; заклади охорони здоров'я

У контексті реалізації цієї Стратегії створено Національний Центр здорового способу життя з відповідними структурами: фонд здорового способу життя з метою забезпечення фінансування національних проєктів та підтримки громадської ініціативи; міжгалузевий центр з координації мережі закладів, які опікуються здоровим способом життя; ресурсний центр для накопичення та поширення необхідної інформації й обміну досвідом.

Цікавим зразком державної політики здорового способу життя на європейському континенті є Велика Британія, де ще на початку 1998 р. прийнято Хартію пропагування здорового способу життя серед населення. У документі виокремлено чотири основні напрями.

1. Запровадження принципу соціальної справедливості, коли незалежно від соціального й економічного стану всі громадяни країни мають однаковий доступ до заходів щодо підтримки здоров'я та здорового способу життя.

2. Активізація ресурсів громади, які дозволять сформувати сприятливі умови для саморозвитку та самореалізації членів громади завдяки навчанню, набуттю практичних навичок здорового способу життя й активізації громадської участі.

3. Розвиток «третього сектора» та волонтерського руху як потужного джерела соціального капіталу щодо популяризації здорового способу життя.

4. Розвиток громадянського суспільства, збільшення інвестицій у практичну освіту (наприклад, в освітні технології), підтримка ініціативи місцевої громади (наприклад, програм розвитку молодіжних

НУО) та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів (завдяки створенню ресурсних центрів).

Система роботи побудована таким чином: 1) на місцевому рівні працюють Центри здорового способу життя, які в партнерстві з місцевим бізнесом, урядовими, релігійним та освітніми секторами відповідають за адміністративну й технічну підтримку представників громади. Вони також надають можливості користування мережею Інтернет та проводять навчально-просвітницьку діяльність; 2) уряд країни підтримує й заохочує успішну практику роботи щодо формування здорового способу життя на місцевому рівні та сприяє розбудові інших локальних інфраструктур, які реалізують програми поліпшення здоров'я для всіх категорій громадян.

Отже, з огляду на міжнародний досвід, ключовими принципами сучасної політики здорового способу життя є: відповідальність держави за стан індивідуального і громадського здоров'я; багатосторонність підходів, урахування різнопланових детермінант здоров'я; доступність та універсальність послуг, що формують основи здоров'я людини; оперативність і гнучкість у реагуванні на потреби та виклики політики здорового способу життя; активізація участі населення в програмах здорового способу життя та наявність громадського контролю.

Утілення означених принципів в Україні потребує активізації громадянської участі в прийнятті рішень та формуванні політики здорового способу життя.

Перспективи досліджень полягають у необхідності розробки механізму активізації територіальних громад та громадських організацій з формування політики здорового способу життя й підготовки практичних рекомендацій для молодіжних лідерів й волонтерів з метою просвітницької діяльності в молодіжному середовищі.

Список літератури

1. Всемирная организация здравоохранения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.who.int/en>. — Загл. с экрана.
2. Здоровье–21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ: Введение // Европейская серия по достижению здоровья для всех. — 1998. — № 5. — Копенгаген : ВОЗ (ЕРБ).
3. Молодь за здоровий спосіб життя: щоріч. доп. Президенту України, Верхов. Раді України, Каб. Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді ; [редкол.: Н. Ф. Романова (голова) та ін.]. — Київ : СПД Крячун Ю.В., 2010. — С. 33–37.
4. Формування здорового способу життя як сучасна стратегія протидії соціально небезпечним хворобам серед дітей та молоді // Протидія соціально небезпечним хворобам: вивчення українського досвіду : колект. моногр. / за ред. Т. В. Семигіної. — Київ: Пульсари, 2010. — С. 39–48.
5. Романова Н. Ф. Сучасні аспекти здорового способу життя молоді як основа розвитку українського суспільства / Н. Ф. Романова // Соціальна

- робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота, філософія освіти : Міжнар. зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова — Випуск 2 / За заг. ред. В.П. Андрущенко, А.О. Ярошенко, І. М. Ковчиної. — Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. — С. 268–275
6. Романова Н. Ф. Формування здорового способу життя молоді: сучасні тенденції та шляхи реалізації / Н. Ф. Романова // Здорова молодь — щаслива Україна : матеріали наукової студентської конференції, 01 листопада, 2012 р. — Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. — С. 48–53
  7. Романова Н.Ф. Сучасна політика формування здорового способу життя / Н. Ф. Романова // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації // Український наук. журнал. — № 2., 2012. — С. 308–310
  8. Оттавская Хартия укрепления здоровья [Электронный ресурс] // Первая междунар. конф. по укреплению здоровья (Оттава, 21 ноября 1986 г.). — Режим доступа : <http://www.hesp.ru/medical/ottawa.htm>. — Загл. с экрана.
  9. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства. Частина 1. / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. В. Вакуненко, Ю. М. Галустян та ін. — Київ : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — 164 с.

Надійшла до редколегії 25.08.2014 р.

НАШІ АВТОРИ

- Афенченко Г. В.** канд. соц. наук, доц. ХДАК
- Блажеєвська Ю. М.** аспірант ХНУ ім. В. Н. Каразіна
- Гирич З. І.** канд. пед. наук, доц. НАУ
ім. М. С. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
- Давидова І. О.** д-р наук із соц. комунікацій, проф., зав.
кафедри бібліотекознавства та соціаль-
них комунікацій ХДАК
- Дроздова О. В.** канд. іст. наук, доц., докторант ХДАК
- Жукова В. П.** канд. наук із соц. комунікацій, доц.
ХДАК
- Здорикова Г. В.** аспірант ХДАК
- Каністратенко М. М.** канд. іст. наук, проф., перший прорек-
тор ХДАК, засл. працівник культури
України
- Клочан Ю. В.** канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Кобелєв О. М.** д-р наук із соц. комунікацій, доц.
ХДАК
- Красоткін О. В.** аспірант НАКККіМ
- Кухаренко О. О.** канд. філол. наук, доц. ХДАК
- Кушнарєнко Н. М.** д-р пед. наук, проф., засл. праців-
ник культури України, дійсний член
Міжнародної академії інформатизації
при ООН, проректор з наукової роботи
ХДАК
- Лиман С. І.** д-р іст. наук, проф. ХДАК
- Литвиненко С. В.** викл. ХНУ ім. В. Н. Каразіна
- Лубенець С. В.** канд. техн. наук, доц. ХДАК
- Мар'їна О. Ю.** канд. наук із соц. комунікацій, викл.
ХДАК
- Маркова В. А.** доц., д-р наук із соц. комунікацій, зав.
кафедри бібліографознавства та інфор-
маційно-бібліографічної діяльності
ХДАК
- Низовий М. А.** канд. пед. наук, проф. ХДАК
- Ніколаєнко Н. М.** аспірант ХДАК, директор біб-ки УІПА
- Опришко Т. С.** аспірант Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка

- Палкін В. А.** канд. іст. наук, доц. Донецьк. обласного ін-ту післядипломної пед. освіти
- Перехейда В. В.** канд. із соц. комунікацій, асистент Ін-ту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
- Побіженко В. В.** зав. лабораторії кафедри ІТ ХДАК
- Романова Н. Ф.** канд. пед. наук, доц. НПУ ім. М. П. Драгоманова
- Ростовцев С. С.** аспірант ХДАК
- Сєдих В. В.** канд. пед. наук, доц. ХДАК
- Сорокотягін А. Ю.** аспірант ХДАК
- Субота Є. В.** канд. культурології, ст. викл. ХДАК
- Тарануха С. В.** здобувач ДНМУ ім. М. Горького
- Тур О. М.** канд. філол. наук, доц. Кременчуцьк. нац. ун-ту ім. М. Остроградського
- Харцій О. М.** канд. психол. наук, доц. ХДАК
- Хилько М. М.** канд. філос. наук, ст. наук. співробіт. Ін-ту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
- Частник С. В.** канд. філол. наук, доц., зав. кафедри іноземних мов ХДАК
- Чекштуріна В. М.** докторант ХДАК
- Чічіпан Ю. М.** аспірант ХДАК
- Чумак М. П.** аспірант Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
- Шатрова М. Б.** канд іст наук, доц. Рівн. держ. гуманітар. ун-ту
- Шейко В. М.** д-р іст. наук, проф., зав. кафедри культурології та медіа-комунікацій, ректор ХДАК, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, засл. діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН
- Шкляр А. О.** аспірант Ін-ту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
- Яріко М. О.** канд. культурології, викл. ХДАК

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

В. М. Шейко

Динаміка трансформаційних процесів освіти ХХІ ст. 4

С. І. ЛиманЗ історії вітчизняного туризму та медієвістики: наукове
відраджання ад'юнкта Харківського університету
М. Н. Петрова до Франції (1858-1860 рр.). . . . . 15**А. Ю. Сорокотягін**Діяльність Київського відділення російського імператорського
військово-історичного товариства із заснування
військово-історичного музею. . . . . 23**С. В. Частник**

«Джазова дипломатія» Вілліса Коновера 31

М. Б. ШатроваІсторіографія досліджень наукової спадщини вчених-
книгознавців України другої половини ХІХ —
початку ХХ ст. . . . . 39**М. П. Чумак**Жіночі костюми Харківщини і Великопольщі в музейних
колекціях як знаки етнокультури . . . . . 47ДО 85-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ
АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ**В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко**

Харківська державна академія культури напередодні ювілею 57

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

В. А. Маркова

Книжкова й електронна комунікації: проблема взаємовпливу 70

І. О. ДавидоваУправління системними трансформаціями бібліотек:
до питання наукової організації управління 78

М. А. Низовий

Українська книжка в боротьбі за Українську Народну Республіку
(за часів Центральної Ради: 1917–1918 рр.) 84

В. В. Перехейда

Загальна характеристика комунікаційної парадигми
внутрішнього зеленого туризму в Україні 93

Є. В. Субота

Особливості реалізації політичної комунікації засобами
масової інформації 101

А. О. Шкляр

Специфіка роботи журналіста в діловій пресі 108

О. В. Дроздова

Документаційне забезпечення біржової діяльності
й особливості класифікації біржових угод 114

Ю. М. Чічипан

Електронний ресурс державного архіву Полтавської області
як результат розвитку інформаційного суспільства 122

М. О. Яріко

Туристичний бізнес, релігія, права людини як основні
практичні механізми розвитку міжкультурної толерантності
в сучасному світі. 129

Ю. М. Блажеєвська

Публіцистика Ю. Липи та М. Шлемкевича: національні
питання 137

О. В. Красоткін

Процедура організації документообігу процесу закупівлі
з використанням автоматизованої системи SAP функціонала
SRM на прикладі АТ «ОТП банк» 145

Н. М. Ніколаєнко

Бенчмаркінг як ефективний засіб управління змінами
в бібліотеках 153

О. Ю. Мар'їна

Соціально-комунікаційні технології в трансформації
бібліотечно-інформаційної сфери діяльності 160

О. М. Тур

Теоретичні передумови тезаурусного опису терміносистеми 167

М. М. Хилько

Семантична класифікаційна модель у дослідженні контенту українського книговидання: соціально-комунікаційний аспект . . 172

Т. С. Опришко

Асоціація панфутуристів «Аспанфут» та її видання (1922–1930 рр.) в побудові «мистецтва майбутнього» 180

С. С. Ростовцев

Комунікаційна складова інтернет-маркетингу в бібліотечно-інформаційній сфері 189

О. М. Кобелев, В. В. Побіженко

Інтелектуалізація суспільних відносин як фактор інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек внз 195

В. В. Сєдих

Бібліотечний Харків у ХІХ ст. — на початку ХХ ст. за історичними розвідками Н. Я. Фрідьєвої. 203

В. М. Чекштуріна

Рунічний знак як багатofункціональний засіб соціальної комунікації 212

О. О. Кухаренко

Синдбадіада в мультиплікації: інтерпретація сюжету й образу головного героя 219

В. П. Жукова

Програмне забезпечення з відкритим кодом для електронних бібліотек 228

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІКА

С. В. Литвиненко

Ключові елементи та моделі самостійної роботи студентів у внз англomовних країн 238

В. А. Палкін, С. В. Тарануха

Ідеї класичної педагогіки як базові цінності концепції становлення вчителя ХХІ ст. 244

З. І. Гирич

Помилки іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, пов'язані із засвоєнням граматики російської мови ... 253

Г. В. Здорикова

Практичний досвід Німеччини із запобігання й подолання агресивної поведінки підлітків 260

Ю. В. Клочан

Соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу 268

С. В. Лубенець, О. М. Харцій, Г. В. Афенченко

Проблеми формування психологічних якостей фахівців у сфері фінансових інвестицій. 275

Н. Ф. Романова

Становлення та розвиток політики здорового способу життя 282

Наші автори 291

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

- Статті, які подаються до публікації в збірнику, готуються автором у двох форматах: надрукований на принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).
- Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.
- Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркуша (формат A4). Розмір шрифту (кегель) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм.
- До рукопису додається текстовий файл у форматі *.doc або *.rtf (MS Word). Таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5.
- На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті, анотація українською, російською та англійською мовами (1-2 речення, відокремлюється від назви й основного тексту 1 порожнім рядком), ключові слова.
- На останній окремій сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; учене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.
- Статті підлягають редагуванню. До кожної статті має бути рецензія.
- Рукопис авторові не повертається.
- Умови опублікування платні. Автор має придбати примірник виданого збірника.
- Якщо автор не дотримуватиме правил оформлення, стаття не публікуватиметься.

Наукове видання

Вісник

**Харківської державної
академії культури**

Збірник наукових праць

За загальною редакцією В. М. Шейка
Засновано в 1999 р.

Випуск 45

Редактори:

Л. Ф. Торбовська
Ю. М. Заклінська
А. Г. Шекунова
А. А. Троян

Художній редактор
І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка
С. В. Яшиш

Підписано до друку 20.10.2014. Формат 60x84/16.
Гарнітура «SchoolBook». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,69. Обл.-вид. арк. 18,07.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, Харків-57, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК

ISSN 2410-5333

9 772410 533003